

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV SLAVISTICKÝCH A VÝCHODOEVROPSKÝCH STUDIÍ

Disertační práce

Mgr. Kateřina Kováčová

KONVERZÍVNOST JAKO SYSTÉMOVÝ VZTAH

Studijní program: filologie
Studijní obor: slovanská filologie

Školitel: Doc. PhDr. Kamila Chlupáčová, CSc.

2005

ANOTACE

Práce pojednává o konverzivnosti jako typu sémantického vztahu mezi jazykovými výrazy (např. *dát – dostat, prodat – koupit, prodat – být prodán*). Autorka se přiklání k názoru, že konverzivnost je vztahem inherentním systému jazyka a snaží se jeho podstatu popsat v rámci formálně budované jazykové teorie Funkčního generativního popisu. Pozornost je věnována nejen systémovým parametrům konverzivních výrazů, ale rovněž některým aspektům jejich používání v mluvě. Práce rovněž přináší podrobný rozbor a klasifikaci recipročních sloves a konstrukcí.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Kateřina Kovačová

*Zákoník se však chtěl ospravedlnit, a proto Ježíšovi řekl: „**Kdo je můj bližní?**“ Ježíš mu odpověděl: „Jeden člověk šel z Jeruzaléma do Jericha a padl do rukou lupičů; ti jej obrali, zbili a nechali tam ležet polomrtvého. Náhodou šel tou cestou jeden kněz, ale když ho uviděl, vyhnul se mu. A stejně se mu vyhnul i levita, když přišel k tomu místu a uviděl ho. Ale když jeden Samařan na své cestě přišel k tomu místu a uviděl ho, byl pohnut soucitem; přistoupil k němu, ošetřil jeho rány olejem a vínem a obvázal mu je, posadil jej na svého mezka, zavezl do hostince a tam se o něho staral. Druhého dne dal hostinskému dva denáry a řekl: ‘Postarej se o něj, a bude-li tě to stát víc, já ti to zaplatím, až se budu vracet.’ **Kdo z těch tří, myslíš, byl bližním tomu, který upadl mezi lupiče?**“*

Evangelium podle Lukáše 10, 29–36

«... Объяснить – это тоже описать, но в некотором особливом смысле. Точность описания, широта его, проникновенность и связность – в таких признаках видим мы объяснительную деятельность Науки. Объяснительность – лишь свойство описания; объяснение – не иное что, как описание же, но особое, особой уплотненности, особой проникновенной сосредоточенности – описание любовно вдумчивое. ... Но если так, то «объяснить» в точном смысле слова – это значит дать описание всестороннее, т. е. исчерпывающее полное или предельное.»

Павел Флоренский, «У водоразделов мысли» (часть «Мысль и язык»)

Nikdo z nás nežije sám sobě

Ráda bych poděkovala svým učitelům, kteří se svým vedením, otázkami a připomínkami bezprostředně podíleli nejen na utváření této práce, ale i na formování mých odborných názorů a znalostí. Děkuji jim za trpělivost, s níž pročítali jednotlivé části a promýšleli mé formulace, za vstřícnost a veškerou podporu, kterou mi poskytovali. Děkuji Jarmile Panevové, Vladimíru Petkevičovi a Petru Sgallovi.

Děkuji i všem těm, kteří mě naučili radovat se z přemýšlení o jazyce a poodhalili mi něco z tajemného umění lingvistiky – jak v bezbřehosti vytyčovat hranice, v různorodosti objevovat souhru, v linearitě objevovat vícerozměrnost, přemýšlet a vyjadřovat se přesně a názorně. Děkuji Juriji D. Apresjanovi, Františku Čermákovi, Ludmile O. Černejko, Evě Hajičové, Kamile Chlupáčové, Alexandru J. Kibrikovi, Irině M. Kobozevoj, Igoru A. Melčukovi, Jeleně V. Padučevové, Barbaře Partee, Jaroslavu Peregrinovi, Vladimirovi A. Plungjanovi.

Můj dík patří i přátelům, od nichž se mi dostávalo pomoci a s nimiž jsem mohla sdílet radosti a strasti, které mě během práce potkávaly. Děkuji Markusu Gigerovi, Honzovi Kockovi, Veronice Kolářové, Marii Kopřivové, Michalu Křenovi, Veronice Mistrové, Anně Nedolužko, Zdeňkovi Žabokrtskému.

Velmi vděčná jsem svým rodičům, kteří mi po celou dobu studia vytvářeli spolehlivé zázemí a věřili ve smysl mé práce. Děkuji i svému bratru Vladimírovi a svému muži Ondřejovi, který mě přijal s láskou a pochopením.

Obsah

1. ÚVOD. VÝCHODISKA A CÍLE PRÁCE	8
2. KONVERZÍVNOST V LINGVISTICE. VÝBĚROVÝ PŘEHLED STUDIÍ O KONVERZÍVNOSTI.....	11
2.1. Konverze a konverzívnost	11
2.2. Konverzívnost v kontextu anglosaské lingvistiky.....	12
2.3. Konverzívnost v lingvistice vycházející z Modelu Smysl $\Leftrightarrow$ Text.....	18
2.4. Konverzívnost v české a slovenské lingvistice	25
3. VÝZNAMOVÁ STRUKTURA JAZYKA A PERSPEKTIVA MLUVČÍHO	33
3.1. Význam a obsah.....	33
3.2. Dva pohledy na význam a různé pojetí synonymie	37
3.3. Tektogramatická úroveň reprezentace ve Funkčním generativním popisu	41
3.3.1. Závislostní vztahy	43
3.3.2. Tektogramatické funktoxy	44
3.3.3. Aktuální členění	47
3.3.4. Syntaktický subjekt	48
3.3.5. Další komponenty tektogramatické struktury	49
3.4. Sémantická a hloubkově syntaktická reprezentace v Modelu Smysl $\Leftrightarrow$ Text.....	49
3.4.1. Sémantická reprezentace	50
3.4.1.1. Sémantická struktura. Sémantický metajazyk.....	50
3.4.1.2. Sémanticko-komunikativní struktura	53
3.4.1.3. Rétorická struktura a informace o referenci jmenných výrazů	56
3.4.2. Hloubkově syntaktická reprezentace.....	57
3.4.2.1. Hloubkově syntaktická struktura.....	57
3.4.2.2. Hloubkově syntaktická komunikativní struktura	60
3.4.2.3. Systém parafrázování	61
3.5. Hranice jazyka ve Funkčním generativním popisu a v Modelu Smysl $\Leftrightarrow$ Text	62
3.6. Reálné a jazykově strukturované situace.....	65
3.6.1. Pojetí jazykově strukturované situace v české lingvistice	66
3.6.2. Pojetí jazykově strukturované situace v Modelu Smysl $\Leftrightarrow$ Text	69
3.6.3. Jazykově strukturované situace a lexikální konverzívnost	73
3.6.4. Situační a strukturní význam predikátu.....	75
3.6.5. Kognitivní role účastníků situace	76
3.7. Perspektiva mluvčího a obsahově totožné parafráze	83

4. SYSTÉMOVĚ KONVERZIVNÍ VÝRAZY	89
4.1. TG funktoary a lexikální konverzivnost	89
4.2. Syntaktický subjekt a slovesný rod	100
4.2.1. Lexikální konverzivnost a slovesný rod – funkční jednota při strukturní odlišnosti	100
4.2.2. Kombinace lexikální konverzivnosti se slovesným rodem	101
4.3. Aktuální členění.....	102
4.4. Systémově konverzivní výrazy a konverzivní věty.....	105
5. NĚKTERÉ ASPEKTY UŽITÍ LEXIKÁLNÍCH KONVERZIV V MLUVĚ.....	107
5.1. Konverzivní význam a obligatornost užití systémově konverzivního výrazu v daném kontextu.....	108
5.2. Kritéria ovlivňující výběr systémově konverzivního výrazu v mluvě.....	110
5.2.1. Sémantická kritéria.....	110
5.2.1.1. Míra konkretizace označované situace.....	110
5.2.1.2. Imperativ	119
5.2.1.3. Modální slovesa.....	122
5.2.1.4. Výrazy specifikující činnost subjektu	129
5.2.2. Syntaktická kritéria	132
5.2.2.1. Konverzivní predikát je syntakticky závislý na jiném predikátu	133
5.2.2.2. Konverzivní predikát je řídicím uzlem jiného predikátu	138
5.2.3. Hypersyntaktická (textová) kritéria.....	138
5.2.3.1. „Setrvačná“ perspektiva	139
5.2.3.2. Cílená změna perspektivy	140
6. KONVERZIVNOST JAKO TYP LEXIKÁLNÍ OPOZICE.....	142
6.1. Vztah konverzivnosti k synonymii a homonymii	142
6.2. Konverzivnost a antonymie.....	146
6.3. Textová aktualizace situační totožnosti nebo významové odlišnosti dvou konverzivních výrazů.....	147
6.3.1. Aktualizace situační totožnosti lexikálních konverziv.....	148
6.3.2. Aktualizace významového rozdílu mezi lexikálními konverzivy.....	149
7. KONVERZIVNOST A RECIPROCITA	153
7.1. Formulace problému.....	153
7.2. Reciprocita ve FGP a v některých jiných jazykových teoriích	154
7.3. Reciproční konstrukce a reciproční slovesa.....	158
7.4. Vlastní reciproční slovesa	164
7.4.1. Aktivní a obrácená aktivní konstrukce recipročního slovesa.....	164

7.4.2. Inherentně reciproční slovesa.....	165
7.4.3. Potenciálně reciproční slovesa	170
7.4.4. Reciprocita více než dvou referenčních elementů.....	171
7.5. Předložková reciproční slovesa a předložkové reciproční konstrukce	176
7.6. Reciproční konstrukce a reciproční slovesa – shrnutí	178
7.7. Porovnání konverzivnosti s reciprocitou	180
7.7.1. Konverzivní slovesa vs. slovesa inherentně reciproční.....	181
7.7.2. Konverzivní slovesa vs. slovesa potenciálně reciproční	183
7.7.3. Konverzivní slovesa vs. předložková reciproční slovesa.....	183
7.7.4. Reciprocita u konverzivních sloves.....	184
7.8. Shrnutí.....	185
8. ZÁVĚRY	186
PŘÍLOHA I: PŘEHLED TEKTOGRAMATICKÝCH FUNKTORŮ VE FUNKČNÍM GENERATIVNÍM POPISU	193
PŘÍLOHA II: SÉMANTICKÉ ROLE A SÉMANTICKÁ KLASIFIKACE PREDIKÁTŮ V MODELU SMYSL ⇔ TEXT	195
PŘÍLOHA III: PŘEDLOŽKOVÉ RECIPROČNÍ KONSTRUKCE S PŘEDLOŽKAMI ВОЗЛЕ А РЯДОМ.....	201
PŘEHLED DŮLEŽITÝCH POJMŮ	203
SEZNAM ZKRATEK	206
ZDROJE.....	207
LITERATURA	207
ČESKÉ RESUMÉ.....	221
RUSKÉ RESUMÉ	223
ANGLICKÉ RESUMÉ	226

1. Úvod. Východiska a cíle práce

Se symbolickou povahou jazyka souvisí jedna jeho důležitá vlastnost – totiž, že jednu a tutéž skutečnost (určitý obsah) můžeme jazykově ztvárnit mnoha různými způsoby. Tuto vlastnost přirozených jazyků využívá (ať už vědomě, či intuitivně) snad každý mluvčí. Intuitivně rovněž cítíme, že výpovědi, které se vztahují k téže události reálného (resp. možného) světa, mohou být vzájemně v různém vztahu – některé jsou si „významově blíží“ jako např. věty (1a) a (1b), jiné spolu na první pohled souvisejí jen velmi volně (srov. (1a) a (1c)).

- (1) a. *Petr prodal Honzovi auto.*
- b. *Honza koupil od Petra auto.*
- c. *Petr a Honza spolu včera něco kutili v garáži.*

Zamyslíme-li se podrobněji nad rozdílem ve vztahu mezi větami (1a):(1b) a (1a):(1c) a setrváme přitom na úrovni čistě intuitivního vnímání jazyka, dojdeme nejspíš k závěru, že věta (1c) se od dvou předcházejících vět výrazně liší proto, že o dané reálné události sděluje jiné informace, než věty (1a) a (1b). Z (1c) se nedozvídáme, čím přesně se Petr a Honza zabývali, ale na druhou stranu tato věta specifikuje místo a čas dané události. Proto se nám na první pohled může zdát, že (1c) nemá s předcházejícími větami téměř nic společného. Naproti tomu (1a) a (1b) máme tendenci intuitivně vnímat jako věty, které „vyjadřují totéž“. Pokud se totiž dozvídáme, že někdo někomu něco prodal, automaticky nás napadne, že ten druhý to od něj koupil. Z této úvahy plyne, že významová blízkost vět (1a) a (1b) by mohla nějak souviset s významovou povahou sloves *prodat* a *koupit*. *Prodat* a *koupit* jsou slovesa, s jejichž pomocí můžeme „tutéž situaci označovat z různé perspektivy“ – buď z perspektivy prodávajícího (Petra) jako v (1a), nebo z perspektivy kupujícího (Honzy) jako v (1b).

Schopnost dvou nebo více výrazů „**označovat určitou situaci z různé perspektivy**“ přijmeme za neformální, na intuici založené vymezení konverzívních výrazů. S takovým vymezením se nicméně jistě nespokojí žádný lingvista pracující v rámci formálně založené lingvistické teorie, stejně tak jako intuitivní pozorování vět z příkladu (1) nás ještě neopravňuje k tomu, abychom konverzívnost považovali za vztah vlastní systému jazyka (a striktně vzato není ani dostatečným důvodem k závěru, že slovesa *prodat* a *koupit* jsou skutečně konverzívní výrazy). K tomu, abychom svůj, na intuici založený předpoklad o systémovosti konverzívního významového vztahu potvrdili, nebo vyvrátili, je třeba podstatu konverzívnosti popsat v alespoň relativně formálních termínech definovaných v rámci určité lingvistické teorie a zformulovat operativně testovatelná kritéria pro určování konverzívních výrazů. Výběrový přehled studií, které se zabývají systematickým popisem konverzívnosti uvádíme ve druhé kapitole této práce.

Hlavní úkol, který si ve své práci klademe, je popsat povahu konverzívního významového vztahu v terminologickém rámci Funkčního generativního popisu (FGP), lingvistické teorie budované skupinou pražských lingvistů od 60. let 20. století.¹ Tento úkol bude nezbytně spojen s jistými úpravami terminologického rámce FGP, neboť v této teorii dosud nebyly podrobně řešeny otázky spojené s popisem lexikální sémantiky. Rozšíření pojmového aparátu FGP si vyžádá zejména popis lexikálních konverzí (např. popis sémantického vztahu mezi slovesy *prodat* – *koupit*, *dát* – *dostat*, *půjčit* – *půjčit si*, *vyhrát* – *prohrát*), jejichž povahu nelze vystihnout prostřednictvím ryze syntaktických pojmů. Při řešení našeho hlavního úkolu budeme tudíž zároveň usilovat o vytvoření metajazyka vhodného pro popis některých aspektů lexikální sémantiky (v první řadě lexikálních

---

¹ Základní teze FGP jsou vyloženy např. u Sgalla (1967), Panevové (1980), Sgalla, Hajičové a Panevové (1986), Hajičové, Partee a Sgalla (1998). V této práci jim věnujeme třetí oddíl třetí kapitoly.

konverzí). Tento metajazyk by měl být co nejvíce konsistentní s terminologickým rámcem FGP, příp. navazovat na jinou sémantickou terminologii, která je v českém prostředí tradiční. Významným zdrojem inspirace pro nás bude sémantická teorie Modelu Smysl $\Leftrightarrow$ Text, v jejímž rámci byl již problém konverzivnosti systematicky řešen. Otázkám formálního popisu konverzivního významového vztahu v rámci FGP a s ní spojené problematice rozšíření stávajícího terminologického rámce FGP o metajazyk určený k popisu lexikální sémantiky bude věnována třetí kapitola.

Ve čtvrté kapitole zformulujeme na základě upraveného terminologického rámce FGP explicitní vymezení systémově konverzivních výrazů. Vyjdeme od lexikálních konverzí, která nepochybně představují centrální typ systémově konverzivních výrazů (což nám napovídá jak naše jazyková intuice, tak i postřehy jiných lingvistů), a postupně budeme testovat další typy výrazů, které by mohly být z konverzivnosti „podezřelé“, tj. mohlo by se o nich říci, že „označují totéž, ale pokaždé z jiné perspektivy“. Zaměříme se přitom na prověření následujících typů výrazů:

- rodové formy slovesa (v češtině a ruštině především vztah aktiva a pasiva);
- věty s odlišným aktuálním členěním;
- páry tvořené kauzativním slovesem a jeho dekauzativem (např. *otevřít* – *otevřít se*);
- reciproční slovesa a reciproční konstrukce.

Vzhledem k tomu, že porovnání konverzivnosti s reciprocitou si vyžádalo podrobnější rozbor sémantiky recipročních sloves a konstrukcí, věnujeme mu samostatnou kapitolu v závěru práce.

Zkoumání konverzivnosti jako systémového vztahu by podle našeho názoru mělo být doplněno alespoň orientačním výzkumem toho, jak jsou konverzivní výrazy používány v mluvě (srov. Saussurova dichotomie *langue* – *parole*). Této problematice bude věnována pátá kapitola, kde se zamyslíme nad tím, proč je v některých kontextech při odpovídající změně syntaktické struktury možné zaměnit systémové konverzivum jeho protějškem, aniž by byla porušena obsahová ekvivalence a stylistická přijatelnost výpovědi, zatímco v jiných kontextech to možné není. Svůj výzkum opřeme o analýzu kontextů dvou párů slovesných konverzí (*dát* – *dostat*, *дать* – *получить* a *prodat* – *koupit*, *продать* – *купить*), které jsme získali z českých a ruských jazykových korpusů.

Poté, co jsme relativně formálně popsali podstatu konverzivního významového vztahu, vymezili základní typy systémově konverzivních výrazů a prozkoumali i některé aspekty jejich používání v mluvě, můžeme přistoupit k charakteristice konverzivnosti jako typu významové opozice v lexiku. V šesté kapitole vymezíme vztah konverzivnosti k dalším významovým lexikálními opozicím (zvl. k synonymii a antonymii) a zamyslíme se také nad tím, jaký je vztah konverzivnosti k opozicím formálním (především k homonymii a paronymii).

Zbývá zmínit se také o úkolech a otázkách, které zůstávají nadále otevřené. Tato práce nepřináší žádný rozsáhlejší přehled českých lexikálních konverzí. Jakkoli sestavení takového přehledu považujeme za úkol velmi náročný a přínosný (dosud byly vytvořeny jen jeho zlomky), domníváme se, že se jej můžeme dobře zhostit až poté, kdy budeme mít k dispozici jasně zformulovaná kritéria pro rozpoznání konverzivních výrazů. Řešení, které ve své práci navrhujeme je samozřejmě pouze orientační – bylo vypracováno na základě analýzy několika málo výrazů, které jsou většinou lingvistů řazeny mezi typická konverziva, takže s postupným rozšiřováním materiálu bude jistě nutné původní koncepci upravovat a zpřesňovat. Vytvoření seznamu českých lexikálních konverzí a konverzivních frazémů chápeme jako úkol, který může v budoucnu organicky navázat na tuto spíše teoreticky zaměřenou práci.

Ačkoli tato disertační práce vznikla v rámci postgraduálního studijního programu rusistiky, neklademe v ní velký důraz na komparativní česko-ruské hledisko, což je dáno tím, že těžiště práce tvoří popis takových vlastností konverzivních výrazů, které jsou v obou jazycích velmi podobné, ne-li zcela stejné. Komparativní výzkum začíná být zajímavý až v kapitole věnované používání konverzivních výrazů v mluvě, kde se ukázalo, že rozšíření materiálu o další jazyk umožňuje vnést do celkové koncepce řadu zpřesnění a doplnění. Zajímavé odlišnosti mezi oběma jazyky vyplynuly na povrch i při popisu a třídění recipročních konstrukcí a sloves.

2. Konverzivnost v lingvistice. Výběrový přehled studií o konverzivnosti

2.1. Konverze a konverzivnost

Vzhledem k tomu, že pojmy *konverzívní* a *konverzivnost* nejsou v kontextu české lingvistiky obvyklé, ráda bych na začátku své práce vysvětlila, jaké důvody mě vedou k jejich používání. V anglojazyčné lingvistice jsou jevy spojené s různou perspektivizací určitého obsahu zpravidla označovány pojmy odvozenými od výrazu *converse*, který je znám z logiky, matematiky i celé řady jiných vědních disciplín. Např. Lyons (1977) nazývá jednu ze sémantických opozic *converseness*, zatímco Cruse (1986) používá výrazu *converses*. Někteří badatelé se však tomuto termínu vyhýbají a hledají pojmy nové; např. Kuno (1987) mezi projevy empatie v jazyce řadí rovněž *empatická slovesa* (*empathy verbs*) typu *give:receive*. V lingvistických encyklopediích Brighta (1992) a Ashera (1994) se výrazem *conversion* míní pouze slovtvorné neafixální derivace (např. ang. *bottle – to bottle*), nikoli významová opozice mezi lexémy nebo jejich gramatickými formami.

Anglické *converse* a *conversion* se do češtiny překládá jako *konverze*. I v češtině je tento termín rozšířen v mnoha vědních oborech.² V české lingvistice je možné používat výraz *konverze* ve dvojím smyslu: jednak může označovat neafixální slovtvornou derivaci, jednak se (spíše okrajově) používá ve vztahu k jevům souvisejícím s odlišnou perspektivizací určitého obsahu (srov. *syntaktická konverze* u Štíchy (1984)). Ve druhém případě však řada českých lingvistů spíše mluví o *hierarchizaci sémantické struktury věty* (např. Daneš a Hlavsa (1978), Daneš (1985), Grepl a Karlík (1983, 1998)). Na Slovensku používá pojem *konverzia* ve druhém smyslu Ondrejovič (1989). *Konverzivy* pak nazývá výrazy, které jsou prostředky *konverzie*.

S odlišným terminologickým územ se setkáváme v rámci teorie Smysl $\Leftrightarrow$ Text, kde se poměrně důsledně rozlišuje mezi pojmy *конверсия* a *конверсивность*. První termín je vyhrazen pro jevy z oblasti slovtvorby; míní se jím nesufixální změna morfológicko-syntaktických vlastností slova, tj. morfológická konverze (např. ang. *salt – to salt*, něm. *leben – das Leben*), nebo změna významu slova při zachování jeho formálních vlastností, čili konverze sémantická (např. ang. *to move* 'hýbat se' – *to move* 'přemísťovat'). Sémantická konverze chápáná jako typ sémantické derivace je jedním ze zdrojů lexikální polysémie. Morfológické a sémantické konverze jsou časté v jazycích jako je angličtina, němčina nebo francouzština. Druhý pojem (*конверсивность*) zahrnuje jevy spojené s odlišnou perspektivizací téhož obsahu. K této oblasti se pak váží i pojmy *конверсивный* a *лексические конверсивы* (ang. *lexical conversives*). Srov. Apresjan (1974a), Mel'čuk (1973, 2000, 2001b), Mel'čuk – Žolkovskij (1984).

V kontextu české lingvistiky se analogická terminologická distinkce zavádí v ESC (2002), kde je *konverze* chápáná jako „jeden z derivačních způsobů tvoření slov, který je na rozdíl od způsobů afixálních postupem neafixálním, to znamená [...], že prostředkem odvozování je změna tvaroslovné charakteristiky (např. *dobrý* → *dobro*; *modrý* → *modř*; *veselý* → *veselí*, *vesele*, *veselo*; *pes* → *psí*)“; zatímco pojem *konverzivnost* je vymezen jako „sémantická relace založená na obráceném vidění téže skutečnosti (*koupit – prodat*, *prohrát –*

² Podle Akademického slovníku cizích slov (Academia, 1995) se pojmu *konverze* kromě lingvistiky používá rovněž v logice, jaderné fyzice, chemii, genetice, informatice, právu, ekonomii, zemědělství a religionistice. Za *konverzi* je rovněž označována jedna z básnických figur.

vyhrát, žák – učitel, matka – dcera, před – za, nad – pod, větší – menší, starší – mladší“.
Predikáty, které jsou ve vztahu konverzivnosti, jsou nazývány *konverzivní*.

Vzhledem k tomu, že terminologické rozlišení dvou zcela odlišných jazykových jevů (pokud nám to jazyky, jako je čeština a ruština, umožňují) lze bezesporu považovat za výhodu, používáme v této práci pro označení jevů spojených s různou perspektivizací téhož obsahu pojmy *konverzivnost*, *konverzivní* a *konverzíva*. Slovtvornou derivací označovanou jako *konverze* se zde zabývat nebudeme.

2.2. Konverzivnost v kontextu anglosaské lingvistiky

Klasik moderní sémantiky John Lyons považuje konverzivnost za typ paradigmatického vztahu lexémů v systému jazyka; srov. Lyons (1969, 1977). Lyons odmítá tradiční chápání antonymie jako amorfni kategorie „protikladnosti“ pokrývající celou řadu principiálně odlišných paradigmatických vztahů. Místo o antonymii v tradičním smyslu navrhuje Lyons mluvit o opozičnosti (*oppositeness*) a rozlišovat různé druhy opozic (*kinds of lexical opposition*). Paradigmatické vztahy mezi lexémy obecně Lyons nazývá kontrasty (*contrasts*). Opozice (*oppositions*) pak podle něj představují pouze určitý typ kontrastního vztahu – jsou to binární kontrasty, tj. kontrasty, které se realizují pouze mezi dvěma lexémy. Lyons (1977) rozlišuje následující druhy opozic:

- antonymie (*antonymy*) – odstupňované opozice (např. ‘big’:‘small’, ‘high’:‘low’);
- komplementárnost (*complementarity*) – neodstupňované opozice (např. ‘male’:‘female’);
- konverzivnost (*converseness*) – např. ‘husband’:‘wife’, ‘bigger’:‘smaller’;
- směrové opozice (*directional oppositions*) – opozice vyjadřující protisměrnost pohybu vzhledem k určitému místu (např. ‘up’:‘down’, ‘arrive’:‘depart’, ‘come’:‘go’);
- ortogonální opozice (*orthogonal oppositions*) – např. ‘north’:‘east’, ‘north’:‘west’, ‘winter’:‘spring’, ‘winter’:‘autumn’;
- antipodální opozice (*antipodal oppositions*) – např. ‘north’:‘south’, ‘east’:‘west’, ‘winter’:‘summer’, ‘spring’:‘autumn’, ‘above’:‘below’, ‘in front of’:‘behind’, ‘left’:‘right’.

Podstatu jazykové konverzivnosti Lyons vysvětluje na základě analogie s konverzní relací v logice: „[...] jestliže R je dvoumístná relace a R' je její konverze, pak pokud R zaměníme za R' a zároveň přemístíme termíny v relaci, dostáváme ekvivalenci: $R(x,y) = R'(y,x)$. Za předpokladu, že odpovídající gramatické změny provedeme zároveň s transpozicí nominálních výrazů, platí totéž i pro páry vět obsahující konverzivní lexémy nebo výrazy. Propozice vyjádřené oběma větami budou ekvivalentní: „ X is bigger than Y “ $\equiv$ „ Y is smaller than X “, „ X precedes Y “ $\equiv$ „ Y follows X “, „ X killed Y “ $\equiv$ „ Y was killed by X “.“³ Konverzivní opozici Lyons zaznamenává u tří typů jazykových výrazů:

- 1) lexémy, které mohou být používány jako dvojargumentové predikáty; k nim patří především názvy recipročních sociálních rolí (‘doctor’:‘patient’, ‘master’/‘mistress’:‘servant’) a příbuzenských vztahů (‘husband’:‘wife’, ‘father’/‘mother’:‘son’/‘daughter’),

³ „Now, by virtue of the definition of the logical relation of converseness, if R is a two-place relation and R' is its converse, we can substitute R' for R and simultaneously transpose the terms in the relation to obtain an equivalence: $R(x,y) = R'(y,x)$. Provided that the appropriate grammatical changes are carried out under the transposition of the nominal expressions, we can do the same for pairs of sentences containing converse lexemes or expressions and the propositions expressed by the two members of each pair of sentences will be equivalent: „ X is bigger than Y “ $\equiv$ „ Y is smaller than X “, „ X precedes Y “ $\equiv$ „ Y follows X “, „ X killed Y “ $\equiv$ „ Y was killed by X “.“ Lyons (1977/1996), s. 280.

na druhé straně pak prostorové a časové relace ('above': 'below', 'in front of': 'behind', 'before': 'after');

- 2) komparativní formy adjektiv (např. 'bigger': 'smaller');
- 3) aktivní a pasivní formy přechodných sloves (např. 'killed': 'was killed').

Stojí za pozornost, že v Lyonsově systému mohou některé lexikální páry vyjadřovat jak konverzivní, tak antipodální opozici (např. 'above': 'below', 'in front of': 'behind') – záleží pouze na způsobu jejich použití.

Interpretace vztahu trojargumentových predikátů typu 'buy' a 'sell' není podle Lyonse jednoznačná. Buď jde o konverziva, u nichž se střídají argumenty v první a třetí pozici ('buy' (x, y, z) $\equiv$ 'sell' (z, y, x)), nebo zabývat sémantický vztah dvou vícemístných predikátů zabývat považovat za vztah složený z několika jednodušších relací.

* * *

Cruse (1986) vychází při třídění paradigmatických vztahů v lexiku z podobných předpokladů jako J. Lyons (mluví o opozičnosti, nikoli o antonymii v obecném smyslu), v dílčích aspektech se však jeho klasifikace od Lyonsova pojetí liší. Autor rozlišuje následující typy opozic:

- směrové opozice (*directional oppositions*)
- antipodické opozice (*antipodal oppositions*)
- protějšky (*counterparts*)
- reverzivní opozice (*reversives*).

Konverzivní opozice (*converses*), které autor řadí mezi opozice směrové, vyjadřují vztah mezi objekty A a B, pro něž platí, že poměr A k B je přesně opačný než poměr B k A. Vztah mezi A a B lze proto v takových případech vyjádřit dvěma logicky ekvivalentními způsoby, přičemž jednou je východiskem objekt A, podruhé objekt B; např. *A je nad B – B je pod A, A je před B – B je za A*. Explicitně Cruse tuto skutečnost formuluje takto: „X a Y jsou konverziva, pokud každá věta, v níž X vyjadřuje relaci mezi dvěma jmennými frázemi N_1 a N_2 , je logicky ekvivalentní větě, v níž (i) N_1 a N_2 byly přehozeny a (ii) X bylo zaměněno za Y, avšak není ekvivalentní větám, v nichž byla provedena pouze jedna z operací (i) a (ii).“⁴

Konverzivní opozice jsou časté u prostorových a časových relací, avšak mohou vznikat i u relací jiného typu, srov. *A je předkem B – B je potomkem A* (metaforizace časoprostorových vztahů), *A je mužem B – B je ženou A, hostitel – host, učitel – žák*. V konverzivních vztahu jsou rovněž komparativy adjektiv s protikladným významem (např. *A je vyšší než B – B je nižší než A*) a aktivní a pasivní formy tranzitivních sloves (*Arthur feeds the chimpanzees – The chimpanzees are fed by Arthur*). Zajímavý je autorův postřeh, že v některých konverzivních párech vykazuje jeden z lexémů povahu více relační než lexém druhý, např.: *patient (vs. doctor), victim (vs. predator), parent (vs. child)*.

V rámci konverzivnosti Cruse rozlišuje dva dílčí případy: (1) konverzivní páry, u nichž se střídají centrální argumenty, nazývá **přímá konverziva** (*direct converses*; např. *follow: precede*); zatímco (2) páry, u kterých dochází ke střídání centrálního a periferního argumentu, považuje za **nepřímá konverziva** (*indirect converses*; např. *give: receive*). Nepřímá konverziva lze dále dělit na **dostředivá** (*centripetal*) a **odstředivá** (*centrifugal*)

⁴ „X and Y are converses if any sentence in which X expresses a relation between two noun phrases N^1 and N^2 is logically equivalent to the sentence which results when (i) N^1 and N^2 are interchanged and (ii) X is replaced by Y, but is not equivalent to the sentences which result when operations (i) and (ii) are carried out singly.” Cruse (1986/1997), s. 233.

podle toho, která z centrálních syntaktických pozic slovesa vstupuje do konverze. U dostředivých konverzí je konverzí zasažen podmět, např. *give – receive, sell – buy, bequeath – inherit, teach – learn, lend – borrow, take – relinquish*; zatímco u odstředivých konverzí dochází ke střídání v pozici přímého předmětu, např. *teach – instruct, take – dispossess, give – present, bequest – inheritance* (*The house was John's bequest to Bill – The house was Bill's inheritance from John*).⁵

Na rozdíl od Lyonse, který konverzivnost chápe výhradně jako binární relaci (tj. paradigmatický vztah dvou lexikálních jednotek), Cruse uvažuje i o trojicích vzájemně konverzivních lexémů; např. *give:receive:present* (*A gave a book to B – B received a book from A – A presented B with a book*), *take:relinquish:dispossess* (*A took the book from B – B relinquished the book to A – A dispossessed B of the book*), *teach:learn:instruct* (*A teaches French to B – B learns French from A – A instructs B in French*). Konverzivní trojice tvoří trojargumentová slovesa, která jsou vzájemnými nepřímými konverzivy. Přímá konverzivnost je u trojargumentových sloves velmi vzácná, ačkoli její existenci teoreticky nic nebrání.⁶

Cruse se dále zabývá nominalizací konverzivních predikátů a substantiva, která jsou jejím výsledkem, dělí do dvou skupin podle jejich valenčních vlastností. Ta, která zachovávají valenční pozice výchozího predikátu v plné šíři, nazývá **neorientovaná** substantiva; zatímco ta, u nichž některé z účastníků výchozí situace nelze vyjádřit, jsou substantiva **orientovaná**. Příkladem neorientovaného substantiva je podstatné jméno *gift*, neboť obsah vyjadřovaný např. větou (1a) lze vyjádřit rovněž dvěma nominálními frázemi – (1b) a (1c).

- (1) a. *John gave a present to Bill.*
 b. *John's gift to Bill*
 c. *Bill's gift from John*

Na druhou stranu substantiva *bequest, inheritance, heir* a *inheritor* jsou substantiva orientovaná, neboť každé z nich otevírá valence jen pro některé účastníky situace „dědění“ – *bequest* nemá valenci pro dědice, při substantivech *inheritance* a *inheritor* nelze vyjádřit toho, kdo majetek odkazuje, zatímco při *heir* se nevyjadřuje, co je předmětem dědění. Proto také větu (2) je možné částečně parafrázovat pouze konstrukcemi (3a), (4a), (5a), (6a), a nikoli výrazy (3b), (4b), (5b) a (6b).

- (2) *John bequeathed the sculpture to Bill.*
 (3) a. *John's bequest*
 b. **Bill's bequest*
 (4) a. *The sculpture is Bill's inheritance.*
 b. **The sculpture is John's inheritance.*
 (5) a. *Bill is John's heir.*
 b. **Bill's is the sculpture's heir.*
 (6) a. *Bill is the sculpture's inheritor.*
 b. **Bill is John's inheritor.*

Podobně jako slovesa i substantivní konverziva mohou být přímá (7), nebo nepřímá (8).

- (7) a. *The book was John's gift – John was the book's donor*

⁵ V terminologii Modelu Smysl ⇔ Text odpovídají dostředivá konverziva lexikální funkci Conv₃₂₁, zatímco odstředivá funkci Conv₁₃₂. Přímá konverziva představují typ Conv₂₁.

⁶ Za přímou konverzivnost trojargumentových predikátů by bylo možné považovat vztah mezi aktivní a pasivní formou těchto sloves, např. *give:be given, receive:be received, present:be presented*. Cruse však do své koncepce konverzivnosti zahrnuje pouze jevy lexikální, nikoli gramatické.

b. *The picture is Arthur's inheritance – Arthur is the picture's inheritor*

(8) *The duce was the donor of the picture of the college – The college was the recipient of the picture from the duce*

Cruse se zabývá rovněž tzv. pseudoopozicemi, které vznikly kongruencí hyponymie s konverzívností; např. *patient:lékař/zubař/chirurg...* nebo *oběť:vrah/terorista/násilník...* Substantiva *patient* a *oběť* označuje za superkonverzíva výrazů uvedených na pravé straně dvojtečky.

* * *

Kuno (1987) se lexikální konverzívností zabývá v rámci studie věnované projevům empatie v jazyce. Empatií autor míní „různě odstupňované ztotožnění mluvčího s určitou osobou nebo předmětem, který je účastníkem události nebo stavu, jež mluvčí ve své větě popisuje“.⁷ Empatickou identifikaci mluvčího s jedním z účastníků označované situace Kuno přirovnává k umístění kamery při natáčení filmové scény. Režisér může kameru umístit buď do stejné vzdálenosti od všech hlavních protagonistů, nebo do blízkosti jen jednoho z nich (v extrémním případě připevnit přímo na něj), a tak scénu natáčet jakoby z pohledu této postavy. Podobnou volbu nevědomě provádí i mluvčí při vytváření vět přirozeného jazyka – k označení dané situace si vybírá buď perspektivu neutrální, nebo na situaci pohlíží z pozice jednoho z jejích účastníků. Ze způsobu, jakým je věta utvořena, pak můžeme rekonstruovat, s kterým protagonistou se mluvčí ztotožnil, příp. zda ve své výpovědi zvolil neutrální hledisko. Kuno uvádí celou řadu jazykových prostředků umožňujících mluvčímu vyjádřit větší či menší míru „ztotožnění se“ s jedním z účastníků označované situace a formuluje pravidla, jimiž se vyjadřování empatie v přirozeném jazyce řídí. V angličtině mezi empaticky citlivé výrazy patří např.:

- přivlastňovací jmenné fráze (např. pokud John a Bill jsou bratři, pak mluvčí, který Billa nazývá výrazem *John's brother* se více ztotožňuje s Johnem než s Billem);
- pasivní konstrukce (při použití pasivní konstrukce je hledisko mluvčího blíže subjektu pasivní konstrukce než subjektu konstrukce aktivní);
- reciproční a empatická slovesa (např. *meet, hear from, receive from*);
- empatické výrazy (např. *come up to, go up to*);
- empatická adjektiva (např. *beloved, dear old, embarrassing*).

Kunova koncepce jazykové empatie se problematiky konverzívnosti dotýká v několika ohledech. Důležité je především poukázání na to, že v jazyce existují prostředky, jimiž mluvčí může vyjádřit, že při označování určité situace zaujímá hledisko jednoho konkrétního účastníka („ztotožňuje se s ním“) a této zvolené perspektivě pak podřizuje výběr výrazových prostředků, syntaktické konstrukce atd. Mezi takové prostředky patří i empatická slovesa připomínající konverzíva, zvl. *hear from* a *receive from*. Empatickými slovesy však Kuno nemíní páry sloves, které „označují stejnou situaci pokaždé z jiné perspektivy“, nýbrž za empatické považuje pouze jedno sloveso z takového páru. Empatickým slovesem je v takových párech pouze to sloveso, které Agentu situace nestaví do subjektové, ale vedlejší pozice. Tato slovesa mají specifické syntaktické vlastnosti, odlišné od svých konverzívních protějšků, z čehož pramení např. nevhodnost vět (10b) a (12b) při přijatelnosti (9b) a (11b).⁸

⁷ “Empathy is the speaker's identification, which may vary in degree, with a person/thing that participates in the event or state that he describes in a sentence.” Kuno (1987), s. 206.

⁸ Podrobněji o příčinách nevhodnosti vět (10b) a (12b) viz Kuno (1987), s. 216–218.

- (9) a. *I told Mary yesterday that John was sick.*
 b. *Mary told me yesterday that John was sick.*
- (10) a. *I heard from Mary yesterday that John was sick.*
 b. ^{??}*Mary heard from me yesterday that John was sick.*
- (11) a. *I sent Mary a package containing Japanese noodles.*
 b. *Mary sent me a package containing Japanese noodles.*
- (12) a. *I received from Mary a package containing Japanese noodles.*
 b. ^{??}*Mary received from me a package containing Japanese noodles.*

Z autorova výkladu vyrozumíme, že dvojice vět (9b):(10a) a (11b):(12a) jsou obsahově totožnými parafrázemi, v nichž mluvčí zaujímá k označované situaci pokaždé jiné stanovisko, z čehož plyne, že potenciální konverzívy jsou nejen slovesa *sent* a *receive*, registrovaná i jinými autory, ale slovesa *tell* a *hear*, která většina lingvistů (kromě Apresjana) mezi konverzíva neřadí.

* * *

V roce 1977 vydal Ch. J. Fillmore stat', v níž upravil a upřesnil svou koncepci pádové gramatiky z roku 1968. Novou koncepci hloubkových pádů a pádových rámců charakterizujících sémantické a hloubkově syntaktické vlastnosti sloves Fillmore ilustroval rozborem sémantiky několika konverzívních sloves (příp. slovesných párů, které mohou být z konverzívnosti „podezřelé“), sám však pojmu *konverzívnost* ve vztahu k nim nepoužívá.

Fillmore (1977)⁹ zakládá svou koncepci popisu slovesné sémantiky na analýze situací neboli kognitivních scén, které jsou vytvářeny a aktivovány ve výpovědích.¹⁰ Situace, která je určitou výpovědí aktivována, se popisuje pádovým rámcem slovesa tvořícího hlavní predikát dané výpovědi. Pádový rámec však situaci nezachycuje ve všech jejích detailech, zaznamenává pouze určitou její část, určitý „úsek“ (proto také inventář pádů není totožný s úplným souborem pojmů nezbytných k analýze všech možných situací a událostí). Např. dostačující a výstižný popis obchodní události zahrnuje kupujícího, prodávajícího, peníze a zboží, neboť tuto událost můžeme rekonstruovat tak, že jeden z účastníků obchodní události (kupující) vydává určitou peněžní částku a dostává za ni zboží, zatímco druhý účastník (prodávající) vydává zboží a dostává peníze.

Sémantická charakteristika každého jednotlivého slovesa se však nevyčerpává popisem situace, která je jím vytvářena a aktivována. Každé konkrétní sloveso nebo jiné predikátové slovo se nejen vztahuje k nějaké situaci, ale při každém svém užití zadává rovněž určitou perspektivu vzhledem k této situaci. Tak jakákoli věta, kterou vytváříme, chceme-li mluvit o určité obchodní události, nás nutí, abychom si zvolili určité hledisko (konkrétní perspektivu), z něhož budeme danou událost nahlížet. Pokud chceme např. vyjádřit perspektivu prodávajícího a zboží, použijeme slovesa *sell*; pokud potřebujeme vyjádřit perspektivu kupujícího a peněz, použijeme sloveso *spend*; perspektiva zboží a peněz je vyjadřována slovesem *cost* atd.

⁹ Bohužel jsem neměla k dispozici originál Fillmorovy stati z roku 1977, pracovala jsem pouze s jejím ruským překladem, z něhož také cituji. Český překlad citátů z Fillmora (1977) tudíž není doprovázen jejich originálním zněním, jako je tomu u všech ostatních cizojazyčných citací.

¹⁰ Srov. „Tato nová interpretace vede k takové koncepci v rámci teorie gramatických vztahů a v rámci sémantické teorie, jejíž podstatu lze zformulovat heslem: *Významy jsou podmíněny situacemi*. (Meanings are relativized to scenes).“ Fillmore (1977/1981), s. 497. „Studium sémantiky je studiem kognitivních scén, které jsou vytvářeny a aktivovány ve výpovědích.“ Tamtéž, s. 519.

Entity, které jsou zahrnuty do perspektivy, Fillmore stanoví na základě dvou principů – hierarchie hloubkových pádů a hierarchie prominence. Hierarchie hloubkových pádů zadává vzájemnou korespondenci hloubkových pádů s jádrovými elementy hloubkové gramatické struktury (s hloubkovým subjektem a hloubkovým objektem) konkrétního slovesa a tím určuje, které části označované situace (tj. které hloubkové pády) jsou v daném případě vyzdvíženy do centra perspektivy. Např. anglické sloveso *hit* umožňuje mluvčímu vyjádřit trojí různou perspektivu vzhledem k označované situaci.

- (13) a. *I (Agentive) hit the stick (Objective) against the fence (Goal).*
b. *I (Agentive) hit the fence (Goal) with the stick (Objective).*
c. *The stick (Objective) hit the fence (Goal).*

Věta (13a) zadává perspektivu, v jejímž centru se nacházejí Agens (Agentive) a Patiens (Objective) dané situace, zatímco Cíl (Goal) je na její periférii. V (13b) je centrem perspektivy mluvčího Agens a Cíl, zatímco v (13c) je to Patiens a Cíl.

Druhý typ hierarchie, hierarchie prominence, vyjadřuje jakousi obecnou hierarchii kognitivních elementů podle jejich závažnosti v daném jazyce. Pro angličtinu Fillmore v této souvislosti uvádí několik pravidel:

- 1) „[...] názvy osob je přirozenější stavět do perspektivy, než je ponechávat mimo perspektivu a místo nich do perspektivy zahrnovat neživotné předměty.“¹¹ Srov. (14a) je přirozenější (14b).

- (14) a. *I hit Harry with the stick.*
b. *I hit the stick against Harry.*

- 2) „Jako další příklad podmínky zabezpečující prominenci elementu a přispívající k jeho zahrnutí do perspektivy můžeme uvést změnu stavu nebo prostorového umístění předmětu. Jestliže Agens přemísťuje Patienta a uvádí ho do kontaktu s Cílem, takže předmět, který je Cílem, se dostává do pohybu nebo se proměňuje, pak element s hloubkovým pádem Cíl získává prominenci dostačující k tomu, aby byl zahrnut do perspektivy.“¹² Srov. (15a), kde je do perspektivy zahrnut pouze Agens, zatímco v (15b), kdy se mluví o destruktivní činnosti Agentu (dveře se vylamují), jsou do perspektivy zahrnuti jak Agens, tak Cíl.

- (15) a. *He (Agentive) knocked on the door (Goal) with his fist.*
b. *He (Agentive) knocked the door (Goal) down.*

- 3) Určitost a úplnost; „jestliže se v důsledku uvedení dvou předmětů do vzájemného kontaktu druhý předmět podrobuje působení takřikajíc v úplnosti, pak je tento nový status předmětu s rolí Cíle dostatečným důvodem pro jeho zahrnutí do perspektivy věty.“¹³ Tato podmínka má pomoci interpretovat významový rozdíl mezi větami typu (16). Věta (16a) vyjadřuje, že vůz byl po naložení sena plný, zatímco (16b) tuto skutečnost nevyjadřuje.¹⁴

¹¹ Tamtéž, s. 522.

¹² Tamtéž, s. 525.

¹³ Tamtéž, s. 528.

¹⁴ Podle našeho názoru je lepší obrátit souvislost mezi charakterem jazykově strukturované situace označované slovesem *load* a významem jeho gramatické (hloubkově syntaktické) stavby: gramatická struktura daného slovesa vyjadřuje, že účastník, který je tektogramatickým Patientem (tj. hloubkově syntaktickým objektem), je

- (16) a. *I loaded the truck with hay.*
b. *I loaded hay onto the truck.*

Ve stati z r. 1977 Fillmore svou původní koncepci hloubkových pádů významně upravil: kromě hloubkových pádů a povrchově syntaktické reprezentace nově zavádí také úroveň hloubkových gramatických vztahů (hloubkový subjekt a objekt), která leží mezi oběma zmíněnými úrovněmi. Vztahy mezi hloubkovými pády ze slovesného rámce a jádrovými elementy hloubkové gramatické struktury slovesa, které mohou být u některých sloves mnohotvaré (např. *hit*) a u jiných pevně zakotvené (např. *cover*, *put*), zadávají perspektivu, kterou dané sloveso vyjadřuje vzhledem k označované situaci. Tato myšlenka spolu s obecnou tezí „založení popisu slovesné sémantiky na analýze situací“ je významná i pro koncepci konverzivnosti představovanou v této disertaci.

Své upravené pojetí hloubkových pádů, hloubkových gramatických rolí a perspektivy Fillmore shrnuje v závěrečném oddílu stati: „[...] snažil jsem se ukázat, že některé problémy pádové analýzy [...] by mohly být úspěšně řešeny, pokud od sebe oddělíme dvě věci: za první analýzu rolí účastníků situací toho typu, pro něž byla vytvořena koncepce hloubkových pádů; a za druhé podmínky, za nichž mluvčí vybírá, které účastníky situace zahrne do perspektivy. Jelikož utváření perspektiv souvisí (alespoň v angličtině) s utvářením větné stavby v termínech jádrových gramatických vztahů, z navrhované koncepce vyplývá, že je nezbytné začít pracovat s takovou úrovní gramatické struktury, na níž se budou zaznamenávat hloubkové gramatické vztahy, tj. s úrovní, jejíž existenci jsem se dříve snažil popírat. Nicméně se domnívám, že stejně tak je nezbytná i úroveň analýzy pádů (rolí) coby část obecné analýzy scén, o kterých se v řeči vypovídá; dále se domnívám, že oba uvedené druhy struktur spojuje pojem perspektivy [...]. Z našeho hlediska existují scény, čili situace, a funkce jednotlivých účastníků těchto scén a situací. Do popředí stavíme, neboli zahrnujeme do své perspektivy, pouze určitou, třeba i docela malou, část takové scény. Jednomu z elementů stavěných do popředí je v hloubkové neboli logické struktuře věty připsána role subjektu a druhému (pokud do popředí stavíme elementy dva) role přímého objektu. Určitá **hierarchie prominence** stanoví, jaké elementy jsou do popředí stavěny, a určitá **hierarchie pádů** stanoví, jaké gramatické funkce je třeba elementům zahrnutým do perspektivy připisovat.“¹⁵

2.3. Konverzivnost v lingvistice vycházející z Modelu Smysl ↔ Text

Lingvisté pracující v rámci Modelu Smysl ↔ Text (MST) se konverzivností systematicky zabývají již od 60. let; srov. Apresjan (1967, 1970, 1974a, 1974b), Melčuk (1974a). Konverzivní vztah mezi dvěma lexikálními jednotkami je řazen mezi paradigmatické lexikální funkce a je značen zkratkou Conv_{ij}; srov. Melčuk a Žolkovskij (1984), Melčuk (1995). Pojetí konverzivnosti coby systémového vztahu je nejuceleněji představeno v Apresjanově Lexikální sémantice.¹⁶ Po vstupní části, kde jsou vysvětlena východiska a metajazyk sémantiky MST, se autor podobně jako Lyons (1977) věnuje sémantickému třídění paradigmatických vztahů v rámci lexika. Na rozdíl od Lyonse však rozlišuje pouze tři základní typy opozic a jejich kvazikategorie. Vzniká tudíž následující systém:

---

daným dějem zasažen v úplnosti. V angličtině však musí být zároveň tektogramatický Patiens vyjádřen určitou jmennou skupinou.

¹⁵ Srov. Fillmore (1977/1981), s. 529–530.

¹⁶ Srov. Apresjan (1974a).

1. Synonymie

- a. Úplná synonyma (*полные синонимы*): např. *спеиить* – *торопиться*, *глядеть* – *смотреть*, *подлинник* – *оригинал*, *одинаковый* – *тождественный*;
- b. Kvazisynonyma (*квазисинонимы*): např. *рыть* – *копать*, *рубить* – *колоть*, *путь* – *дорога*, *скупой* – *жадный*;

2. Konverzivnost

- a. Úplná konverziva (*полные конверсивы*): např. *покупать* – *продавать*, *брать* – *давать* (*деньги* *взаимы*), *наносить* – *получать* (*удар*), *победа* – *поражение*;
- b. Kvazikonverziva (*квазиконверсивы*): např. *покупать* – *платить*, *писать* – *позировать* (в живописи);

3. Antonymie

- a. Úplná antonyma (*полные антонимы*): např. *влететь* – *вылететь*, *завернуть* – *развернуть*, *измена* – *верность*, *высокий* – *низкий*, *отъехать* – *подъехать*;
- b. Kvaziantonyma (*квазиантонимы*): např. *далёкий* – *недалёкий*, *безлюдный* – *многолюдный*, *исправляться* – *ухудшаться*.

Jednotlivé typy lexikálních opozic Apresjan vymezuje formálně, pomocí sémantického metajazyka vypracovaného v rámci MST. Obecně lze říci, že typ lexikální opozice mezi dvěma výrazy se stanoví na základě porovnání interpretací jejich lexikálních významů zformulovaných v sémantickém jazyce MST: synonyma mají interpretace shodné; konverziva mají interpretace složené ze stejných výrazů sémantického jazyka, avšak odlišně uspořádaných; interpretace antonym obsahují protiklad, typicky vyjadřovaný negací obsaženou v jedné z interpretací ($Anti_1$ a $Anti_2$) nebo výrazy vyjadřujícími protikladné hodnoty na škále určitého příznaku ($Anti_3$). Do kvazikategorií se obecně řadí dvojice slov, u nichž shodné významové elementy převažují nad elementy odlišnými. Srov. následující definice převzaté z Apresjana (1974a):

Explicitní definice synonymie: „K tomu, aby dvě slova (nebo syntakticky nedělitelné frazémy) *A* a *B* bylo možné považovat za lexikální synonyma, je nutné a postačující, (1) aby *A* a *B* měla shodné interpretace, tj. aby jim v sémantickém jazyce odpovídal stejný výraz, (2) aby měla stejný počet aktivních sémantických valencí, přičemž valence se stejným číslem musejí mít stejné role (vázat k predikátu jména stejných aktantů), (3) aby náležela ke stejnému hloubkovému slovnímu druhu.“¹⁷

Explicitní definice konverzivnosti: „Lexikální jednotky *R* a *S* jsou konverziva, pokud splňují následující podmínky: (1) interpretace *R* a *S* obsahují stejné elementárnější predikáty $P_1, P_2, \dots, P_n$, přičemž platí, že pro každou dvojici typu $P_i \rightarrow^1 P_j$ v interpretaci *R* existuje v interpretaci *S* buď stejná dvojice (pokud *l* není atributivní vztah), nebo dvojice $P_j \rightarrow^1 P_i$ (pokud *l* je atributivní vztah) a obráceně; (2) *R* a *S* mají obrácené aktantové struktury; (3) *R* a *S* patří ke stejnému (hloubkovému) slovnímu druhu.“¹⁸

¹⁷ «Итак, для признания двух слов (или синтаксически неразложимых фразеологических единиц) *A* и *B* лексическими синонимами необходимо и достаточно, (1) чтобы они имели полностью совпадающее толкование, т.е. переводились в одно и то же выражение семантического языка, (2) чтобы они имели одинаковое число активных семантических валентностей, причем таких, что валентности с одним и тем же номером имеют одинаковые роли (или присоединяют к предикату имена одних и тех же актантов), (3) чтобы они принадлежали к одной и той же глубинной части речи.» Тамтёж, s. 223.

¹⁸ «Лексические единицы *R* и *S* суть конверсивы, если они удовлетворяют следующим условиям: (1) в толкованиях *R* и *S* участвуют одни и те же более элементарные предикаты $P_1, P_2, \dots, P_n$, причем для любой пары вида $P_i \rightarrow^1 P_j$ в толковании *R*, в толковании *S* найдется либо точно такая же пара (если *l* – не атрибутивное отношение), либо пара $P_j \rightarrow^1 P_i$ (если *l* – атрибутивное отношение), и наоборот; (2) *R* и *S*

Explicitní definice antonymie: „(1) A a B patří ke stejnému (hloubkovému) slovnímu druhu jsou antonyma, pokud platí buď $A = 'P'$, $B = 'ne P'$, přičemž 'P' a 'ne P' jsou úplným významem určitého (binárního) příznaku; nebo $A = 'PR'$ a $B = 'P ne R'$; nebo $A = 'P více R'$ a $B = 'P méně R'$; (2) Jestliže A_1 je antonymem B_1 a A_2 je antonymem B_2 , pak $R = 'XA_1Y'$ je antonymem $S = 'XB_1Y'$ a $R = 'A_1 \rightarrow A_2'$ je antonymem $S = 'B_1 \rightarrow B_2'$ ($\rightarrow$ je nějaký syntaktický vztah)“.¹⁹

Mezi třemi typy významových opozic rozlišovaných Apresjanem představuje antonymie kategorii nejroznorodější. V rámci antonymie Apresjan rozlišuje až osm typů dílčích opozic (Anti₁₋₈), z nichž nejrozšířenější jsou první tři: dva typy založené na přítomnosti negace v interpretaci jednoho z antonym a třetí založený na protikladných hodnotách škálovitého příznaku (viz první bod definice antonymie). Pouze v rámci antonymie se rozlišuje antonymie prostá a složená (viz druhý bod definice antonymie).

Porovnáme-li Apresjanovo třídění sémantických lexikálních opozic se systémem Lyonsovým, vidíme, že zásadní rozdíl spočívá v řešení statutu konverzivnosti vzhledem k ostatním typům opozic (tradičně zahrnovaných do jediné kategorie antonymie). Apresjanovi se konverzivnost jeví jako opozice, která je principiálně odlišná od všech dalších opozic vyjadřujících „opak“ nebo „protiklad“. Proto konverzivnost vyčleňuje jako zvláštní kategorii vedle antonymie, v jejímž rámci dále rozlišuje dílčí typy antonymických opozic. Lyons naopak konverzivnost považuje za kategorii stejného řádu jako další typy sémantických opozic (více či méně odpovídající Apresjanovým funkcím Anti₁₋₈).

Kromě definice konverzivnosti uvádí Apresjan (1974a) přehled „zdrojů“ konverzivních výrazů a několik způsobů jejich třídění (podle sémantických, syntaktických a kolokačních vlastností). Mezi „zdroje“ lexikálních konverziv v ruštině podle autora patří:

1. Hotová konverziva

- a. sémanticky autonomní, plnovýznamová slovesa: např. *покупать – продавать, опираться – поддерживать*;
- b. semiautonomní slovesa vyjadřující lexikální funkce Oper_i, Func_i, Labor_i a jejich kombinace s funkcemi Incep, Fin a Caus: např. *брать – давать (деньги взаймы), брать – сдавать (землю в аренду), брать – снимать (пробу с супа), видеть (сон) – сниться (Ему снился сон), наносить – получать (удар), оказывать (кому-л. приём) – встречать (приём у кого-л.), оказывать (кому-л. поддержку) – получать (поддержку от кого-л.)*;
- c. spojky: např. *Режиссер заболел, и поэтому премьера не состоялась – Премьера не состоялась, потому что режиссёр заболел; Премьера состоялась, не смотря на то/ вопреки тому что заболел режиссёр – Заболел режиссёр, и тем не менее/ и все-таки премьера состоялась; Он скорее прожектор, чем мечтатель – Он не столько мечтатель, сколько прожектор*;

имеют обратные ролевые (или актантные) структуры; (3) R и S относятся к одной и той же (глубинной) части речи.» Тамтёž, s. 261.

¹⁹ «Итак, факты сложной антонимии свидетельствуют о том, что лексическим антонимам должно быть дано рекурсивное определение. Областью определения являются толкования или другие равнозначные перифразы слов или фразеологических единиц A и B , взятые без своих (совпадающих) «модальных» частей: (1) A и B , принадлежащие к одной (глубинной) части речи, суть антонимы, если либо $A = 'P'$, $B = 'не P'$, причем 'P' и 'не P' в совокупности исчерпывают значения некоторого (бинарного) признака; либо $A = 'PR'$, а $B = 'P не R'$; либо $A = 'P больше R'$, а $B = 'P меньше R'$; (2) Если A_1 – антоним B_1 , A_2 – антоним B_2 , то $R = 'XA_1Y'$ есть антоним $S = 'XB_1Y'$ и $R = 'A_1 \rightarrow A_2'$ есть антоним $S = 'B_1 \rightarrow B_2'$ ($\rightarrow$ – некое синтаксическое отношение).» Тамтёž, s. 302.

- d. substantiva: např. *победа варваров над Римом* – *поражение Рима от варваров*, *выигрыш Ивана у Петра* – *проигрыш Петра Ивану*, замена *X-a* на *Y* – *подстановка Y-a вместо X-a*, *власть земли над человеком* – *зависимость человека от земли*, *господство X-a над Y-ом* – *подчинение Y-a X-у*, *взятие крепости кем* – *сдача крепости*;
- e. frazémy: např. *Он вздумал палить из пушек* – *Ему взбрело в голову палить из пушек*; *Сын слушается отца беспрекословно* – *Слово отца – закон для сына*; *Он был на волосок от смерти* – *Смерть смотрела ему в лицо*; *Книга от этого только выиграла* – *Это пошло только на пользу книге*; *Работа захватила его целиком* – *Он с головой ушел в работу*; *Он заплатит за это* – *Это ему даром не пройдёт*;

2. Pravidelně tvořená konverziva

- a. aktivní a pasivní formy slovesa: např. *Россия экспортирует турбобуры в Америку* – *Турбобуры экспортируются Россией в Америку*;
- b. deverbativní substantiva označující konatele, objekt, nástroj, prostředek, místo, výsledek děje apod.: např. *Он – автор этой картины* – *Эта картина – его создание*; *Он был защитником учителя* – *Учитель был его подзащитным*; *Он является владельцем этого дома* – *Этот дом является его собственностью*; *Помещик является собственником этих земель* – *Эти земли являются владением помещика*; *В течение десяти лет он был моим учителем* – *В течение десяти лет я был его учеником*; *быть аргументом* – *быть функцией*; *быть гостем* – *быть хозяином*; *быть духовником* – *быть исповедником*; *быть мужем* – *быть женой*; *быть предком* – *быть потомком*; *быть причиной* – *быть следствием*; *быть родителем* – *быть ребёнком*; *быть отцом* – *быть сыном*;
- c. komparativy antonymických kvalitativních adjektiv: např. *Стол выше стула* – *Стул ниже стола*; *Пётр бежал быстрее меня* – *Я бежал медленнее Петра*; *длиннее* – *короче*, *тверже* – *мягче*, *тяжелее* – *легче*, *гуще* – *жиже*, *восточнее* – *западнее*, *труднее* – *легче*, *чаще* – *реже*, *раньше* – *позже*;
- d. specifické použití antonymických předložek: např. *Он пришёл до меня* – *Я пришёл после него*; *Он был слева от меня* – *Я был справа от него*.

Další klasifikace, které Apresjan (1974a) uvádí, se týkají především prvního typu „hotových“ konverzí, tj. plnovýznamových sloves typu *покупать* – *продавать*. **Syntaktické typy** konverzí se rozlišují podle toho, které sémantické valence výrazu vstupují do konverze. Sémantické valence se podle úzu MST značí arabskými číslicemi; ty z nich, které jsou v daném případě zasaženy konverzí se v podobě indexů přepisují ke zkratce lexikální funkce „konverzívum“ – Conv_{ij}.

U dvojvalenčních predikátů je možný jediný syntaktický typ – $A = \text{Conv}_{21}(B)$, kdy element obsazující u *B* druhou sémantickou valenci se u *A* přesouvá do pozice první a naopak;²⁰ srov. *Слово приобретает новое значение* – *У слова появляется новое значение*.

Trojvalenční slovesa teoreticky umožňují pět syntaktických typů konverzivnosti, z nichž nejrozšířenější jsou první tři:

1. $A = \text{Conv}_{213}(B)$ je reprezentován pasivem trojvalenčních sloves; např. *Россия экспортирует турбобуры в Америку* – *Турбобуры экспортируются Россией в Америку*;

²⁰ Ekvivalentní zápis je i $A = \text{Conv}_{12}(B)$, v němž indexy nenaznačují pořadí obsazení elementů, ale pouze označují valenční místa, na nichž dochází ke střídání elementů.

2. $A = \text{Conv}_{132}(B)$; např. *предпослать книге предисловие – предварить книгу предисловием, мазать хлеб маслом – намазывать масло на хлеб*;
3. $A = \text{Conv}_{321}(B)$; např. *Президент передал власть армии – Армия получила власть от президента; Он говорил мне об этом – Я слышал об этом от него*;
4. $A = \text{Conv}_{312}(B)$; např. *Он показался мне знакомым – Я принял его за знакомого*;
5. $A = \text{Conv}_{231}(B)$; např. *Я считаю это мужеством – Это представляется мне мужеством; Я расквашиваюсь с тобой за это – Ты мне за это заплатишь*.

U čtyřvalenčních sloves je myslitelných dvacet tři syntaktických typů, které však dle autorova názoru nemá význam podrobněji rozebírat, neboť ty z nich, které se v ruštině reálně vyskytují, jsou analogické syntaktickým typům trojmístných konverzí; např. *Он одолжил мне пять рублей на месяц – Я занял у него пять рублей на месяц; Он продал мне книгу за два рубля – Я купил у него книгу за два рубля*.

Семантические типы lexikálních konverzí Apresjan rozlišuje na základě klasifikace jejich zobecněných lexikálních významů. Ruské konverzívní predikáty vyjadřují následující typu významů:

1. 'Složení': např. *Свиту генерала составили молодые офицеры – Свита генерала состояла из молодых офицеров*;
2. 'Proměna': např. *Из воды получился пар – Вода превратилась в пар*;
3. 'Přináležitost', 'vlastnění': např. *Он имеет блистательных друзей – У него есть блистательные друзья; Муравейник кишит муравьями – Муравьи кишат в муравейнике*;
4. 'Získání', 'nahromadění': např. *Слово приобретает новое значение – У слова появляется новое значение*;
5. 'Ztráta', 'spotřebování': např. *Крепость истощила запасы продовольствия – В крепости иссякли запасы продовольствия*;
6. 'Projevení vlastnosti': např. *Ее суждения блещут умом – Ум блещет в её суждениях; Голос звучит тревогой – В голосе звучит тревога*;
7. 'Nekontrolovaný pohyb': např. *Он блуждает глазами – У него блуждают глаза*;
8. 'Označení': např. *Цифры обозначают числа – Числа обозначаются через цифры*;
9. 'Vzájemná poloha dvou těles na přímce, v prostoru nebo v čase': např. *А предшествует В – В следует за А; Колонны поддерживают свод – Свод опирается на колонны*;
10. 'Pokrytí (povrchu) предмета': např. *Тучи заволокли (покрыли) небо – Небо заволоклось (покрылось) тучами*;
11. 'Pohrouženost': např. *Бутылка вмещает два литра – В бутылку входит два литра*;
12. 'Zaplnění tělesa': např. *Работа заняла весь день – Весь день ушёл на работу*;
13. 'Pohlčení' – 'pohroužení': např. *Пучина поглощает судно – Судно погружается в пучину*;
14. 'Vylučování': např. *Небо сеет мелкий дождь – Мелкий дождь сеется с неба*;
15. 'Vyzařování': např. *Растение издаёт (испускает) приторный запах – От растения исходит приторный запах*;
16. 'Závislost': např. *Пожары вредят посадкам – Посадки страдают от пожаров*;
17. 'Информационные процессы': např. *Он воображает картину южной ночи – Ему представляется картина южной ночи*;
18. 'Citové a jiné vnitřní stavy': např. *Крутизна обрывает пугает её – Она пугается крутизны обрыва*;

19. 'Sejmutí (ukončení stavu pokrytí)': např. *стряхнуть снег с валенок – отряхнуть валенки от снега*;
20. 'Zaplnění objemu': např. *одевать ребёнка в пальто – надевать пальто на ребёнка*;
21. 'Předání': např. *Она одалживает мне деньги – Я занимаю у неё деньги*;
22. 'Poskytnutí': např. *предварить книгу предисловием – предпослать книге предисловие*;
23. 'Mínění': např. *Я вижу в этом мужество – Это представляется мне мужеством*.

Vzhledem k tomu, že za integrální součást popisu lexikální sémantiky Apresjan považuje i popis syntagmatických vlastností lexémů, doplňuje svou studii o konverzivnosti poznatky o některých zvláštностech jejich kompatibility (семантической сочетаемости) a kolokability (лексической сочетаемости). Autor si všímá faktu, že některé výrazy, které se ve větě s konverzivním predikátem mohou vyskytnout, mohou rozvíjet pouze jedno, a nikoli druhé konverzívum. **Kolokační typy** lexikálních konverzí jsou pak určovány (1) na základě toho, zda význam určitého modifikujícího výrazu může být vyjádřen u obou konverzí, nebo jen u jednoho z nich (tj. stejná, nebo rozdílná kompatibility); (2) podle toho, zda se daný význam (vyjádřitelný u obou konverzí) vyjadřuje stejnými, nebo odlišnými výrazy (tj. shody a rozdíly v kolokabilitě).

Např. konverziva *платить* a *стоить* jsou kompatibilní s modifikátory vyjadřující časové dimenze; srov. *Он всегда (часто) платил за ремонт 100 рублей – Ремонт всегда (часто) стоил ему 100 рублей*. Avšak s výrazy vyjadřujícími přání nebo vůli subjektu je kompatibilní pouze sloveso *платить*; srov. *Он нехотя (с готовностью, охотно) платил за ремонт 100 рублей – *Ремонт ему нехотя (с готовностью, охотно) стоил 100 рублей*.

* * *

Jestliže Apresjan (1974a) se konverzivností zabýval především v jejich aspektech lexikálních (typ paradigmatického vztahu v lexiku, inventarizace a třídění lexikálních konverzí), v publikaci Melčuka (2001b) je konverzivnost zkoumána především z hlediska její role v rámci větné sémantiky a její funkce při výstavbě širšího textu.

Melčuk navrhuje popisovat sémantiku věty prostřednictvím několika autonomních struktur, z nichž nejdůležitější jsou sémantický graf (grafický záznam propozičního významu) a sémanticko-komunikativní struktura (záznam komunikativního uspořádání propozičního významu). Propozičním významem se míní význam situační, neboli „substanciální“, tedy to, „co se danou větou sděluje“. Sémanticko-komunikativní struktura naopak říká, jak je daný obsah (propoziční význam) prezentován, tj. „jak se to sděluje“. Melčuk rozlišuje osm komunikativních opozic, jejichž prostřednictvím se sémanticko-komunikativní struktura realizuje. Pro konverzivnost má zásadní význam tematicnost, tj. rozlišování mezi elementy tematickými, rematickými a specifikátorem.²¹

Lexikální konverziva jsou podle Melčuka lexémy, které mají stejný propoziční význam (odpovídá jim stejný sémantický graf), ale liší se svou sémanticko-komunikativní strukturou (daný sémantický graf se „čte“ pokaždé od jiného uzlu). Každé lexikální konverzívum proto vyhovuje odlišným komunikativním nárokům – tematizuje jiný element propozičního významu, čili staví pokaždé jiný element propozičního významu do syntaktické role vyjadřující sémantické téma. V řadě jazyků se sémantické téma realizuje v první aktantní pozici (v terminologii FGP v pozici Aktoru).²²

²¹ Melčukově koncepci sémanticko-komunikativní struktury se podrobněji věnujeme v oddíle 3.4.1.2.

²² "The choice of the lexical unit for the top node of a Deep Syntactic tree – i.e. for the role of Main Verb – must be such a way as to ensure an acceptable syntactic role for the phrase L' which expresses the Semantic Theme [= L'(Sem-T)]. In some languages, the L'(Sem-T) must be a Deep Syntactic Actant I of the lexical unit L that

Sémanticko-komunikativní opozice tematičnosti hraje významnou úlohu při lexikalizaci sémantické reprezentace a tato úloha se projevuje ve výběru takového lexikálního konverzíva, které by vyhovovalo komunikativním nárokům dané věty. Např. věty v (17) vyjadřují tentýž propoziční význam, ale liší se svou sémanticko-komunikativní strukturou – v (17a) je tématem *dominoes*, zatímco v (63b) *the class of games...* Těmto komunikativním nárokům odpovídá i výběr konverzívních predikátů: sloveso *belong* tematizuje element *dominoes* (tj. staví jej do první aktantní pozice), zatímco sloveso *include* tematizuje výraz *the class of games...*

- (17) a. *Dominoes also belongs to the class of games with incomplete information.*
b. *The class of games with incomplete information also includes dominoes.*

Stojí za pozornost, že rozdílné tematické uspořádání propozičních elementů větného významu, které je v angličtině provázeno lexikální změnou ve výběru predikátu (volba mezi dvěma lexikálními konverzívy), se v jiných jazycích může vyjadřovat pouhou úpravou slovosledu; srov. věty v (18), které jsou ruským překladem vět z (18).

- (18) a. *Домино тоже принадлежит к играм с неполной информацией.*
b. *К играм с неполной информацией принадлежит также домино.*

Podobnou funkci jako lexikální konverzíva plní podle Melčuka i slovesný rod. Pasivum není nic jiného než gramatická konverze slovesa. Pasivní operace mění usouvztážnění sémantických aktantů slovesa s jeho aktanty hloubkově-syntaktickými (tj. je aktuální na přechodu od sémantické reprezentace k reprezentaci hloubkově-syntaktické stejně jako lexikální konverzívnost), na rozdíl od lexikální konverzívnosti je však záležitostí gramatiky, nikoli lexika. Především v angličtině platí, že aktivní nebo pasivní slovesná forma je vybírána podle toho, který ze dvou sémantických aktantů slovesa se má stát sémantickým tématem; srov. věty (19a), kde je tématem *the suffix -m*, a obsahově totožnou větu (19b), v níž je sémantickým tématem výraz *the stem vowel*.

- (19) a. *For instance, the suffix -m follows the stem vowel.*
b. *For instance, the stem vowel is followed by the suffix -m.*

Změna slovesného rodu, k níž v (19) dochází při změně tematických elementů, je jevem typickým pouze pro některé jazyky. Přeložíme-li anglické věty do češtiny, vidíme, že odlišná tematizace je v daném případě provázena pouze změnou slovosledu, nikoli gramatické formy slovesa; srov. (20).

- (20) a. *Například přípona -m následuje po kmenové samohlásce.*
b. *Například po kmenové samohlásce následuje přípona -m.*

Porovnání způsobu vyjadřování tematických elementů v jazycích typu angličtiny na jedné straně a ruštiny nebo češtiny na straně druhé slouží Melčukovi jako východisko pro typologickou klasifikaci jazyků. Tematické členění významu může být v jazycích vyjadřováno čtyřmi způsoby:

- syntaktickou strukturou (hloubkovou a/nebo povrchovou), tj. např. výběrem lexikálního konverzíva nebo rodové formy slovesa;

---

fulfills the role of Main Verb; therefore, this lexical unit must have a diathesis that fits." Srov. Melčuk (2001b), s. 120.

- slovosledem a intonací;
- morfologickými prostředky (afixy);
- gramatickými partikulami.

Převaha toho či onoho prostředku pro vyjadřování tematizace v tom či onom jazyce je dána typologickým charakterem daného jazyka. Tak např. angličtina a francouzština patří do skupiny tzv. syntakticky orientovaných jazyků, v nichž se tematické elementy vyjadřují především syntaktickou strukturou, která zároveň určuje primární slovosled. Tematizace může být v těchto jazycích v omezené míře vyjadřována i změnou slovosledu, takové věty jsou však chápány jako příznakové. Naproti tomu slovanské jazyky spolu s němčinou, finštinou, maďarštinou nebo ivritem patří k tzv. smíšenému typu. Tyto jazyky mají sice syntakticky definovaný primární slovosled, avšak tematizace je v nich vyjadřována především změnou slovosledu, nikoli syntaktickou konstrukcí.

Pohled na konverzivnost představený v Melčukově publikaci z roku 2001 je zajímavý tím, že autor uvádí lexikální konverzivnost do přímé souvislosti s komunikativními aspekty větného významu (v terminologii FGP s aktuálním členěním). Míra závislosti výběru konverzivního výrazu na aktuálním členění věty je v různých jazycích různá – zatímco v angličtině nebo francouzštině je souvislost mezi těmito jevy velmi těsná, ve slovanských jazycích je daleko volnější, takže nemůžeme tvrdit, že by lexikální konverziva sloužila jako výrazový prostředek aktuálního členění.

Na základě své funkce v komunikativní organizaci významu se lexikální konverzivnost sbližuje se slovesným rodem. Podle Melčuka mají tyto jevy stejnou funkční a významovou podstatu, liší se pouze svými formálními parametry – lexikální konverzivnost je záležitostí lexika, zatímco slovesný rod je kategorií gramatickou.

2.4. Konverzivnost v české a slovenské lingvistice

V české lingvistice se některé projevy konverzivnosti studovaly zejména v rámci tzv. hierarchizace sémantické struktury věty. Tento pojem zavedl František Daneš (srov. Daneš (1968)) pro jevy související s „různými možnostmi perspektivizace daných sémantických větných elementů“. Daneš tak v podstatě zobecnil Mathesiovu koncepci pasivní větné perspektivy, místo o *perspektivě* však navrhuje hovořit o *hierarchizaci*, neboť pojem (*funkční*) *větná perspektiva* se mezitím vžil pro označení aktuálního členění. Danešova koncepce hierarchizace sémantické struktury věty je známá především z prací Daneše a Hlavsy (1978) a Daneše (1985). Autoři upozorňují na to, že „hierarchizace je jevem velmi obecné povahy, vyplývajícím z «antropocentrického» principu syntaxe přirozených jazyků. Naše poznávání skutečnosti, a ještě více její jazykové uchopení, prezentování, ztvárnění tohoto poznání není jejím prostým odrazem, nýbrž je ovlivněno lidským elementem, zejména též společenskou praxí (jejíž nemálo významnou složkou je i jednání komunikativní). Přirozené jazyky nemívají k dispozici pro postižení, vyjádření jisté «reálné situace» jen jeden jediný výrazový prostředek, ani žádný prostředek «objektivní» či «neutrální», nýbrž každou takovou situaci podávají už zpracovanou, hierarchizovanou. Vezmeme-li v úvahu, že se s hierarchizací setkáváme i v matematice, srov. např. $A > B = B < A$, nabízí se myšlenka, zda fakt chápání reálné situace vždy z hlediska jednoho z jejích účastníků není snad vlastností už samého poznávacího procesu.“²³

Daneš nevztahuje pojem hierarchizace pouze na úzce specifické jazykové jevy typu lexikální konverzivnosti apod., ale považuje ji za velmi obecný princip bytostně spjatý

²³ Srov. Daneš (1985), s. 31.

s podstatou jazykového vyjadřování a snad i myšlení vůbec. Doménou Danešova zájmu jsou ty projevy hierarchizace, které se bezprostředně týkají syntaktické struktury, zejména pak prostředky (ať už gramatické nebo negramatické), které umožňují změnit hierarchické uspořádání větných složek při zachování (relativně) stejného propozičního významu. Formální stránku a projevy hierarchizace sémantické struktury věty autor vysvětluje na pozadí své koncepce větných vzorců. Srov. následující úvahu: „[...] budeme předpokládat, že stavba (struktura) každé věty vykazuje jisté hierarchické uspořádání jejích složek; rozumíme tím zhruba tu skutečnost, že některé složky vystupují (jsou vysunuty) více do popředí, jiné zůstávají v pozadí (jsou odsunuty). Formální výrazové prostředky této hierarchizace jsou několikeré. Především záleží na tom, zda daný člen věty patří k složkám centrálním nebo periferním (centrální větné složky jsou ty, které patří do gramatického vzorce dané věty, periferní ty, které přistupují k tomuto vzorci až při jeho rozvíjení). Za druhé jsou pak rozdíly i mezi složkami centrálními: jednak některé jsou obligatorní, zatímco jiné potenciální, jednak se navzájem liší svým postavením v syntagmatické struktuře věty a jsou tu zároveň rozdíly dané různou systémovou platností jednotlivých pádů.“²⁴

Daneš (1985) podrobně rozebírá dva typy jazykových prostředků umožňujících odlišně hierarchizovat určitou sémantickou strukturu věty:

1. Pasivní diateze recipientní; např. *Otec vyhuboval Karlovi – Karel dostal od otce vyhubováno*;
2. Některé typy hierarchizace nerodové; např. *Listonoš vybral dopisy ze schránky – Listonoš vybral schránku*.

Kromě toho autor k prostředkům hierarchizace sémantické struktury věty řadí i slovesné pasivum. Na rozdíl od klasického pasiva, které je v češtině jednoznačně záležitostí gramatickou, se recipientní pasivum nachází na pomezí gramatičnosti. Autor se přiklání k názoru, že se jedná o gramatickou kategorii, byť sekundární. Recipientní pasivum tvoří celá řada sloves, jejichž větný vzorec zahrnuje Recipienta. Ten se v recipientní pasivní diatezi přesouvá do pozice subjektu a Agenta vytlačuje do periferního postavení. Srov. např. *zaplatit – dostat zapláceno, přidělit – dostat přiděleno, nařídit – dostat nařízeno, přislíbit – dostat přislíbeno*.

V rámci prostředků nerodové hierarchizace se Daneš zabývá případy „intrapoziční hierarchizační změny (permutace), která se netýká participantu v pozici levovalenční (nominativní, subjektové), nýbrž jenom participantů v pozici pravovalenční (objektové)“.²⁵ Takové hierarchizační změny pozorujeme u řady českých sloves, např. *vyplít plevel ze záhonu – vyplít záhon, vyčistit skvrnu z šatů – vyčistit šaty, oloupat slupku z jablka – oloupat jablko, vysypat popel z popelníku – vysypat popelník, vymačkat šťávu z citrónu – vymačkat citrón, sklidit nádobí ze stolu – sklidit stůl, plnit mléko do lahví – plnit láhve mlékem, dolít vodu do chladice – dolít chladič vodou, namazat máslo na chléb – namazat chléb máslem, napustit vodu do bazénu – napustit bazén vodou, navléci nit' do jehly – navléci jehlu nití, naložit cement na vůz – naložit vůz cementem. Nejedná se tu o gramatickou (rodovou) změnu hierarchizace sémantické struktury, neboť každé ze dvou sloves v páru představuje samostatný lexém. Danešovy nerodové prostředky hierarchizace přibližně odpovídají tomu, co Apresjan a Mel'čuk nazývají lexikálními konverzívami typu Conv₁₃₂ nebo nepřímým odstředivým konverzívum v terminologii Crusové. Podobnost je pouze částečná, neboť Cruse, Apresjan ani Mel'čuk mezi konverziva neřadí metonymické elipsy typu *vybrat dopisy ze schránky = vybrat schránku*.*

²⁴ Tamtéž, s. 37.

²⁵ Tamtéž, s. 51.

Na Danešovu koncepci hierarchizace sémantické struktury věty navazují Grepl a Karlík; srov. Grepl (1973), Grepl a Karlík (1983, 1998). Autoři rozvíjejí Danešův postřeh, že různým hierarchickým uspořádáním sémantických složek věty vznikají konstrukce, které nejsou plně synonymní, tj. že odlišná hierarchizace určité sémantické struktury (větného vzorce) má za následek určité významové rozrůznění výsledných větných konstrukcí. „V přirozených jazycích je častým jevem, že tatáž sémantická struktura věty může být formována v několika různých strukturách syntaktických. V takových případech se některé z participantů dané sémantické struktury dostávají do různých syntaktických pozic. [...] Nejde [...] o struktury plně synonymní, ale jen ekvivalentní.“²⁶

Ve Skladbě češtiny z roku 1998 autoři používají pojmu *hierarchizace větné propozice* a kladou ji do souvislosti s jevy diateze, tj. s různým rozmístováním slovesných aktantů do větněčlenských pozic. Hierarchizace dle názoru autorů zahrnuje v zásadě každé různé „rozestavení participantů na scéně“, ať už je realizováno jakýmikoli prostředky; sami autoři se však zaměřují pouze na studium gramatických prostředků hierarchizace, mezi něž řadí:²⁷

I. Diateze subjektové

1. Deagentizace typu agens : patiens

prostředky (gramatické):

- a. opisné pasivum: *Ničím tady není hnuto;*
- b. reflexivní forma slovesná: *Hledá se majitel psa slyšícího na jméno Rex;*
- c. transpozice 3. osoby: *Ve Francii už zase stávkují;*
- d. transpozice ostatních osob: *S poctivostí nejdál dojdeš; Před „ale“ píšeme čárku; Když něco slíbím, tak to taky splním;*

(negramatické):

- e. podnícené pasivum: *Dr. Pažout mě léčí už dva roky – Léčím se u dr. Pažouta už dva roky;*
- f. *dojít k něčemu: Včera došlo k slavnostnímu zahájení provozu brněnského letiště;*

2. Deagentizace typu agens : recipient

prostředky (syntaktické):

- a. *mít* + participium trpné (rezultativní): *Petr má přikázáno vrátit se za světla;*
- b. *dostat* + participium trpné (spíše dějové): *Petr dostal přikázáno vrátit se za světla;*

3. Deagentizace typu agens : kauzátor²⁸

prostředky (syntaktické):

- a. *dát/nechat* + infinitiv: *Nechal si opravit hodinky;*

4. Dekauzativizace typu kauzátor : patiens

prostředky (gramatické, syntaktické, lexikální):

- a. opisné pasivum: *Bahno zaneslo koryto řeky – Koryto řeky bylo zaneseno bahnem;*
- b. predikát s rysem „prostá mutace“ : *Vítr rozbil okno – Okno se rozbilo větrem; Celý pokoj zaplnil kouř – Celý pokoj se zaplnil kouřem; Bolest Petra probudila – Petr se probudil bolestí; Únava ho uspala – Usnul únavou;*

²⁶ Srov. Grepl a Karlík (1983), s. 29.

²⁷ Následující přehled je sestaven podle Grepla a Karlíka (1998).

²⁸ Tento typ hierarchizace je uveden pouze v publikaci z roku 1983.

- c. bezpodmětové věty: *V kamnech vyhasl oheň – V kamnech vyhaslo; V hodinách něco hrklo – V hodinách hrklo; Zámek zaskřípal – V zámku něco zaskřípalo – V zámku zaskřípalo; Dědečka bolela záda – Dědečka bolelo v zádech;*

5. Dekauzativizace typu kauzátor : recipient

prostředky:

- a. mít + participium trpné: *Bahno zaneslo koryto řeky – Řeka má koryto zanesené bahnem; Lítost sevřela Petrovi hrdlo – Petr má hrdlo sevřené lítostí;*

II. Diateze objektové

Objektové diateze se realizují především u dvou typů situací:

- „přidávání něčeho do něčeho“: *Sedlák nacpal obilí do pytlů – Sedlák nacpal pytle obilím;*
- „odstraňování něčeho z něčeho“: *Eva vyčistila skvrnu z šatů – Eva vyčistila šaty; Chlapec si opláchl špínu z obličeje – Chlapec si opláchl obličej;*

III. Upozad'ování jednoho ze dvou agentních aktantů²⁹

prostředky:

- a. odvozené konstrukce inherentně recipročních sloves³⁰: např. *bít se, milovat se; poradit se, dohodnout se; dopisovat si, nadávat si;*
- b. odvozené konstrukce sloves vyjadřující spoluúčast: např. *hraničit, sousedit, souviset; chodit spolu, sedět spolu, žít spolu, pracovat spolu.*

Podobně jako Daneš, i Grepl a Karlík řadí mezi prostředky umožňující různým způsobem hierarchizovat větnou propozici některá lexikální konverzíva – totiž konverzíva, u nichž se střídají argumenty na druhé a třetí valenční pozici (typ Conv₁₃₂, např. *nacpat obilí do pytlů – nacpat pytle obilím*). Jiné syntaktické typy konverzív však za prostředky hierarchizace nepovažují. Tento přístup je odůvodněn pojetím sémantických rolí. Např. slovesa *prodat* a *koupit* podle těchto autorů nevytvářejí ekvivalentní, odlišně hierarchizované struktury, neboť participant agens má v situaci označované těmito slovesy dva různé referenty. Kromě toho u těchto sloves není možné určit strukturu výchozí a odvozenou.

Naopak věty typu *Maminka dala Petrovi na Vánoce kolo – Petr dostal od maminky na Vánoce kolo* se autorům jeví jako větné struktury lišící se pouze hierarchizací. Tyto věty vypovídají o jedné reálné skutečnosti a jsou tvořeny stejným predikátem (vyjádřeným formálně odlišnými predikátory), který je charakterizován určitým počtem participantů s připsanými rolami (agens, patiens, recipient), jimž odpovídají totiž referenti. Vidíme, že v centru Greplova a Karlíkova zájmu jsou gramatické konstrukce a jevy stojící na pomezí

²⁹ Tento typ hierarchizace se týká pouze sloves „implikujících minimálně dva v širokém smyslu agentní aktanty, které se účastní na ději/stavu popisovaném predikátorem tak, že spolu nějak kooperují“. Ve výchozí syntaktické konstrukci těchto sloves se oba agentní aktanty realizují v subjektové pozici; srov. *Chlapci se bijí. Petr a Pavel se bijí*. V derivované struktuře se jeden z agentních aktantů přesouvá do perifernější syntaktické pozice, čímž je upozad'ován. Daná mikrosituace je ztvárňována z hlediska toho aktantu, který zůstává podmětem; srov. *Petr se bije s Pavlem* vs. *Pavel se bije s Petrem*. Hierarchizaci agentních aktantů lze provést také v rámci valenční pozice podmětu (nebo jiného větného členu). V takovém případě ovšem oba agenti zůstávají v pozici podmětu: *Petr a Pavel se bijí* → *Petr s Pavlem se bijí, Pavel s Petrem se bijí*. Jde o hierarchizaci slabší, než je hierarchizace, při níž se upozad'ovaný agens z pozice podmětu odsouvá. [Volná citace z Grepla a Karlíka (1998), s. 149.]

³⁰ Grepl a Karlík (1998) pojmu *inherentně reciproční slovesa* ve vztahu ke slovesům uvedeného typu nepoužívají.

gramatičnosti. Záležitosti lexikální zahrnují do své koncepce hierarchizace sémantické struktury věty jen okrajově.

* * *

Hierarchizací sémantické struktury věty se zabývá a původní Danešovu koncepci osobitým způsobem promýšlí rovněž Štícha (1984). Hierarchizace sémantické struktury věty podle Štíchy úzce souvisí s problematikou konkurence jazykových prostředků. O konkurenci (tj. variantnosti) výrazových prostředků je na místě mluvit nejen ve fonologii či stylistice, ale rovněž v morfologii a syntaxi. A právě v oblasti syntaktické variantnosti hraje hierarchizace větné propozice klíčovou úlohu: „Sémantická variantnost elementů propoziční struktury (subjektu a objektu) náleží spolu s různými způsoby syntaktické reprezentace struktur sémantických do jazykové oblasti hierarchizačních procesů utváření větných obsahů založených na téže propozici.“³¹ Určitá propozice různým způsobem hierarchizovaná vede ke vzniku syntaktických struktur, které nejsou striktně synonymní – to znamená, že prostřednictvím hierarchizace mluvčí provádí sémantickou specifikaci větné propozice: „Sémantickou specifikaci propozice nazýváme její sémantickou hierarchizací a mluvíme pak o sémantické hierarchizaci propozice.“³²

Štíchova koncepce hierarchizace a třídění prostředků, které umožňují různě hierarchizovat dané propoziční elementy, je poměrně složitá, zaměříme se proto pouze na pasáže, které se bezprostředně týkají konverzivnosti (v autorově terminologii *konverze*). Štícha navrhuje rozlišovat tři druhy konverze: syntaktickou, lexikální (*prodat – koupit*), a morfologickou (*modrý – modro*); z nichž první dva typy (konverze syntaktická a lexikální) mají stejnou podstatu – vyjadřují protiklad základního a „inverzního“ způsobu nazírání vztahů mezi participanty dějové situace. Dále se podrobněji věnuje pouze konverzi syntaktické, kterou vymezuje následujícím způsobem: „Syntaktickou konverzí budeme rozumět vztah syntaktických struktur s rozdílným charakterem reprezentace struktury sémantické (propoziční) a transformační procesy vedoucí k této reprezentaci na bázi téhož predikátu vyjádřeného týmž lexémem.“³³ Odvolává se na Sundéna, charakterizuje dále syntaktickou konverzi ze čtyř aspektů:

- 1) konverze je typ synonymního vztahu, který nepředpokládá absolutní významovou totožnost;
- 2) tento vztah je ve své obsahové složce charakterizován protikladností subjektivního nazírání participantů dějové situace;
- 3) z čistě formálního hlediska je konverze vztahem, v němž si nejméně dva lexémy vyměňují své syntaktické pozice;
- 4) konverze je bilaterální jazyková hodnota, jejíž syntaktické proměnné reprezentují sémantické konstanty.

Štícha rozlišuje šest typů konverzních syntaktických vztahů:

1. aktivní a pasivní konstrukce;
2. dvouvalenční predikáty typu *Výmoly zaplňuje voda – Výmoly se zaplňují vodou* (analogie se slovesným rodem);

---

³¹ Srov. Štícha (1984), s. 43.

³² Tamtéž, s. 43.

³³ Tamtéž, s. 57.

3. jednovalenční predikáty typu *V trávě se třpytí rosa – Tráva se třpytí rosou; Na čele se mu třpytí krůpěje potu – Čelo se mu třpytí krůpějemi potu* (konverzi podléhá argument a jeden ze slovesných adjunktů);
4. typ *Zavírá oči – Zavírají se mu oči* (neúplná obsahová totožnost);
5. typ *Napustil vodu do vany – Napustil vanu vodou* (konverze pravovalenčních aktantů);
6. typ *Vybral dopisy ze schránky – Vybral schránku* (metonymie, v jejímž důsledku vypadává jedno ze slovesných doplňků).

Část věnovanou syntaktické konverzi autor uzavírá následující úvahou: „Syntaktická konverze je speciálním druhem syntaktických transformací, které různým způsobem hierarchizují na formálně syntaktické rovině sémantickou strukturu věty. [...] syntaktické transformace jsou konverzní a nekonverzní [...] Zatímco nekonverzní syntaktické transformace jsou jevem relativně periferním, transformace konverzní jsou druhem jazykových procesů centrálních.“³⁴

* * *

V rámci Funkčního generativního popisu byly dosud konverzívní výrazy zkoumány především z hlediska jejich vztahu k synonymii; srov. Panevová (1980), Hajičová, Panevová a Sgall (2002b). Vzhledem k tomu, že obsahově totožné věty tvořené konverzívními predikáty nemají shodné pravdivostní podmínky, nejedná se o výrazy striktně synonymní; srov. věty v (21), které vyjadřují totéž, ale rozvineme-li je výrazem určitého typu jako v (22), obsahová totožnost zmizí. Z této skutečnosti byl učiněn závěr, že ve větách typu (21) se jedná „o obsahovou shodu podmíněnou větným kontextem (lexikálním obsazením), nevyplývající přímo z jazykové strukturace“³⁵, a problematika konverzívnosti tak byla odsunuta za hranice jazykového systému.

- (21) a. *Karel prodal Pavlovi auto.*
 b. *Pavel koupil od Karla auto.*
- (22) a. *Karel rád prodal Pavlovi auto.*
 b. *Pavel rád koupil od Karla auto.*

* * *

Problematicke konverzívnosti věnoval monografickou studii slovenský lingvista Slavo Ondrejovič; srov. Ondrejovič (1989). Autor považuje za konverzíva „pouze takové dva výrazy (konstrukce), které vyjadřují stejný obsah (nikoli nezbytně shodný význam), a zároveň jsou to takové dva výrazy (konstrukce), které do popředí vynášejí vždy jiného účastníka tím, že jej staví do podmětové pozice, resp. do pozice, která je určitým způsobem prominentnější v porovnání s jinými pozicemi. Přitom dochází ke změně vzájemného usouvztažnění sémantických participantů s větnými členy gramatické struktury. Označovaná situace zůstává vždy stejná.“³⁶

³⁴ Tamtéž, s. 63.

³⁵ Srov. Hajičová, Panevová a Sgall (2002b), s. 129.

³⁶ „Výskum konverzných vzťahov [...] nás priviedol k presvedčeniu, že konverzíva možno adekvátne definovať len ako také dva výrazy (konštrukcie), ktoré majú rovnaký obsah (netrváme teda na podmienke, aby konverzíva mali aj zhodný význam), a zároveň ako také dva výrazy (konštrukcie), ktoré do popredia vysúvajú vždy iného účastníka tým, že ho stavajú do podmetovej pozície, resp. do pozície, ktorá je nejakým spôsobom prominentnejšia v porovnaní s inými pozíciami. Dochádza pritom k zmene vzájomného priradenia sémantických participantov a vetných členov gramatickej štruktúry. Vyjadrovaná situácia ostáva vždy tá istá.“ Ondrejovič (1989), s. 111.

Netradiční je autorovo vymezení konverzívnosti vůči synonymii, antonymii a homonymii. Ondrejovič se domnívá, že konverzívnost není autonomní významovou opozicí v lexiku (srov. Lyons, Cruse, Apresjan aj.), nýbrž představuje kategorii ležící v zóně průniku synonymie, antonymie a homonymie.³⁷ Např. na slovesa *kupovať* a *predávať* lze pohlížet jako na výrazy, které jsou vzájemně antonymní (srov. *Peter predal Karolovi auto – Peter kúpil od Karola auto*) i synonymní zároveň (srov. *Peter predal Karolovi auto = Karol kúpil od Petra auto*). Slovesa *ponúknuť (komu čo)* a *ponúknuť (koho čím)* se zase chovají jako synonyma i jako homonoma: *Katarína ponúkla Petrovi koláč – Katarína ponúkla Petra koláčom*.³⁸

Mezi konverzívní výrazy Ondrejovič řadí jednak „hotové“ konverzívní páry (tj. především slovesa typu *predávať – kupovať*, *požičať – požičať si*, *prenajímať – prenajímať si*), dále symetrické predikáty (např. *besedovať*, *biť sa*, *bojovať*)³⁹ a rodové formy slovesa (ve shodě s řadou dalších autorů slovesný rod považuje za „specifický gramatický způsob vyjadřování konverzívních vztahů v přirozených jazycích“). Kromě toho se zmiňuje o pravidelných způsobech tvoření konverzí, mezi něž patří:

- deverbativa s významem agentu, patientu, objektu, instrumentu, mediativu, lokativu a rezultativu: srov. *Peter je autorom tejto knihy – Táto kniha je dielom Petra*, *Bell je vynálezcom rádia – Rádio je vynálezom Bella*, *On je učiteľ môjho syna – Môj syn je jeho žiakom* atd.;
- antonymní kvalitativní adjektiva a příslovce s významem fyzické vlastnosti, rychlosti, časoprostorové orientace apod.: srov. *Stôl je vyšší ako stolička – Stolička je nižšia ako stôl*, *Osuška je jemnejšia ako uterák – Uterák je menej jemný ako osuška*, *Peter je rýchlejší ako ja – ja som pomalší ako Peter*, *Peter je veselší ako Karol – Karol je smutnejší ako Peter* atd.

Středem autorova zájmu jsou slovesná lexikální konverzíva typu *predávať – kupovať*, samostatnou kapitolu věnuje podrobnému sémantickému rozboru sloves s obecným významem ‘dávání’ a ‘dostávání’. Lexikální konverzíva třídí jednak z hlediska jejich syntaktických vlastností (počet valenčních pozic predikátů a čísla valencí, které jsou konverzí zasazeny), jednak na základě zobecnění jejich lexikálních významů. V obou typech klasifikace je zřetelná inspirace Apresjanovou studií z roku 1974.

V rámci dvojmístných konverzí Ondrejovič rozlišuje následující sémantické typy:

1. Složení: např. *Naše družstvo tvoria samé skúsené hráčky – Naše družstvo pozostáva zo samých skúsených hráčov*;
2. Výskyt: např. *Príroda hýri všetkými farbami – V prírode hýria všetky farby; Vzkytela v ňom zlosť – Vzkytel zlosťou*;

³⁷ „Z toho, čo sme doteraz uviedli, vyplýva, že vzťah medzi synonymami, antonymami a homonymami nie je, ako sa to zvyčajne podáva, vzťahom medzi disjunktívnymi triedami (množinami) jazykových výrazov. Pritom množina konverzných výrazov nie je totožná ani s jednou z týchto množín. [...] všetky konverzné výrazy sú synonymnými výrazmi, nie však všetky synonymné výrazy sú konverzné (medzi triedou synonym a konverzí je vzťah inklúzie); nie všetky konverzné výrazy sú antonymnými výrazmi, ani všetky antonymné výrazy nie sú konverznými výrazmi (medzi triedami antonym a konverzí je vzťah prieniku), ale všetky výrazy, ktoré sú súčasne antonymné i synonymné, sú aj konverzné. Niektoré lexikálne homonymné výrazy sú aj výrazy konverznými a tie sú v danom zmysle aj výrazmi antonymnými i synonymnými. Ide tu teda o štvornásobný prienik s inklúziou konverzí do jednej z nich.“ Tamtéž, s. 48–49.

³⁸ Vzťahem konverzívnosti k synonymii, antonymii a homonymii se zabývam v šiestej kapitole své disertační práce, kde predstavuji odlišný náhled na tuto problematiku.

³⁹ Řazení symetrických predikátů mezi konverzívní výrazy je velmi netradičním postupem. Rovněž k této otázce zaujímám odlišné stanovisko a podrobně se jí věnuji v sedmé kapitole této práce.

3. Získání: např. *Slovo získalo nový významový odtienok – V slove sa objavil nový významový odtienok;*
4. Ztráta, útrata: např. *Pevnosť vyčerpala zásoby pitnej vody – V pevnosti minula zásoba pitnej vody; Káva stratila arómu – Z kávy vyprchala aróma;*
5. Poloha dvou těles v prostoru nebo v čase: např. *Predložka predchádza pred menom – Meno nasleduje po predložke;*
6. Pokrytí (povrchu) tělesa: např. *Oblaky pokryli/zatiahli nebo – Nebo sa zatiahlo oblakmi;*
7. Zaplňování tělesa, pronikání do tělesa: např. *Štadión pojme stotisíc divákov – Na štadión sa vojde/sprace/zmestí stotisíc divákov;*
8. Vylučování: např. *Nebo osieva drobný dážď – Z neba sa osieva drobný dážď;*
9. Závislost: např. *Na úrodu najviac vplýva počasie – Úroda najviac závisí od počasia; Petra upokojila až detektívka – Peter sa upokojil až detektívkou;*
10. Psychické a informační procesy: např. *Otec sa teší synovým úspechom – Otca tešia synove úspechy; Tmy sa vždy bála – Tma ju vždy ľakala;*
11. Spontánní pohyb: např. *Blúdil očami po temnej miestnosti – Oči mu blúdili po temnej miestnosti;*
12. Změna, proměna: např. *Voda sa premenila v páru – Z vody vznikla pára; Výbuch zmenil krajinu – Výbuchom sa krajina zmenila;*

U trojmístných lexikálních konverzí se rozlišují následující sémantické typy:

1. Odevzdávání – přijímání: např. *Súper zasadil nášmu boxerovi prudký úder – Náš boxer inkasoval od súpera prudký úder;*
2. Pokrytí: např. *Peter (si) natieral chlieb maslom – Peter (si) natrel maslo na chlieb;*
3. Zrušení (zvl. stavu pokrytí): např. *Poľovník si otriasol čížmy od snehu – Poľovník si striasol z čížiem sneh;*
4. Zaplnění: např. *Naše noviny venujú inzerátom dve strany – V našich novinách inzeráty zaberajú dve strany;*
5. Psychické a informační procesy: např. *Katarína to pokladala za podraz – Katarína v tom videla podraz; Pokladám to za klamstvo – Zdá sa mi to klamstvom;*
6. Proměna: např. *Ludia zmenili pustatiny na úrodné polia – Ľudia zrobili z pustatín úrodné polia;*
7. Proniknutí: např. *Stolár prebil dosku klincom – Stolár prebil klinec doskou;*
8. Ohrazení: např. *Ohradil záhradu plotom – Postavil okolo záhrady plot;*
9. Uspořádání: např. *učesať vlasy do vrkoča – učesať vrkoč z vlasov;*
10. Jiné: např. *Naši spôsobili nepriateľovi ťažké straty – Nepriateľ utrpel od našich ťažké straty; Naše mužstvo zdolalo majstra – Majster podľahol nášmu mužstvu;*

* * *

Zběžně jsme charakterizovali pojetí konverzivnosti u několika lingvistů hlásících se k různým lingvistickým tradicím. Pro koncepci, kterou bychom chtěli ve své práci představit, jsou nejdůležitější dvě z nich – Funkční generativní popis (FGP) a Model Smysl ↔ Text (MST). V následující kapitole proto uvedeme zběžnou charakteristiku obou těchto jazykových teorií. Zásadní rozpor, který ve vztahu ke konverzivnosti mezi oběma teoriemi panuje, spočívá v tom, že zatímco v rámci MST je konverzivnost považována za vztah inherentní jazykovému systému, ve FGP se na ni pohlíží spíše jako na záležitost obsahu (kognitivní oblasti), který leží za hranicí systému jazyka. Budeme se proto věnovat rovněž otázce hranic jazykového systému a jeho vymezení vůči kognitivnímu obsahu a konečně – pokusíme se zformulovat metajazyk určený k popisu konverzivních výrazů v rozšířeném rámci FGP.

3. Významová struktura jazyka a perspektiva mluvčího

3.1. Význam a obsah

K základním principům, jimiž se řídí strukturní lingvistika, patří snaha o důsledné odlišování jazykově strukturovaného **významu** od kognitivního (ontologického) **obsahu**. Ve strukturalistickém pojetí je předmětem vlastního lingvistického popisu jazyková struktura (tj. jazyk chápaný jako strukturovaný systém výrazů a jim odpovídajících významů), resp. funkční opodstatnění této struktury (to, jak jazyk zabezpečuje realizaci své hlavní funkce – být nástrojem komunikace a sdělování významů). Zkoumání ontologické podstaty a uspořádání světa, čili oblast kognitivního obsahu, je úsekem interdisciplinárním, ve kterém se vedle zájmu empirické lingvistiky uplatňují postupy logiky, psychologie, kognitivní vědy aj. O potřebě odlišování významu a obsahu u nás psali např. Dokulil a Daneš (1956), nověji pak Sgall (2000, 2001a, 2001b, 2001c), Hajičová, Panevová a Sgall (2002). Distinkce mezi významovou strukturou jazyka a oblastí kognitivní je podstatná rovněž pro lingvistiku typu Smysl ⇔ Text; srov. Meřčuk (1974a, s. 21n.), Meřčuk (1997b, s. 57n.).

Z požadavku důsledného odlišování jazykového významu od kognitivního obsahu plyne, že pro lingvistickou teorii opírající se o strukturní přístup k jazyku má mimořádnou závažnost odpověď na otázku, kudy vede hranice mezi jazykovým významem a kognitivním obsahem. Jednotlivé teorie jazyka vycházející ze strukturalistické tradice se mohou ve vymezení hranice jazykové struktury lišit, jako je tomu případě FGP a MST. Na několika typických příkladech vysvětlíme, čeho se problém odlišování obsahových a významových elementů týká.

(1) *Prezident České republiky včera odcestoval na oficiální návštěvu Španělska.*

Věta (1), pokud by byla otištěna dejme tomu v novinách s datem 23. 3. 2004, by čtenáře informovala o tom, že muž jménem Václav Klaus, který byl v dané době prezidentem České republiky, dne 22. 3. 2004 odcestoval do Španělska s cílem vykonat tam oficiální návštěvu. Kdyby se stejná věta objevila v novinách o pět let dříve, čtenář by získal informaci odlišnou – dozvěděl by se, že na oficiální návštěvu Španělska odjel Václav Havel, a to dne 22. 3. 1999. Je zřejmé, že za odlišnost informace, kterou věta (1) může podávat, zodpovídá referenční platnost výrazů *prezident České republiky* a *včera*. Tyto výrazy mohou odkazovat na různé entity reálného světa podle toho, za jakých okolností je věta (1) řečena. Jmenné fráze a deiktické výrazy získávají referenci pouze tehdy, pokud věta, jejíž jsou součástí, je užita jako výpovědní událost (výskyt, ang. *token*); ta je součástí promluvy, nikoli systémovou jednotkou. Větě (1) můžeme nicméně rozumět i v případě, kdy stojí mimo jakékoli diskurzni zapojení, kdy je větou samou o sobě (ang. *type*). Informace, kterou podává věta coby *type*, je jazykovým významem věty. Informace, která se na význam věty „nabaluje“ při stanovení reference jmenných frází a deiktických výrazů, není jazykovým významem, nýbrž vyplývá z našich kognitivních znalostí o světě jako takovém. Stanovení reference je záležitostí sémanticko-pragmatické interpretace textu, nikoli součástí jazykové struktury.

(2) a. *Na Měsíci byla zahájena výstavba nového velkoměsta.*

b. *Kočky se celé léto pasou na louce.*⁴⁰

c. *Honza odletěl na Venuši.*⁴¹

⁴⁰ Tento příklad pochází od Sgalla (2001b).

V příkladu (2) je uvedeno několik vět, jejichž výskyty jsou výpovědi (výpovědní události) v našem aktuálním světě zjevně nepravdivé, nicméně vyjadřují určitý jazykový význam a jsou gramaticky správné. Pravdivostní hodnotu věty nelze ztotožňovat s jejím jazykovým významem. Věta jako systémová jednotka (*type*) nemá pravdivostní hodnotu, „má jen své pravdivostní podmínky, jejichž splnění či nesplnění pro jednotlivé výpovědní události závisí na tom, o jakém možném světě vypovídá a jaká je reference jednotlivých výrazů ve větě obsažených“.⁴² Proto mluvíme o pravdivostní hodnotě výpovědi, která je extenzí dané výpovědi, zatímco intenzí věty je funkce z možných světů do pravdivostních hodnot. To znamená, že „na této úrovni jsou ekvivalentní všechny výpovědi pravdivé, a [na druhé straně jsou ekvivalentní] také všechny nepravdivé“.⁴³ Zjištění pravdivostní hodnoty výpovědi tudíž náleží do sféry sémanticko-pragmatické interpretace a není jen záležitostí významové struktury jazyka.

- (3) a. *Jeden z těch kulatých čtverců patří Martinovi.*⁴⁴
b. *Honzu odfaxovali do Paříže.*⁴⁵
c. *Nemoc se žene skrze šeřík příznaků.*⁴⁶

Domníváme se, že od vět (2) je třeba odlišit věty z (3), které jsou „nesprávné“ v poněkud jiném smyslu. Věty z příkladu (2) jsou v našem aktuálním světě nepravdivé, nicméně nevyjadřují žádný významový rozpor. Jejich pravdivost či nepravdivost stanovujeme výhradně na základě našich znalostí o tomto světě. Naproti tomu věty z příkladu (3) vyjadřují význam, o němž i na základě pouhé jazykové znalosti víme, že s ním není něco v pořádku. Jejich význam obsahuje sémantický konflikt způsobený vzájemnou sémantickou inkompatibilitou některých výrazů ve větě obsažených – jedná se o chybná spojení českých slov. Chyba nespočívá v gramatice, gramatická stavba vět v (3) je správná, nýbrž v porušení lexikální kolokability, kterou odhalujeme na základě pouhé znalosti jazyka (toho, jak se daná česká slova používají), aniž bychom se uchýlovali ke kognitivní analýze skutečnosti. Tak např. každý, kdo zná význam slovesa *odfaxovat* ví, že druhým aktantem tohoto slovesa nemůže být životné substantivum, dané sloveso se takto neuzívá. Chápeme-li lexikální význam jako sémantickou entitu složenou z entit elementárnějších (přístup rozpracovaný v rámci MST), pak sémantický konflikt obsažený ve větách (3) můžeme vysvětlit tím, že dané věty obsahují spojení slov, jejichž některé sémantické elementy se vzájemně vylučují, jsou v logickém rozporu. Podívejme se nyní, jak se v tomto ohledu odlišuje spojení *kulatý čtverec* od slovních spojení *skleněná pánev* a *balíček lesní vůně*⁴⁷.

Výrazy *skleněná pánev* a *balíček lesní vůně* vnitřní sémantický rozpor neobsahují, neboť žádné elementy lexikálních významů slov, která je tvoří, nejsou protikladná: *skleněný* ‘vyrobený ze skla’, *pánev* ‘plochá nádoba určená ke smažení pokrmů’, *balíček X-a* ‘určité množství látky X opatřené obalem’, *lesní vůně* ‘vůně charakteristická pro les’. Jedná se o gramaticky správná slovní spojení, která neobsahují rozpor v lexikální sémantice. Cele ve sféře sémanticko-pragmatické interpretace těchto výrazů pak leží otázka, zda daným výrazům v aktuálním světě odpovídají nějaké předměty či nikoli. Výraz *balíček lesní vůně* v našem aktuálním světě referenta nemá (pomineme-li umělé preparáty, které mají skutečné vůně

⁴¹ Tento příklad přebírám v poněkud upravené podobě z Melčuka (1974a).

⁴² Srov. Sgall (2000), s. 248.

⁴³ Tamtéž, s. 248.

⁴⁴ Tento příklad přebírám z Hajičové, Panevové a Sgalla (2002).

⁴⁵ Viz poznámka 41.

⁴⁶ Tato věta, která pochází od Karla Olivy, vznikla při automatické analýze věty *Choroba probíhá bez příznaků*.

⁴⁷ Viz poznámka 41.

nahrazovat), zatímco skleněné pánve nejsou v dnešní době ničím neobvyklým. Avšak před několika desítkami let tomu bylo ještě jinak.

Lexikální interpretace gramaticky správného výrazu *kulatý čtverec* naproti tomu obsahuje vnitřní sémantický konflikt. Slovo *kulatý* znamená přibližně ‘nemající hrany, ani žádná špičatá zakončení’, což je v rozporu s významem slova *čtverec* ‘hranatý objekt se čtyřmi rohy, jehož hrany jsou stejně dlouhé’. Spojením těchto dvou slov do jednoho výrazu vzniká logický konflikt (‘hranatý objekt nemající hrany...’), jehož podstata je jazyková – vyplývá z lexikálních významů daných slov a jejich kompatibility, nikoli z jejich sémanticko-pragmatické interpretace. K tomu, aby logický rozpor a anomalita vět z příkladu (3) zanikly, by bylo nutné, aby se určitá slova z těchto vět začala používat jinak, aby změnila svůj lexikální význam, své místo ve významové struktuře jazyka. Na základě těchto úvah docházíme k závěru, že věty z příkladu (3) jsou chybné (jazykově nesprávné). Chyby obsažené ve větách (3) nemají gramatický, nýbrž lexikální charakter – porušují pravidla vzájemného usouvztažnění lexikálních významů (lexikální kompatibilitu) nebo pravidla stanovující vzájemnou spojitelnost lexikálních jednotek (lexikální kolokabilitu). Vzhledem k tomu, že struktura lexika není zdaleka tak jasně vymežitelná a popsitelná jako struktura gramatická, je odlišení jevů jazykových a obsahových v rámci lexika často obtížné. Např. u věty *Honza přinutil oblohu, aby byla modrá*⁴⁸ můžeme být na pochybách, zda máme co dělat s výrazem, který je v rámci sémantické struktury jazyka anomální, resp. nesprávný (porušuje kompatibilitu slovesa *přinutit*), nebo zda se jedná prostě o nepravdivou jazykově správnou výpověď’.

S odlišením jazykového významu od kognitivního obsahu souvisí další distinkce, totiž rozdíl mezi víceznačností a vágností. Obecně lze říci, že **víceznačnost (homonymie)** je vlastností výrazu (jeden výraz vyjadřuje více jazykově specifických významů), zatímco **vágnost** je vlastností významu (určitý význam může být vágní). Říkáme-li, že výraz je víceznačný, míníme tím, že danému výrazu odpovídá několik různých objektů ve významové struktuře jazyka (u vět několik TG struktur, u slov několik lexikálních významů). Na druhou stranu, říkáme-li, že význam je vágní, znamená to, že daný význam (objekt významové struktury jazyka) může být různým způsobem sémanticko-pragmaticky interpretován, prostřednictvím daného významu může mluvčí mínit různý obsah. Víceznačnost je tudíž záležitostí jazykové struktury, zatímco sféra vágnosti leží za hranicemi jazyka.

Příklady víceznačných vět jsou uvedeny v (4). V (4a) vzniká homonymie v důsledku dvojí možné interpretace výrazu *dvakrát*, který může označovat buď výši nárůstu nájemného, nebo počet kroků, jimiž bude nárůst uskutečněn. Výraz *chlapci* ve (4b) může mít platnost buď syntaktického subjektu, nebo dativního předmětu. Věta (4c) znamená jednak, že Honza četl dopis od svého dítěte (genitivní platnost výrazu *své ratolesti*), a jednak, že četl nějaký dopis svému dítěti (dativní platnost tohoto výrazu). Ve větě (4d) není morfologicky jednoznačně určeno, které ze dvou substantiv je subjektem a které předmětem konstrukce.

- (4) a. *Nájemné se během následujícího roku dvakrát zvýší.*
b. *Chlapci potvrdili účast.*
c. *Honza četl dopis své ratolesti.*
d. *Spěch způsobil strach.*⁴⁹

Významová vágnost je jev neobyčejně rozšířený. Vágní jsou hranice významů většiny slov, vezměme si např. slovo *pták*. Některé živočichy většina mluvčích zařadí mezi ptáky bez váhání, v jiných případech se názory rozcházejí nebo je jazyková intuice v rozporu s empirickým, vědeckým pohledem na svět. V souladu s naivní představou o světě, která se

⁴⁸ Viz poznámka 40.

⁴⁹ Viz poznámka 44.

odráží v lexikální sémantice jazyka,⁵⁰ je typickým ptákem zvíře, které létá, snáší vejce, staví hnízda na vyvýšených místech, má peří, zobák a křídla – tedy např. kos, sýkora, vrabec nebo vlaštovka. Z vědeckého hlediska však mezi ptáky zařadíme i živočichy, kteří všechny uvedené vlastnosti nemají (nebo alespoň ne ve zjevné podobě). Takoví ptáci však neodpovídají typické představě o obsahu tohoto pojmu v naivním vidění světa, a proto jsou někteří mluvčí na pochybách, zda mezi ptáky patří či ne. Např. slepice skoro nelétá, pštros nejenže nelétá, ale má i podivné tělesné proporce, a co teprve tučňák, který nelétá, má nenápadné peří a většinu času tráví ve vodě. Hranice významu slova *pták* je vágní, ne všichni mluvčí se (na základě naivní představy o světě) shodnou na tom, které živočichy mezi ptáky zařadit.

Jiným příkladem vágnosti lexikálních významů jsou slova s rodovým významem (hyperonyma). Obecně platí, že význam hyperonyma je vágní vzhledem k významu jednotlivých hyponym. Např. slovo *nábytek* může označovat jak židli, tak stůl, postel, skříň nebo polici, pro něž sice v češtině existují samostatné výrazové a významové jednotky, ty však mohou být označeny také hyperonymem, jehož význam je vágní vzhledem k významovým odlišnostem jednotlivých hyponym.

Vágnost je vlastní nejen významům lexikálním, ale i gramatickým. Několik příkladů syntaktické vágnosti je uvedeno v (5). Věta (5a) ilustruje vágnost distributivního významu – v daném případě není jasné, zda každé dítě dostalo jeden dárek nebo více dárků najednou. Pro obě tyto události v češtině existuje jen jeden významový způsob vyjádření, neboli: distributivní význam v češtině umožňuje více sémanticko-pragmatických interpretací, je vágní. Z věty (5b) není jasné, zda vtipy vyprávělo každé z pěti dětí každému z ostatních zvlášť, zda si děti vyprávěly vtipy po dvojicích, zda vtipy vyprávělo vždy jedno dítě všem ostatním najednou atd. Význam vyjadřovaný větou (5b) umožňuje mnoho různých interpretací. Věta (5c) je vágní v tom smyslu, že jejím významem není vyjádřeno, zda Jirka rozbil okno záměrně (byl kognitivním Agentem, vědomým kauzátozem situace), či zda jej rozbil náhodou, z nepozornosti apod. (tj. zda byl spíše kognitivním Instrumentem situace). Význam TG role Aktora slovesa *rozbít* je vágní. V (5d) je vágní význam přechodníkové konstrukce – může vyjadřovat relaci časovou, příčinnou nebo podmínkovou.

(5) a. *Dětem byly rozdány dárky.*

b. *V pokoji bylo pět dětí, které si navzájem vyprávěly vtipy.*

c. *Jirka rozbil okno.*⁵¹

d. *Toužíce po nevšedních zážitcích, lidé se vydávají na daleké cesty.*

Stanovit hranici mezi víceznačností a vágností není jednoduché, podobně jako je obtížné vést jasnou dělicí čáru mezi jazykovým významem a kognitivním obsahem. V některých případech je sporné, zda jde o dva různé významy jednoho výrazu, nebo o dvě různé sémanticko-pragmatické interpretace jednoho významu vyjadřovaného daným výrazem. Mnoho diskusí vzniká např. v souvislosti s interpretací recipročních konstrukcí typu (5b).⁵²

* * *

Na několika typických příkladech jsme nastínili obecnou podstatu rozdílu mezi jazykovou strukturou a kognitivním obsahem. Nyní se zaměříme na podrobnější analýzu rozdílů, které v otázce vymezení hranice jazykové struktury vůči kognitivnímu obsahu panují mezi dvěma

⁵⁰ Srov. Apresjan (1974a), s. 56n.

⁵¹ Viz poznámka 44.

⁵² Tomuto problému se podrobněji věnujeme v sedmé kapitole.

strukturně-funkčními jazykovými teoriemi tvořícími teoretické základy této práce – Funkčním generativním popisem (FGP) a Modelem Smysl $\leftrightarrow$ Text (MST).

3.2. Dva pohledy na význam a různé pojetí synonymie

V rámci strukturního přístupu k jazyku je rozšířené dvojí chápání významu, které ve svých důsledcích souvisí s dvojím pojetím synonymie a do jisté míry i s odlišným vymezováním jazykové struktury vůči kognitivnímu obsahu. Podle prvního z nich je význam coby formální objekt připisovaný výrazům možné chápat jako „invariant všech synonymních výrazů, tj. jako to, co mají synonymní texty [= výrazy, K.K.] společné“.⁵³ Toto pojetí významu je zásadní pro MST, mezi jehož prvořadě úkoly patří podávat výčet všech synonymních parafrází vyjadřujících určitý význam, tj. zabezpečit, aby určité významové reprezentaci, která je na vstupu modelu, byly na výstupu přiřazeny všechny možné texty (výrazy/věty), které daný význam vyjadřují. Chápání významu jako „invariantu“ je dobře sluchitelné s poměrně volným pojetím synonymie. Větná synonymie není v MST explicitně definována, rozpoznání toho, že dvě věty jsou synonymní (vyjadřují totéž) je považováno za intuitivně zřejmou skutečnost. Věty, které jsou v rámci MST považovány za synonymní parafráze, mají stejnou sémantickou strukturu, ale jejich hloubkově syntaktické struktury mohou být odlišné. To znamená, že synonymní parafráze se mohou lišit určitými strukturními parametry své významové stavby. Formálně se to projevuje tím, že synonymní parafráze mohou mít např. odlišný slovosled (tj. vyjadřovat různé AČ), mohou obsahovat lexikální konverziva nebo slova vyjadřující určitý význam prostřednictvím jiných syntaktických parametrů, tj. jiného slovního druhu (např. *modrý* – *modř*, *hýbat se* – *pohyb*, *častý* – *často*, *operovat* – *chirurg*, *nespěchat* – *pomalů*) apod. Srov. (6)–(8).

- (6) *То, что сказал Пётр, заставило меня сильно возмутиться* – *Слова Петра возмутили меня до глубины души* – *Слова Петра вызвали у меня глубокое возмущение* – *От слов Петра охватило меня глубокое возмущение* – *Моё глубокое возмущение было результатом <следствием> слов Петра* – *Моё глубокое возмущение было вызвано словами Петра.*
- (7) *Она притворялась глухой* – *Она прикидывалась глухой* – *Она делала вид, что глуха* – *Она делала вид, что совершенно лишена слуха* – *Она симулировала глухоту* – *Она симулировала полную потерю слуха* – *Её глухота была притворной* – *Её глухота была мнимой.*⁵⁴
- (8) *Ваня твёрдо обещал Пете, что вечером он примет Машу самым теплым образом* – *Ваня твёрдо обещал Пете, что вечером Маша найдет у него самый радушный приём* – *Ваня дал Пете обещание вечером обязательно принять Машу самым сердечным образом* – *Ваней было обещано Пете, что вечером он обязательно окажет Маше самый сердечный приём.*⁵⁵

Věty obsahující podobné formální odlišnosti nevyhovují kritériím kladeným ve FGP na synonymní výrazy. Ve FGP považujeme za kritérium synonymie shodu v pravdivostních podmínkách daných výrazů. Shoda pravdivostních podmínek výrazů se projevuje totožností jejich tektogramatické reprezentace, čili dvě věty jsou synonymní právě tehdy, když mají

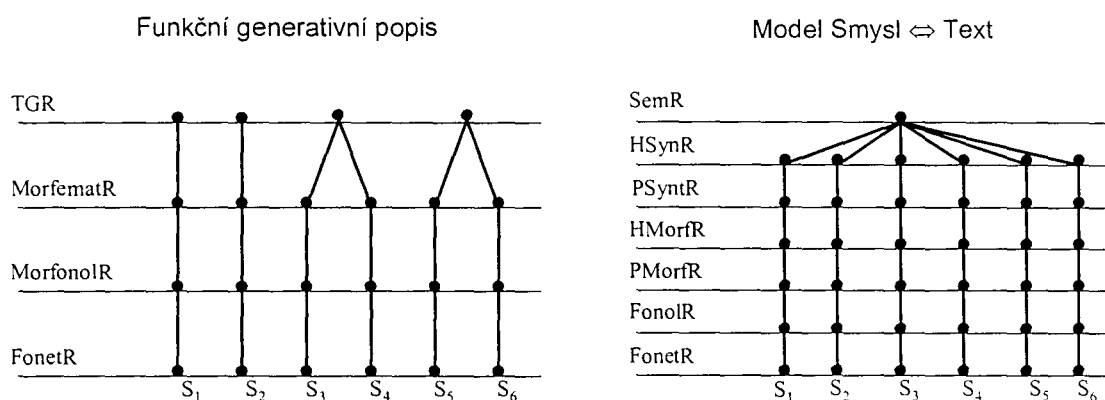
⁵³ «Назовем переход от одного из равнозначных текстов к другому синонимическим преобразованием; тогда смысл есть, по определению, инвариант всех синонимических преобразований, т.е. то общее, что имеется в равнозначных текстах.» Mel'čuk (1974a), s. 10.

⁵⁴ Příklady (6) a (7) přebírám z Apresjana (1974).

⁵⁵ Tento příklad přebírám z Mel'čuka (1974a).

„shodnou TG strukturu, včetně shody hodnot funktorů a gramatémů u odpovídajících si členů dvojice, shodné aktuální členění a ovšem i lexikální obsazení na tektogramatické rovině (shody lexikálních významů). Mohou se lišit jen tím, že v odpovídajících si pozicích mají synonymní výrazové prostředky. Operativní kritérium pro zjištění synonymie výrazových prostředků záleží v tom, že každé dvě věty (s jakýmkoli lexikálním a morfologickým obsazením kromě kontextů citačních) lišící se právě jen danou výrazovou opozicí mají stejné pravdivostní podmínky, jinak řečeno: jsou zaměnitelné *salva veritate*, se zachováním pravdivosti“.⁵⁶

(9) Schéma úrovní reprezentace a pojetí větné synonymie ve FGP a v MST

S₁: *Jablka mají výtečnou chuť.* S₃: *Jablka jsou chuťově výborná.* S₅: *Jablka chutnají skvěle.*
 S₂: *Chuť jablek je výborná.* S₄: *Jablka jsou na chuť výborná.* S₆: *Jablka chutnají výborně.*

Rozdíl v pojetí větné synonymie ve FGP a MST názorně ukazuje schéma (9). Kritéria kladená na syntaktickou synonymii jsou ve FGP daleko přísnější, takže věty, které jsou v rámci MST chápány jako synonymní parafráze a mohou být prostřednictvím pravidel parafrázování automaticky derivovány z hloubkově syntaktické struktury jakékoli věty z dané množiny parafrází, jsou podle kritérií FGP nesynonymními větami s autonomním významem. V MST je synonymie větných struktur definována totožností jejich sémantické reprezentace (tj. v podstatě totožností situačního významu vět), zatímco ve FGP je definována totožností TG zápisů (tj. totožností hloubkově syntaktických struktur daných výrazů). Přístup FGP je důslednější v tom smyslu, že do významu věty (invariantu všech synonymních parafrází) zahrnuje nejen význam situační („to, co věta označuje“), ale rovněž význam strukturní – totiž to, jak je situační význam uspořádán do syntaktické struktury. Na druhou stranu, striktní pojetí synonymie založené na požadavku identity TG zápisů je nevýhodné v tom smyslu, že věty, které intuitivně vyjadřují totéž (stejný propoziční význam) nemůžeme pomocí pojmového aparátu FGP rozpoznávat, ani s nimi nijak dále pracovat (např. třídit je podle typu strukturní významové odlišnosti, převádět jednu takovou větnou strukturu na druhou apod.). Věty vyjadřující stejný propoziční/situační význam prostřednictvím jiného strukturního uspořádání, tj. lišící se významovou stavbou věty při stejném propozičním významu, se jeví jako izolované autonomní významové struktury, které spolu nemají nic společného.⁵⁷ Jestliže

⁵⁶ Hajičová, Panevová a Sgall (2002), s. 128.

⁵⁷ Podle názoru prof. Sgalla (z ústního rozhovoru) je opodstatněné v rámci obsahové totožných vět vyčleňovat věty kvazisynonymní, které jsou si blízké i svým strukturním, nikoli jen situačním významem. Za

v rámci MST lze z jedné věty pomocí pravidel parafrázování vytvořit zpravidla řádově desítky synonymních parafrází, ve FGP je kritérium větné synonymie natolik přísné, že otázka synonymních výrazů je prakticky redukována na nepočetnou skupinu lexikálních synonym.

Vidíme, že chápání významu jako invariantu všech synonymních parafrází (tj. jako něčeho, co je v invariantní podobě společné většinu množství výrazů) vedlo v MST k vypracování systému pravidel umožňujících převod určité syntaktické struktury na struktury jiné, z hlediska gramatické stavby ne zcela synonymní, při zachování stejného propozičního/situačního významu věty. Systém parafrázování předpokládá volné pojetí synonymie, založené na intuitivním rozpoznání vět vyjadřujících stejný propoziční/situační význam.

Druhé pojetí významu vycházející ze strukturního přístupu k jazyku je v jistém smyslu opačné: **význam výrazu je chápán jako něco, co je dáno pozicí výrazu ve významové struktuře jazyka**. Vymezení významu výrazu v tomto smyslu znamená popsat, čím se funkce/role daného výrazu v rámci jazykového systému odlišuje od funkce/role výrazů ostatních. Proto je výhodné význam určitého výrazu zkoumat prostřednictvím opozic s významy jinými a „obraz“ konkrétního významu se nám projasňuje a zpřesňuje tím více, čím lépe známe celou sémantickou strukturu jazyka. Toto pojetí významu je blízké jazykovému funkcionalismu, který v jazyce vidí především nástroj naší komunikace se světem. Z hlediska jazykového funkcionalismu „popsat význam znamená vyjádřit, jak jemu odpovídající výraz může být použit v rámci účelu, k němuž jazyk slouží“.⁵⁸

Druhé pojetí významu je dobře slučitelné se striktním kritériem jazykové synonymie aplikovaným ve FGP – důraz se neklade na zjišťování množiny výrazů, jejichž význam by bylo možné svést pod určitý invariant, nýbrž na co nejpřesnější popis funkční jedinečnosti každého výrazu v rámci jazykového systému. V rámci FGP v zásadě rozlišujeme mezi synonymií lexikální a gramatickou. Poměrně obsáhlý soupis prostředků gramatické synonymie uvádí Panevová (1967). Tyto prostředky jsou členěny na tři obecné typy:

- (1) syntaktické: aktivní a pasivní konstrukce slovesa, vedlejší věta a její nominalizace, přímý a nepřímý přívlastek (*dřevěný stůl – stůl ze dřeva*), souřadné a podřadné vyjádření koordinace (*bratr a sestra – bratr se sestrou*), vedlejší věta a infinitivní konstrukce (*Přál si, aby měl úspěch – Přál si mít úspěch*);
- (2) morfologické: variantní vyjádření syntaktické shody (*Přišel Honza, Petr a Jakub – Přišli Honza, Petr a Jakub*), variantní rekcce (*záviset na – záviset od*), pádová a předložková synonymie (*v průběhu noci – během noci*), synonymie historického přítentu a préterita, tykání a vykání aj.;
- (3) morfonologické: dubletní tvary (*husité – husiti, na jazyce – na jazyku*).

Důsledná aplikace striktního kritéria synonymie postupně vedla k výrazné redukci inventáře lexikálních a syntaktických synonymních prostředků jazyka. Např. Sgall (1992) existenci striktně synonymních syntaktických konstrukcí přímo zpochybňuje: „Nícméně není

---

kvazisynonymní můžeme považovat věty, jejichž pravdivostní podmínky se projeví jako různé jen ve specifických kontextech. Např. věty *Mluvil o hádajících se manželích* a *Mluvil o hádce mezi manžely* jsou v řadě kontextů vzájemně zaměnitelné, ačkoli, striktně vzato, vyjadřují jiný význam. Pouze první z nich lze použít v kontextu, kdy mluvčí mluvil pouze o manželích a nikoli o jejich hádce, o níž ostatní účastníci rozhovoru bez toho věděli. Jiným příkladem kvazisynonymních struktur jsou základové konstrukce aktivní a pasivní formy téhož slovesa; srov. příklady (46) a (48) v pátém oddílu této kapitoly. O pojmech propoziční/situační a strukturní významu podrobněji pojednáme v šestém a sedmém oddíle této kapitoly.

⁵⁸ “[...] assigning meaning is [...] to state how an expression could be useful for the purposes for which we use language” Peregrin (1999), s. 432.

jisté, zda striktně synonymní syntaktické konstrukce existují.⁵⁹ Podle autora nelze za prostředek syntaktické synonymie považovat aktivní a pasivní konstrukci slovesa, neboť tyto slovesné formy nejsou volně zaměnitelné (viz příklady (46)–(49) níže), ani nominální vyjádření predikace prostřednictvím syntaktického derivátu výchozího slovesa. Tak věty v (10) nejsou striktně synonymní, neboť výraz *after his arrival* v (10b) nevyjadřuje čas. Nominální výraz *after his arrival* tudíž může zaměnit první část souvětí v (11a) i v (11b), zatímco jeho slovesná parafráze z (10a) nikoli.

- (10) a. *After he arrived, we started to discuss the third point.*
 b. *After his arrival we started to discuss the third point.*
 (11) a. *After he arrives, we will start to discuss the third point.*
 b. *After he has arrived, we will start to discuss the third point.*

Pomineme-li synonymii morfoložickou a morfonologickou, která může být chápána rovněž jako variantnost, synonymní prostředky jazyka se z pohledu FGP redukují na nečetné případy lexikálních synonym typu *lingvistika – jazykověda, podstatné jméno – substantivum* apod.

Strukturně-funkcionalistické pojetí významu se uplatňuje rovněž v rámci MST, a to především v lexikologických a lexikografických pracích J. D. Apresjana. Pod Apresjanovým vedením byl v rámci Moskevské sémantické školy vypracován nový typ synonymického slovníku – Výkladový slovník ruských synonym⁶⁰ – založený na principu tzv. lexikografického portrétování. V záhlaví každého hesla je uvedena řada synonymních, resp. kvazisynonymních, výrazů, z nichž každý je ve slovníkovém hesle vyčerpávajícím způsobem popsán („portrétován“). Několik příkladů kvazisynonymických řad uvádíme v (12). Každá kvazisynonymní řada začíná tzv. dominantou řady, tj. lexémem, který má nejméně příznakový význam, je nejpoužívanější, stylisticky nejvíce neutrální atd. Čísla u lexémů slouží k rozlišení jednotlivých významů polysémního slova.

- (12) a. *Бояться 1, пугаться, страшиться, опасаться, трусить, дрейфить, робеть, трепетать 2, дрожать 2, трястись 2.*
 b. *Дом 1, здание, строение 2, постройка 2, корпус 4.*
 c. *Из-за 4, из 8, от 6, по 7, с 10, за 8, благодаря, по причине, вследствие, в результате, ввиду, в силу.*
 d. *Небо 1, небеса 2, небосвод, небосклон, поднебесье.*
 e. *Радоваться, ликовать, торжествовать 2.*

V obsáhlých slovníkových heslech se detailně popisují sémantické shody a rozdíly jednotlivých synonym, jejich komunikativní a prozodické zvláštnosti, referenční a pragmatické vlastnosti, shody a rozdíly v souboru gramatických forem, ve valenci a v syntaktických konstrukcích, zvláštnosti slovosledu, dále se věnuje pozornost lexikální, sémantické, morfoložické a prozodické kolokabilitě jednotlivých výrazů, jejich frazeologickému potenciálu atd. Smyslem tak důkladného a podrobného popisu jednotlivých synonym je vymezit a popsat jedinečnou pozici každého výrazu v rámci jazykového systému, jeho nezastupitelné funkční opodstatnění. Předpokládá-li tedy systém parafrázování poměrně volné pojetí synonymie, pak v lexikografických pracích J. D. Apresjana se setkáváme s opačným protipólem – úkolem lexikografa je popsat každou lexikální jednotku natolik podrobně a všestranně, aby co nejlépe vyniklo její jedinečné, nezastupitelné místo v jazyce. Metoda lexikografického portrétování rozpracovaná na bázi MST tedy v důsledku vede

⁵⁹ „However, it is not certain whether strictly synonymous syntactic constructions exist.” Sgall (1992), s. 278.

⁶⁰ Srov. Apresjan ed. (1995, 1999, 2000, 2004).

k téměř úplnému popření lexikální synonymie, podobně jako striktní kritérium synonymie ve FGP vede k téměř úplnému popření existence synonymních syntaktických konstrukcí.

* * *

Odlišný pohled na význam a synonymii ve FGP a MST vytváří předpoklady i k odlišnostem v názoru na to, kudy je třeba vést hranici mezi jazykovým významem a kognitivním obsahem. Rozdílná stanoviska k této otázce se výrazně projevují v pojetí „nejhlubších“ úrovní jazykové reprezentace ve FGP a v MST. Zastavíme se tedy krátce u každé z nich.

3.3. Tektogramatická úroveň reprezentace ve Funkčním generativním popisu

„Základní charakteristikou FGP je stratifikační přístup k popisu jazyka – popis jazyka je rozčleněn do několika rovin. Každá z rovin je množinou zápisů vět, každá má svou syntax. Nejvyšší rovina odpovídá významovému plánu jazyka, nejnižší plánu grafémickému či fonetickému. Jednotky sousedních rovin jsou ve vzájemném vztahu formy a funkce (jednotka vyšší roviny je funkcí jednotky nižší roviny, jednotka nižší roviny je její formou). V „klasické“ verzi FGP (viz např. Sgall (1967), Panevová (1980)) se pracuje s pěti rovinami:

- rovina podkladové reprezentace (tzv. tektogramatická rovina, TGR);
- rovina povrchové syntaxe;
- rovina morfematická;
- rovina morfonologická;
- rovina fonetická, resp. grafémická.

V novějším pojetí FGP, viz zejména Sgall (1992), je počet rovin zredukován. Je zpochybněna teoretická opodstatněnost povrchové syntaxe, takže se rozlišují pouze čtyři roviny:

- rovina podkladová;
- rovina morfematická;
- rovina morfonologická;
- rovina fonetická.

Nicméně pro automatické a poloautomatické systémy, jako je automatická analýza nebo syntaktická anotace korpusu, je vhodné využívat povrchové roviny nebo nějaké její obdoby jako technického nástroje. V Pražském závislostním korpusu je pro tyto účely zavedena tzv. analytická rovina (viz Bémová et al. (1997)).

FGP využívá závislostního formalismu – na tektogramatické a povrchové rovině je věta (pokud neobsahuje koordinační spojení nebo apozici) zachycena jako závislostní strom, což je spojitý acyklický orientovaný graf s kořenem a navíc do každého uzlu stromu, kromě kořene, vede právě jedna hrana, uzly jsou lineárně uspořádány. Hrany stromu reprezentují vztah závislosti. K popisu věty na nižších rovinách stačí lineární struktura.⁶¹

Uzly závislostního stromu na TG rovině tvoří autosémantická slova. Sponovým slovesům rovněž odpovídá vlastní uzel. Každý závislý uzel je opatřen TG funktorem, tj.

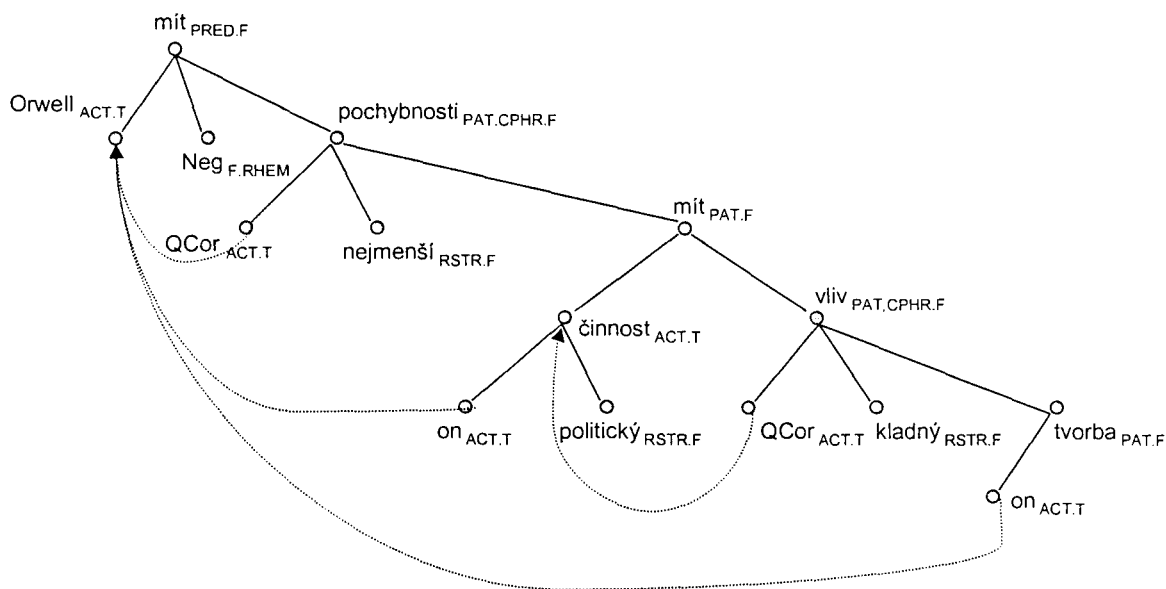
---

⁶¹ Zevrubnou charakteristiku FGP přebíráme od Lopatkové (2003a), s. 22n.

značkou tektogramatické (hloubkově-syntaktické) role, kterou daný výraz ve větě plní, a dále značkou, která daný výraz charakterizuje z hlediska aktuálního členění věty (zda náleží k tématu či rématu a další distinkce). Některým uzlům v TGR může být připsána „umělá“ lexikální jednotka s funktorem. Rozlišujeme dva typy takových uzlů: jednak uzly reprezentující všeobecné aktanty (*Tančilo se do rána* GEN.ACT; *Honza hezky kreslí* GEN.PAT) a jednak uzly zastupující aktant svého řídicího uzlu, s nímž je řídicí uzel ve vztahu nepřímé syntaktické závislosti (srov. uzel QCOR.ACT u lexémů *pochybnosti* a *vliv* v příkladu (13)).

Na TGR se zaznamenává také informace o syntaktickém subjektu, koreferenci uzlů závislostního stromu a další informace relevantní pro významovou stavbu věty. Příklad TG struktury uvádíme v (13).⁶²

(13) TG zápis věty: *Orwell nemá nejmenší pochybnosti o tom, že jeho politická činnost má kladný vliv na jeho tvorbu.*

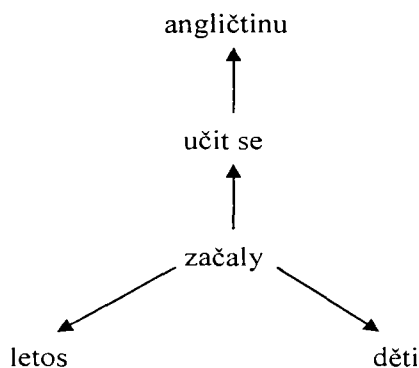
Z příkladu (13) je zřejmé, že zápis věty na TGR není pouhou závislostní strukturou. Na TGR má být významová stavba věty popsána v úplnosti, vyčerpávajícím způsobem. K dosažení tohoto cíle je pouhá analýza závislostních vztahů mezi větnými komponenty nedostačující. Pro vyčerpávající popis významové větné struktury byla ve FGP rozpracována řada symbolických systémů, které jsou autonomní do té míry, že každý z nich zadává vlastní, relativně nezávislou hierarchii vztahů. K hlavním komponentům utvářejícím TG strukturu a zadávajícím na TGR určitou (autonomní) hierarchii syntaktických vztahů patří: závislostní vztahy, jejichž různost je vyznačena TG funktory (formálně lze mluvit o množině závislostních vztahů), aktuální členění, syntaktický subjekt a koreference. V následujících oddílech podáme stručnou charakteristiku jednotlivých komponentů TG reprezentace.

⁶² Tato věta, kterou ve francouzském znění uvádí Mel'čuk (1997b), nám poslouží jako modelová při výkladu základní terminologie FGP a MST.

3.3.1. Závislostní vztahy

V současné lingvistice jsou rozšířeny dvě zásadně odlišné metody analýzy syntaktických vztahů: závislostní a bezprostředně složkový princip. Jak ve FGP, tak v MST se syntaktické vztahy zaznamenávají prostřednictvím závislostní struktury. Tato metoda je založena na představě, že věta je složena ze slovních tvarů spojených vztahem syntaktické závislosti. Syntaktická závislost je vztah principiálně odlišný od lineární posloupnosti, proto určitá závislostní struktura určitých slov může být vyjádřena několika větami s odlišným slovosledem. Srov. (14) a (15).

(14)

- (15) a. *Letos se děti začaly učit angličtinu.*
b. *Děti se letos začaly učit angličtinu.*
c. *Děti se angličtinu začaly učit letos.*
d. *Angličtinu se děti začaly učit letos.*

Při syntaktické analýze, jejímž cílem je zachycení syntaktické struktury věty prostřednictvím závislostního stromu, řešíme v podstatě dva typy úloh: jednak větu rozčleňujeme na dílčí komponenty (dílčí syntaktické jednotky) a jednak stanovujeme vztahy mezi jednotlivými větnými komponenty. Vztah mezi dvěma slovy X a Y, které dohromady tvoří dílčí syntaktickou jednotku, je v závislostním formalismu představován jako binární orientovaný vztah a zapisuje se $X \rightarrow Y$. Šipka naznačující směr závislosti vede od řídicího členu ke členu závislému. Syntaktická závislost je vztah asymetrický: je-li X řídicím členem Y-u, pak Y není řídicím členem X-u.

Vztah syntaktické závislosti dvou elementů je intuitivně dobře zřejmý, jeho přísně formální vymezení je však poměrně obtížné. Dosud nebylo zformulováno jedno univerzální kritérium, na jehož základě by bylo možné rozpoznat vztah závislosti mezi dvěma elementy a určit řídicí a závislý člen vztahu. Testelec (2001) uvádí pět základních kritérií pomáhajících řešit tyto otázky:

- (1) gramatická spojitost;
- (2) lineární uspořádání;
- (3) fonetická jednotka;
- (4) endocentričnost;
- (5) morfosyntaktický lokus.

Problematikou rozpoznání syntaktické závislosti a stanovení řídicího a závislého členu se podrobně zabývali např. Melčuk (1974a, 1988), Zwicky (1985), Hudson (1987), z českých lingvistů pak ... . Závislostní pojetí syntaktických vztahů naráží na problémy v případech, kdy uvedená kritéria nevedou ke zjištění čistě binárního vztahu, jako je tomu u doplňku (*Dveře jsme nechali otevřené*) nebo koordinace (*Přes cestu přeběhla srna a jelen*).

Závislostní struktura věty se ve FGP nejčastěji zobrazuje v podobě závislostního stromu, je však možný i lineární zápis, v němž jsou závislostní vztahy mezi lexémy naznačeny uzávorkováním a TG funktoři jsou zapsány jako indexy u závorek. V (16) uvádíme lineární uzávorkovaný zápis TG struktury věty z (13).

(16) ((*Orwell*)_{ACT} *nemít* (_{PAT.CPHR}(*nejmenší*)_{RSTR} *pochybnosti*) (_{ACT(on)}_{APP} (*politická*)_{RSTR} *činnost*) *mít* (_{PAT.CPHR}(*kladný*)_{RSTR} *vliv* (_{PAT(on)}_{APP} *tvorba*))).

Zopakujme, že analýza syntaktických vztahů prostřednictvím závislostního formalismu vede jednak k rozčlenění věty na dílčí syntaktické komponenty, jednak ke stanovení směru závislostního vztahu pro každou dvojici takto vyčleněných komponentů (tj. určení řídicího a závislého členu dílčího syntaktického komponentu). Asymetrii závislostního vztahu lze chápat rovněž jako určitý typ hierarchie, v níž řídicí člen zaujímá vyšší postavení než člen závislý. Při takovém pohledu na podstatu syntaktické závislosti můžeme říci, že závislostní struktura věty zadává jednak rozčlenění věty na dílčí syntaktické komponenty a jednak stanovuje hierarchii binárního vztahu v rámci každého dílčího komponentu. Hierarchie určovaná závislostní strukturou je principiálně odlišná od hierarchie TG funktořů, jakkoli obě spolu do jisté míry souvisejí – TG funktoři charakterizují závislostní vztahy mezi dvěma větnými členy a určují se podle toho, jaké sémanticko-syntaktické postavení závislý člen zaujímá vůči svému řídicímu členu.

3.3.2. Tektogramatické funktoři

TG funktoři zachycují různé druhy závislostního vztahu (popř. různé závislostní relace), tj. představují hierarchii vztahů jednotlivých doplňků vzhledem k řídicímu predikátu. Funktoři slovesných doplňků (resp. doplňků predikátových a vztahových jmen) se dělí v zásadě na dva typy: funktoři aktantů a funktoři volných doplňků. Kromě těchto dvou hlavních typů byla v poslední době zavedena ještě třetí kategorie funktořů – funktoři kvazivalenčních doplňků (srov. Hajičová, Panevová a Sgall 2002, Lopatková et al. 2002, Panevová 2003).

Ve FGP rozlišujeme pět aktantních funktořů, z nichž první dva (Aktor a Patiens) jsou vymezeny syntakticky, tři ostatní pak na syntakticko-sémantickém základě. Má-li sloveso právě jeden aktant, pak je tímto aktantem Aktor (ACT) nehledě na obsahovou funkci účastníka, který danému aktantu odpovídá v označované situaci. Aktantní doplňky ve všech větách z (17) jsou Aktory nehledě na to, že kognitivní role účastníků, kterým tyto aktanty odpovídají, jsou různé: daný účastník může být jak životným subjektem, tak neživotným objektem; životný subjekt může být aktivním původcem děje, nebo jeho pasivním nositelem apod.

(17) *Honza běží; Honza spí; Dveře se samy od sebe otevřely; Vyšel nový díl encyklopedie.*

Má-li sloveso právě dva aktanty, pak jeho prvním aktantem je Aktor a druhým Patiens (PAT), rovněž bez ohledu na kognitivní role odpovídajících účastníků. Viz příklady v (18).

(18) *Opustili jsme Paříž; Otec pochválil syna; Matka vaří večeři; Rozumím ti; Čekám na vás.*

Třetí aktantní pozici může být připsán jakýkoli ze zbývajících aktantních funktorů: Adresát (ADDR), Původce (ORIG) nebo Výsledek (EFF). Při rozhodování mezi těmito třemi funktoři se přihlíží k sémantickým vlastnostem daného doplnění (tj. do značné míry se zohledňuje kognitivní role daného účastníka). Např. v (19a) třetí aktantní pozici obsazuje ADDR, v (19b) ORIG a v (19c) EFF.

- (19) a. *Honza mi předal dopis.*
b. *Horkou vodou jsme z prádla odstranili skvrny.*
c. *Honza slibil, že starou skříň předělá na knihovnu.*

Funktoři volných doplnění se stanovují na základě sémantických charakteristik daného doplnění. V porovnání s aktantními funktoři jsou daleko početnější, je jich kolem 50. Např. *Vloni.TWHEN jsme byli u moře* (čas: kdy?); *Dlouho jsme šli lesem.DIR2* (směr: kudy?); *Velmi.EXT tě prosím* (míra); *Napišu to na počítači.MEANS* (prostředek); *Kvůli mně.CAUS jste přišli pozdě* (příčina).⁶³

Kvazivalenční doplnění představují jakousi přechodnou zónu mezi doplněními valenčními a volnými. Svou sémantikou se podobají volným doplněním, avšak jinými vlastnostmi připomínají aktanty: jejich forma je dána řídicím slovem (rekčnost), pojí se jen s určitou skupinou sloves a nedají se opakovat u téhož slovesa. Po živé diskusi o charakteru kvazivalenčních doplnění se jejich počet ustálil na čísle čtyři.⁶⁴ Jedná se o následující funktoři:

- DIFF (difference; rozdíl): *Inflace se zvýšila o několik procent, Náš tým zvítězil o dvě branky, Postupte o dva schody výš, Závodník zvítězil o prsa;*
- INTT (intent; záměr): *Přišel hledat Janu / Přišel za Janou;*
- MDT (mediator): *Soused mě zatahal za rukáv, Honza přivedl psa za obojek, Otec přitáhl Honzu levou rukou za ucho;*
- OBST (obstacle; překážka): *zakopnout o stůl, píchnout se o trn, uhodit čelem o zem.*

Dělení slovesných doplnění na aktanty a volná doplnění se nekryje s dělením na valenční a nevalenční slovesná doplnění. Za valenční doplnění určitého slovesa považujeme všechny aktanty daného slovesa a všechna jeho obligatorní volná doplnění. Ostatní volná doplnění, která mohou dané sloveso rozvíjet, jsou nevalenční. O pojmu obligatornosti ve valenční teorii FGP viz Panevová (1980), Sgall, Hajičová a Panevová (1986), Hajičová, Panevová a Sgall (2002), s. 93–96. Ve valenčním slovníku, který vzniká na základě PDT (srov. Lopatková et al. 2003), se uplatňuje poněkud odlišný přístup. Ve valenčním rámci sloves se kromě aktantů a obligatorních volných doplnění zaznamenávají rovněž jeho kvazivalenční a typická volná doplnění.

„O rámcích a rozdílech mezi aktanty a volnými doplněními různých typů lze ovšem mluvit i u jiných slovních druhů, nejenom u sloves. Hlavní typy doplnění **substantiv** jsou přívlastky Restriktivní (RSTR; *malé město*) a Deskriptivní (DESCR; *šelmy, které jsou masožravé*), Přináležitost (APP; *náš dům, střecha domu*), Identita (nominativ jmenovací apod.; *pojmem prvočíslo, pojem prvočísla*), Materiál (MAT, tzv. partitiv; *košík hub*). Valence dějových substantiv je spojována s valencí příslušného slovesa, i když s ní není vždycky úplně shodná. Taky při popisu valence **adjektiv** je třeba vycházet z typu adjektiva i z jeho

⁶³ Přehled funktorů volných doplnění uvádíme v příloze I.

⁶⁴ Podrobnější přehled o formování souboru kvazivalenčních funktorů viz v příloze I.

gramatémů. Komparativy a superlativy, které považujeme za tvary adjektiva, nikoli za slova odvozená, mají svou specifickou valenci. Většinu **adverbií**, resp. jejich protějšků na TGR, je možné považovat za tvary adjektiv: např. *pěkný – pěkně, rychlý – rychle, zelený – zeleně*. Za původní adverbia naopak považujeme např. *tam, zítra* nebo *často* s tím, že od nich jsou odvozena adjektiva *tamní, zítřejší, častý*.⁶⁵

Z přehledu typů TG funktorů a z pravidel stanovených pro jejich připisování jednotlivým slovesným doplněním můžeme odvodit, že TG funktoři slovesných doplnění vytvářejí hierarchii, která má minimálně pět stupňů:

1. Aktor
2. Patiens
3. Adresát, Původ, Výsledek
4. kvazivalenční doplnění
5. volná doplnění

Zohledníme-li dělení volných doplnění na valenční a nevalenční, dostáváme hierarchii o šesti stupních, v níž kvazivalenční doplnění zaujímají pozici mezi valenčními a nevalenčními volnými doplněními.

1. Aktor
2. Patiens
3. Adresát, Původ, Výsledek
4. valenční volná doplnění
5. kvazivalenční doplnění
6. nevalenční volná doplnění

Hierarchie TG funktorů slovesných doplnění vyjadřuje stupeň strukturní závažnosti určitého slovesného doplnění vzhledem k valenční struktuře slovesa, resp. v jejím rámci. Klíčová role ve valenčním rámci přísluší Aktoru. Aktor je zastoupen ve valenčním rámci každého slovesa, pokud sloveso má alespoň jeden aktant.⁶⁶ Za Aktorem následuje Patiens, který je zastoupen ve valenčním rámci všech sloves s minimálně dvěma aktanty. Třetí stupeň hierarchie TG rolí obsazují hned tři TG funktoři: ADDR, ORIG a EFF, což je dáno tím, že třetí slovesný aktant může mít jakoukoli z uvedených charakteristik. Z této skutečnosti dále plyne, že má-li sloveso více než tři aktanty, pak třetí, čtvrtý, příp. pátý aktant zaujímají stejné postavení v hierarchii TG rolí (totiž třetí stupeň). Čtvrtou pozici v hierarchii TG rolí představují doplnění, která jsou volná a zároveň valenční, za nimi následují kvazivalenční doplnění, která již nejsou nespornými členy valenčního rámce. Nejnižší místo v hierarchii slovesných doplnění zaujímají doplnění volná a zároveň nevalenční.

Hierarchie TG rolí je jazykově specifická (na rozdíl od univerzálnosti hloubkově-syntaktických vztahů postulované v MST), poněvadž nepředstavuje pouze dělení slovesných doplnění na valenční a nevalenční (jehož univerzálnost lze předpokládat), ale vyjadřuje i jemnější distinkce v rámci valenčních doplnění slovesa.

⁶⁵ Volně cituji z Hajičové, Panevové a Sgalla (2002), s. 98.

⁶⁶ Existují i slovesa bez aktantů, např. *prší, sněží*.

3.3.3. Aktuální členění

Další oblast jevů podílejících se na formování významové stavby věty představuje aktuální členění. V TGR je aktuální členění reflektováno prostřednictvím záznamu kontextové zapojenosti a výpovědní dynamičnosti jednotlivých uzlů. „Kontextová zapojenost uzlu se určuje na základě významu daného uzlu a jeho vztahu ke kontextu. Kontextem se přitom rozumí nejen bezprostřední verbální kontext („kotext“), ale i širší kontextové vrstvy, zahrnující veškeré sdílené či „obecně známé“ informace, jejichž sdílení může být podmíněno situací, kulturou, jinými texty a dalšími faktory. V Pražském závislostním korpusu je kontextová zapojenost zachycena pomocí atributu TFA (Topic-Focus Articulation), který nabývá hodnot T (kontextově zapojený), F (kontextově nezapojený) a C (kontrastivně zapojený).

Výpovědní dynamičnost je ve stromech reprezentována tzv. hloubkovým slovosledem, jehož nejjobecnější pravidlo spočívá v řazení zapojených uzlů vlevo a nezapojených vpravo. V nezapojené části verbální skupiny by měla výpovědní dynamičnost odpovídat tzv. systémovému pořadí (Sgall, Hajičová a Panevová 1986), zatímco kontextově zapojené uzly systémové pořadí odrážet nemusejí, protože jejich výpovědní dynamičnost je dána užitím v daném kontextu.⁶⁷

Aktuální členění je v rámci FGP již od 60. let považováno za součást jazykového systému. Jedním z argumentů svědčících ve prospěch tohoto řešení jsou věty typu (20)–(21), které jsou chápány jako věty s odlišnými pravdivostními podmínkami. Pokud AČ ovlivňuje pravdivostní podmínky věty, pak nemá vliv jen na kontextovou kombinatoriku vět, ale i na jejich sémantiku – tj. je významotvorné.

- (20) a. *Česky se mluví na Moravě.*
b. *Na Moravě se mluví česky.*
(21) a. *Po večerech pracuji na své disertaci.*
b. *Na své disertaci pracuji po večerech.*

AČ se v češtině vyjadřuje slovosledem a intonací; jejich souhra určuje hloubkový, tektogramatický slovosled (stupně výpovědní dynamičnosti), zachycený lineárním pořadím uzlů v závislostním stromu. Vztah mezi dvěma uvedenými výrazovými prostředky AČ je následující: AČ věty s neutrální intonací je dáno slovosledem (tematické elementy jsou na začátku věty, rematické elementy na konci). Intonační centrum věty s neutrální intonací se nachází rovněž na konci věty. Pokud se intonační centrum přemístí na jiný větný element (směrem doleva), vzniká příznaková intonace, která vyjadřuje jiné AČ věty i při zachování stejného slovosledu. Srov. (22). Intonační centrum v příznakové intonaci je zvýrazněno velkými písmeny.

- (22) a. *Přišel (T) táta (F).*
b. *Táta (T) přišel (F).*
c. *TÁTA (F) přišel (T).*

AČ věty vytváří dílčí významovou strukturu, jistou „hierarchii“ větných komponentů, která je odlišná od obou výše zmíněných hierarchií (hierarchie v rámci závislostního vztahu i hierarchie TG funktořů).

---

⁶⁷ Volně cituji z Veselé (ruk.).

3.3.4. Syntaktický subjekt

Značka syntaktického subjektu (Sb) se v TG zápisu vět objevuje poměrně zřídka – používá se pouze v TG záznamech pasivních konstrukcí, kde označuje aktant, který se v pasivní konstrukci stává syntaktickým subjektem. Tímto aktantem je v češtině zpravidla Patiens nebo Výsledek (23a), může jím však být i Adresát (23b).

- (23) a. *Honza (PAT_{Sb}) byl oprávněně pochválen; Další díl slovníku (PAT_{Sb}) bude vydán příští rok; Svatba (PAT_{Sb}) se slavila tři dny; Dopis (EFF_{Sb}) byl ihned napsán sekretářkou; O zákonu (PAT_{Sb}) se hlasovalo dvakrát;*
b. *Uchazeči (ADDR_{Sb}) byli informováni o výsledku přijímacích zkoušek.*

V jiných případech se zatím syntaktický subjekt neznačí, domníváme se nicméně, že by mohl být přínosně využit rovněž v TG zápisu vět tvořených slovesy s nestandardní valencí. Nestandardní valencí rozumíme případy, kdy TG Aktor není v aktivní slovesné konstrukci morfologicky vyjádřen nominativem (a tudíž není syntaktickým subjektem konstrukce). Řada takových sloves byla analyzována Panevovou (1980, 1998b). Několik příkladů viz v (24). Slovesa s nestandardní valencí bychom mohli vymezit na základě jednoduchého pravidla jako slovesa, v jejichž aktivní konstrukci jsou funktoři Aktoru a syntaktický subjekt připsány různým lexikálním komponentům konstrukce.

- (24) *Bolí mě_{ACT} záda_{Sb}; Líbí se mi_{ACT} italské malířství_{Sb}; Zdál se mi_{ACT} zvláštní sen_{Sb};*

Také syntaktický subjekt vytváří autonomní hierarchii syntaktických vztahů. Syntaktický subjekt (podmět) je entita, která má mimořádné postavení v rámci syntaktické struktury. V současné lingvistice se ustálila tradice představovat syntaktický subjekt jako prototypickou kategorii, tj. jako entitu, která je v prototypickém případě charakterizována celou řadou vlastností. Mezi nejdůležitější příznaky (resp. funkce) syntaktického subjektu v češtině patří:

- morfologicky je vyjádřen bezpříznakovým pádem (nominativem);
- řídí referenci reflexivních elementů;
- je koreferenční se subjektem přechodníkových konstrukcí, aj.

Z širšího typologického hlediska by mezi typické vlastnosti podmětu bylo možné zařadit rovněž další vlastnosti (srov. Testelec (2001)):

- je koreferenční se subjektem infinitivních konstrukcí;
- řídí shodu čísla a rodu u doplňku;
- při nominalizaci je vyjádřen genitivem;
- při nominalizaci může být vyjádřen vztahovým nebo přivlastňovacím adjektivem. aj.

Čím více z uvedených kritérií element syntaktické struktury nazývaný subjektem splňuje, tím více se přibližuje ideálnímu modelu syntaktického subjektu, tj. tím typičtějším subjektem je. Podrobnější přehled a rozbor vlastností syntaktického subjektu viz Keenan (1982), Testelec (2001), Kibrik (2003).

Hierarchie založená na distribuci syntaktického subjektu říká, že větný komponent, kterému je připsán status subjektu, je z hlediska výše uvedených vlastností strukturně nejzávažnějším doplněním dané větné konstrukce.

3.3.5. Další komponenty tektogramatické struktury

Kromě již zmíněných entit je TGR opatřena rovněž informací o gramatické koreferenci uzlů závislostního stromu, pokud se ve větné struktuře vyskytuje. V anotovaném Pražském závislostním korpusu se označuje i koreference textová (zastoupená především zájmenem *on*). Srov. (13), kde přerušované šipky spojují uzly QCOR.ACT s uzly koreferenčních jednotek.

* * *

Poté, co jsme zběžně charakterizovali základní principy FGP a popsali jsme komponenty nejhlubší (tektogramatické) úrovně reprezentace, představíme stručně i druhou teorii, která při řešení našeho úkolu sehrála důležitou roli – Model Smysl $\Leftrightarrow$ Text (MST), a podrobněji popíšeme, jak je v této teorii koncipována sémantická a hloubkově syntaktická úroveň jazykové reprezentace.

3.4. Sémantická a hloubkově syntaktická reprezentace v Modelu Smysl $\Leftrightarrow$ Text

Lingvistika Smysl $\Leftrightarrow$ Text usiluje o budování funkčních modelů přirozených jazyků. Jazykový model v tomto pojetí má modelovat (napodobovat) hlavní funkci jazyka, která je spatřována ve správném usouvztažnění významů s texty. Toto usouvztažnění si můžeme představit jako překlad mezi významy a texty (v obou směrech). MST je tedy modelem překladovým (modelem ekvivalenci) – má zajišťovat správný převod významů na texty a obráceně. Fungování modelu ve směru Význam $\Rightarrow$ Text odpovídá syntéze textu, zatímco směr Text $\Rightarrow$ Význam představuje analýzu textu. Směr odpovídající textové syntéze je považován za výchozí.

Podobně jako FGP i MST se vyznačuje stratifikačním přístupem k popisu jazyka. Vzhledem k tomu, že vztah mezi významem a textem je asymetrický (komplikovaný synonymií a homonymií), není možné přechod od významu k textu (resp. od textu k významu) uskutečnit přímo. Popis vztahu mezi významem a textem je v MST rozčleněn na sedm úrovní reprezentace:

- Sémantická reprezentace (SemR);
- Hloubkově syntaktická reprezentace (HSyntR);
- Povrchově syntaktická reprezentace (PSyntR);
- Hloubkově morfologická reprezentace (HMorfR);
- Povrchově morfologická reprezentace (PMorfR);
- Fonologická reprezentace (FonolR);
- Fonetická reprezentace (FonetR).

Přechod mezi jednotlivými úrovněmi reprezentace zajišťuje šest komponentů: sémantický, hloubkově syntaktický, povrchově syntaktický, hloubkově morfologický, povrchově morfologický a fonologický. Zatímco úrovně reprezentace představují jednotlivé

mezistupně potřebné pro správný přechod mezi významem a textem, komponenty stanovují pravidla vzájemné korespondence jednotek sousedních rovin a filtry, které na vstup další úrovně propustí jen správné zápisy.

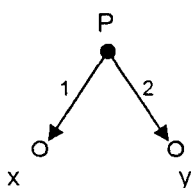
MST se dále vyznačuje úsilím o globální (tj. celkový) popis jazyka, a to prostřednictvím co nejintegrálnějšího pojmového aparátu. Pozoruhodná je zejména značná integrálnost popisu slovníkové a gramatické části jazyka. MST, podobně jako FGP, vznikl jako jazykový model primárně určený pro vývoj strojového překladu. Jedná se tudíž o model a priori formální.

3.4.1. Sémantická reprezentace

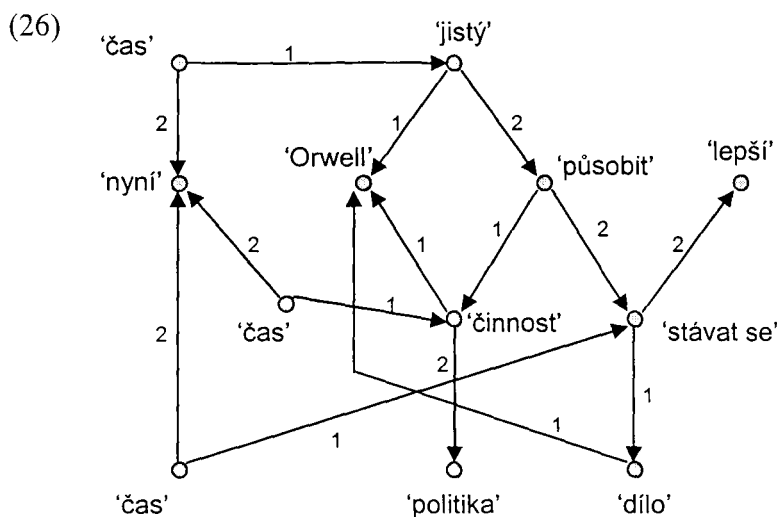
Záznam na většině úrovní reprezentace rozlišovaných v rámci MST se skládá z několika dílčích struktur. SemR, která je úrovní zápisu významu, je tvořena třemi strukturami: sémantickou, sémanticko-komunikativní a rétorickou.

3.4.1.1. Sémantická struktura. Sémantický metajazyk

Bázovou strukturu sémantické reprezentace (SemR) tvoří sémantická struktura (SemS) představující záznam propozičního/situačního (objektivního) významu věty. Množina (kvazi)synonymních parafrází má jednu společnou SemS. SemS má podobu spojitého orientovaného grafu, jehož uzly jsou označeny výrazy sémantického jazyka (sématy a sémantémy) a jehož větve vyjadřují predikáto-argumentové vztahy mezi sématy a sémantémy, z nichž se daná SemS skládá. Výrazy sémantického jazyka tvoří disambiguované významy jazyka, který je předmětem popisu (resp. modelování), a tudíž nejsou univerzální – stanovují se pro každý jazyk zvlášť. Syntaxí sémantického jazyka je typ predikátového kalkulu. Část grafu

tudíž odpovídá predikaci typu $P(x,y)$. V (26) uvádíme příklad SemS zaznamenávající význam, který může být vyjádřen řadou českých vět. Některé z nich jsou uvedeny v (26').

- (26') a. *Orwell nemá nejmenší pochybnosti o tom, že jeho politická činnost má kladný vliv na jeho tvorbu.*
 b. *Orwell si je zcela jist, že jeho tvorba je pozitivně ovlivněna jeho politickou činností.*
 c. *O kladném vlivu své politické činnosti na svou tvorbu Orwell vůbec nepochybuje.*

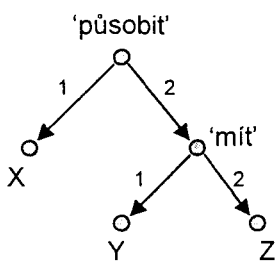
Vzhledem k tomu, že výrazy sémantického jazyka nejsou univerzální, není univerzální ani celá SemS. To je závažný postulát, k němuž lingvisté pracující v rámci MST dospěli postupně. V raných stadiích vývoje MST (Mel'čuk 1974a) byla SemS považována za univerzální objekt a elementární sémata, na něž se význam rozkládá, za univerzální „atomy“ významu.

Myšlenka popisovat význam lexikálních jednotek a vět prostřednictvím sémantického jazyka tvořeného významy jednoduššími, než je význam popisovaný, vychází z principu kompozicionality významu, který je ve strukturní jazykovědě dobře znám a všeobecně uznáván. Princip kompozicionality praví, že význam složeného výrazu lze složit z významů jeho složek, tj. že význam složeného výrazu je funkcí významů svých složek. MST jde v tomto směru dál, při analýze významu věty se nezastavuje na úrovni významů slov, která danou větu tvoří, nýbrž i významy většiny slov považuje za entity složené z dílčích, v jistém smyslu elementárnějších významů daného jazyka. Jedním z důležitých důsledků takového přístupu k popisu významu je integrálnost (maximální homogenita) popisu sémantiky lexikálních a syntaktických jednotek. Význam predikátů se zaznamenává sémantickou strukturou, v jejíchž uzlech odpovídajících argumentovým pozicím daného predikátu jsou proměnné. Zaměníme-li proměnné za sémantémy, resp. samostatné grafy, vyjadřující význam výrazů obsazujících predikátové valence, a doplníme-li graf specifikací času, dostáváme SemS věty vytvořenou od daného predikátu. Srov. (27), (28).⁶⁸

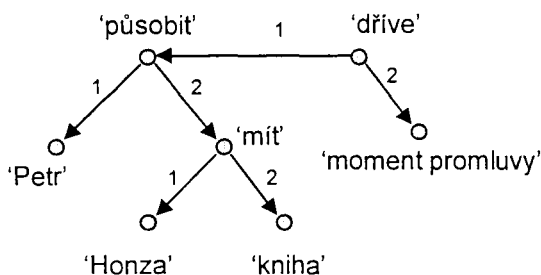
⁶⁸ Nutno podotknout, že časová sémata a sémantémy jsou u většiny grafů v publikacích, s nimiž jsem pracovala, vypouštěna. Proto je ani v této práci téměř nikde neuvádím.

(27) SemS slovesa *dávat*:

X dává Y-u Z: 'X působí tak, že Y má Z'

(28) SemS věty *Petr dal Honzovi knihu*

Univerzální pojetí SemR bylo lákavé jak z hlediska homogenosti popisu sémantiky všech jazyků, tak z hlediska koncepce strojového překládu, pro jehož účely byl jazykový model Smysl-Text od začátku budován. Předpokládalo se, že při univerzální SemR by překlad textu z jednoho jazyka do druhého vypadal takto: text v jazyce L_1 by byl analyzován všemi komponenty modelu M_1 výchozího jazyka L_1 , na jehož výstupu by byla textu připsána jeho SemR. Tato SemR by se pak stala vstupní informací pro syntézu textu prostřednictvím modelu M_2 cílového jazyka L_2 . Na výstupu M_2 bychom dostali znění textu v jazyce L_2 . Při reálné práci na strojovém překládu se však brzy ukázalo, že pro účely překládu je nejvýhodnější provádět transfer z jednoho jazyka do druhého na úrovni hloubkové syntaxe; rozkládat význam na jednotky menší, než jsou významy lexémů obsažených v dané větě, se ukázalo být kontraproduktivní (srov. Mel'čuk 1974a, s. 200).⁶⁹ Transfer na bázi hloubkově syntaktických struktur se používá i v nejnovějších verzích projektu strojového překládu ETAP založeného na lingvistice Smysl-Text. Ustoupení od univerzálnosti SemR tudíž nemá na aplikaci modelu v oblasti strojového překládu žádný vliv.

Při strojovém překládu se sice se sémantickou reprezentací npracuje, avšak myšlenka sémantického jazyka, s jehož pomocí lze složitější významy představit jako strukturu složenou z významů v jistém smyslu elementárnějších, našla uplatnění v oblasti zpracování lexikální sémantiky. V rámci MST byla vypracována řada slovníků nového typu, v nichž je význam lexikální jednotky interpretován prostřednictvím věty utvořené z výrazů sémantického jazyka. Jedná se především o výkladově kombinatorické slovníky různých

⁶⁹ «Собственно перевод может идти в основном через базовые глубинно-синтаксические структуры в выходные фразы, т.е. через простейшую и максимально сходную часть множеств глубинно-синтаксических структур двух языков; обращение к семантическому представлению (дальнейшее движение в «глубины смысла») сохраняется на крайний случай – если перевести через базовые глубинно-синтаксические структуры не удастся.» Mel'čuk (1974a), s. 200.

jazyků, z nichž v knižní podobě vyšly ruský a francouzský (Meľčuk a Žolkovskij 1984, Meľčuk et al. 1984, 1988, 1992), a dále o nový typ synonymického slovníku systematicky zpracovávaného pro ruštinu (Apresjan ed. 1999, 2000, 2004). Hlavní metodologické zásady, jichž se tvůrci těchto slovníků přidržují jsou:

- **aktivnost:** slovník má o každé lexikální jednotce podávat veškeré informace, které jsou nezbytné nejen pro její správné pochopení v libovolném textu, ale i pro její správné použití při vytváření promluvy;
- **systémovost:** každému elementárnímu významu odpovídá pouze jeden výraz sémantického jazyka, kterým se daný význam označuje pokud možno důsledně; každá lexikální jednotka má být popsána jako element určitého lexikografického typu, resp. několika lexikografických typů; všechny specifické parametry určitého lexikografického typu jsou ve všech částech slovníku popisovány stejně;⁷⁰
- **integrálnost:** popis lexika určitého jazyka má být co nejstejnorodější s popisem jeho gramatiky;
- **zaměřenost na zachycení jazykového neboli „naivního“ obrazu světa:** v lexikální sémantice se projevuje „naivní“ chápání světa, které je vlastní danému jazykovému společenství; „naivní“ obraz světa je jazykově specifický, neboť různé jazyky rozlišují v kognitivním obsahu různé distinkce (typickým příkladem je odlišné členění barevného spektra), a je v protikladu k vědeckému chápání světa, které je na jazyce nezávislé.

V synonymických slovnících, které jsou určeny běžným uživatelům, je slovník sémantického jazyka maximálně přiblížen běžné ruské slovní zásobě. Neobsahuje tudíž slova typu *каузировать, поток фактов, множество* („množina“), která se hojně užívala v raných stadiích vývoje MST. Ve výkladově kombinatorických slovnících, primárně určených pro aplikaci v oblasti strojového překladu, mají požadavky systémovosti a integrálnosti popisu zásadní význam. V těchto slovnících je každá lexikální jednotka charakterizována jak po stránce sémantické (interpretace jejího lexikálního významu v sémantickém jazyce), tak syntaktické (valenční rámeček) a morfologické (všechny paradigmatické formy). Kromě toho je u každé lexikální jednotky pomocí lexikálních funkcí formálně popsána její frazeologizovaná kolokabilita a některé paradigmatické vztahy s ostatními jednotkami lexika (synonyma, antonyma, konverzíva, syntaktické deriváty apod.).

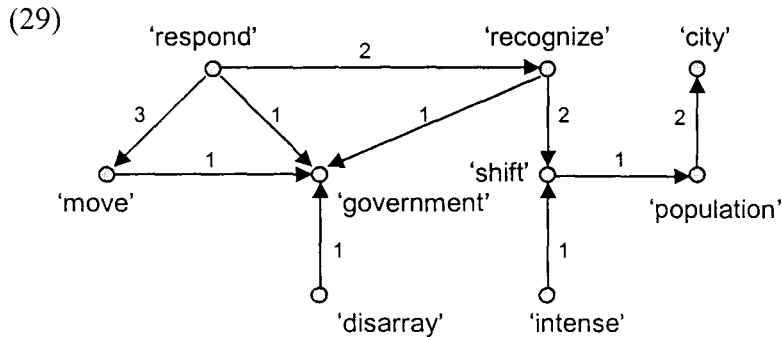
Shrňme poznatky o charakteru sémantické struktury. SemS představuje záznam propozičního/situačního významu věty rozloženého na dílčí sémata a sémantémy označované výrazy sémantického jazyka. SemS je jazykově specifická. Také sémantický jazyk používaný v MST jako metajazyk pro explicitní popis lexikálních významů je jazykově specifický a sestává se pro každý jazyk zvlášť – představuje podmnožinu disambiguovaných významů/výrazů jazyka, který je předmětem popisu. Otázka počtu a konkrétní podoby všech výrazů sémantického jazyka zůstává otevřená, dokud není popis slovní zásoby daného jazyka dokončen (tj. prakticky se počítá s tím, že výrazy sémantického jazyka nelze stanovit výčtem).

3.4.1.2. Sémanticko-komunikativní struktura

Dalším komponentem SemR je sémanticko-komunikativní struktura (Sem-KomS), která vyjadřuje komunikativní význam výpovědi. Sem-KomS uspořádává a profiluje propoziční význam věty reprezentovaný sémantickou strukturou, vytyčuje „trasu“ skrz propoziční

⁷⁰ Uplatňování kritéria systémovosti vede ve svých důsledcích k postupnému budování tezauru ruštiny.

význam.⁷¹ Např. sémantická struktura (29) může být přečtena minimálně čtyřmi různými způsoby; srov. věty v (29'), z nichž každá má odlišnou Sem-KomS, tj. daný situační význam je pokaždé jinak uspořádán. Věta (29'a) o určitém vládním kroku tvrdí, že je reakcí na dramatický pohyb v městské populaci, zatímco ve větě (29'b) se mluví o pohybu v městské populaci a tvrdí se, že je velmi závažný atd.⁷²

- (29') a. *This move by a government in disarray is a response to its recognizing the dramatic shift in the city's population.*
 b. *This shift in the city's population, recognized by a government in disarray (which responded to it by this move), is [really] dramatic.*
 c. *The government, which recognized the dramatic shift in the city's population and responded to it by this move, is in disarray.*
 d. *This move by a government in disarray recognizes the dramatic shift in the city's population and is a response to it.*

V rámci Sem-KomS se rozlišuje osm komunikativních opozic:⁷³

- tematičnost (*Thematicity*): téma vs. réma vs. specifikátor;
- danost (*Givenness*): dané vs. nové vs. nepříznakové;
- fokalizace (*Focalization*): fokalizované vs. nefokalizované (neutrální);
- perspektiva (*Perspective*): popředí vs. pozadí vs. neutrální;
- emfáze (*Emphasis*): emfatické vs. neemfatické (neutrální);
- presuponovanost (*Presupposedness*): presuponované vs. nepresuponované (asertivní aj.);
- jedinečnost (*Unitariness*): *Unitary* vs. *Articulated*;
- lokučnost (*Locutionality*): *Signaled* vs. *Performed* vs. *Communicated*.

Sem-KomS specifikuje, jak má být propoziční význam zaznamenaný v SemS uspořádán, a proto zohlednění Sem-KomS vede k výrazné redukci počtu parafrází derivovaných z určité SemS. Jedné SemS mohou odpovídat i statisíce parafrází,⁷⁴ specifikujeme-li však Sem-KomS, počet parafrází se značně sníží. Charakter Sem-Kom struktury věty závisí na kontextu a na komunikativní strategii mluvčího – mluvčí uspořádává

⁷¹ "To use a handy metaphor, introduced by Martem'janov (1964, p. 143), the Sem-CommS specifies 'an itinerary through the initial meaning' – the direction, the order and the way in which this meaning, i.e. the corresponding SemS, should be 'scanned' by the text-synthesizing device, be it a human Speaker or a formal model, and than 'developed' into the linear sequence of words." Mel'čuk (2001b), s. 23.

⁷² Příklad (29) přebírám od Mel'čuka (2001b), s. 23n. Uvedená SemS je neúplná, neboť neobsahuje sémata specifikující časový význam.

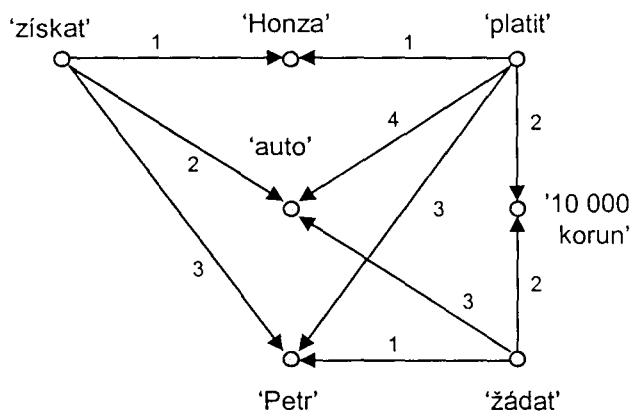
⁷³ Srov. Mel'čuk (2001b), s. 74nn.

⁷⁴ Tamtéž, s. 25.

propoziční význam věty podle toho, o čem již mluvil a co se teprve chystá sdělit. Rozdělení popisu propozičního a komunikativního významu věty na dvě autonomní struktury je čistě konvenční záležitost, určitý typ formalismu zvolený pro účely jazykového modelování. Při reálné syntéze věty v mozku mluvčího spíše vznikají obě struktury (SemS i Sem-KomS) současně.⁷⁵

Sem-KomS hraje klíčovou roli v syntaktizaci a lexikalizaci SemS. Při přechodu ze SemR na úroveň hloubkové syntaxe je sémantický graf „roztrhán“ a jednotlivé části grafu se přepisují na lexémy nebo hodnoty gramatických kategorií. Sem-KomS v tomto procesu jednak do značné míry určuje, na jaký lexém bude určitá část grafu přepsána (lexikalizace), jednak ovlivňuje způsob hierarchického uspořádání výsledných lexikálních jednotek (syntaktizace). K typickým případům, kdy Sem-KomS ovlivňuje lexikalizaci SemS, patří sémantické grafy reprezentující význam lexikálních konverzí. Lexikální konverziva vyjadřují stejný propoziční význam (odpovídá jim stejná SemS), ale jednotlivé elementy významu jsou u každého konverziva jinak komunikativně uspořádány. Proto pouze specifikací Sem-KomS můžeme jednoznačně určit, které lexikální konverzívum bude ve větě použito. SemS v (30) může být lexikalizována jak prostřednictvím slovesa *prodat*, tak slovesa *koupit*. Teprve určením Sem-KomS jednoznačně stanovujeme, které ze dvou konverzivních sloves se ve větě vyskytne; srov. (31) a (32), kde zóna T označuje tematické elementy sémantického grafu a zóna R elementy rematické.⁷⁶

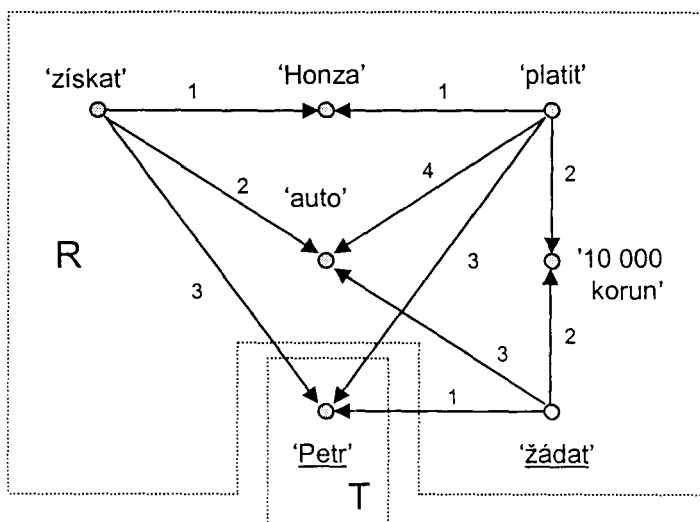
(30)

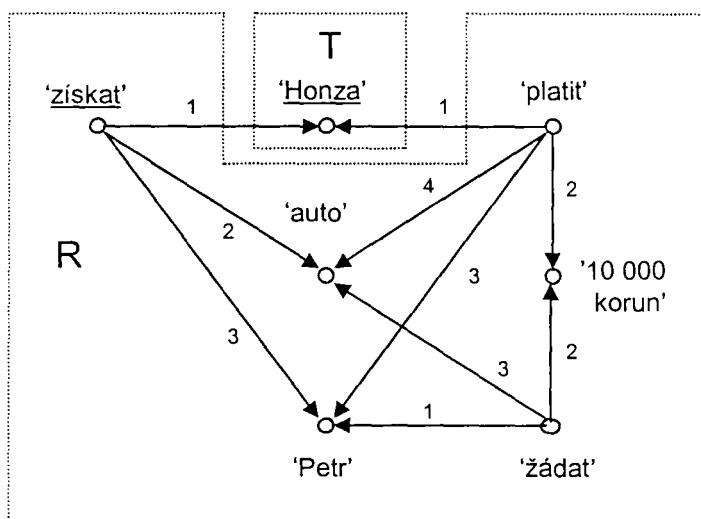
⁷⁵ “Let it be emphasized that I do not presuppose a real-world speech production model in which invariably first a ‘naked’ SemS is created by the Speaker, in order to drape it afterwards into a convenient Sem-ComS. I point of fact I don’t believe in such a model. I think rather that in the brain of the Speaker the SemS and its corresponding Sem-CommS are produced practically together, ‘in parallel’, as a result of a series of tightly interwoven decisions, both purely semantic (= concerning propositional meaning) and communicative.” Tamtéž, s.26.

⁷⁶ Sémantický graf (30) pochází od Meľčuka (2001b, s. 37) a byl sestaven pro záznam významu věty *John bought this pair of skis from Mike for 100 dollars*. Podoba tohoto grafu ve mně vyvolala určité pochybnosti (ty se týkaly především nápadné asymetrie mezi dvojicí ‘žádat’ – ‘platit’ na jedné straně a izolovaným významem ‘získat’ na straně druhé). Při osobní konzultaci I. Meľčuk připustil, že sémantika sloves *prodat* a *koupit* je daleko složitější a v uvedeném grafu není adekvátně popsána, a navrhl ještě jednu alternativní interpretaci těchto sloves: *X prodáem Y Z-y* = ‘X каузирует, что Y переходит из обладания X-а в обладание Z-а’; *Z покупаем Y у X-а* = ‘Z каузирует, что X каузирует, что Y переходит из обладания X-а в обладание Z-а’. Zároveň je tu rozdíl v intencích účastníků X a Z: ‘X хочет деньги, а Z хочет Y’.

(31) SemR věty *Petr prodal Honzovi auto za 10 000 korun.*

(32) SemR věty *Honza koupil od Petra auto za 10 000 korun.*

3.4.1.3. Rétorická struktura a informace o referenci jmenných výrazů

Rétorická struktura sémantické reprezentace zaznamenává informace o různých pragmatických aspektech věty, např. emfáze, ironie, patos. V raných podobách MST byl tento typ informace součástí záznamu informace o komunikativním uspořádání významu.

Kromě sémantické, sémanticko-komunikativní a rétorické struktury je SemR opatřena rovněž informacemi o referenčním statusu významových elementů odpovídajících jmenným frázím. Tento typ informace nám na základě uspořádání významu říká, zda určitá jmenná fráze derivovaná na povrchovějších úrovních reprezentace musí, či nemusí mít referenta

v reálném světě. Nejedná se o určení reference ve smyslu sémanticko-pragmatické interpretace jmenných frází. Např. ve větě (33) se podle Melčuka (1997b) existence kolegy, který umí programovat, presuponuje (tj. tato jmenná fráze má referenta), zatímco ve větě (34) tomu tak není (tj. jmenná fráze referenta mít nemusí).⁷⁷

(33) *Je cherche un collègue qui sait programmer.*

(34) *Je cherche un collègue qui sache programmer.*

3.4.2. Hloubkově syntaktická reprezentace

Hloubkově syntaktická reprezentace (HSyntR) představuje přechodnou úroveň mezi reprezentací sémantickou a povrchově syntaktickou. Syntaktická konstrukce věty je na HSyntR zapsána v zobecněné podobě. Podobně jako SemR i HSyntR se skládá z několika komponentů: hloubkově syntaktické struktury, hloubkově syntaktické komunikační struktury aj. Na hloubkově syntaktické úrovni rovněž operuje systém parafrázování čili soubor pravidel, s jejichž pomocí jsou z určité větné struktury derivovány všechny její synonymní (v širokém pojetí) parafráze.

3.4.2.1. Hloubkově syntaktická struktura

Bázovým komponentem hloubkově syntaktické reprezentace (HSyntR) je hloubkově syntaktická struktura (HSyntS). Má podobu závislostního stromu, jehož uzly tvoří zobecněné lexémy daného jazyka (bez určení hodnot gramatických flektivních kategorií), lexikální funkce a fiktivní lexémy, které na přechodu k povrchovějším úrovním reprezentace mizí. V HSyntS se naopak nezaznamenávají synsémantická slova typu předložek, sponových sloves apod. Lexémy tvořící uzly závislostního stromu jsou opatřeny indexy označujícími hodnoty sémantických flektivních kategorií (např. číslo u podstatných jmen).

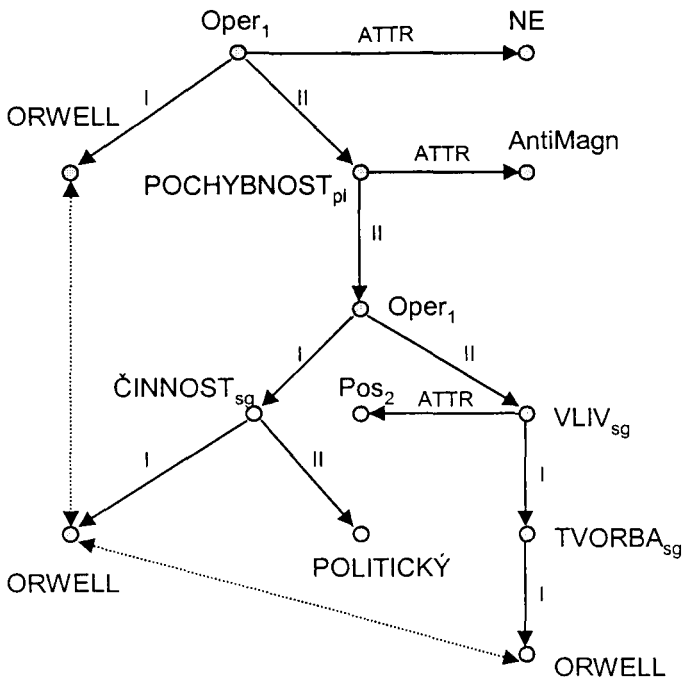
Větve závislostního stromu představují hloubkově syntaktické závislostní relace, které jsou chápány jako univerzální. V současné době se rozlišuje šest relací aktantních (číslovaných římskými číslicemi: I, II, III, ...), relace atributivní (ATTR), koordinace (COORD) a vztah apenditivní (APPEND) určený pro syntaktické připojení elementů, které jsou mimo hlavní větnou strukturu (citoslovce, oslovení apod.). Inventář hloubkově syntaktických vztahů se během vývoje MST rozšířil. Melčuk (1974a) počítá na hloubkově syntaktické úrovni pouze se čtyřmi aktantními vztahy, vztahem atributivním a koordinačním.

HSyntS nereflektuje slovosled, to znamená, že pořadí uzlů v HSyntS nemusí odpovídat lineárnímu uspořádání lexémů ve větě. V HSyntS se označuje případná koreference jednotlivých uzlů. HSyntS byla na rozdíl od SemS vždy chápána jako jazykově specifická (nehledě na postulovanou univerzalitu HSynt vztahů). V (35) uvádíme HSyntS věty (13'a); přerušované šipky označují koreferenci uzlů.

---

⁷⁷ Tyto příklady jsou uvedeny u Melčuka (1997b), s. 21.

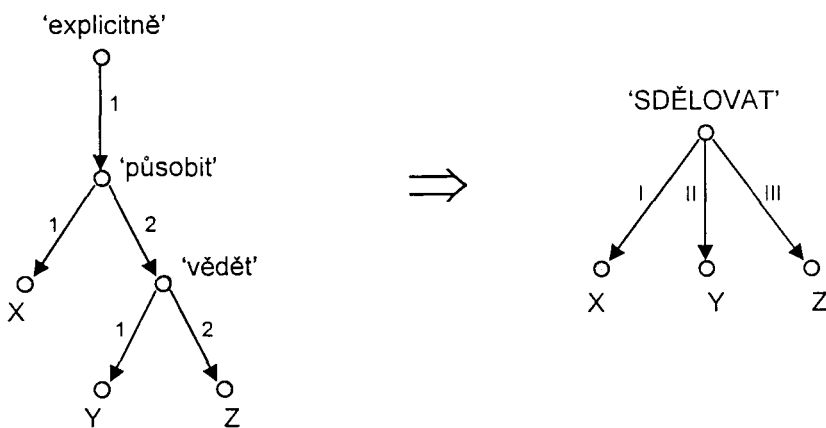
(35)

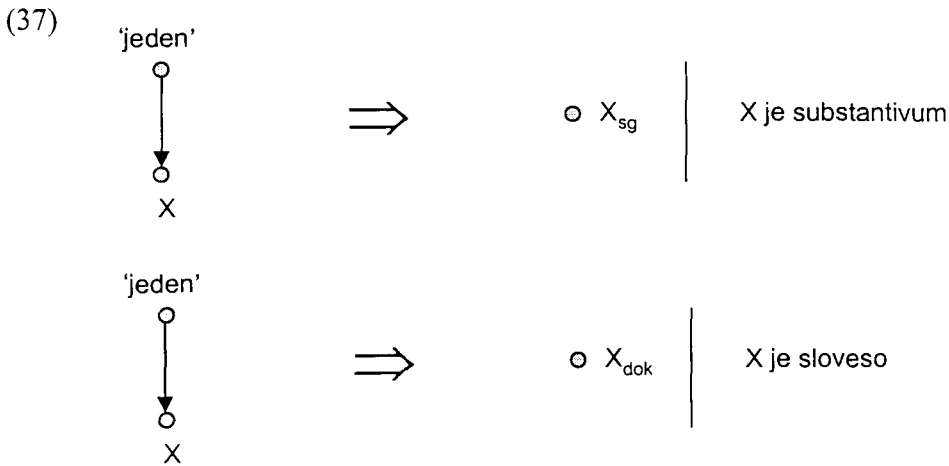

(13'a) *Orwell nemá nejmenší pochybnosti o tom, že jeho politická činnost má vliv na jeho tvorbu.*

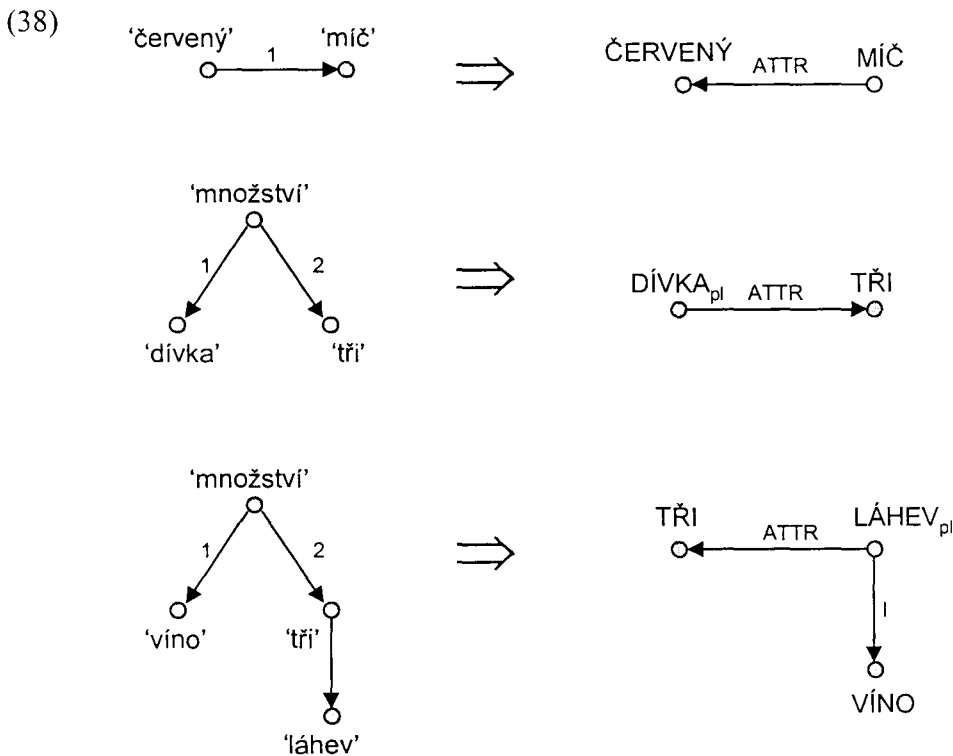
Jak jsme již uvedli v oddíle věnovaném Sem-KomS, přechod od SemR k HSyntR se realizuje tak, že SemS je na základě informace o komunikativním uspořádání významu rozdělena na dílčí grafy, které jsou přepsány buď na lexikální jednotky (lexikální pravidla sémantického komponentu), nebo na hodnoty gramatických kategorií (syntaktická pravidla sémantického komponentu). Příklad (36) obsahuje lexikální pravidlo, na jehož základě je část sémantického grafu přepsána na lexém 'sdělovat'; v (37) jsou pak uvedena dvě syntaktická pravidla sémantického komponentu: pravidlo, na jehož základě se substantivu přiřazuje gramatická charakteristika „singulár“ a slovesu charakteristika „dokonavý vid“.

(36)

Při přechodu od sémantického grafu k HSyntS se může měnit směr závislosti mezi dvěma uzly. HSyntS je budována tak, aby byla co nejstejnorodější s povrchově syntaktickou strukturou (PSyntS), tj. aby přechod HSyntS $\Rightarrow$ PSyntS bylo možné provést pomocí co možná nejmenšího počtu syntaktických operací. Proto pokud je sémantická závislost dvou uzlů odlišná od jejich závislosti syntaktické, realizuje se daná změna právě na přechodu SemS $\Rightarrow$ HSyntS; srov. (38).

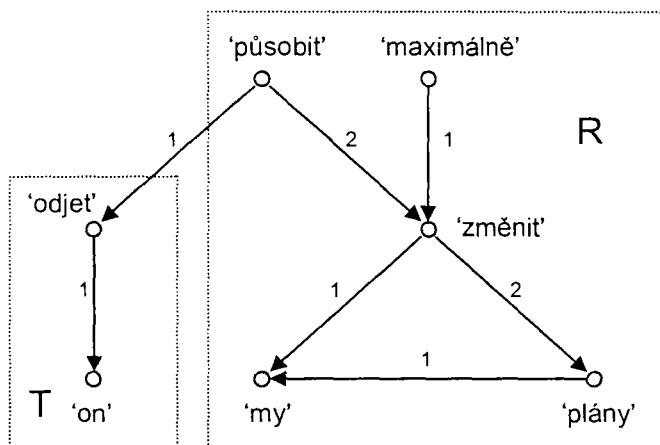

3.4.2.2. Hlubkově syntaktická komunikativní struktura

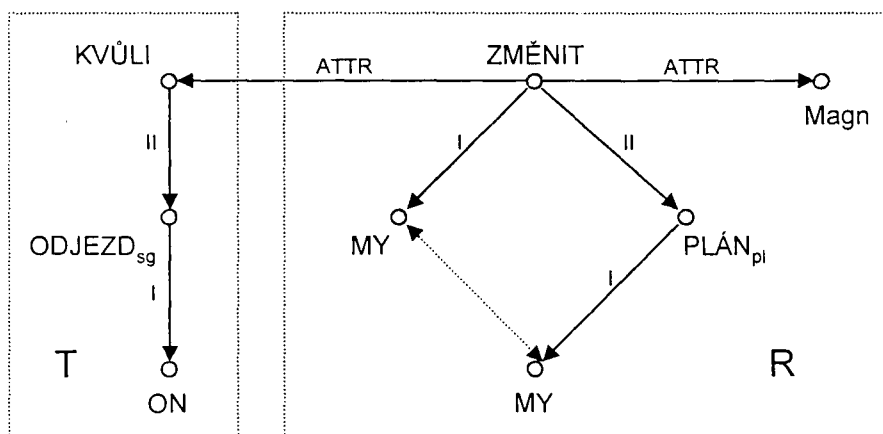
Komunikativní struktura je relevantní nejen na sémantické úrovni reprezentace, ale rovněž na úrovních hlubkové a povrchové syntaxe. Mezi komunikativní strukturou jednotlivých úrovní není vždy přímá korespondence. Tak hlubkově syntaktická komunikativní struktura (HSynt-KomS), jakkoli je v zásadě určována podobou Sem-KomS, se může od Sem-KomS také odlišovat. Např. v (39a) máme SemR české věty z (39c). Sem-KomS naznačená v grafu nám říká, že za sémantické téma mluvčí zvolil význam 'on odjel' a za sémantické réma význam '(to) způsobilo, že jsme maximálně změnili své plány'. Věta, kterou chce mluvčí utvořit, by tedy měla odpovídat na otázku „Co se stalo v souvislosti s jeho odjezdem?“ Význam 'působit' je v daném případě v češtině nejlepší vyjádřit předložkou *kvůli*. Pokud se mluvčí skutečně rozhodne tuto předložku použít, kauzativní význam automaticky změní své místo v komunikativní struktuře: v SemR je význam 'působit' součástí sémantického rématu, zatímco jeho lexikální podoba (předložka *kvůli*) náleží k hlubkově syntaktickému tématu. Srov. (39b).⁷⁸

(39)

a.

b.

c. *Kvůli jeho odjezdu jsme radikálně změnili své plány.*

⁷⁸ Příklad (39) přebírám z Mel'čuka (2001b, s. 65n.) v podobě upravené pro češtinu.

Problematika HSynt-KomS a její korespondence se Sem-KomS dosud není v rámci MST podrobně zpracována. V publikaci z r. 2001 se Meřčuk věnuje především Sem-KomS.

3.4.2.3. Systém parafrázování

Na HSynt úrovni reprezentace operuje důležitý komponent MST nazývaný **systém parafrázování**. V klasické verzi MST spočívá princip parafrázování v tom, že určité HSyntS jsou na základě stanovených pravidel přiřazeny všechny ostatní HSyntS, které vyjadřují stejný propoziční význam jako struktura výchozí, jakkoli se od ní mohou lišit jak lexikálním obsazením, tak závislostními vztahy mezi jednotlivými lexémy. Jinými slovy, při parafrázování je z jedné HSyntS generována množina všech HSyntS, kterým odpovídá jedna určitá SemS. Příklady ruských parafrází viz výše (6)–(8).

Přitom je důležité, že systém parafrázování umožňuje generovat množinu všech parafrází (vět se stejnou SemS), aniž by HSyntS výchozí věty přepisoval na sémantický graf, nýbrž pouze na základě hloubkově syntaktické informace o jedné větě. Tato skutečnost má závažné důsledky pro strojový překlad, neboť umožňuje, aby překlad z jednoho jazyka do druhého byl pojímán a automaticky realizován jako mezijazykové parafrázování. Ve strojovém překladu je proto třeba pro každý překladový model (angličtina → ruština, ruština → angličtina, francouzština → ruština atd.) vytvořit samostatný systém parafrázování: zformulovat pravidla, která zabezpečí, že určité HSyntS v jazyce L_1 budou přiřazeny všechny správné HSynt struktury v jazyce L_2 vyjadřující stejný význam jako výchozí struktura.

Pravidla parafrázování se dělí na lexikální a syntaktická. Lexikální pravidla stanovují, že význam vyjadřovaný prostřednictvím množiny lexémů M může být vyjádřen i prostřednictvím jiné množiny lexémů M' , pokud dojde k odpovídající změně syntaktické konstrukce. Syntaktická pravidla stanovují, že význam vyjadřovaný určitou HSynt konstrukcí t , může být vyjádřen i jinou HSynt konstrukcí t' . Odpovídající syntaktická pravidla se „spouštějí“ na základě aplikace lexikálních pravidel. Uvedeme několik ilustračních příkladů pravidel parafrázování:⁷⁹

$X \Leftrightarrow \text{Syn}(X)$: *Vyšla nová lingvistická encyklopedie* $\Leftrightarrow$ *Vyšla nová jazykovědná encyklopedie*;
 $X \Leftrightarrow \text{neAnti}(X)$: *Honza je přítomen* $\Leftrightarrow$ *Honza nechybí*; *Honza porušuje předpisy* $\Leftrightarrow$ *Honza nedodržuje předpisy*;
 $X \Leftrightarrow \text{Conv}_{12}(X)$: *Honza vyhrál nad Petrem* $\Leftrightarrow$ *Petr prohrál s Honzou*;
 $X \Leftrightarrow \text{Copol}^{\text{II}} \rightarrow S_1(X)$: *Léčí mě dr. Novák* $\Leftrightarrow$ *Mým lékařem je dr. Novák*; *Hájil nás dr. Novák* $\Leftrightarrow$ *Naším obhájcem byl dr. Novák*;
 $X \Leftrightarrow \text{Copol}^{\text{II}} \rightarrow S_2(X)$: *Léčí mě dr. Novák* $\Leftrightarrow$ *Jsem pacientem dr. Nováka*;
 $V(X) \Leftrightarrow \text{Oper}_1(X) \xrightarrow{\text{II}} X$: *Honza mi pomohl* $\Leftrightarrow$ *Honza mi poskytl pomoc*;
 $X \Leftrightarrow \text{Oper}_1 \xrightarrow{\text{II}} S_{\text{mod}}(X)$: *Parfém příjemně voní* $\Leftrightarrow$ *Parfém má příjemnou vůni*;
 $X \Leftrightarrow \text{Caus}_1 \text{Func}_1 \xrightarrow{\text{II}} S_{\text{res}}(X)$: *Honza si okopíroval článek* $\Leftrightarrow$ *Honza si udělal kopii článku*;
 $\text{Oper}_1(X) \xrightarrow{\text{II}} X \Leftrightarrow \text{Oper}_2(X) \xrightarrow{\text{II}} X$: *Ředitel projevil pro tento návrh pochopení* $\Leftrightarrow$ *Tento návrh se u ředitele setkal s pochopením*.

Při zohlednění Sem-KomS se počet parafrází derivovaných z určité HSyntS výrazně snižuje.

⁷⁹ Pravidla uvádím podle Meřčuka (1974a, s. 152–158, 166–170) a Apresjana (1974a, s. 326–333). O významu symbolů lexikálních funkcí viz Meřčuk (1974a), Apresjan (1974a), Meřčuk a Žolkovskij (1984), Meřčuk et al. (1984, 1988, 1992).

3.5. Hranice jazyka ve Funkčním generativním popisu a v Modelu Smysl ↔ Text

Srovnáme-li pojetí „nejhlubších“, významových úrovní jazykové reprezentace ve FGP a MST, vidíme, že názorová rozdílnost mezi FGP a MST v otázce vymezení strukturně uspořádaného systému jazyka se projevuje i v rozdílném přístupu k lexikální sémantice. V rámci FGP není lexikální sémantika dosud zpracována natolik, aby do popisu sémantiky věty bylo možné zahrnout aspekty lexikálního významu slov, která ji tvoří. Popis větné sémantiky ve FGP spočívá ve vyčerpávajícím popisu významové stavby věty, který zahrnuje rozbor závislostních vztahů, přiřazení TG funktořů, určení syntaktického subjektu a popis aktuálního členění věty. Ve FGP nepopisujeme význam propoziční (situační), vyplývající z lexikálního významu slov ve větě použitých, ale pouze význam syntaktické struktury (v jeho gramatických aspektech), jejímž prostřednictvím je určitý propoziční (situační) význam vyjadřován. Ve FGP představuje hranici jazyka tektogramatická reprezentace, takže všechny aspekty větné sémantiky, které se neprojeví v TG zápisu věty, jsou vztahovány k interdisciplinární oblasti a nejsou do lingvistického popisu zahrnuty.

Naproti tomu v MST, kde je lexikální sémantika integrální součástí jazykového popisu, je sémantika věty popisována nejen ve svých aspektech gramatických, ale rovněž lexikálních. Propoziční (situační) význam věty je chápán jako jazykově specifický a je zaznamenáván prostřednictvím SemS, jádrového komponentu SemR, která tvoří hranici jazykové struktury. Na sémantické úrovni reprezentace má být zaznamenána veškerá informace o významu, který daná věta vyjadřuje. Tento požadavek se realizuje tím, že SemR se modeluje jako objekt složený z několika dílčích struktur, z nichž nejdůležitější jsou SemS a Sem-KomS. Ukazuje se totiž, že význam je výhodné chápat a popisovat jako entitu složenou z dílčích významových elementů uspořádaných na základě minimálně dvou typů hierarchických vztahů:

- 1) predikátový kalkul (vztahy typu predikát → argument); na základě této hierarchie jsou jednotlivá sémata a sémantémy uspořádány do SemS;
- 2) komunikativní uspořádání významu, které je zaznamenáno Sem-KomS a rozhodujícím způsobem ovlivňuje některé typy hierarchií hloubkově syntaktických vztahů.

Komunikativní uspořádání významu ovlivňuje výběr predikátu a v souvislosti s tím i to, které části sémantického grafu se stanou jednotlivými syntaktickými aktanty slovesa, tj. má vliv na podobu hierarchie hloubkově syntaktických aktantních rolí; srov. (40)–(42). Komunikativní uspořádání významu předurčuje i aktuální členění věty, ačkoli přímá korespondence tu není; srov. (39). Skutečnost, že komunikativní uspořádání významu ovlivňuje podobu syntaktické struktury věty hned v několika ohledech (výběr slovesa a valenčního rámce, aktuální členění, příp. jiné), je mimořádně zajímavá a má velký význam pro pochopení podstaty konverzivnosti.

Skutečnost, že ve FGP je za hranici jazyka považována TG úroveň reprezentace, a striktní kritérium pro určení synonymie (zaměnitelnost daných výrazů *salva veritate* ve všech možných kontextech) vedou k tomu, že řada jevů náležících do sféry lexikální sémantiky se v teorii FGP jeví jako jevy náhodné. K typickým příkladům patří lexikální konverziva. Na základě testu synonymie docházíme oprávněně k závěru, že věty obsahující konverzivní predikáty nejsou synonymní ani v případech, kdy intuitivně vyjadřují totéž (označují stejnou situaci, obsahují však odlišné funktořy a mají i jiné AČ); srov. (40). Hlavními predikáty takových vět jsou totiž slovesa, která nejsou synonymní, nejsou zaměnitelná se zachováním pravdivosti ve všech kontextech. Rozvineme-li např. větu (40a) výrazem *nerad*, konverzivní

věta bude mít jiné pravdivostní podmínky než věta původní; srov. (41). Odlišné pravdivostní podmínky mají rovněž věty v (42): (42a) je pravdivá i v případě, kdy nikdo auta nekupuje, zatímco (42b) v takových případech pravdivá není. Zdá se, že lexikální konverzíva mohou označovat stejnou situaci jen v určitých kontextech.

- (40) a. *Petr prodal Honzovi auto.*
b. *Honza koupil od Petra auto.*
(41) a. *Petr prodal Honzovi auto nerad.*
b. *Honza koupil od Petra auto nerad.*
(42) a. *Petr prodává auta.*
b. *Od Petra se kupují auta.*

Zjištění, že věty (40a) a (40b) nejsou synonymní, je zcela regulérní a nelze než s ním souhlasit. Obsahová totožnost v daném případě skutečně není podložena shodou významovou. Nebylo by však správné považovat obsahovou totožnost těchto vět za náhodnou a cele založenou na shodné kognitivní analýze určité reálné situace. Podobně jsou interpretována i konverzívní slovesa *prodat* a *koupit*, která tvoří věty v (40): nejedná se o synonymní slovesa, ergo tato slovesa označují stejnou situaci nikoli systémově (pravidelně, vždy), nýbrž jen v určitých kontextech. Srov. výklad této problematiky u Hajičové, Panevové a Sgalla (2002, s. 128n):

„Toto kritérium [zaměnitelnosti *salva veritate* ve všech kontextech] nám pomůže ukázat, zda u dvojic „podezřelých“ ze synonymie a často tak chápaných jde jen o více méně nahodilou obsahovou shodu, nebo zda můžeme předpokládat, že pro danou dvojici shoda pravdivostních podmínek vyplývá přímo ze shody významové, že tedy jsou synonymní. [...] Protože věty (a) a (b) v (41) a (42)⁸⁰ zřejmě shodné pravdivostní podmínky nemají, jde i u příkladu (40) o obsahovou shodu podmíněnou větným kontextem (lexikálním obsazením), nevyplývající přímo z jazykové struktury. [...] U konverzívních predikátů jako *kupovat* a *prodávat* tedy nejde o synonymii v našem smyslu slova, tato slovesa mají různé (i když příbuzné) významy.“

Synonymními výrazy nejsou rovněž věty obsahující predikáty typu *nakrájet*, *naložit*, (srov. (43)), ani aktivní a obrácená aktivní konstrukce inherentně recipročních sloves (srov. (44)). V prvním případě synonymii znemožňuje holismus přímého předmětu – věty toho typu vyjadřují, že objekt vyjádřený předmětem v akuzativu je daným dějem zasažen v úplnosti. Tak věta (43b) může mít pokračování *...a ještě mu kus salámu zbylo*, které však není možné po větě (43a). Asymetrii významu dvou aktivních konstrukcí inherentně recipročních sloves se projeví, pokud výchozí konstrukci rozvineme určitým typem volného doplnění; srov. (45). Věty (45a) a (45b) mají zcela zřejmě odlišné pravdivostní podmínky.

- (43) a. *Nakrájel salám na pět kusů.*
b. *Nakrájel ze salámu pět kusů.*
(44) a. *Honza si vzal Marii.*
b. *Marie si vzala Honzu.*
(45) a. *Honza si vzal Marii z lásky.*
b. *Marie si vzala Honzu z lásky.*

Závěr, který z těchto poznatků plyne, je stejný jako v případě lexikálních konverzívu typu *prodat* a *koupit*: „obsahová shoda obou vět (totožnost jejich pravdivostních podmínek) je [...] podmíněna kontextem, není podložena shodou jazykového významu“.⁸¹

⁸⁰ Číslování příkladů je přizpůsobeno našemu textu.

⁸¹ Srov. Hajičová, Panevová a Sgall (2002), s. 129.

Co nás na uvedené interpretaci lexikálních konverzí a inherentně recipročních sloves neuspokojuje, je skutečnost, že tato interpretace nevysvětluje dostatečně jasně, proč věty (a) a (b) v příkladech (40) a (44) často označují totéž. Intuice nám napovídá, že obsahová totožnost těchto vět náhodná není, nýbrž že je jistým způsobem založena ve významu sloves *prodat*, *koupit*, *vzít si*. Tvrzení o obsahové totožnosti vět (a) a (b) z příkladů (40) a (44) nás odkazuje za hranice jazykové struktury. V rámci FGP se obsahovou totožností míní totožnost sémanticko-pragmatické interpretace jazykového významu na rozdíl od totožnosti významové, která pramení z totožnosti jazykové struktury. Obsahová totožnost je chápána jako totožnost pravdivostních hodnot výrazů, zatímco významová totožnost souvisí s totožností pravdivostních podmínek výrazů, nebo se alespoň totožností pravdivostních podmínek testuje. Vztáhneme-li věty (40) a (44) k určitému možnému světu, pak můžeme vytvořit celou řadu dalších vět, které jsou s původními větami obsahově totožné (mají v daném světě stejnou pravdivostní hodnotu a vztahují se k určité reálné situaci); srov. (40') a (44').

(40') a. *Petr s Honzou se v kuchyni na něčem domlouvali.*

b. *Honza nabídl Petrovi za auto 10 000 korun.*

c. *Petrovo auto změnilo majitele.*

(44') a. *Honza s Marií byli ve čtvrtek na radnici.*

b. *Honza a Marie si vyměnili prstýnky.*

c. *Marie řekla Honzovi ano.*

Je zřejmé, že věty (a) a (b) z příkladů (40) a (44) vyjadřují „tutéž“ v poněkud jiném smyslu než věty z příkladů (40') a (44'). Např. věty (40a) a (40'a) vyjadřují stejný obsah (ve smyslu stejné sémanticko-pragmatické interpretace) pouze pro posluchače, který ví, že to, o čem se Petr s Honzou domlouvali, byl prodej Petrova auta a že tento rozhovor skončil tím, že Petr auto Honzovi prodal. Podobně víme-li, že Petrovo auto změnilo majitele, nedozvídáme se nic o tom, zda ho někdo od Petra koupil, zda ho Petr někomu daroval nebo zda mu ho někdo ukradl atd. Obsahová shoda vět z (40) na jedné straně a vět z (40') na straně druhé závisí na jejich sémanticko-pragmatické interpretaci, není nijak předurčena jazykovou strukturou, nebo s jazykovou strukturou souvisí jen velmi volně (v podobě volných významových implikací, konotací apod.).

Na druhou stranu obsahová shoda vět (a) a (b) z (40) podle našeho názoru náhodná není, předpoklady pro ni jsou založeny v lexikálním významu konverzívních sloves *prodat* a *koupit*. Lexikální konverzíva strukturují kognitivní skutečnost do značné míry stejně: představují ji jako situaci s určitým počtem účastníků, kteří jsou vůči sobě v určitých vztazích. Každé sloveso z konverzívního páru však danou situaci označuje z „pohledu“ jiného účastníka, což se projevuje v odlišném uspořádání účastníků situace do syntaktické struktury věty (resp. valenčního rámce slovesa). Řečeno terminologií MST, dvě lexikální konverzíva vyjadřují stejný situační význam (mají stejnou SemS), ale tento situační význam je pokaždé jinak komunikativně uspořádán (liší se Sem-KomS). Čili význam dvou lexikálních konverzívních můžeme explikovat pomocí stejných elementárnějších významů určitým způsobem uspořádaných do struktury predikáto-argumentových vztahů; to, čím se dvě lexikální konverzíva liší, je komunikativní uspořádání dílčích elementů situačního významu – každé konverzívním komunikativně preferuje jiné dílčí významové elementy (jiného účastníka situace); srov. (30)–(32).

O tom, že lexikální konverzíva nejsou synonyma, nás přesvědčil test zaměnitelnosti konverzívních sloves *salva veritate* v různých kontextech. Záporný výsledek testu (tj. zjištění, že lexikální konverzíva nejsou volně zaměnitelná) však podle našeho názoru není kritériem určujícím, zda lexikální konverzívnost je, či není systémový vztah, čili zda významová

distinkce mezi dvěma lexikálními konverzívy patří k systémovým opozicím jazyka nebo k oblasti kognitivního obsahu. Kritérium pro zjišťování synonymie jazykových výrazů nelze zaměňovat s kritériem pro stanovení hranic jazyka. Skutečnost, že dva výrazy nesplňují kritérium zaměnitelnosti *salva veritate* ve všech kontextech, by neměla vést k závěru, že dané výrazy nemají totožný význam, nikoli, že významová opozice, kterou představují, není systémová.

Systémové vztahy jazykové struktury se jistě neomezují na pojem synonymie. Naopak – víme, že v rámci významové struktury jazyka (zvl. lexikální sémantiky) se kromě synonymie rozlišuje celá řada opozic: např. konverzívnost, antonymie, hyponymie atd. Nemáme žádný důvod tyto významové distinkce řadit do oblasti obsahu jen proto, že nejsou zjištěitelné pomocí testu synonymie. Je třeba hledat další operativní kritéria a způsoby, jak explicitně popsat i jiné typy systémových sémantických opozic, než je synonymie.

Uvedeme ještě jeden příklad, který přesvědčivě ukazuje, že test synonymie jazykových výrazů není vhodné používat jako test pro stanovení hranic jazyka. Věty lišící se pouze slovesným rodem svého predikátu nesplňují kritérium zaměnitelnosti *salva veritate* ve všech kontextech. O tom svědčí skutečnost, že rozvineme-li věty z (46) určitým typem doplnění, dostaneme věty, které mají odlišné pravdivostní podmínky; srov. (47). Význam výrazu *rád* v (47) se vztahuje vždy k subjektu, a tím je ve větě (47a) jiný účastník než ve větě (47b). Podobné skutečnosti platí i o větách (48) a (49).⁸²

- (46) a. *Otec chválí Honzu.*
b. *Honza je od otce chválen.*
- (47) a. *Otec chválí Honzu rád.*
b. *Honza je od otce chválen rád.*
- (48) a. *Pozorovali ho.*
b. *Byl jimi pozorován.*
- (49) a. *Pozorovali ho dobrovolně.*
b. *Byl jimi pozorován dobrovolně.*

Jakkoli se pravdivostní podmínky vět (a) a (b) z (47) a (49) liší, nemluvíme v případě aktivní a pasivní formy jednoho slovesa o „náhodné obsahové shodě“. Skutečnost, že aktivní a pasivní forma slovesná jsou výrazy, které nejsou zaměnitelné ve všech kontextech, svědčí o tom, že věty lišící se pouze slovesným rodem svého predikátu, nejsou striktně synonymní – odpovídají jim dvě různé TG struktury. Nicméně slovesný rod je gramatickou kategorií a jako takový je zcela nepochybně součástí jazykového systému, nikoli kognitivního obsahu. Posléze ukážeme, že lexikální konverzívnost a slovesný rod jsou jevy svou podstatou blízké. Hlavní rozdíl mezi nimi tkví v tom, že zatímco slovesný rod je významová distinkce vyjadřovaná gramatickými prostředky, lexikální konverzívnost je významový vztah založený v lexikální struktuře jazyka.

3.6. Reálné a jazykově strukturované situace

Neformálně se lexikální konverzíva často vymezují jako slova, která označují stejnou situaci, ale pokaždé z jiné perspektivy, neboli každé konverzívm jednu určitou situaci označuje z hlediska jiného účastníka této situace. Srov. lexikální páry typu *prodat – koupit*, *dát – dostat*, *půjčit – půjčit si*, *vyhrát – prohrát*, *vítězství – porážka*. Je zřejmé, že pro pochopení podstaty

⁸² Tento příklad přebírám z Hajičové, Panevové a Sgalla (2002), s. 130.

lexikální konverzivnosti je zásadní si uvědomit, co se v uvedeném vymezení míní slovy „stejná situace“ a „jiná perspektiva“. Začneme od pojmu situace.

Pro sémantiku přirozeného jazyka má pojem situace mimořádně důležitý význam, o čemž svědčí jak jeho rozšířenost, tak jeho fundamentální povaha v sémantických a syntaktických teoriích různého typu. Zdá se, že používání pojmu situace je pro modelování jazykového významu přínosné, neboť umožňuje význam modelovat v souladu s naší intuitivní představou o fungování jazyka coby souboru výrazů („nálepek“), které během řeči vztahujeme k tomu, co se kolem nás vyskytuje, nebo naopak dešifrujeme, jaké situace, události apod. jsou jazykovými výrazy označeny. Na druhou stranu je však zapojení pojmu situace do formální teorie jazyka spojeno s řadou úskalí, takže v konkrétním, terminologickém pojetí situace se jednotlivé lingvistické teorie často výrazně odlišují, jak tomu u intuitivně jasných pojmů často bývá (srov. problémy s formálním vymezením slova).

V lingvistice vycházející z tradic evropského strukturalismu má zásadní význam rozlišování dvojího užití tohoto pojmu: na jedné straně mluvíme o situacích reálných a na straně druhé o situacích jazykově strukturovaných. **Reálné situace** jsou události odehrávající se ve světě kolem nás (obecněji: v určitém možném světě), všechno to, co se kolem nás vyskytuje a děje. **Jazykově strukturované situace** představují soubor typizovaných reálných situací, jsou to jakési zobecněné modely situací reálných, jimž (těmto modelům) odpovídají určité významové struktury konkrétního jazyka. Prostřednictvím jazykově strukturovaných situací můžeme vypovídat o situacích reálných; to znamená, že mluvíme-li o nějaké události, která se v našem světě odehrála, převádíme tuto událost na určitou jazykově strukturovanou situaci, které v daném jazyce odpovídá určitá významová, a tudíž i výrazová jednotka (resp. struktura). Obecně platí, že jednu reálnou situaci můžeme představit prostřednictvím několika různých jazykově strukturovaných situací – záleží na tom, jaké aspekty reálné situace chceme zdůraznit nebo naopak pominout, a samozřejmě také na tom, jaké jsou možnosti daného jazyka, tj. jakým inventářem významů, resp. jazykově strukturovaných situací, daný jazyk disponuje. Srov. příklady (40), (40') a (44), (44') z předcházejícího oddílu. Jazykově strukturované situace jsou v různé míře zobecněnými konstrukty lexikálních významů predikátových slov – v typických případech významů sloves, ale i některých substantiv, adjektiv a jiných slovních druhů. Soubor jazykově strukturovaných situací spoluvytváří významovou strukturu každého jazyka a je pro každý jazyk specifický (není univerzální na rozdíl od logického členění skutečnosti).

Lingvisté shodující se v potřebě odlišovat situace reálné od situací jazykově strukturovaných se nicméně často rozcházejí v názoru na přesnější vymezení jazykově strukturovaných situací. Z jakých komponentů se jazykově strukturovaná situace skládá? Je jazykově strukturovaná situace totéž co význam predikátového slova, nebo není? Kolika takovými situacemi jazyk disponuje a na základě jakých kritérií bychom je měli popisovat? To jsou otázky, na které různé lingvistické školy dávají různé odpovědi. Krátce zde představíme dva rozdílné přístupy k této problematice – řešení, které se ustálilo v české lingvistické tradici (Štícha (1984), Daneš, Hlavsa et al. (1987), Grepl a Karlík (1998)) a pojetí rozšířené v rámci MST.

3.6.1. Pojetí jazykově strukturované situace v české lingvistice

Studie F. Štíchy (1984) je věnována rozboru několika aspektů větné sémantiky. Autor rozlišuje čtyři obsahové roviny větného znaku, mezi nimi rovněž obsah situační. Pojetí situačního obsahu není zcela jasné. Na jednom místě je identita situačního obsahu chápána jako identita větné reference/denotace (tj. totéž, co reálná situace v našem pojetí). Např. Věty *Jirka jde s maminkou na nádraží* a *Jirka doprovází maminku na nádraží* jsou chápány jako

synonymní na rovině situačního obsahu. Jinde však autor charakterizuje **dějovou situaci** jako obecný význam slovesného děje, který je možné formálně zaznamenat pomocí určitého metajazyka (tj. velmi se blíží pojetí jazykově strukturované situace v MST a koncepci, kterou navrhuje v této práci). Obecností se míní abstrahování od participantů a dílčích dějů dané dějové situace při zachování konstitutivních a distinktivních složek daného pojmu. Např. sloveso *jíst* označuje abstraktní dějovou situaci, kterou lze modulovat jako konstrukt a popsat pomocí sémantického jazyka (tvořeného sémantickou formulí vyjadřující slovesný děj a souborem abstraktních hodnot participantů dané dějové situace). Jedna dějová situace může být jazykově reprezentována různým způsobem, což se projevuje situační větnou synonymií.

Daneš, Hlavsa et al. (1987) zásadně rozlišují „mezi významem znakových jazykových jednotek a tzv. referencí či denotací. Vztahení jazykové jednotky k faktům objektivní (a někdy i fiktivní) reality (k tzv. denotátům) nastává teprve v individuálním komunikativním aktu (tedy při „výpovědní události“).“⁸³ Rozdíl mezi jazykovým významem a referencí je kladen do souvislosti s dvojím pojetím situace: „designátem (referenčním potenciálem) věty je univerzum reálných situací vyhovujících jejímu významu, a denotátem pak situace, k níž je daná větná výpověď hic et nunc jistým mluvčím vztahena, o níž tedy daná věta právě vypovídá.“⁸⁴ Autoři však, přísně vzato, nerozlišují dva, nýbrž tři základní typy situací:

- situace reálné, odpovídající událostem (faktům) reálného světa;
- situace obsahové, odpovídající nehierarchizovaným propozicím v daném jazyce;
- situace typové, které odpovídají hierarchizovaným propozicím, čili predikátovým významům daného jazyka.

„Reálnou situaci nám může představovat např. fotografie dvou chlapců různé velikých. Na fotografii je zachyceno mnoho různých jednotlivostí (podoba a oblečení chlapců, předměty v jejich okolí atp.), avšak mluvčí v danou chvíli zaměřil svou myšlenkovou činnost výběrově jen na identifikaci obou postav a na jejich výškový poměr. V češtině může pak tuto myšlenkově zpracovanou situaci („obsahovou“) vyjádřit celou množinou vět: (a) *Jan není stejně velký jako Zdeněk.* (b) *Zdeněk není stejně velký jako Jan.* (c) *Jan a Zdeněk jsou různé velcí.* (d) *Zdeněk a Jan jsou nestejně výšky* (popř. též *Jan je větší než Zdeněk.* atd.). Ona situace „obsahová“ představuje tu sémantický invariant vět (a)–(d) a odpovídá nehierarchizované propozici v našem pojetí. [...] Přitom situace obsahové i jazykové lze dále zobecnit tak, že budou platit nejen ve vztahu k objektům v dané promluvové konsituaci, nýbrž pro kterýkoli objekt (objekty). Takovéto situace, v nichž pozice odpovídající objektům nejsou specifikovány (mají povahu proměnných), je možno označit jako „typové“ [...]. Tak např. typovou situaci odpovídající větě (a) vystihuje výraz *nebýt stejně velký*. A právě tyto typové situace jsou z hlediska lingvistického nejpodstatnější: pro ně si každý jazyk vytváří množinu výrazů, které umožňují po dosazení pojmenování pro různé objekty, resp. jejich skupiny a třídy, vyjádřit nespočetné množství konkrétních reálných situací. Tyto výrazy nazýváme predikátory a jejich významy představují (hierarchizované) predikáty.“⁸⁵ Rozlišení dvou dílčích případů v rámci jazykově strukturovaných situacích je, jak vidíme, založeno na rozdílu mezi hierarchizovaným a nehierarchizovaným uspořádáním jazykově strukturované situace. Jak dále ukážeme, právě tato distinkce má zásadní význam pro lexikální konverzivnost.

Jestliže predikátová slova jsou autory chápána jako bilaterální jednotky o stránce významové (hierarchizované propozice čili predikáty) a formální (výrazy predikátů čili predikátory), pak i popis vlastností predikátových slov je rozdělen do dvou částí: sémantická formule a sémantický větný vzorec dané slovo charakterizují jako jednotku významovou,

⁸³ Daneš, Hlavsa et al. (1987), s. 46.

⁸⁴ Tamtéž, s. 46n.

⁸⁵ Tamtéž, s. 45n.

zatímco gramatický větný vzorec jako jednotku výrazovou. Na základě výše uvedeného citátu bychom mohli očekávat, že sémantická formule bude zadávat všechny parametry významu, kterými se dané sloveso odlišuje od slov jiných, tedy že bude něčím podobným, jako je interpretace lexikálního významu v MST. Avšak není tomu tak. V sémantické formulě se především zaznamenávají argumentové pozice daného predikátu, zatímco vztahy, v nichž se jednotlivé argumenty nacházejí, jsou specifikovány jen velmi obecně – převedením na jeden z typizovaných vztahů. Autoři rozlišují pouze několik zobecněných typů sémantických vztahů mezi argumenty, z nichž se odvozují i sémantické role vázaných argumentů: A (děj; agens), PROC (děj; aktivní procesor), INIC (děj; iniciátor děje), N (proces; neaktivní nositel procesu), L (lokace; umístěvaný objekt), K (kvalifikace; nositel kvalifikace), P' (posesor), S (poživatel a podnět), R (reagující a podnět), LC (souvýskyt), T (přechod mezi dvěma relacemi) a několik dalších.

Např. sémantickou formulí $x A ((y L z) T \neg(y L z))$, která se čte: „*x* aktivně působí tak, že *y*, který se nacházel na místě *z*, se přestává nacházet na místě *z'*“, je charakterizována celá skupina sloves, jejichž lexikální význam zdaleka není totožný: *vzít* („uchopit a přemístit“), *táhnout* („klást, umístit do délky“), *zvednout* („uchopit a dát, dopravit do výše, vzhůru“), *poslat 1* („způsobit, aby bylo něco někam dopraveno, odeslat“), *poslat 2* („způsobit, aby se někdo odebral na nějaké místo“). Tuto řadu bychom mohli rozšířit o další slovesa typu *odnést*, *odvézt*, *přemístit*, *svalit*, *odvalit*, *shodit*, *sundat*, *přenést*, *zavézt* atd.

Z koncepce sémantických formulí vyplývá, že hierarchizované propozice v pojetí Daneše a Hlavsy neodpovídají přímo lexikálním významům predikátových slov, ale jejich významům typizovaným, tj. jedna hierarchizovaná propozice (jedna typová situace) je společná pro celou třídu predikátů daného jazyka, které se v dílčích aspektech lexikálního významu liší. Třídění predikátů podle typových situací charakterizovaných sémantickými formulami vede k rozřazení predikátů do skupin na základě toho, jakým způsobem lze zobecnit jejich lexikální význam. Sémantickou klasifikací predikátů založenou na tomto principu se zabývali např. Z. Vendler (1957) a W. L. Chafe (1970). Tento přístup však neumožňuje popsat významová specifika jednotlivých predikátů zařazených do jedné a téže skupiny. Např. slovesa *odnést* a *odvézt* kromě toho, že mají jistý obecný význam společný, se rovněž významově odlišují: pouze druhé sloveso vyjadřuje, že předmět *y* je přemísťován za pomoci dopravního prostředku.

S obdobným pojetím jazykově strukturované situace pracují i Grepl a Karlík (1998). Pojem situace autoři zavádějí v souvislosti se sémantickou klasifikací predikátorů, která má být „orientovaná k potřebám popisu a typologie větných struktur, a proto [při popisu predikátorů] musí být respektovány zejména takové sémantické rysy predikátorů, které jsou relevantní syntakticky, tj. které se projevují [...] v první řadě v počtu a formě konstitutivních syntaktických pozic, které predikátory vyžadují [...]“. Třídy predikátorů vyznačujících se společnými kategoriálními rysy projevujícími se ve společném syntaktickém chování jsou základem vysoce abstraktních modelů, v nichž jsou konstituovány zobecněné **typy jazykově zpracovaných mikrosituací**.⁸⁶ Jedné jazykové mikrosituaci odpovídá celá řada predikátorů. Např. predikátory *zničit*, *zahubit*, *zrušit*, *usmrtit*, *zamordovat*, *zlikvidovat*, *vygumovat*, *rozpustit (parlament)*, *vymýtit*, *sprovodit ze světa* atd. mají společné to, že v jejich sémantické struktuře je reflektován týž typ mikrosituace, který může být charakterizován jako: „někdo způsobuje, aby někdo/něco neexistoval(o)“. Na druhou stranu predikátory označující stejný typ jazykové mikrosituace se mohou navzájem lišit lexikálně sémanticky, tj. mít „zcela různý nociální význam“ (*zničit* – *vygumovat*), resp. být ve vztahu hyper-(ko)hyponym (*usmrtit* – *zavraždit/popravit*), nebo mohou mít nociální význam stejný, ale lišit se (ne)přítomností různých pragmatických rysů (*zavraždit* – *zamordovat*). Typ jazykově zpracované

⁸⁶ Grepl a Karlík (1998), s. 30n.

mikrosituace tudíž jednotlivé predikátory necharakterizuje jako lexikální jednotky s individuálním významem (odlišným od významu jiných jednotek, byť i významově blízkých), nýbrž je rozřazuje do tříd na základě jejich zobecněných sémantických a syntaktických vlastností. Je zajímavé, že typ jazykové mikrosituace „někdo způsobuje, aby někdo/něco neexistoval(o)“ více méně odpovídá významu lexikální funkce Ligu – ‘likvidovat’, ačkoli lexikální funkce jsou určeny ke zcela jinému účelu, než je sémanticko-syntaktická klasifikace sloves.⁸⁷

Typy mikrosituací lze dále zobecňovat, takže „systematiku predikátorů na nejvyšším stupni abstrakce lze založit na tom, zda predikátor implikuje nebo neimplikuje ve své významové struktuře změnu (mutaci)“.⁸⁸ Nejobecnější dělení predikátorů, které uplatňují Karlík a Grepl, je dělení na predikátory mutační a nemutační. Nemutační predikátory jsou považovány za sémanticky elementární (atomární, nesložené) a dělí se na stavové a dějové. Stavové predikátory označují stavy a relace: např. *být, mít, sedět, vědět, podobat se, obsahovat, vyhovovat, být starý, být profesorem, mít hlad, být v platnosti*; dějové predikátory označují jednoduché procesy: např. *pršet, svítit, spát, milovat*. Mutační predikátory se vyznačují tím, že ve své sémantické struktuře implikují změnu, tj. přechod z nějaké výchozí situace do situace konečné, a tudíž jsou sémanticky složené (ze dvou situací). Např. predikátor *usínat/usnout* vyjadřuje přechod ze situace „nespat“ do situace „spát“. Koncepce mutačních predikátorů se tak přibližuje zápisu predikátové propozice s relátorem T u Daneše a Hlavsy (1987).

3.6.2. Pojetí jazykově strukturované situace v Modelu Smysl ↔ Text

V MST patří pojem situace mezi fundamentální pojmy, které nejsou explicitně definovány. Pracuje se s ním přitom ve dvojím smyslu. První (a pro MST podstatnější) pojetí situace úzce souvisí s explikací lexikálního významu predikátu a s určováním jeho sémantických valencí (argumentů). V novějších verzích MST se rozlišuje mezi situačním a komunikativním významem jazykového výrazu. Situační význam výrazu odpovídá jazykově strukturované situaci, která se skládá z určitého počtu účastníků a vzájemných vztahů mezi nimi; zapisuje se prostřednictvím SemS. Význam komunikativní představuje uspořádání sémát tvořících SemS v souladu s komunikativními preferencemi mluvčího a zapisuje se prostřednictvím Sem-KomS. Synonymní výrazy vyjadřují význam, jehož situační i komunikativní komponenty jsou identické, tj. synonymní výrazy mají stejnou SemS i Sem-KomS. Naopak výrazy konverzivní se shodují pouze svým situačním významem, komunikativní uspořádání situačního významu však mají odlišné. Druhé pojetí jazykově strukturované situace, které se v MST používá, souvisí s obecnou sémantickou klasifikací predikátů a je analogické pojetí známému z prací Vendlera, Chafea, Daneše, Hlavsy, Grepla a Karlíka.

Analýza situace, kterou predikát prototypicky označuje, je východiskem pro vytvoření interpretace lexikálního významu predikátu (formulované v sémantickém metajazyce), a tudíž i pro stanovení počtu jeho sémantických valencí. U Melčuka (1974) je přímá souvislost mezi situací a lexikálním významem slova postulována, aniž by byl pojem situace blíže charakterizován: „Aktanty situace se určují na základě sémantické analýzy situace, čili (chceme-li být přesnější) lexikografickou interpretací daného slova.“⁸⁹ Toto základní

⁸⁷ Ligu(P) je ekvivalentní Caus(neP) a znamená ‘způsobovat, aby existovalo neP’. Lexikální funkce Ligu se většinou vyskytuje v kombinaci s jinými slovesnými lexikálními funkcemi: např. $Ligu_1Func_0(\text{ohéň}) = \text{uhasit}$; $Ligu_1Func_0(\text{parlament}) = \text{rozpustit}$; $Ligu_1Func_0(\text{negramotnost}) = \text{vymýtit}$; $Ligu(\text{žít}) = \text{usmrtit, zabít, zavraždit}$.

⁸⁸ Tamtéž, s. 32.

⁸⁹ «Актанты ситуации определяются семантическим анализом ситуации – или, говоря более конкретно, лексикографическим толкованием соответствующего слова.» Melčuk (1974), s. 134.

východisko zůstává zachováno i v publikaci Mel'čuk (2004) věnované problematice valenční teorie v MST. Ani zde autor nenabízí explicitní definici pojmu situace, uvádí však alespoň krátký komentář: „To, co míním pojmem *jazyková situace*, není v žádném případě situace reálného světa, tj. nejde tu o nějaký určitý stav věcí v našem světě; spíše mám na mysli situaci tak, jak je reflektována jazykem, tj. určitou lexikální jednotkou L a jejím potenciálním užitím. Jazyková situace SIT(L) představuje komplexní fakt [...], tj. určitou množinu faktů a entit spojených závislostními vztahy v jednotnou strukturu, k níž referuje určitý predikát (L) a která je významem tohoto predikátu. SIT(L) se nejlépe vyjadřuje prostřednictvím věty s plnovýznamovým slovesem L, avšak obecně platí, že L může náležet k jakémukoli slovnímu druhu. Pokud L není sloveso, pak SIT(L) může být vyjádřena větou, která obsahuje buď sloveso sémanticky blízké L, nebo sémanticky 'prázdné' sloveso, jehož komplementem je L. Je na místě poznamenat, že participanty SIT(L) mohou být nejen osoby a objekty, ale rovněž události, děje a procesy.“⁹⁰ Vidíme, že jazykově strukturovaná situace je v Mel'čukově pojetí velmi blízká lexikálnímu významu predikátu.

Apresjan (1974a) považuje analýzu situace za první krok, který je třeba učinit při vytváření interpretace lexikálního významu predikátového slova. Zároveň upozorňuje na to, že analýzou situace nemyslíme pouze stanovení počtu jejích účastníků, ale rovněž analýzu jejich vzájemných vztahů. „Úplná analýza situace, k jejímuž označení se dané slovo používá, se skládá z výčtu vlastností nebo činností jejích účastníků a popisu jejich vzájemných vztahů.“⁹¹ Situace musí být analyzována tak, abychom zjistili minimálně dostačující počet elementů (kritérium «достаточности») nezbytný pro to, aby význam predikátu byl popsán vyčerpávajícím způsobem (kritérium «необходимости»). Stanovení počtu sémantických valencí, kterým ve významu predikátu odpovídají proměnné, je jedním z klíčových momentů při vytváření interpretace. „Soubor sémantických valencí slova se stanovuje na základě analýzy situace, kterou dané slovo označuje.“⁹² Každá sémantická valence je konstitutivním elementem významu predikátu, který charakterizuje jako jedinečnou lexikální jednotku; zvýšíme-li nebo snížíme počet sémantických valencí při zachování všech ostatních parametrů významu, dostáváme jiný lexikální význam.

Oblíbeným příkladem, ilustrujícím postup při vytváření sémantické interpretace a stanovení počtu sémantických valencí, je rozbor významu slovesa *pronajmout si* (ruského *арендовать*). Analýzou situace, kterou toto sloveso typicky označuje, zjišťujeme pět účastníků: A, B, C, D a T. Výraz *A si pronajímá C od B za D na T* označuje následující situaci: „osoba A získává od osoby B za určitou finanční kompenzaci D právo na užívání objektu C po dobu T“. Účastníci, kterým v sémantické interpretaci odpovídají proměnné A, B, C, D a T jsou dostačující a zároveň nezbytní pro to, aby situace „pronájmu“ byla popsána v úplnosti. Odstraníme-li jakéhokoli z uvedených účastníků spolu se sématy, které se k němu váží, získáme sémantickou interpretaci jiných sloves:

⁹⁰ „I have no definition for *linguistic situation* and I will limit myself to a short characterization. What I meant here is by no means a real-life situation, that is, NOT a state of affairs in the universe; it is rather a situation strictly as it is portrayed by the language, i.e., by the lexical unit L, and reflected in possible uses of L. A linguistic situation SIT(L) is a complex fact [...] – a set of facts and entities linked by dependency relations into a unified structure that is referred to by the predicate (L), which is the meaning of L. L can be of any part of speech, but the SIT(L) is better characterized by a sentence with the Main Verb L; if L is not a verb, then SIT(L) can be specified by a sentence that contains either a verb semantically close to L or an 'empty' (= 'light') verb taking L as one of its complements. Note that a SIT(L)'s participant can be not only a person or an object, but an event, an act or process as well.“ Mel'čuk (2004a), s. 8.

⁹¹ „Полный анализ типовой ситуации, для называния которой используется данное слово, складывается из перечисления свойств или действий ее участников и описания связывающих их отношений.“ Апресян (1974), s. 99n.

⁹² «Состав семантических валентностей слова определяется анализом обозначаемой им ситуации.»

Tamtéž, s. 134.

- A, B, C, D → *koupit*;
- A, B, C, T → *půjčit si*;
- A, B, C → *vzít si, dostat*.

Je-li zjištění počtu sémantických valencí prvním nezbytným krokem vedoucím k vytvoření sémantické interpretace predikátu, není zdaleka krokem jediným. Pro charakteristiku typové situace, kterou predikát označuje, je stejně tak nezbytné stanovit, jaké jsou vztahy mezi jednotlivými účastníky situace (jaké jsou jejich vlastnosti a činnosti; srov. výše uvedený citát z Apresjana). Vztahy mezi jednotlivými účastníky je možné popsat v zásadě dvojím způsobem: buď je popíšeme prostřednictvím elementárnějších predikátů, kterými jsou účastníci vázáni ve formě proměnných (tj. sémantický metajazyk použijeme k označení predikátových uzlů v sémantickém grafu), nebo je ve zobecněné podobě vyjádříme prostřednictvím sémantických rolí připsaných jednotlivým argumentům slovesa. Role sémantických valencí predikátu se pak jeví jako části lexikálního významu daného predikátu („shluky“ sémata) vztahené k jednotlivým účastníkům situace, kterou daný predikát typicky označuje. Srov. podobnou úvahu u Apresjana (1974a): „Sémantické valence bezprostředně vyplývají z lexikálního významu slova, charakterizují je jako konkrétní lexikální jednotku, odlišnou od jednotek jiných. Obsahové charakteristiky, které jsou jim připisovány, čili Fillmorovy „role“ (subjekt, objekt, instrument, prostředek, místo atd.), představují části tohoto lexikálního významu.“⁹³ Např. sémantické role pěti argumentů slovesa *pronajmout si* jsou podle Apresjana (1974a) následující: A je interpretován jako subjekt pronajímání, B jako protiagent (контрагент), C jako objekt, D jako druhý objekt (cena) a T jako doba.

V MST se situace, kterou daný predikát typicky označuje, popisuje formou věty složené z výrazů sémantického jazyka nebo sémantickým grafem, jehož uzly tvoří výrazy sémantického jazyka. Účastníci situace odpovídající argumentům daného predikátu se při takové formě zápisu značí proměnnými. Sémantické role se jim nepřipisují, neboť role jednotlivých účastníků v situaci (jejich vzájemné vztahy) jsou jasně stanoveny výrazy sémantického jazyka, které danou interpretaci (resp. sémantický graf) tvoří. Interpretace zadaná ve formě věty (resp. sémantického grafu) umožňuje dosáhnout daleko přesnějšího záznamu situačního významu predikátu, než jakého dosahujeme, pokud vztahy jednotlivých účastníků situace charakterizujeme pomocí sémantických rolí. Sémantické role charakterizují ve zobecněné podobě funkci/roli každého účastníka v situaci, ale těžko jimi můžeme popsat jiné aspekty situačního významu predikátu. Používání sémantických rolí je vhodné pro klasifikaci predikátů do tříd na základě zobecněných vlastností jejich lexikálních významů (klasifikace vendlerovského typu), pokud nám ovšem záleží na co nejpřesnějším záznamu lexikálního významu predikátu, je lepší zvolit metajazyk, který umožňuje detailnější popis jazykově strukturovaných situací.

Např. situační význam sloves *chválit* a *kárat* se liší, jakkoli obě tato slovesa označují situaci se třemi účastníky se sémantickými rolemi Agens (kdo chválí/kárá), Adresát (koho chválí/kárá) a Příčina (za co chválí/kárá). Významový rozdíl mezi těmito slovesy spočívá ve specifikaci vztahu Agentu a Příčiny – záleží na tom, jak Agens hodnotí čin nebo chování Adresátu, které se stalo příčinou akce Agentu. Pokud je toto hodnocení kladné, jedná se o situaci typicky označovanou slovesem *chválit*, pokud je hodnocení záporné, dostáváme situaci označovanou slovesem *kárat*. Uvedený rozdíl v situačním významu obou sloves je těžko vyjádřitelný prostřednictvím sémantických rolí argumentů, je však dobře patrný, pokud

⁹³ «Говоря менее формально, можно заметить, что семантические валентности вытекают непосредственно из лексического значения слова, характеризуют его как конкретную, отличную от других лексическую единицу. Приписываемые им содержания, или “роли”, если пользоваться термином Филмора (субъект, объект, инструмент, средство, место и т.п.), суть части этого лексического значения.» Tamtéž, s.120.

situační význam těchto sloves explikujeme ve formě věty: *X chválí Y-a za Z* = 'Y vykonal Z a X hodnotí Z jako dobré a X vyjadřuje svou spokojenost s Y-em'; *X kárá Y-a za Z* = 'X vykonal Z a X hodnotí Z jako špatné a X vyjadřuje svou nespokojenost s Y-em'.⁹⁴ Podobně i slovesa *obejmout* a *políbit* označují dvě různé situace, jakkoli v obou případech jde o situace tvořené dvěma účastníky – sémantickým Agentem (kdo objímá/líbá) a Patientem (koho objímá/líbá). Rozdíl spočívá zejména v tom, kterou částí svého těla vstupuje Agens do kontaktu s Patientem. *X objímá Y-a* = 'X se rozpraženými rukama dotýká Y-a tak, že Y se nachází mezi rukama a tělem X-a'; *X líbá Y-a* = 'X se dotýká Y-a svými rty'.

Jakkoli je používání sémantických rolí pro explikaci lexikálního významu formou sémantického grafu nebo větné interpretace nadbytečné, přece se v rámci MST pracuje i s nimi.⁹⁵ Sémantické role však představují spíše pomocný prostředek. Podle Apresjana (1974a) může obsahová charakteristika sémantických valencí napomoci zpřehlednění formalismu sémantické úrovně reprezentace, usnadnit formulování pravidel a filtrů sémantického komponentu apod. Melčuk (2004) vidí přínos sémantických rolí především v oblasti pedagogické (usnadňují výklad valenční teorie). Systematicky se v MST sémantické charakteristiky valencí používají při lexikografické práci zaměřené na budování tezauru; srov. Apresjan ed. (1995, 1999, 2000, 2003). Opodstatněnost tohoto nástroje v dané oblasti je zřejmá – na základě počtu účastníků a jejich typizovaných vlastností v situaci lze účelně třídit predikáty na sémantické třídy, tj. na skupiny sloves, která mají určité obecné sémantické vlastnosti společné. Např. sémantická role Obsah charakterizuje slovesa *dicendi* a *putandi*: *Myslel si (domníval se, věděl, tvrdil, říkal), že konflikt je nevyhnutelný*. Pojetí situace se v této oblasti sbližuje s pojetím Vendlerovým, Chafeovým atd.

* * *

Nastínili jsme dva přístupy k pojmu jazykově strukturované situace. Situaci můžeme jednak chápat jako určitý, do značné míry zobecněný konstrukt, s jehož pomocí lze predikátové významy třídit do sémantických skupin. Nejobecnějším sémantickým tříděním predikátů založeným na zobecněném pojetí jazykově strukturované situace je dělení na predikáty mutační a nemutační (Grepl a Karlík (1998)). Podrobnější sémantická typologie vede k rozlišování dějů, činností, procesů, stavů atd. (srov. Vendler (1957), Chafe (1970), Apresjan ed. (2003)). Můžeme jít i „hlouběji“ a v rámci těchto obecných typů situací dále rozlišovat sémanticky specifikovanější skupiny (srov. větné vzorce Daneše a Hlavsy (1987)), podstatné a charakteristické pro uvedené pojetí situace však je, že se stále pohybujeme na rovině sémantického třídění predikátů, tj. rozdělování predikátů daného jazyka do skupin na základě zobecněných vlastností jejich lexikálních významů.

Ve druhém pojetí, které se stalo východiskem pro zpracování lexikální sémantiky v MST, je jazykově strukturovaná situace chápána jako konstrukt odpovídající lexikálnímu významu predikátu, přesněji řečeno, určité jeho části – situačního významu. Jazykově strukturované situace v tomto pojetí tvoří paralelu lexikálního významu slova a slouží jako nástroj k popisu lexikálního významu – umožňuje nám utvořit si o lexikálním významu slova názornou představu. Nociální/situační význam slova si tak můžeme představit jako entitu tvořenou několika účastníky (z nichž někteří mohou být proměnní, jiní konstantní), kteří jsou v určitých vzájemných vztazích, činnostech apod. Popis situace, kterou vzájemně usouvztažení účastníci vytvářejí, je základem sémantické interpretace slova. Jazykově strukturované situace coby formální paralely lexikálních významů tvoří součást sémantické struktury jazyka, a tudíž jsou jazykově specifické. Každý jazyk disponuje obrovským množstvím takových dílčích významových struktur (jejich počet souvisí s parametry lexika).

⁹⁴ Interpretaci těchto sloves jsem sestavila podle Apresjana ed. (1999), s. 346.

⁹⁵ Seznam sémantických rolí podle Apresjana (1974), Apresjana ed. (2003) a Melčuka (2004) viz přílohu II.

Situaci v tomto pojetí je obtížné charakterizovat pouze prostřednictvím sémantických rolí účastníků, neboť názvy sémantických rolí zpravidla nelze vyčerpávajícím způsobem vystihnout specifičnost každé jednotlivé jazykově strukturované situace (lexikálního významu) vůči situacím (významům) jiným. Proto byl v rámci MST vypracován pro popis jazykově strukturovaných situací speciální sémantický metajazyk.

Ujasněme si nyní, které pojetí jazykově strukturované situace je vhodnější pro výstižný popis podstaty lexikální konverzibility.

3.6.3. Jazykově strukturované situace a lexikální konverzibility

Představme si reálnou situaci, v níž se mezi dvěma osobami, Petrem a Honzou, odehrála obchodní transakce, během níž Petr prodal Honzovi svoje auto a Honza mu za to zaplatil 10 000 korun. Dále si představme, že tuto událost pozorovaly další osoby, řekněme Jakub, Ondřej, Tomáš, Pavel, Jirka a Václav, kteří o ní vytvořili výpovědi (50)–(55).

- Jakub: (50) a. *Petr prodal Honzovi auto za 10 000 korun.*
b. *Honza koupil od Petra auto za 10 000 korun.*
- Ondřej: (51) a. *Honza zaplatil Petrovi za auto 10 000 korun.*
b. *Honza dal Petrovi za auto 10 000 korun.*
- Tomáš: (52) *Honza nabídl Petrovi za auto 10 000 korun.*
- Pavel: (53) a. *Petr dal Honzovi auto.*
b. *Honza dostal od Petra auto.*
- Jirka: (54) a. *Petr půjčil Honzovi auto.*
b. *Honza si půjčil od Petra auto.*
- Václav: (55) *Petr s Honzou se spolu na něčem domlouvali.*

Žádné z uvedených vět nejsou striktně synonymní – věty se liší různými aspekty svého významu a často i obsahem, který vyjadřují. Pomineme zatím striktní vymezení obsahové totožnosti a popis významových odlišností obsahově totožných vět a zaměříme se na vyčlenění vět, které danou reálnou událost představují jako stejnou jazykově strukturovanou situaci.

Intuitivně je zřejmé, že významově jsou si nejbližší věty Jakubovy (50) a Ondřejovy (51). Oba tito mluvčí danou událost představili jako obchodní transakci, čili jako jednu jazykově strukturovanou situaci tvořenou čtyři účastníky, kteří jsou v následujících vztazích:

- A – ten, kdo prodává; odevzdává předmět směny C účastníkovi B a přijímá za něj od B finanční obnos D;
- B – ten, kdo kupuje; stává se vlastníkem předmětu C a odevzdává za něj finanční obnos D účastníkovi A;
- C – předmět obchodní směny;
- D – finanční obnos, který představuje hodnotovou kompenzaci předmětu C.

Ostatní mluvčí reálnou událost představili jako odlišné jazykově strukturované situace, tj. dodali jí jiný jazykový význam, jinou jazykovou interpretaci. Výpověď Tomáše (52) svědčí o tom, že Tomáš byl nejspíš svědkem jen první části jednání mezi Petrem a Honzou. Věta (52) danou reálnou událost strukturuje jako situaci, v jejímž rámci bychom sice mohli vyčlenit stejný počet účastníků jako v předcházejícím případě, avšak jednotliví účastníci by vůči sobě byli v jiných vztazích:

- A – ten, kdo vlastní předmět C, o který účastník B projevuje zájem;
- B – ten, kdo informuje účastníka A o tom, že mu za předmět C poskytne finanční kompenzaci D;
- C – předmět, který je ve vlastnictví účastníka A a o který B projevuje zájem;
- D – finanční obnos, který B chce poskytnout účastníkovi A jako hodnotovou kompenzaci předmětu C.

Pavel a Jirka snad danou událost pozorovali zpovzdálí, takže přehlédli, že Honza Petrovi za auto zaplatil (pokud ovšem nechtěli pravou povahu věci záměrně pokrývit). Věty v (53) představují danou reálnou událost jako situaci o třech účastnících:

- A – ten, kdo vlastní předmět C a působí tak, že C se stává majetkem účastníka B;
- B – ten, který se v důsledku působení A stává majitelem předmětu C;
- C – předmět, který byl původně vlastnictvím A a stává se vlastnictvím B.

V (54) je daná událost reflektována jako situace se čtyřmi účastníky:

- A – ten, kdo vlastní předmět C a umožňuje ho účastníkovi B užívat po dobu D;
- B – ten, kdo od účastníka A získal možnost užívat předmět C po dobu D;
- C – předmět, který na dobu D přechází do užívání účastníka B;
- D – doba, po kterou B může užívat předmět C.

Doba D není ve větách (54) explicitně nazvána, to však nic nemění na tom, že je relevantním účastníkem situace označované slovesem *půjčit*. Přítomností této proměnné ve významu se sloveso *půjčit* odlišuje např. od slovesa *dát*, proto tato proměnná musí být v situaci zahrnuta. Skutečnost, že syntakticky může účastník D zůstat nevyjádřen svědčí o fakultativnosti odpovídajícího aktantu. Rovněž výsledek otázkového testu v daném případě vede k závěru, že toto doplnění je fakultativní. Na otázku: *Na jak dlouho Petr půjčil Honzovi auto?* může mluvčí bez rozpaků odpovědět: *Nevím*.

Zbývá nám posoudit větu (55), pronesenou Václavem. Tato věta nám o povaze jednání mezi Petrem a Honzou nic moc konkrétního neříká – buď mluvčí sám o dané události moc nevěděl, nebo záměrně nic podrobnějšího nechtěl uvést. V (55) je daná událost představena jako situace se třemi účastníky, z nichž dva se na utváření situace podílejí stejným způsobem (sloveso má inherentně reciproční význam; viz sedmou kapitolu).

- A – ten, kdo mluví s účastníkem B s cílem shodnout se s B na uskutečnění C;
- B – ten, kdo mluví s účastníkem A s cílem shodnout se s A na uskutečnění C;
- C – skutečnost, o jejíž realizaci A a B usilují.

Rozborem situací, které typicky označují slovesa z příkladů (50)–(55) (tj. rozbořením situačního významu uvedených sloves), jsme dospěli k závěru, že jednotlivé věty danou reálnou událost představují jako pět různých situací:

- 1) situace „obchodování“: věty z (50) a (51);
- 2) situace „nabízení“: věta (52);
- 3) situace „darování“: věty z (53);
- 4) situace „půjčení“: věty z (54);
- 5) situace „úmluvy“: věta (55).

Slovesa tvořící věty (a) a (b) v příkladech (50), (53) a (54) jsou lexikální konverziva: *prodat – koupit, dát – dostat, půjčit – půjčit si*. Každý z těchto slovesných párů představuje danou reálnou událost jako jednu jazykově strukturovanou situaci. To, čím se dvě konverziva vzájemně odlišují, je způsob, jakým jsou jednotliví účastníci situace uspořádáni ve valenčním rámci slovesa. Účastníci a jejich role v situaci zůstávají stále stejní, jejich vzájemné vztahy v situaci se nemění (tj. situace zůstává stále táž), avšak v TG struktuře slovesné konstrukce jsou některým účastníkům přiřazeny pokaždé jiné TG role – záleží na tom, jakou perspektivu chce mluvčí při označování dané situace vyjádřit. Na druhou stranu, věty z příkladu (51) neobsahují konverzívní, nýbrž synonymní predikáty. Slovesa *zaplatit* a *dát* (ve významu „zaplatit“) označují stejnou jazykově strukturovanou situaci a zároveň jednotlivé účastníky situace obsazují do týchž TG pozic.

Vztah mezi slovesy *prodat, koupit* na jedné straně a *zaplatit, dát* (ve významu „zaplatit“) na straně druhé podrobněji posoudíme v kapitole věnované vymezení lexikálních konverzívní.

3.6.4. Situační a strukturní význam predikátu

Závěry učiněné v předcházejícím oddíle bychom mohli zformulovat také jinak: konverzívní predikáty (např. slovesa *prodat – koupit, dát – dostat, půjčit – půjčit si*) vyjadřují stejný situační význam, ale odlišný význam strukturní; zatímco synonymní predikáty (např. *zaplatit – dát* z (51)) vyjadřují jak stejný situační, tak stejný strukturní význam.

Za **situační význam** predikátu považujeme tu část významu daného predikátu, která odpovídá konstrukt, jež jsme nazvali jazykově strukturovanou situací; je to jakási „substanciální“ část významu slova⁹⁶ – tj. elementy lexikálního významu, které nejsou strukturovány gramaticky. Situační význam není úplnou významovou strukturou jazyka. Aby se jí stal, musí být doplněn významovou strukturou gramatickou, tj. musí být určitým způsobem uspořádán do TG struktury, potřebuje „získat gramatickou (hloubkově syntaktickou) formu“. Způsob, jakým jsou elementy situačního významu uspořádány do TG struktury, určuje podobu **strukturního významu** daného predikátu, resp. věty. Při takovém chápání významu můžeme říci, že TGR, s níž se pracuje ve FGP, představuje strukturní část významu jazykové jednotky. Ani strukturní význam sám o sobě není úplným jazykovým významem, ale pouze jeho gramatickou částí. Úplnou významovou strukturou predikátu, resp. věty, si můžeme představit jako usouvztažnění elementů situačního významu s elementy TGR (s TG funktoř, syntaktickým subjektem atd.).

Myšlenkou rozlišovat význam jazykového znaku (predikátu, věty) na část situační a strukturní jsme se inspirovali u Melčuka (2001). Ve shodě s Melčukem jsme pro „substanciální“ část významu zvolili název *situační*, nikoli *propoziční* apod., neboť se domníváme, že výhodou tohoto termínu je jeho obraznost a intuitivní zřejmost. Termín *propozice* se rovněž může asociovat s konstrukt významové struktury, která souvisí s hloubkovou syntaxí, což naprosto neodpovídá našemu pojetí. S výběrem názvu pro druhou část významu (*strukturní význam*) by bylo možné polemizovat, neboť, přísně vzato, i situační význam představuje určitou strukturu – strukturu blízkou predikátovému kalkulu. Výstižnější by proto bylo mluvit o rozlišení **gramatické** (= *strukturní význam*) a **negramatické** (= *situační význam*) významové struktury jazyka.

⁹⁶ Srov. Melčuk (2001b).

3.6.5. Kognitivní role účastníků situace

Z dosavadního výkladu je zřejmé, že rozlišení situačního a strukturního významu a otázka adekvátního popisu obou těchto složek má pro problematiku lexikální konverzivnosti mimořádně důležitý význam. Otázky spojené s popisem strukturního významu predikátů a větných konstrukcí jsou ve FGP řešeny velmi důsledně a dobře. Zbývá nám proto vyřešit otázku, jakým způsobem budeme u lexikálních konverzí popisovat situační složku jejich významu.

Situační význam lexikálních konverzí by měl být popisován dostatečně podrobně, aby bylo možné s jistotou odlišovat jednotlivé konverzívní páry od sebe navzájem i v případech, kdy označují různé jazykově strukturované situace se stejným počtem účastníků. Např. konverzívní slovesné páry *tvořit – skládat se, předcházet – následovat* označují dvě různé jazykově strukturované situace se dvěma účastníky. Oba slovesné páry označují stavové relace, srov. (56)–(57), takže je těžko můžeme odlišit na základě zobecněných sémantických rolí participantů – všechna uvedená slovesa označují určitý vztah mezi dvěma sémantickými Patienty, statickými účastníky relace.

- (56) a. *Komisi tvoří známí odborníci.*
b. *Komise se skládá ze známých odborníků.*
(57) a. *Moru předcházela katastrofální neúroda.*
b. *Mor následoval po katastrofální neúrodě.*

Je zřejmé, že při popisu lexikálních konverzí je výhodné pracovat s takovým pojetím jazykově strukturované situace, které situaci chápe jako entitu blízkou lexikálnímu významu slova (přístup rozpracovaný v rámci MST pro sestavování interpretace lexikálních významů). Zobecněné typy situací, s nimiž pracuje Vendler, Chafe, Daneš a Hlavsa, Karlík a Grepl, nebo Apresjan ed. (2003), nám neumožňují ve všech případech rozlišit specifičnost situačního významu jednotlivých párů konverzívních výrazů. Na druhé straně, sémantický jazyk rozpracovaný v rámci MST pro popis lexikální sémantiky je instrument velmi specifický a poměrně složitý. Vzhledem k tomu, že cílem naší práce není vypracování metody pro systematický popis lexika, nýbrž pouze popis jednoho typu sémantického vztahu mezi výrazy, rozhodli jsme se pro řešení do jisté míry kompromisní. Situační význam lexikálních konverzí budeme schematicky zaznamenávat prostřednictvím podrobné specifikace rolí jednotlivých účastníků v dané jazykově strukturované situaci. Role, které slouží k popisu sémantické podstaty jazykově strukturované situace a jsou připisovány jednotlivým jejím účastníkům, budeme nazývat **kognitivní role** účastníků situace.

Kognitivní role účastníků by měly být v každém konkrétním případě formulovány tak, aby funkce jednotlivých účastníků v situaci popisovaly co nejvýstižněji, tj. tak, aby svébytnost dané situace v rámci lexikální sémantické struktury jazyka vyšla co nezřetelněji najevo. Při formulování kognitivních rolí se řídíme podmínkou postačující (критерий достаточности) a putnou (критерий необходимости) podobně jako Apresjan při sestavování interpretace lexikálního významu. Je zřejmé, že mají-li kognitivní role do značné míry nahrazovat interpretaci lexikálního významu slova, pak v řadě případů nevystačíme s jednoslovnými názvy typu Agens, Patiens, Recipient, Adresát, Stimul, Příčina, Téma apod., ale budeme role jednotlivých účastníků situace popisovat více slovy, v případě potřeby i celou syntaktickou konstrukcí (viz analýzu situací označovaných slovesy z vět (50)–(55)). Také jazykově strukturované situace označované konverzívními slovesy z příkladů (56) a (57) splývají, pokud jejich účastníky charakterizujeme prostřednictvím zobecněných sémantických

rolí, avšak popíšeme-li role jednotlivých účastníků v situaci podrobněji, můžeme obě situace odlišit:

Situace označovaná slovesy *tvorit – skládat se*:

- A – dílčí části B (resp. elementy, jejichž souhrn představuje B);
- B – celek, který je souhrnem částí A;

Situace označovaná slovesy *předcházet – následovat*:

- A – to, co se stalo před B;
- B – to, co se stalo po A.

Pro kognitivní role tedy ještě víc než pro zobecněné sémantické role (Daneš a Hlavsa (1987), Apresjan ed. (2003)) platí již citovaný Apresjanův výrok, že role připisované sémantickým valencím slova představují části lexikálního významu daného slova, tj. jsou jakýmiś shluky sémát a sémantémů ze sémantického grafu reprezentujícího situační význam predikátu. Z našeho hlediska by bylo ideálem, kdyby veškerý situační význam predikátu bylo možné „rozdělit“ a vyjádřit prostřednictvím kognitivních rolí. Dosažení tohoto ideálu však v řadě případů není nezbytné pro to, aby popis jazykově strukturované situace byl výstižný, tj. aby v daném kontextu danou jazykově strukturovanou situaci jasně odlišil od jiných, podobných situací. Pokud to bude možné (tj. pokud v daném kontextu nebude hrozit záměna), budeme účastníky jazykově strukturovaných situací charakterizovat co nejstručněji – pomocí zobecněných sémantických rolí. Např. srovnáváme-li význam sloves *dát – dostat* na jedné straně a *prodat – koupit* na straně druhé, stačí, když jazykově strukturované situace, které daná slovesa označují, popíšeme pomocí zobecněných rolí. Obě situace se liší jak počtem svých účastníků, tak kognitivními rolemi účastníků i v jejich zobecněné formě.⁹⁷

Situace označovaná slovesy *dát – dostat*:

- A – Agens (ten, kdo vlastní předmět C a působí tak, že C se stává majetkem účastníka B);
- B – Recipient (ten, který se v důsledku působení A stává majitelem předmětu C);
- C – Patiens (předmět, který byl původně vlastnictvím A a stává se vlastnictvím B);

Situace označovaná slovesy *prodat – koupit*:

- A – Agens_{PROD} (ten, kdo prodává; odevzdává předmět směny C účastníkovi B a přijímá za něj od B finanční obnos D);
- B – Agens_{KUP} (ten, kdo kupuje; stává se vlastníkem předmětu C a odevzdává za něj finanční obnos D účastníkovi A);
- C – Patiens (předmět obchodní směny);
- D – Finanční kompenzace (finanční obnos představující hodnotovou kompenzaci předmětu C).

Budeme tudíž používat jak jednoslovné, tak víceslovné charakteristiky kognitivních rolí účastníků jazykově strukturované situace, a to podle toho, nakolik podrobně budeme v každém konkrétním případě potřebovat popsat situační význam daného predikátu. Přitom budeme upřednostňovat jednoslovné, zobecněné názvy, pokud nám umožní dostatečně jasně odlišit situační význam konverzívních predikátů od situačních významů predikátů příbuzných. Názvy kognitivních rolí stanovujeme více méně intuitivně, na základě porozumění

---

⁹⁷ V následujících schématech jazykově strukturovaných situací „dávání-dostávání“ a „prodávání-kupování“ jsou zobecněné kognitivní role účastníků uvedeny bezprostředně za proměnnými odkazujícími k účastníkům. Podrobné charakteristiky jednotlivých kognitivních rolí následují v závorce.

lexikálnímu významu slova, příp. i s přihlédnutím k našim znalostem o světě. Otázkou počtu kognitivních rolí, jejich výčtem a pojmenováním se zde nezabýváme, neboť cílem této práce je především studium konverzivního významového vztahu, nikoli formulování nového sémantického metajazyka. Kognitivní role zavádíme jen jako pomocný instrument, který nám umožňuje více méně názorně popsat tu část lexikálního významu, kterou mají konverzivní lexémy shodnou, a tak i vysvětlit, jak je možné, že „věty s konverzivními výrazy mohou vyjadřovat totéž“.

Kognitivní role v našem pojetí nelze ztotožňovat s „hloubkovými pády“ Ch. J. Fillmora. Fillmore ve své klasické práci z roku 1968 postuluje hloubkové pády jako role, které charakterizují syntakticko-sémantický vztah jmenné skupiny k predikátu na úrovni propozice. Hloubkové pády jsou pojaty jako entity, které souvisejí s hloubkově syntaktickou strukturou věty (jakkoli to Fillmore výslovně neuvádí), tj. spoluutvářejí význam syntaktické konstrukce, zatímco kognitivní role žádný syntaktický význam nevyjadřují. Kognitivní role jsou části situačního významu predikátu, který není nijak syntakticky hierarchizován. Význam syntaktické konstrukce, který je výsledkem usouvztažnění několika typů hloubkově syntaktických hierarchií, se popisuje až na TG rovině.

Chápeme-li hloubkové pády jako hloubkově syntaktické role slovesných doplnění, pak je oprávněné Fillmorovi vytýkat, že je necharakterizuje pouze z hlediska jejich funkce ve významové stavbě věty (tj. na základě jejich hloubkově syntaktické platnosti), ale rovněž na základě obsahu, který daná doplnění v dané větě vyjadřují.⁹⁸ Fillmore tak vnáší do hloubkové syntaxe sémantické charakteristiky, které nejsou pro významovou stavbu syntaktické struktury věty relevantní. S touto výtkou vůči Fillmorovu pojetí hloubkových pádů se ztotožňujeme s tím drobným upřesněním, že obsahové charakteristiky reflektované v názvech hloubkových pádů jsou z našeho hlediska zpravidla komponenty situačního významu predikátu. Můžeme říci, že v koncepci hloubkových pádů z r. 1968 Fillmorovi splývají entity strukturního (hloubkově syntaktického) a situačního významu predikátu, které je podle našeho názoru v zájmu přehlednosti a důslednosti popisu jazykových významů výhodnější oddělovat. Elementy situačního významu (dle naší terminologie kognitivní role) a elementy významu strukturního (TG funktoři) mohou být vzájemně usouvztažněny různým způsobem, přičemž různé konfigurace kognitivních rolí a TG funktořů mohou nejspíš charakterizovat jak různé lexikální jednotky (např. dvě lexikální konverzíva), tak i jednu určitou lexikální jednotku. V (58) uvádíme známý příklad se slovesem *break*.⁹⁹

- (58) a. *John broke the window.*
b. *A hammer broke the window.*
c. *John broke the window with a hammer.*

Fillmore uvádí, že výrazy *John* a *hammer* v (58a) a (58b) vyjadřují dva různé hloubkové pády (hloubkově syntaktické role) – Agentive a Instrument. Z hlediska FGP však oba výrazy v uvedených větách zaujímají stejnou hloubkově syntaktickou pozici, jsou prvním doplněním daného predikátu, a tudíž jeho Aktorem. Oprávněnost přístupu FGP se ozřejmí, usouvztažníme-li TG funktoři doplnění daného slovesa s elementy jeho situačního významu. Sloveso *broke* („rozbít“) označuje jazykově strukturovanou situaci tvořenou třemi účastníky:

- A – Agens (ten, kdo působí na předmět B tak, že B už nemůže plnit svou funkci);
B – Patiens (předmět, který je v důsledku činnosti A vyřazen ze své funkce);
C – Instrument (předmět, kterým A realizuje svou činnost vůči B).

⁹⁸ Rozsáhlá diskuse na toto téma je např. v publikaci Sgall, Hajičová a Panevová (1986), s.120nn.

⁹⁹ Příklad pochází z Fillmora (1968).

Ve významové struktuře věty (58a) plní roli Aktora kognitivní Agens dané situace, zatímco ve významové stavbě věty (58b) tuto roli plní kognitivní Instrument. Významová struktura věty (58c) je pak sestavena tak, že tektogramatickým Aktorem je kognitivní Agens, TG Patientem je kognitivní Patiens a TG Instrumentem je kognitivní Instrument. Přitom se stále jedná o jedno a totéž sloveso *broke*. Nutno podotknout, že ani strukturní, ani situační význam tohoto slovesa nereflektuje, zda větou (58a) mluvčí míní, že John rozbil okno úmyslně, nebo zda chce říci, že to udělal nedopatřením. Význam slovesa *broke* je v tomto smyslu vágní.

Kromě již zmíněné principiální odlišnosti najdeme mezi Fillmorovým pojetím hloubkových pádů (v klasické verzi z r. 1968) a naší koncepcí kognitivních rolí celou řadu dílčích rozdílů, z nichž upozorníme pouze na některé:

- 1) Fillmore mluví o *pádových* nebo *slovesných rámcích*, což jsou soubory hloubkových pádů charakterizující určité sloveso. Souhrn kognitivních rolí predikátu v naší koncepci představuje schematický záznam situačního významu daného predikátu neboli schematický záznam jazykově strukturované situace, kterou daný predikát označuje.
- 2) Fillmore pojmenovává hloubkové pády zpravidla jednoslovnými názvy (Agentive, Objective, Dative, Instrument, Factitive, Locative apod.), zatímco kognitivní role mohou být charakterizovány jak jednoslovným pojmenováním, tak rozvinutou syntaktickou konstrukcí – záleží na tom, jak podrobně potřebujeme v daném případě popsat situační význam predikátu.
- 3) Fillmorovy hloubkové pády jsou koncipovány jako zobecněné syntakticko-sémantické charakteristiky slovesných doplnění, proto je běžné, že jeden slovesný rámec sdílí hned několik sloves, která se liší svými lexikálními významy; např. slovesa *see* a *know* mají rámec [__ O + D], zatímco slovesa *look* a *learn* rámec [__ O + A]. V tomto ohledu se Fillmorovy rámce podobají větným vzorcům Daneše a Hlavsy. Na druhou stranu, kognitivní role jsou koncipovány poměrně volně – při zpracování konverzívních sloves nám slouží k modelování situačního významu konverzívních predikátů, ve zobecněné podobě (jednoslovné názvy) by však mohly sloužit i k sémantické klasifikaci predikátů.

Další problém, který při vytváření metajazyka určeného pro popis konverzívních výrazů řešíme, je otázka, jak zaznamenat vzájemné usouvztážení elementů situačního významu (účastníků jazykově strukturované situace) s elementy TG roviny. Za osvědčený způsob považujeme zápis valenčních vlastností lexému (včetně elementů situačního významu) do tabulky, v níž jsou vzájemně si odpovídající elementy různých rovin zaznamenány ve stejném sloupci. Tabulkový záznam valenčního rámce se používal již v raných verzích MST (srov. např. Melčuk (1974a), Apresjan (1974a), Melčuk a Žolkovskij (1984)); srov. část slovníkového hesla slovesa *описывать* ze slovníku Melčuka a Žolkovského (1984).

описывать

I.1a. *X описывает Y Z-у в W-е* = ‘X каузирует посредством текста W достаточно подробный и наглядный образ Y-а с целью каузировать то, что Z воспринимает этот образ.’

1 = X [кто каузирует образ]	2 = Y [образ чего каузируется]	3 = Z [кто воспринимает образ]	4 = W [в каком тексте каузируется образ]
1. S _{им}	1. S _{винн} 2. C _{coni} ПРЕДЛ	1. S _{дат}	1. в S _{пр}

Příklady: Он описывает (нам) свое путешествие <нового сотрудника> (в нескольких письмах); В своих воспоминаниях NN описывает, как <где> он провел то лето.

Ve FGP se valenční rámec zapisuje v podobě lineární posloupnosti TG rolí valenčních doplnění predikátu, které jsou opatřeny dvěma typy indexů. V horním indexu se specifikuje, zda je dané doplnění obligatorní ('obl'), fakultativní ('opt') nebo typické ('typ'), zatímco dolní index udává, v jakých morfematických formách se dané valenční doplnění realizuje. Následující příklad přebíráme z Lopatkové et al. (2003).

*popisovat*₂ ≈ líčit; podávat popis

- rámec: ACT₁^{obl} ADDR₃^{opt} PAT₄^{obl}_{že}
- příklad: *popisoval mi jeho zevnějšek*
- forma opačného vidu: *popsat*_{2 pf.}
- třída: komunikace

Pro popis konverzivních výrazů navrhuje konvenci FGP upravit následujícím způsobem:

- (1) valenční rámec lexému zapisovat ve formě tabulky, jejíž řádky budou odpovídat jednotlivým úrovním jazykové reprezentace (včetně situačního významu, který za samostatnou úroveň nepovažujeme) a jejíž sloupce budou naznačovat vzájemnou korespondenci elementů těchto rovin;
- (2) v samostatném řádku tabulky zaznamenávat rovněž elementy situačního významu daného predikátu, tj. účastníky jazykově strukturované situace, kterou daný predikát typicky označuje, charakterizované kognitivními rolemi.

Sloupce tabulky budeme řadit na základě údajů uvedených ve druhém řádku, což zdůvodňujeme tím, že TG elementy jsou ve valenčním rámci seřazeny podle hierarchie TG funktořů (viz oddíl 3.2 této kapitoly), tj. podle pevně stanovených pravidel, zatímco pro kognitivní role žádnou hierarchii nezavádíme (chápeme je jako strukturně rovnocenné).

Vztah vzájemné korespondence mezi konkrétním účastníkem jazykově strukturované situace charakterizovaným kognitivní rolí a určitým aktantem určuje **kognitivní identitu** daného **aktantu**. U slovesa *popisovat*₂ je kognitivní identita Aktoru Agens, kognitivní identita Patientu je Objekt popisu a kognitivní identita TG Adresátu je kognitivní Adresát.

*popisovat*₂

Kognitivní role	Agens [kdo popisuje]	Objekt popisu [co popisuje]	Adresát [komu popisuje]
TG role	ACT	PAT	ADDR
Morfematika	Nom	Acc / že	Dat

Slovesa z příkladů (50)–(55) budou mít v metajazyce FGP upraveném podle našeho návrhu následující valenční rámec:

prodat

Kognitivní role	Agens _{PROD} [kdo prodává]	Patiens [co prodává/kupuje]	Agens _{KUP} [kdo kupuje]	Finanční kompen- zace [za kolik]
TG role	ACT	PAT	ADDR	RCMP
Morfematika	Nom	Acc	Dat	za + Acc

koupit

Kognitivní role	Agens _{KUP} [kdo kupuje]	Patiens [co prodává/kupuje]	Agens _{PROD} [kdo prodává]	Finanční kompen- zace [za kolik]
TG role	ACT	PAT	ORIG	RCMP
Morfematika	Nom	Acc	od + Gen	za + Acc

zaplatit

Kognitivní role	Agens _{KUP} [kdo kupuje]	Finanční kompen- zace [za kolik]	Agens _{PROD} [kdo prodává]	Patiens [co prodává/kupuje]
TG role	ACT	PAT	ADDR	RCMP
Morfematika	Nom	Acc	Dat	za + Acc

nabídnout

Kognitivní role	Agens [kdo nabízí]	Patiens [co nabízí]	Adresát [komu nabízí]	Finanční obnos [za kolik]
TG role	ACT	PAT	ADDR	RCMP
Morfematika	Nom	Acc	Dat	za + Acc

dát

Kognitivní role	Agens [kdo dává]	Patiens [co dává]	Recipient [komu dává]
TG role	ACT	PAT	ADDR
Morfematika	Nom	Acc	Dat

dostat

Kognitivní role	Recipient [komu dává]	Patiens [co dává]	Agens [kdo dává]
TG role	ACT	PAT	ORIG
Morfematika	Nom	Acc	od + Gen

půjčit

Kognitivní role	Agens [kdo půjčuje]	Patiens [co půjčuje]	Recipient [komu půjčuje]	Doba [na jak dlouho půjčuje]
TG role	ACT	PAT	ADDR	TFHL
Morfematika	Nom	Acc	Dat	na + Acc

půjčit si

Kognitivní role	Recipient [komu půjčuje]	Patiens [co půjčuje]	Agens [kdo půjčuje]	Doba [na jak dlouho půjčuje]
TG role	ACT	PAT	ADDR	TFHL
Morfematika	Nom	Acc	Dat	na + Acc

domlouvat se

Kognitivní role	Agens ₁ [kdo se domlouvá] = Adresát ₂	Obsah [předmět domluvy]	Adresát ₁ [s kým se domlouvá] = Agens ₂
TG role	ACT	PAT	ADDR
Morfematika	Nom	o + Loc / na + Loc	s + Inst

V souvislosti s pojmem *kognitivní role* je třeba doplnit ještě jedno vysvětlení. Proč vlastně role účastníků jazykově strukturovaných situací nazýváme *kognitivní*, jestliže

jazykově strukturované situace považujeme za konstrukty tvořící součást jazykové struktury? Již v úvodu této kapitoly jsme vysvětlili podstatu rozdílu mezi jazykovou strukturou a kognitivním obsahem a z našeho výkladu plynulo, že pojmy *jazykový* a *kognitivní* se v metajazyce FGP používají více méně komplementárně – jakkoli je hranice mezi jazykovou strukturou a kognitivním obsahem v některých případech nejasná, obecně platí, že pojem *kognitivní* je rezervován výhradně pro označování jevů ležících za hranicemi jazykové struktury. Proč se tedy dopouštíme tak zjevné terminologické chyby a mluvíme o *kognitivních rolích*, ačkoli je považujeme za součást jazykové struktury? Nutno přiznat, že hlavní důvod, proč u tohoto termínu setrváváme, je do značné míry konvenční a souvisí s postupným vývojem hlavních tezí této práce.

Velmi brzy poté, co jsem se začala zabývat zpracováním konverzívních výrazů (zvl. lexikálních konverzí) ve FGP, mi bylo jasné, že pojmový rámec FGP není pro zpracování lexikální konverzívnosti dostačující. K tomu, abychom popsali konverzívní významový vztah mezi lexémy, potřebujeme pracovat s entitami, které přesahují rámec dosavadního popisu jazyka sevřeného mezi roviny fonetické a tektogramatické reprezentace. Bylo zřejmé, že ony potřebné entity leží někde za TG rovinou, „hlouběji“ směrem ke kognitivnímu obsahu. Přidržujíc se rozšířeného a obecně přijímaného tvrzení o tom, že TG rovina je nejhlubší (významovou) rovinou jazyka a že představuje hranici mezi jazykovou strukturou a kognitivním obsahem, rozhodla jsem se tyto entity (účastníky situace označované konverzívními lexémy) popisovat pomocí rolí, které jsem nazvala *kognitivní* (tj. ležící za hranicí jazykové struktury). Později jsem svou koncepci „denotativní totožnosti“ lexikálních konverzív upravila do té podoby, jak je vyložena v šestém oddíle této kapitoly, pojem *kognitivní role* jsem se však rozhodla zachovat. Kromě pohnutek spojených s lítostí nad ztrátou jednou zavedeného termínu mě k tomu vedl následující důvod.

Pomocí kognitivních rolí navrhujeme modelovat situační význam predikátů, který, jak jsme již uvedli, není úplnou významovou jazykovou strukturou, tou se stává pouze ve spojení s významem strukturním zaznamenaným v TGR. Na pozadí této koncepce významu nás termín *kognitivní role* může výmluvně upozornit na to, že entity, kterým jsou kognitivní role připisovány, nepředstavují úplnou významovou strukturu jazyka.

Je na místě upozornit i na to, že termín *kognitivní role* (*cognitive roles*) byl v kontextu české lingvistiky užit již v r. 1986 v diskusi o Fillmorových hloubkových pádech (srov. Sgall, Hajičová a Panevová (1986), s.122). Fillmorovy hloubkové pády byly označeny za *kognitivní* v tom smyslu, že vyjadřují obsahové charakteristiky slovesných doplnění, nikoli jejich strukturní jazykové významy. V této práci používáme termín *kognitivní role* v jiném smyslu; svůj postoj k Fillmorově klasické koncepci hloubkových pádů jsme již charakterizovali výše.

* * *

Shrňme nejdůležitější poznatky, k nimž jsme dospěli v tomto oddíle. Při lingvistické práci je třeba důsledně odlišovat situace reálné od situací jazykově strukturovaných. Jazykově strukturované situace jsou sémantické konstrukty, které, na rozdíl od situací reálných, tvoří součást struktury jazyka. Tyto sémantické konstrukty můžeme v různé míře zobecňovat podle toho, jaké aspekty sémantické (lexikální) struktury jazyka chceme popisovat. Při zpracování lexikální konverzívnosti je výhodné jazykově strukturovanou situaci pojímat jako konstrukt blízký lexikálnímu významu, přesněji – určité jeho části, tzv. situačnímu významu slova. Jazykově strukturovanou situaci tvoří určitý počet vzájemně usouvztažněných účastníků. Vzájemné vztahy (role) účastníků jazykově strukturovaných situací navrhujeme charakterizovat prostřednictvím kognitivních rolí, které jsou připisovány jednotlivým účastníkům. V uvedených souvislostech se nám schopnost konverzívních výrazů označovat stejnou jazykově strukturovanou situaci jeví jako systémový projev určité vlastnosti jejich

lexikálních výrazů – totiž toho, že systémově konverzívní výrazy vyjadřují stejný situační význam. Situační význam tvoří úplnou významovou strukturu teprve ve spojení s významem strukturním, který se zaznamenává v tektogramatické reprezentaci.

3.7. Perspektiva mluvčího a obsahově totožné parafráze

Vysvětlili jsme již, co myslíme slovy, že „konverzívní výrazy označují stejnou situaci“, a nyní svou pozornost obrátíme k jejich druhé vlastnosti a pokusíme se objasnit, co znamená, že „konverzívní výrazy označují danou situaci z různé perspektivy“. Uvědomme si především, že formulace „označovat určitou situaci z různé perspektivy“ je velmi obrazná. Metaforicky vyjadřuje naše intuitivní chápání konverzívní výrazů, které mluvčímu při označování určité reálné situace umožňují některé její elementy „stavět do popředí“, resp. „ztotožňovat se s nimi“, a jiné „odsouvat do pozadí“, „upozaďovat“, podobně jako to při záznamu určité scény dělá malíř, fotograf nebo kameraman. Chceme-li však podstatu uvedené vlastnosti konverzívní popsat explicitně (tj. pomocí definovaných pojmů nebo pojmů od nich odvozených), bude dobré, opustíme-li metaforickou, leč vágní terminologii a položíme si dvě otázky:

- Jak se vlastnost „označovat určitou situaci z různé perspektivy“ projevuje v sémantické, resp. syntaktické, struktuře konverzívní výrazů?
- Jak tato vlastnost ovlivňuje funkci a použití konverzívní výrazů? Má nějaký vliv na to, že mluvčí se v jednom kontextu rozhodne použít jedno konverzívní, zatímco v jiném kontextu by spíše volil konverzívní druhé?

V odborné literatuře nacházíme na tyto dvě otázky různé odpovědi. Pro Fillmora (1977) je perspektiva, kterou dané sloveso vyjadřuje vzhledem k označované situaci, dána vzájemným usouvzážením hloubkových pádů s elementy hloubkové gramatické struktury slovesa (hloubkovým subjektem a objektem). Kuno (1987) uvádí širokou škálu různých jazykových projevů empatie mluvčího, tj. „vcítění“ nebo „ztotožnění se“ mluvčího s určitými aspekty skutečnosti, o níž vypovídá. Projevy empatie mluvčího lze vysledovat jak v lexiku (způsob pojmenování objektu, empaticky „citlivé“ lexémy apod.), tak syntaxi (empatická platnost hierarchie syntaktické struktury, aktuální členění atd.), na pomezí obou těchto oblastí (např. lexikální konverzíva, reciproční slovesa) i v oblasti diskurzu.

Padučeva (2002), navazující na tradice moskevské a leningradské školy, mluví o různých diatezích slovesa, tj. různých možnostech usouvzážení sémantických rolí účastníků situace (např. Agens, Patiens, Místo, Prostředek) a jejich syntaktických pozic (např. Subjekt, Objekt, Periférie). Oproti klasickému pojetí diateze (srov. Melčuk a Cholodovič 1970) Padučeva chápe syntaktické pozice jako strukturní entity, které jsou určovány nejen sémantickou rolí účastníka, ale i jeho *komunikativním statusem* (коммуникативным рангом), tj. pragmatickou charakteristikou, která vypovídá o vztahu daného účastníka k centru pozornosti mluvčího. Pozice Subjektu a Objektu (tj. přímého předmětu) jsou obsazeny účastníky, kteří jsou v centru pozornosti mluvčího, ostatní účastníci se nacházejí na periférii. Každá změna diateze, tj. změna syntaktických pozic účastníků s určitými sémantickými rolmi, je provázána jistými pragmatickými změnami, které si je možné představit jako změnu komunikativního statusu účastníků.

U Melčuka (2001b) jsou jevy spojené s odlišnou perspektivizací situace (např. u lexikálních konverzívní) chápány jako jeden z projevů komunikativní organizace v přirozeném jazyce, konkrétně jako projev tzv. tematičnosti. Sémantická reprezentace predikátu (resp. věty) zahrnuje jednak sémantickou strukturu, modelující situační význam predikátu, jednak sémanticko-komunikativní strukturu, která udává, jak je daný situační význam komunikativně

uspořádán (které jeho části se čtou dříve a které později). Sémanticko-komunikativní struktura představuje komunikativní část významu daného predikátu. Jelikož lexikální konverzíva mají společnou sémantickou strukturu, ale liší se svými sémanticko-komunikativními strukturami, je nutné při přechodu na hloubkově syntaktickou úroveň znát obě struktury, aby bylo možné dané sémantické reprezentaci jednoznačně připsat odpovídající sloveso. Originalita a odlišnost Melčukova řešení od většiny uvedených koncepcí a koneckonců i od koncepce naší spočívá v tom, že Melčuk jevy perspektivy nechápe jako záležitost vzájemného usouvztažnění jednotek dvou různých úrovní, nýbrž jako projekci komunikativní struktury do sémantického grafu (zaznamenávajícího situační význam lexému/věty) na sémantické úrovni reprezentace.

V české lingvistické tradici je pojem *perspektiva* tradičně spojován s Mathesiovou funkční větou perspektivou, která reflektuje rozdělení věty na téma a réma, a tudíž souvisí s aktuálním členěním věty; srov. Mathesius (1939). Kromě toho Mathesius (1915, 1940) mluví rovněž o pasivní slovesné perspektivě, čímž myslí způsob uspořádání sdělovaného obsahu při pasivní formě slovesa. Otázky perspektivizace v našem pojetí jsou v české lingvistice většinou chápány jako projevy tzv. hierarchizace sémantické struktury věty (resp. hierarchizace propozice). S tímto pojmem zavedeným Danešem (1968) a známým především ze stati Daneše a Hlavsy (1978) pracuje celá řada lingvistů, např. Grepl a Karlík (1983, 1998), Štícha (1984), Daneš a Hlavsa (1987).

Vraťme se však k otázkám, které jsme zformulovali na začátku tohoto oddílu a pokusme se na ně odpovědět v termínech rozšířeného FGP. Na příkladu konverzívních sloves *dát – dostat, prodat – koupit, půjčit – půjčit si* jsme ukázali, že podstatu konverzívního významového vztahu lze relativně názorně vysvětlit, budeme-li v rámci významu jazykového výrazu rozlišovat jeho situační (negramatickou) a strukturní (gramatickou) část. Konverzívní výrazy se situační částí svých významů shodují, zatímco strukturní význam mají odlišný. Jestliže v totožnosti situačního významu konverzív se projevuje jejich schopnost „označovat stejnou situaci“, pak rozdílnost významů strukturních souvisí s tím, že „danou situaci označují z různých perspektiv“. **Perspektivu**, kterou mluvčí při použití určitého konverzívního výrazu vyjadřuje, **budeme stanovovat na základě vzájemného vztahu elementů situačního a strukturního významu daného výrazu**, tj. na základě toho, jakým způsobem jsou usouvztažnění účastníci situace charakterizováni kognitivními rolemi s entitami TG struktury daného výrazu.

V třetím oddíle této kapitoly jsme podrobně charakterizovali tektogramatickou úroveň reprezentace a upozornili jsme na to, že TG zápis (tj. strukturní význam) jazykového výrazu se skládá z několika typů entit vytvářejících autonomní hierarchie. Stanovili jsme několik typů tektogramatických hierarchií, především: (1) hierarchii TG funktorů; (2) hierarchii syntaktického subjektu; (3) hierarchii aktuálního členění.¹⁰⁰ TG strukturu konkrétní věty si tudíž můžeme představit jako hierarchizovanou strukturu, která představuje konkrétní „konstelaci“ několika různých hierarchií. Předpokládáme, že existuje nepříznakový způsob usouvztažnění hierarchií (1)–(3), v němž si navzájem odpovídají Aktor, subjekt a téma a slovosled rematických výrazů odpovídá hloubkovému slovosledu danému stupnicí výpovědní dynamičnosti slovesných doplnění; srov. (59). U celé řady větných struktur se však setkáváme s jinými variantami usouvztažnění TG hierarchií; srov. (60).

(59) *Manželka mého kolegy vedla v Olomouci literární kavárnu.*

(60) a. *Literární kavárnu vedla manželka mého kolegy v Olomouci.*

b. *V Olomouci vedla manželka mého kolegy literární kavárnu.*

---

¹⁰⁰ V dalším výkladu pomíjíme hierarchii tvořenou závislostním vztahem dvou uzlů TGR, neboť tento typ hierarchie nemá na podobu strukturního významu predikátu velký vliv. Predikát je totiž vždy řídicím uzlem svých doplnění.

- c. *Manželka mého kolegy vedla literární kavárnu v Olomouci.*
 d. *Literární kavárna byla vedena manželkou mého kolegy v Olomouci.*
 e. *V Olomouci byla manželkou mého kolegy vedena literární kavárna.*

V (60a) a (60b) je primární usouvztažnění hierarchií TGR porušeno tím, že Aktor slovesa *vést* není Tématem; v (60c) neodpovídají rematické elementy hloubkovému slovosledu (pokud výraz *v Olomouci* interpretujeme jako slovesné doplnění Místa, a nikoli jako neshodný přívlastek); v (60d) subjekt odpovídá TG Patientu a nikoli Aktoru, jak by tomu bylo v bezpříznakovém případě; a v (60e) je usouvztažnění TG hierarchií následující: TG *Patiens* = subjekt = réma.

Vzhledem k tomu, že TG struktura je vícerozměrná (tj. je formována vzájemnou souhrou několika typů hierarchií), rovněž vzájemnou korespondenci mezi entitami situačního významu a TGR je třeba chápat jako mnohorozměrnou, tj. nejen jako korespondenci mezi účastníky a TG rolemi, nebo mezi účastníky a subjektem, nebo mezi účastníky a aktuálním členěním, nýbrž jako korespondenci mezi účastníky situace charakterizovanými kognitivními rolemi na jedné straně a TG rolemi, subjektem a aktuálním členěním na straně druhé. Vzájemné usouvztažnění účastníků situace s TG rolemi je nicméně svým způsobem nejzávažnější, neboť zadává perspektivu, kterou vyjadřuje daný predikát jako lexikální jednotka (lexikalizovanou perspektivu). Korespondenci mezi účastníky a subjektem má smysl zkoumat pouze v případě, zabýváme-li se daným predikátem jako slovním tvarem, resp. jako syntaktickou konstrukcí (např. aktivum vs. pasivum); korespondence účastníků s aktuálním členěním může variovat pouze v případě textového výskytu daného predikátu. Proto místo o korespondenci mezi účastníky situace na jedné straně a syntaktickým subjektem a aktuálním členěním na straně druhé budeme mluvit o vzájemném usouvztažnění jednotlivých hierarchií TGR (tj. TG funktořů, subjektu a aktuálního členění).

Své teoretické úvahy vyložíme na příkladě vět (59)–(60). Sloveso *vést*, použité v těchto větách, označuje situaci tvořenou dvěma účastníky:

- A – Agens (kdo se zabývá organizací B a stojí v čele B);
 B – *Patiens* (co organizuje a v čele čeho stojí A).

Význam slovesa *vést* je uspořádan tak, že v základové (aktivní) konstrukci zaujímá kognitivní Agens TG pozici Aktora a kognitivní *Patiens* je TG Patientem daného slovesa. Zároveň platí, že v základové konstrukci slovesa je vzájemné usouvztažnění hierarchií TGR nepříznakové, tj. Aktor = subjekt = téma.¹⁰¹ Proto ve schematickém tabulkovém zápisu významu predikátových lexémů zaznamenáváme pouze vzájemnou korespondenci účastníků situace s TG funktořů daného lexému. Taková tabulka obsahuje veškerou informaci o vztahu mezi elementy situačního a strukturního významu daného lexému v jeho reprezentativní (slovníkové) podobě. Situační význam lexému je v tabulce samozřejmě pouze schematicky naznačen.

vést

Kognitivní role	Agens [kdo vede]	<i>Patiens</i> [co vede]
TG role	ACT	PAT
Morfematika	Nom	Acc

¹⁰¹ Toto pravidlo neplatí pro slovesa s nestandardním valenčním rámcem typu *libit se, těšit, mrzet* apod.; viz oddíl 3.3.4.

Tabulkový záznam vzájemné korespondence elementů různých úrovní reprezentace budeme občas používat i pro pasivní slovesnou formu, jakkoli pasivum není reprezentativní formou slovesa. V takovém případě vzájemné usouvzažnění účastníků se syntaktickým subjektem naznačíme indexem Sb u té TG role, která odpovídá účastníku, jenž je syntaktickým subjektem dané konstrukce – tj. vztah mezi účastníkem a subjektem vyjádříme zároveň jako vztah mezi TG funktorem a subjektem. Příznakové usouvzažnění hierarchie AČ nebudeme zaznamenávat speciální tabulkou, neboť změna AČ není prováděna žádnou formální morfologickou změnou slovesa ani věty.

být veden

Kognitivní role	Agens [kdo vede]	Patiens [co vede]
TG role	ACT	PAT _{Sb}
Morfematika	Inst	Nom

Rozlišení situační a strukturní části významu jazykového výrazu a pojetí strukturního významu jako vzájemné souhry několika hierarchií gramatických významů nás opravňuje k zavedení pojmu **obsahově totožných parafrází**.

Definice obsahově totožných parafrází:

Obsahově totožné parafráze jsou věty, pro které platí:

- 1) o dané reálné události sdělují stejné množství informací;
- 2) označují stejnou jazykově strukturovanou situaci (tj. jejich predikáty vyjadřují stejný situační význam);
- 3) elementy situačního významu, který dané věty vyjadřují, jsou odlišným způsobem uspořádány do TG struktury (tj. vyjadřují odlišný strukturní význam).

Obsahově totožnými parafrázemi jsou podle této definice např. všechny věty z příkladů (59)–(60). Pojem obsahově totožných parafrází je do značné míry analogický pojmu synonymních parafrází (синонимические перифразы) známému z teorie MST.

Nyní uvedeme ještě jeden příklad obsahově totožných parafrází, na němž vysvětlíme, proč jsme do definice obsahově totožných parafrází zahrnuli podmínku, že věty musí o dané reálné události sdělovat stejné množství informací, a jaký je rozdíl mezi obsahově totožnými parafrázemi a větami označujícími stejnou jazykově strukturovanou situaci. Uvažujme, že o určité reálné události byla vytvořena řada výpovědí uvedených v (61).¹⁰²

- (61) a. *Petr prodal Honzovi auto.*
 b. *Honza koupil od Petra auto.*
 c. *Auto bylo prodáno Honzovi (Petrem).*
 d. *Auto bylo koupeno od Petra (Honzou).*
 e. *Auto Honza koupil od Petra.*
 f. *Honza od Petra auto koupil.*
 g. *Honzovi bylo prodáno auto (Petrem).*
 h. *Od Petra bylo koupeno auto (Honzou).*
 i. *Včera Honza koupil od Petra auto.*
 j. *Včera Honza zaplatil Petrovi za auto 10 000.*
 k. *Představ si, že Honza za tu starou škodovku dal 10 000!*
 l. *Petr s Honzou včera něco kutili v garáži.*

¹⁰² Věty (c), (d), (g) a (h) jsou spíše hypotetické a v hovorové řeči by nejspíš nebyly užity kvůli stylistické příznakovosti jmenného pasiva. Avšak vzhledem k tomu, že (61) představuje modelový příklad, považujeme za důležité zahrnout do něj i tyto spíše hypotetické věty.

Prozatím budeme předpokládat, že vztah mezi pojmem obsahově totožné parafráze a jazykově strukturované situace není symetrický. Z definice obsahově totožných parafrází totiž vyplývá, že všechny obsahově totožné parafráze označují stejnou jazykově strukturovanou situaci; neplatí však, že všechny věty, jejichž predikáty označují stejnou jazykově strukturovanou situaci (vyjadřují stejný situační význam), jsou obsahově totožnými parafrázemi. Tato asymetrie vzniká zřejmě proto, že o situačním významu zatím mluvíme jen ve vztahu k predikátu (tj. mluvíme o situačním významu predikátového lexému), zatímco strukturní význam připisujeme jak predikátu, tak celým větám (jinak bychom nemohli do strukturního významu nemohli zahrnout aktuální členění). Uvědomujeme si, že tyto otázky zde nejsou uspokojivě řešeny a že v budoucnu bude třeba se jimi zabývat.

V souladu s dosavadní koncepcí obsahově totožných parafrází můžeme říci, že v příkladu (61) označují stejnou jazykově strukturovanou situaci všechny věty kromě (l), zatímco obsahově totožnými parafrázemi jsou pouze věty (a)–(h). Obsahově totožné parafráze musí o určité události sdělovat „totéž“, tj. posluchač musí obdržet stejné „kvantum“ informací z každé parafráze. Věty (i)–(k) nejsou obsahově totožnými parafrázemi vět (a)–(h), protože o dané události sdělují více informací (kdy se udála, resp. za kolik korun Honza auto koupil). Věta (k) navíc vyjadřuje emociální hodnocení události mluvčím. Na druhou stranu však můžeme říci, že všechny věty (a)–(k) představují danou reálnou událost jako stejnou jazykově strukturovanou situaci, tj. jako situaci, která zahrnuje dva kognitivní Agenty (jednoho prodávajícího, druhého kupujícího), kognitivního Patienta (auto) a Finanční kompenzaci, která může nebo nemusí být explicitně vyjádřena. Je tomu tak proto, že slovesa *prodat*, *koupit*, *zaplatit* a *dát* vyjadřují ve významech, v nichž vystupují ve větách (a)–(k), stejný situační význam.¹⁰³

V množině obsahově totožných parafrází, jejichž predikát je vyjádřen stejným lexémem, existuje vždy jedna výchozí parafráze, v níž jsou jednotlivé TG hierarchie usouvztažněny nepříznakovým způsobem. Takovou parafrázi budeme nazývat **základová parafráze**, neboť obsahuje základovou konstrukci daného predikátu. Základová parafráze pro obsahově totožné parafráze z příkladů (59)–(60) je věta (59); pro parafráze (61a), (61c), (61g) je to věta (61a); pro parafráze (61b), (61d), (61e), (61f), (61h) je to věta (61b). Množina všech obsahově totožných parafrází (bez ohledu na lexikální podobu predikátu) však může obsahovat více než jednu základovou parafrázi; např. pro množinu parafrází (61a)–(61h) jsou základovými parafrázemi věty (61a) a (61b).

Naskytá se otázka, v jakém poměru je pojem obsahově totožných parafrází ke konverzivnosti? Je oprávněné považovat všechny obsahově totožné parafráze za konverzivní věty, nebo nikoli? Konverzivní věty by měly obsahovat nějaké systémově konverzivní výrazy, proto se, dříve než na tuto otázku odpovíme, budeme zabývat vymezením systémově konverzivních výrazů.

* * *

V tomto oddíle jsme se snažili vyložit, jak v rámci konkrétní lingvistické teorie (upraveného terminologického rámce FGP) rozumíme intuitivnímu vymezení konverzivnosti, podle něhož jsou konverzivními výrazy slova, která „označují stejnou situaci z různé perspektivy“. Skutečnost, že konverziva „vyjadřují odlišnou perspektivu vzhledem k označované situaci“, se v jejich sémantické struktuře projevuje odlišným uspořádáním elementů **situačního významu** do TG struktury, tj. různým tektogramatickým strukturováním stejného situačního významu. TG strukturu (= **strukturní význam**) jazykového výrazu chápeme jako strukturu,

¹⁰³ Otázkou totožnosti situačního významu sloves *prodat*, *koupit* na jedné straně a slovesa *zaplatit* na straně druhé se podrobněji zabýváme v oddíle 4.1.

která je výsledkem vzájemného usouvztažnění několika dílčích hierarchizovaných významových struktur, především hierarchie TG funktorů, hierarchie syntaktického subjektu a hierarchie aktuálního členění. Věty, které vyjadřují stejný situační význam a sdělují o dané skutečnosti stejné množství informací, ale liší se svým strukturním významem (tj. jednotlivé TG hierarchie jsou u každé věty jinak usouvztažněny), tvoří množinu obsahově totožných parafrází.

Otázkou, jak je odlišnost perspektivy vyjadřované konverzívními výrazy podmíněna funkčně (způsobem jejich užívání v textu), se budeme zabývat v páté kapitole.

4. Systémově konverzívní výrazy

V předcházející kapitole jsme dospěli k závěru, že konverzívnost souvisí se skutečností, že v jazyce zpravidla vždy existuje více možností, jak komponenty situačního významu usouvztažnit s komponenty významu strukturního. Rozlišili jsme tři typy entit strukturního významu (TGR) vytvářejících autonomní hierarchie, které jsou z hlediska potenciálně různého usouvztažnění s elementy situačního významu důležité: (1) TG funktoři; (2) syntaktický subjekt; (3) aktuální členění. Nyní prověříme, které z uvedených tří typů TG entit jsou v korelaci s komponenty situačního významu relevantní pro systémově konverzívní výrazy.

4.1. TG funktoři a lexikální konverzívnost

Zmínili jsme již, že nejzávažnější z uvedených typů usouvztažnění je vzájemná korespondence komponentů situačního významu s TG funktoři, neboť tato korespondence zadává „lexikalizovanou perspektivu“, tj. perspektivu, která je inherentní valenčnímu rámci predikátu a která daný predikát charakterizuje jako lexikální jednotku. Změna vzájemné korespondence komponentů situačního významu s TG funktoři je provázána změnou lexikální jednotky (tj. jde o proces lexikální), zatímco při změně v usouvztažnění komponentů situačního významu se syntaktickým subjektem nebo aktuálním členěním zůstává lexikální jednotka stejná. Proto také usouvztažnění komponentů situačního významu se subjektem a značkami AČ budeme převádět na vztah těchto TG entit k TG funktořům daného predikátu v jeho základové konstrukci.

Výrazy, které vyjadřují stejný situační význam, avšak komponenty tohoto situačního významu jsou u každého z nich jinak usouvztažněny s TG funktoři, nazýváme **lexikální konverzíva**.

Definice lexikálních konverzív:

Lexikální konverzíva jsou takové lexikální jednotky predikátového charakteru, které zároveň splňují následující dvě podmínky:

- 1) vyjadřují stejný situační význam (označují stejnou jazykově strukturovanou situaci);
- 2) některým komponentům situačního významu (některým účastníkům dané jazykově strukturované situace) jsou u každého z daných lexémů přiřazeny jiné TG funktoři.

Předběžně počítáme s tím, že všichni účastníci jazykově strukturované situace, kterou určitý predikát označuje (tj. komponenty jeho situačního významu), se v TG struktuře predikátu realizují jako valenční doplnění predikátu (tj. jako aktanty nebo jako obligatorní volná doplnění). Tento předpoklad je v souladu s valenční teorií FGP a s dělením slovesných doplnění na valenční (charakterizující daný predikát jako jedinečnou lexikální jednotku) a nevalenční (taková, která se mohou vyskytovat téměř u všech predikátů). Podmínku striktní adekvátnosti účastníků situace s pouze ryze valenčními doplněními predikátu splňují např. slovesa *dát* a *dostat* označující jazykově strukturovanou situaci tvořenou třemi účastníky, kteří v TG struktuře obsazují pouze aktantní pozice predikátu.

dát

Kognitivní role	Agens [kdo dává]	Patiens [co dává]	Recipient [komu dává]
TG role	ACT	PAT	ADDR
Morfematika	Nom	Acc	Dat

dostat

Kognitivní role	Recipient [komu dává]	Patiens [co dává]	Agens [kdo dává]
TG role	ACT	PAT	ORIG
Morfematika	Nom	Acc	od + Gen

U řady sloves se však stává, že analýzou jejich situačního významu zjišťujeme vyšší počet účastníků situace, kterou sloveso označuje, než je počet aktantů a obligatorních volných doplnění daného slovesa. Tak je tomu např. se slovesy *prodat* a *koupit*, která označují situaci se čtyřmi účastníky, ačkoli ve valenčním rámci mají pouze tři aktanty a žádné obligatorní volné doplnění. Účastník s kognitivní rolí Finanční kompenzace, který je podle našeho názoru rovněž konstitutivním komponentem situačního významu sloves *prodat* a *koupit*, má ve valenčním rámci obou sloves status typického volného doplnění. Typická volná doplnění sice nejsou ve valenční teorii FGP považována za doplnění valenční, na druhou stranu však jsou spolu s kvazivalenčními doplněními zaznamenávána ve VALLEXu (srov. Lopatková et al. 2003) coby doplnění jedinečným způsobem charakterizující určitou lexikální jednotku. Proto budeme předpokládat, že komponent situačního významu predikátu může být v jeho TG struktuře realizován rovněž jako kvazivalenční nebo typické volné doplnění. Na druhou stranu však ne vždy všechna typická volná doplnění odpovídají komponentům situačního významu predikátu. Např. sloveso *otevřít₁* je ve VALLEXu charakterizováno rámcem ACT₁^{obl} PAT₄^{obl} MEANS₇^{typ} BEN₃^{typ} (srov. *Maminka mi volnou rukou otevřela dveře*). Jestliže doplnění způsobu bychom v daném případě mohli potenciálně považovat za doplnění, které odpovídá určitému komponentu situačního významu (čím Agens otvírá), pak benefaktor v situačním významu slovesa *otevřít* jistě zakotven není: situace „otevírání“ je úplná i v tom případě, kdy není přítomna žádná osoba, pro kterou by „Agens otvíral Patienta“ (srov. *Průvan otevřel dveře; V pokoji bylo dusno, a tak jsem otevřel všechna okna*). Benefaktor je označen za typické volné doplnění slovesa *otevřít₁* na základě toho, že se u daného slovesa často (typicky) vyjadřuje, a nikoli na základě jeho zakotvenosti v situačním významu slovesa. Tím nechceme říci, že Benefaktor je za typické doplnění považován neoprávněně, ale chceme upozornit na skutečnost, že ne všechna typická doplnění predikátu odpovídají komponentům situačního významu daného predikátu. Je zřejmé, že se tu střetávají dva přístupy k sestavování valenčního rámce predikátových lexémů: přístup sémantický (vycházející z analýzy lexikálního významu slovesa) a přístup syntaktický (opírající se o analýzu typického syntaktického okolí slovesa). Domníváme se, že vyrovnané zohledňování obou těchto přístupů by bylo přínosem.

Vraťme se ještě ke slovesům *prodat* a *koupit*. Sloveso *prodat₁* je ve VALLEXu charakterizováno rámcem ACT₁^{obl} ADDR₃^{opt} PAT₄^{obl} RCMP_{za+4}^{typ}, zatímco *koupit₁* má rámec ACT₁^{obl} ADDR₃^{opt} PAT₄^{obl} ORIG_{od+2}^{opt} BEN_{pro+4}^{typ} RCMP_{za+4}^{typ}. Vidíme, že jakkoli máme závažné důvody pro to, abychom situační význam obou sloves hodnotili jako shodný, jejich syntaktické parametry jsou značně rozdílné: u slovesa *koupit* je zaznamenáno nejen více typických volných doplnění, ale i více aktantů. Otázku „přebytečného“ typického volného doplnění jsme již vyřešili, jak však vysvětlíme nevyváženost v počtu aktantů? Domníváme se, že řada skutečností nasvědčuje tomu, že v kontextech typu *za padesát korun koupil sestře od Vietnamců tričko* nebo *koupil jim zmrzlinu* není výraz v dativu TG Adresátem, ale Benefaktorem, tj. typickým volným doplněním. Jednak tyto výrazy můžeme zaměnit formou *pro+Acc*, aniž by se význam konstrukce výrazněji změnil (srov. *za padesát korun koupil pro sestru od Vietnamců tričko, koupil pro ně zmrzlinu*). Kromě toho je u jiných sloves dativní forma vyjádření Benefaktoru poměrně častá (srov. *otevřel mi dveře, pokosil nám zahradu, vyžehlil mi prádlo* atd.). Slovesa s dativním Benefaktorem mají rovněž zvrtnou formu se zájmenem *si* (*otevřít si, pokosit si, vyžehlit si* atd.), podobně jako sloveso *koupit*. Pro situační

význam slovesa *koupit* je pak důležitý vztah kupujícího k osobě, která prodává, k předmětu koupě a k finanční částce, kterou kupující za zboží vydává, nikoli však vztah k osobě, které má kupující v úmyslu koupené zboží předat (tento aspekt by snad náležel k implikacím významu slovesa *koupit*). Častý výskyt dativního doplnění u slovesa *koupit* a rovněž častý výskyt formy *koupit si* lze hodnotit jako projev typického volného doplnění s funktorem Benefaktor, nikoli jako valenční vlastnost slovesa zakotvenou v jeho situačním významu. V tabulkovém záznamu situačního významu a valenčních vlastností sloves *prodat* a *koupit* proto budeme zaznamenávat TG realizaci čtyř konstitutivních účastníků situace, kterou daná slovesa označují. Tři z nich jsou obsazeny v aktantních pozicích, čtvrtý (Finanční kompenzace) se v TG struktuře realizuje jako typické volné doplnění.

prodat

Kognitivní role	Agens _{PROD} [kdo prodává]	Patiens [co prodává/kupuje]	Agens _{KUP} [kdo kupuje]	Finanční kompenzace [za kolik]
TG role	ACT	PAT	ADDR	RCMP
Morfematika	Nom	Acc	Dat	za + Acc

koupit

Kognitivní role	Agens _{KUP} [kdo kupuje]	Patiens [co prodává/kupuje]	Agens _{PROD} [kdo prodává]	Finanční kompenzace [za kolik]
TG role	ACT	PAT	ORIG	RCMP
Morfematika	Nom	Acc	od + Gen	za + Acc

Můžeme se však setkat i se slovesy, u nichž určitý komponent situačního významu odpovídá doplnění, které v rámci FGP hodnotíme jako obyčejné volné doplnění. Tak je tomu např. v případě konverzivních sloves *půjčit* a *půjčit si*. Ve VALLEXu je slovesu *půjčit*₁ připsán rámeček ACT₁^{obl} ADDR₃^{obl} PAT₄^{obl} ORIG_{od+2, z+2}^{opt} AIM_{k+3, na+4}^{typ} BEN_{3, pro+4}^{typ}, zatímco sloveso *půjčit si* je chápáno jako jeho reflexivní forma (tj. nikoli jako samostatný lexém), což nepovažujeme za šťastné. Vzhledem k tomu, že slovesa *půjčit* a *půjčit si* vyjadřují odlišný strukturní význam (konkrétně: elementy jejich situačního významu, který mají společný, jsou různým způsobem usouvztažněny s TG funktory), jedná se nepochybně o dva samostatné lexémy. U jiných dvojic významově se odlišujících týmž způsobem se o autonomii obou lexémů nepochybuje (srov. jiná lexikální konverziva). Situační význam sloves *půjčit* a *půjčit si* navrhujeme rozložit na čtyři základní komponenty (účastníky situace): kdo půjčuje, co půjčuje, komu půjčuje a na jakou dobu půjčuje. Doba, na kterou je předmět půjčován, není tektogramaticky ztvárněna jako valenční doplnění a není hodnocena ani jako typické volné doplnění. Přesto je podle našeho názoru relevantním komponentem situačního významu těchto sloves. Jak píše Apresjan (1974a), význam slovesa *půjčit* se liší od významu slovesa *dát* tím, že v situaci „půjčování“ se daný předmět ocitá v dispozici Recipienta na omezenou dobu, zatímco v situaci „dávání“ Recipient předmět obdrží na dobu neomezenou, a stává se tak jeho novým vlastníkem. Účel, za nímž si Recipient půjčuje od Agentu určitý předmět, není součástí situačního významu sloves *půjčit*, *půjčit si*, nýbrž souvisí s implikacemi jejich významu (když Recipient obdrží předmět na omezenou dobu do své dispozice, jistě má v úmyslu jej nějak využívat). Situační a strukturní význam sloves *půjčit* a *půjčit si* proto navrhujeme schematicky znázornit následujícím způsobem:

půjčit

Kognitivní role	Agens [kdo půjčuje]	Patiens [co půjčuje]	Recipient [komu půjčuje]	Doba [na jak dlouho půjčuje]
TG role	ACT	PAT	ADDR	TFHL
Morfematika	Nom	Acc	Dat	na + Acc

půjčit si

Kognitivní role	Recipient [komu půjčuje]	Patiens [co půjčuje]	Agens [kdo půjčuje]	Doba [na jak dlouho půjčuje]
TG role	ACT	PAT	ORIG	TFHL
Morfematika	Nom	Acc	od + Gen	na + Acc

Můžeme shrnout, že pro lexikální konverzivnost není důležité, zda se jednotlivé komponenty situačního významu (účastníci situace) konverzivních lexémů realizují v TG struktuře predikátu jako valenční, kvazivalenční nebo jako volná doplnění (ať už typická, nebo obyčejná). Důležité je, že lexikální konverziva vyjadřují stejný situační význam, přičemž některým účastníkům situace jsou v TG struktuře každého predikátu připsány jiné TG funktoři.

Zamysleme se nyní nad otázkou, zda je oprávněné zahrnout mezi lexikální konverziva také dvojice sloves, jejichž významy jsou ve vztahu kauzace a dekauzace, např. *otevřít – otevřít se*, *sušit – schnout*, *klást – ležet*, *zahřívát – zahřívát se* apod. Domníváme se, že takové dvojice nepředstavují páry lexikálních konverzí, protože nesplňují podmínku totožnosti situačního významu. Kauzativní slovesa označují jazykově strukturované situace obsahující účastníka s kognitivní rolí Agens/Kauzátor (tj. buď v zásadě životný Agens, nebo jiný činitel, jako např. vítr ve větě (1)), zatímco dekauzativa označují situace, v nichž tento účastník chybí. Dekauzace je sémantická derivace, při níž je ze situačního významu slovesa odstraněn účastník s kognitivní rolí Agens/Kauzátor. Kauzace je sémantická derivace opačná k dekauzaci, tj. spočívající v doplnění situačního významu nekauzativního slovesa Agentem/Kauzátorem. Např. věty (1) a (2) jsou sice obsahově totožné, ale jejich predikáty vyjadřují odlišný situační význam, neboť sloveso *otevřít* je kauzativum (jedním z účastníků jazykově strukturované situace, kterou označuje, je kognitivní Agens), zatímco *otevřít se* je sloveso nekauzativní. Výraz *větrem* ve větě (2) je volným doplněním příčiny.

(1) *Vítr otevřel dveře.*

(2) *Větrem se otevřely dveře.*

otevřít

Kognitivní role	Agens/Kauzátor [kdo/co otevírá]	Patiens [co je otevíráno]
TG role	ACT	PAT
Morfematika	Nom	Acc

otevřít se

Kognitivní role	Patiens [co je otevíráno]
TG role	ACT
Morfematika	Nom

Zajímavý (a takřka klasický) problém představuje otázka, v jakém sémantickém vztahu jsou slovesa vztahující se k situaci „obchodování“. V češtině jde především o slovesa

prodat, koupit, zaplatit, stát. Je skutečně oprávněné tvrdit, že všechna tato slovesa označují stejnou jazykově strukturovanou situaci, pouze pokaždé z jiné perspektivy (tj. že vyjadřují stejný situační význam prostřednictvím odlišného významu strukturního)? Podle Fillmora (1977) všechna anglická slovesa *sell, buy, spend, pay* a *cost* mohou označovat situaci obchodování, která v prototypické podobě zahrnuje kupujícího, prodávajícího, peníze a zboží. Rozdíl mezi jednotlivými slovesy pak spočívá v tom, že každé z nich staví do perspektivy, z níž je situace obchodování popisována, jiné dva účastníky.¹⁰⁴ Chce-li mluvčí vyjádřit perspektivu prodávajícího a zboží, použije sloveso *sell*, má-li v úmyslu vyjádřit perspektivu kupujícího a peněz, použije sloveso *spend*, sloveso *pay* použije v případě, že chce vyjádřit buď perspektivu prodávajícího a peněz, nebo perspektivu kupujícího a peněz, a sloveso *cost*, pokud vyjadřuje perspektivu zboží a peněz.¹⁰⁵ Fillmorovo pojetí situace, která stojí za významem predikátových lexémů, se však v některých aspektech odlišuje od pojetí našeho. Při popisu sémantiky slovesa Fillmore rovněž vychází z rozboru „kognitivní scény“, kterou dané sloveso svým významem aktivizuje ve výpovědi¹⁰⁶. Tento přístup je podložen přesvědčením, že „významy jsou podmíněny situacemi“¹⁰⁷. Odlišnost Fillmorova pojetí slovesné sémantiky od naší koncepce spočívá v tom, že jazykově strukturované situace, které „stojí za“ významy predikátů, považujeme přímo za součást lexikálních významů predikátů – za jejich situační významy. Potíž se skupinou sloves *prodat, koupit, zaplatit, utratit* a *stát* pak spočívá v tom, že je obtížné určit, zda situační část lexikálních významů všech těchto sloves je skutečně totožná, nebo jen značně podobná. Pro řešení tohoto problému nemáme žádné metody, které by vedly k jednoznačné odpovědi. Necháváme proto tuto otázku otevřenou s tím, že upozorníme na některé skutečnosti, které je třeba při jejím řešení brát v úvahu.

Intuice nám napovídá, že z uvedených sloves jsou si významově nejbližší *prodat* a *koupit*, pak následuje *zaplatit*, zatímco slovesa *utratit* a *stát* souvisejí s významy prvních tří sloves poněkud volněji. O co se naše intuice opírá? Vyjděme s porovnání valenčních rámců daných sloves rozšířených o schematický záznam jejich předpokládaného situačního významu. Uvažujme, že o určité reálné situaci byly řečeny výpovědi (3).

- (3) a. *Petr prodal Honzovi auto za 10 000 korun.*
 b. *Honza koupil od Petra auto za 10 000 korun.*
 c. *Honza zaplatil Petrovi za auto 10 000 korun.*
 d. *Honza utratil za auto 10 000 korun.*
 e. *Auto Honzu stálo 10 000 korun.*

Na první pohled je zřejmé, že slovesa *utratit* a *stát* se od sloves *prodat, koupit* a *zaplatit* liší tím, že neumožňují syntakticky vyjádřit účastníka s kognitivní rolí Prodávající. To je skutečnost, která závažným způsobem ovlivňuje způsob používání těchto sloves. Mimo jiné z ní plyne i to, že věty se slovesy *utratit* a *stát* nemůžeme v převážné většině kontextů konvertovat na věty se slovesy *prodat* nebo *koupit*, tj. takové věty nemůžeme syntakticky změnit tak, abychom stejný situační význam vyjádřili konstrukcí se slovesem *prodat* nebo

¹⁰⁴ Ve Fillmorově koncepci z r. 1977 se předpokládá, že v perspektivě mluvčího jsou zahrnuti ti účastníci situace, kteří jsou hloubkovým subjektem a objektem konstrukce.

¹⁰⁵ „V úplné situaci obchodování figuruje kupující, prodávající, peníze a zboží. Prototypická situace obchodování zahrnuje všechny tyto elementy, avšak jakákoli věta, pomocí níž podobnou situaci popisujeme, nás nutí, abychom k dané situaci zaujali jedno konkrétní hledisko (konkrétní perspektivu)...“ Fillmore (1977/1981), s. 518.

¹⁰⁶ „Studium sémantiky je studium kognitivních scén, které se vytvářejí nebo aktivizují ve výpovědích. Pokaždé, když mluvčí použije *některé* ze sloves vztahujících se např. k situaci obchodování, se aktivuje celá scéna situace obchodování, ale zároveň každé sloveso udává dané scéně konkrétní perspektivu.“ Tamtéž, s. 519.

¹⁰⁷ „Meanings are relativized to scenes.“ Tamtéž, s. 497.

koupit. Konverze na konstrukci se slovesem *zaplatit* je o něco snadnější. V (4)–(13) uvádíme několik příkladů z ČNK.

- (4) *Turista utratil při cestování za sedm dní 1750 Kč.*
≈ Sedm dní cestování turistu stálo 1750 Kč.
≠ Turista zaplatil za sedm dní cesty 1750 Kč.
(žádná parafráze pomocí *prodat, koupit, zaplatit*)
- (5) *Peníze, které vydělává, utratí za cestování a létání.*
≈ Cestování a létání ho stojí všechny vydělané peníze.
(žádná parafráze pomocí *prodat, koupit, zaplatit*)
- (6) *Utratil spoustu peněz, když se scházel s tou ženskou.*
≈ Ta ženská ho stála spoustu peněz.
≈ [?]Při schůzkách s tou ženskou zaplatil hodně peněz.
(žádná parafráze pomocí *prodat, koupit*)
- (7) *Člověk utratí minimum za jídlo.*
≈ Jídlo člověka stojí minimum.
≈ Člověk zaplatí minimum za jídlo.
≈ Člověk si kupuje jídlo za minimum peněz.
(žádná parafráze pomocí *prodat*)
- (8) *Co na jedné straně utratí při cestách, musí se vrátit v příjmu za obchodní případ.*
≈ [?]Co ho stojí cesty, musí se mu vrátit v příjmu za obchodní případ.
(žádná parafráze pomocí *prodat, koupit, zaplatit*)
- (9) *Stálo by nás to pět dolarů, to by byly vyhozené peníze.*
≈ Utratili bychom za to pět dolarů, to by byly vyhozené peníze.
≈ Zaplatili bychom za to pět dolarů, to by byly vyhozené peníze.
≈ [?]Koupili bychom to za pět dolarů, to by byly vyhozené peníze.
≈ [?]Prodali by nám to za pět dolarů, to by byly vyhozené peníze.
- (10) *Oprava stála šestašedesát dolarů dvacet centů.*
≈ [?]Za opravu jsme utratili šestašedesát dolarů dvacet centů.
≈ Za opravu se zaplatilo šestašedesát dolarů dvacet centů.
(žádná parafráze pomocí *prodat, koupit*)
- (11) *Jenže takové starožitné hodiny stojí balík peněz.*
≈ Jenže za takové starožitné hodiny člověk utratí spoustu peněz.
≈ Jenže za takové starožitné hodiny člověk zaplatí spoustu peněz.
≈ Jenže takové starožitné hodiny se prodávají za spoustu peněz.
≈ Jenže takové starožitné hodiny se dají koupit jen za spoustu peněz.
- (12) *Mínění odborníků stojí peníze.*
(žádná parafráze pomocí *prodat, koupit, zaplatit, utratit*)
- (13) *Zeptal jsem se muže, co stojí ta želvička.*
≈ Zeptal jsem se muže, za kolik by mi prodal tu želvičku.
≈ Zeptal jsem se muže, za kolik bych od něj mohl koupit tu želvičku.

≈ Zeptal jsem se muže, kolik bych mu měl zaplatit za tu želvičku.

≈ ?Zeptal jsem se muže, kolik bych utratil za tu želvičku.

Zdá se oprávněně tvrdit, že situační význam sloves *utratit* a *stát* je jiný, než situační význam sloves *prodat* a *koupit*, že totiž tato slovesa označují jazykově strukturovanou situaci tvořenou pouze třemi účastníky: Kupujícím, Předmětem směny a Finanční kompenzací. Tabulkový záznam valenčního rámce a situačního významu sloves *utratit* a *stát* by tudíž mohl vypadat takto:¹⁰⁸

utratit

Kognitivní role	Agens _{KUP} [kdo kupuje]	Finanční kompenzace [za kolik kupuje]	Předmět směny [co kupuje]
TG role	ACT	PAT	EFF
Morfematika	Nom	Acc	za + Acc

stát

Kognitivní role	Předmět směny [co kupuje Agens]	Finanční kompenzace [za kolik kupuje]	Agens _{KUP} [kdo kupuje]
TG role	ACT	PAT	ADDR
Morfematika	Nom	Acc	Acc

Na druhou stranu je zřejmé, že přítomnost účastníka s kognitivní rolí Kupující v situačním významu predikátu předpokládá, že v dané situaci je přítomen rovněž Prodávající, neboť existuje-li kupující, musí existovat i prodávající (významy „kupovat“ a „prodávat“ jsou vzájemně logicky podmíněny). Toto dilema lze v zásadě řešit dvojím způsobem. Jednak bychom mohli předpokládat, že vlastní situační význam sloves *utratit* a *stát* je skutečně jiný než situační význam sloves *prodat* a *koupit* a že asociace Prodávajícího patří k implikacím situačního významu těchto sloves (vyplývá z podstaty situačního významu daného vztahu mezi účastníky Kupující, Předmět směny a Finanční kompenzace). Jiný pohled na tento problém je rozšířen v rámci MST. Již v raných etapách vývoje valenční teorie MST se počítalo s tím, že počet sémantických aktantů u některých predikátů neodpovídá počtu aktantů syntaktických. Některé sémantické aktanty predikátu mohou být syntakticky (povrchově) nevyjádřitelné, nebo naopak (u jiných predikátů): některé sémantické aktanty mohou být na povrchu „rozštěpeny“ na dvě syntaktické jednotky. Jako příklad převahy sémantických aktantů nad aktanty syntaktickými se uvádí sloveso *промахнуться*, které disponuje čtyřmi sémantickými aktanty (označuje situaci tvořenou čtyřmi účastníky), z nichž syntakticky lze vyjádřit pouze jednoho – Agenta děje. Slovesu *промахнуться* se tudíž v terminologii MST připisuje valenční rámec, jehož některá políčka jsou proškrtnuta:¹⁰⁹

¹⁰⁸ Účastníkovi s kognitivní rolí Předmět směny připisujeme ve valenčním rámci slovesa *utratit* TG funktoř EFF na základě analogie se slovesem *zaplatit*, které je ve VALLEXu charakterizováno rámcem ACT₁^{obl} ADDR₃^{opt} PAT₄^{obl} EFF_{od+2, za+4}^{opt} SUBS_{za+4}^{lyp} LOC^{lyp}. Tuto valenční pozici by však bylo rovněž možné interpretovat jako typické volné doplnění účelu (AIM). Slovesu *stát*₁ (≈ mít cenu; zaplatit) je ve VALLEXu připsán rámec ACT₁^{obl} ADDR₄^{opt} PAT₄^{obl}. TG interpretaci Kupujícího jako ADDR zachováváme, ačkoli by bylo možné tuto TG pozici rovněž interpretovat jako typické volné doplnění s funktořem BEN.

¹⁰⁹ Srov. Apresjan (1974a), s. 147–148; Mel'čuk (1974a), s. 134–135.

промахнуться

1 = X [кто стреляет]	2 = Y [чем стреляет]	3 = Z [во что стреляет]	4 = W [из какого оружия стреляет]
1. S _{ИМ}	–	–	–

V novější verzi valenční teorie MST, která je představena ve stati Meľčuka (2004a,b), se rozlišuje mezi účastníkem (participantem) situace, která je daným predikátem prototypicky označována, sémantickou aktantní pozicí a sémantickým aktantem predikátu. Zjednodušeně řečeno, sémantická aktantní pozice predikátu vždy odpovídá určitému participantu a zároveň musí být textově (syntakticky) vyjádřitelná. O sémantickém aktantu predikátu se pak mluví pouze jako o konkrétním lexikálním zaplnění určité sémantické aktantní pozice v konkrétní výpovědi. Sémantická aktantní pozice je tudíž valenční vlastností predikátu coby slovníkové jednotky (je projevem *langue*), zatímco sémantický aktant je projevem *parole*. U sloves typu *промахнуться* se setkáváme s tzv. nulovými sémantickými aktantními pozicemi vzniklými na základě analogie (*no semantic actant slots by analogy*), tj. jde o případy, kdy u jednoho ze skupiny sémanticky blízkých slov nelze některé účastníky situace syntakticky vyjádřit. Takové predikáty nemají stejný počet sémantických aktantních pozic, ačkoli označují situace tvořené stejnými participanty. Srov. následující příklady:

Он читал романы – *Он дочитался романов до головной боли – Он дочитался до головной боли;

Он жаловался родителям – *Он дожаловался родителям – Он дожаловался;

Он болтал с соседом – *Он доболтался с соседом – Он доболтался;

ученики 276-ой школы – *школьники 276-ой школы – школьники;

Маша учится лингвистике у Апресяна – *ученик лингвистики/ по лингвистике/ *в лингвистике – ученик Апресяна;

эмигрировать в Испанию – *эмигранты в Испанию;

Иван не попал в медведя из карабина – *Иван промахнулся в медведя из карабина – Иван промахнулся.

Nabízí se nám možnost interpretovat rozdíl ve valenčních vlastnostech sloves *prodat*, *koupit* na jedné straně a *utratit*, *stát* na straně druhé jako případy nulové aktantní pozice. Všechna tato slovesa bychom mohli považovat za slovesa označující stejnou jazykově strukturovanou situaci s tím, že participant s kognitivní rolí Prodávající se v TG struktuře sloves *utratit* a *stát* neprojeví (odpovídá mu nulová aktantní pozice). Tabulkový záznam situačního významu a valenčního rámce sloves *utratit* a *stát* by pak vypadal takto:

utratit

Kognitivní role	Agens _{KUP} [kdo kupuje]	Finanční kompenzace [za kolik kupuje]	Předmět směny [co kupuje]	Agens _{PROD} [kdo prodává]
TG role	ACT	PAT	EFF	–
Morfematika	Nom	Acc	za + Acc	–

stát

Kognitivní role	Předmět směny [co kupuje]	Finanční kompenzace [za kolik kupuje]	Agens _{KUP} [kdo kupuje]	Agens _{PROD} [kdo prodává]
TG role	ACT	PAT	ADDR	–
Morfematika	Nom	Acc	Acc	–

Takové řešení je poměrně elegantní. Kdybychom navíc odpovídajícím způsobem upravili definici lexikální konverzivnosti, mohli bychom slovesa *prodat*, *koupit*, *utratit* a *stát* prohlásit za lexikální konverziva. V rámci MST jsme se však s podobnou interpretací analogických ruských (resp. anglických nebo francouzských) sloves nikde nesetkali. Existuje totiž řada skutečností svědčících o tom, že vzájemné vztahy mezi slovesy „obchodování“ jsou složitější a že je, nehledě na hypoteticky přípustitelnou totožnost situačního významu, všechna nemůžeme považovat za rovnocenná lexikální konverziva.

Vrátíme-li se ke korpusovým kontextům sloves *utratit* a *stát* z příkladů (4)–(13), vidíme, že skutečnost, že slovesa *utratit* a *stát* nemají v TG struktuře valenci pro prodávajícího účastníka, velmi významným způsobem ovlivňuje způsob jejich používání. Nejenže tyto věty v mnoha případech nelze parafrázovat prostřednictvím slovesa *prodat*, které Prodávajícího staví do centra perspektivy, ale nelze je parafrázovat ani slovesem *koupit*, u něhož Prodávající obsazuje pozici fakultativního Původce (ORIG^{OPt}). Slovesa *utratit* a *stát* (v dějovém významu) se zpravidla nevztahují k události „obchodní směny“ bezprostředně, ale hodnotí spíše její výsledek: co udělal Kupující v důsledku toho, že koupil předmět X od Prodávajícího? Kupující *utratil* peněžní sumu Y, resp. Kupujícího předmět X *stál* peněžní sumu Y.

Mimoto se slovesa *prodat*, *koupit* převážně používají jako slovesa dějová, tj. mluvčí jimi popisuje nějakou konkrétní obchodní transakci jako událost, zatímco sloveso *utratit* se často používá jako predikát stavový, charakterizující činnost Kupujícího jako vlastnost subjektu, při níž obvykle vynakládá určité množství peněz. V takových případech je konverze pomocí sloves *prodat*, *koupit* obtížnější; srov. (5), (6). Rovněž sloveso *stát* se často používá ve stavovém významu, kdy vyjadřuje kupní cenu zboží jako jeho kvalitu; srov. (11), (12), (13). V příkladech (11) a (13) jsou však parafráze slovesy *prodat*, *koupit* možné nehledě na stavový význam predikátu, neboť slovesa *prodat* a *koupit* mohou rovněž vyjadřovat stavový význam (jakkoli to pro ně není typické).

Další důležitá odlišnost významů sloves *prodat*, *koupit* na jedné straně a *utratit*, *stát* na straně druhé spočívá v tom, že „prodáváme“ a „kupujeme“ zpravidla pouze zboží ve formě předmětů, ať už movitých či nemovitých, zatímco „utracet“ podobně jako „platit“ můžeme nejen za zboží, ale i za různé služby, za dovolenou, pobyt u moře atd. V převážné většině takových případů je konverze slovesy *prodat*, *koupit* nemožná; srov. (4), (5). Rovněž pokud není jasné, co Kupující za vydané peníze pořizuje, není konverze možná; srov. (6), (8). Sloveso *stát* je v tomto ohledu podobné slovesům *utratit* a *zaplatit* – můžeme jím vyjádřit nejen cenu předmětného zboží, ale rovněž cenu různých služeb, cesty, dovolené atd.; srov. (10), (12). Ani v těchto případech nelze věty konvertovat pomocí sloves *prodat* nebo *koupit*.

Podobné úvahy se týkají i otázky rozdílu situačních významů sloves *prodat*, *koupit* na jedné straně a *zaplatit* na straně druhé. Při slovese *zaplatit* jsou sice syntakticky vyjádřitelní všichni čtyři účastníci situace „obchodování“ (srov. (3c)), přesto se zdá, že význam tohoto slovesa se od významu *prodat*, *koupit* neliší pouze odlišným uspořádáním účastníků do TG struktury. Valenčně má *zaplatit* blíže ke *koupit* než k *prodat*, neboť TG roli Aktora připisuje stejnému účastníku situace (Kupujícímu). Domníváme se, že právě na základě této skutečnosti je v některých případech možné parafrázování vět se slovesem *zaplatit* větami se slovesem *koupit*; srov. (14), (18).

(14) *Zaplatil jsem hotově 1400 dolarů za vůz s německým motorem a italskou karoserií a odjel jsem.*

≈ Koupil jsem vůz s německým motorem a italskou karosérií za 1400 dolarů v hotovosti a odjel jsem.

(žádná parafráze pomocí *prodat*)

(15) *A nemám rád holky, které se vnucují, aby jim někdo zaplatil oběd.*

- ≈ ?A nemám rád holky, které se vnucují, aby jim někdo koupil oběd.
 (žádná parafráze pomocí *prodat*)
- (16) *Zaplatila jsem účet/ složenku/ vstupné.*
 ≈ Koupila jsem *účet/ *složenku/ ?vstupné.
 (žádná parafráze pomocí *prodat*)
- (17) *Zaplatil jsem dopředu, a tak jsem zvědavý, jestli se vrátí.*
 (žádná parafráze pomocí *prodat, koupit*)
- (18) *Zákazník zaplatil cenu původně dohodnutou, víc platit odmítl.*
 ≈ Zákazník to koupil za cenu původně dohodnutou, víc platit odmítl.
 (žádná parafráze pomocí *prodat*)

Jiné příklady (načerpané z ČNK) ukazují, v čem spočívá hlavní rozdíl mezi slovesy *prodat, koupit* na jedné straně a slovesem *zaplatit* na straně druhé. Slovesem *zaplatit* se často neoznačuje situace „obchodování“ jako celek, nýbrž pouze určitá její část, jeden konkrétní akt Kupujícího, který spolu s dalšími akty obou Agentů situaci „obchodování“ spoluutváří. Naše současná realita vytváří předpoklady k tomu, že situaci „obchodování“ přestáváme vnímat jako celek několika vzájemně neoddelitelných dějů a začínáme ji chápat jako sled činností a událostí, které mohou být odděleny i značnou časovou nebo prostorovou vzdáleností. Dnes je běžné, že kupujeme zboží a „platíme“ přitom kreditní kartou, tj. neposkytujeme za zboží finanční kompenzaci přímo na daném místě a v daný okamžik, nýbrž pouze dáváme příkaz k tomu, aby naše peníze byly převedeny na účet prodejce, což se odehrává na jiném místě a v jiném čase (je to samostatná událost). Nákladné přístroje nebo vybavení domácnosti kupujeme na splátky, tj. odvezeme si zboží domů a používáme je, ale peníze prodejci platíme postupně, i po dobu několika let. Za elektřinu, plyn a vodu zase většinou platíme předem a teprve pak, během celého měsíce, je odebíráme. Tyto a podobné ekonomické reality nacházejí svůj odraz ve vývoji významového potenciálu slovesa *zaplatit* a jeho sémantické diferenciaci od sloves *prodat* a *koupit*; srov. zejména (16).

Sloveso *zaplatit* se podobně jako *utratit* a *stát* používá i v situacích, kdy Kupující nepožizuje za Finanční kompenzaci předmět, ale hradí různé služby. Konverze slovesem *koupit* není v řadě takových případů možná; srov. *zaplatit za opravu auta/ za úklid bytu/ za výuku dětí – koupit si *opravu auta/ *úklid bytu/ *výuku dětí*.

Je důležité zmínit se rovněž o tom, že sloveso *zaplatit* má několik různých diatezí daných různým usouvztažením účastníků situace s TG funktoy. Na základě této skutečnosti můžeme rozlišit dva lexémy – *zaplatit*₁ a *zaplatit*₂; srov. (19). Ve VALLEXu není tento rozdíl reflektován a oba případy jsou zahrnuty v jednom valenčním rámci ACT₁^{obl} ADDR₃^{opt} PAT₄^{obl} EFF_{od+2, za+4}^{opt} SUBS_{za+4}^{typ} LOC^{typ}.

- (19) a. *Honza zaplatil Petrově firmě 500 korun za opravu auta.*
 b. *Honza zaplatil opravu auta.*

Ve větě (19a) a rovněž (14) je použito sloveso *zaplatit*₁, v (19b), (15), (16), (18) sloveso *zaplatit*₂, jejichž valenční rámce a situační význam můžeme zaznamenat následujícím způsobem:

*zaplatit*₁

Kognitivní role	Agens _{KUP} [kdo platí]	Finanční kompenzace [kolik platí]	Agens _{PROD} [komu platí]	Předmět směny [za co platí]
TG role	ACT	PAT	ADDR	EFF
Morfematika	Nom	Acc	Dat	za + Acc

*zaplatit*₂

Kognitivní role	Agens _{KUP} [kdo platí]	Předmět směny [za co platí]	Finanční kompenzace [kolik platí]	Agens _{PROD} [komu platí]
TG role	ACT	PAT	–	–
Morfematika	Nom	za + Acc	–	–

Ve větách typu (20) je použito sloveso *zaplatit*₂ a dativní doplnění má TG funktor BEN, který neodpovídá relevantnímu účastníku situace „obchodování“ (nejedná se o Prodávajícího, nýbrž o jinou osobu, v jejímž zájmu jedná Kupující).

(20) *Honza zaplatil Petrově firmě opravu auta; Zaplatil jí oběd; Zaplatil nám pobyt u moře.*

Uvedli jsme řadu příkladů svědčících o tom, že uznat všechna slovesa *prodat*, *koupit*, *zaplatit*, *utratit* a *stát* za vzájemná lexikální konverziva je více než sporné. Třebaže u všech těchto sloves můžeme za určitých teoretických předpokladů rekonstruovat stejný situační význam (tj. stejný počet účastníků, kteří jsou vázáni určitými vztahy), reálné kontexty ukazují, že ve značném množství případů nelze všemi těmito slovesy tvořit obsahově totožné parafráze, a to především ze dvou důvodů:

- 1) Slovesa *utratit*, *stát* a *zaplatit*₂ nemají v TG struktuře valence pro některé z účastníků situace „obchodování“; *utratit* a *stát* nevyjadřují Prodávajícího, *zaplatit*₂ nevyjadřuje Prodávajícího a Finanční kompenzaci.
- 2) Slovesa *prodat* a *koupit* se zpravidla používají pro označování obchodních situací, v nichž je Předmětem směny nějaký fyzický předmět (ať už movitý, či nemovitý), zatímco oblast použití sloves *utratit*, *stát*, *zaplatit*₁ a *zaplatit*₂ je širší – používají se i v případech, kdy Prodávající poskytuje Kupujícímu za Finanční kompenzaci nějakou službu, a nikoli fyzický předmět.

Druhý argument považujeme za velmi závažný jak pro koncepci lexikální konverzivnosti, tak i z hlediska koncepce modelování lexikálního významu. Svědčí totiž o tom, že lexikální význam není dán jen počtem účastníků a jejich vzájemnými vztahy v jazykově strukturované situaci, kterou daný predikát označuje, nýbrž souvisí i s dalšími vlastnostmi jednotlivých účastníků jako takových. J. V. Padučeva tyto vlastnosti nazývá **taxonomické charakteristiky** a považuje je za integrální součást popisu sémantiky a valenčních vlastností slovesa; srov. Kustova a Padučeva (1994), Padučeva (1998d), Padučeva (2002). S podobnými parametry popisu lexikálního významu počítá i Apresjan ed. (1999, 2000, 2003). Zůstává otázkou, zda máme taxonomické charakteristiky účastníků situace zohledňovat v situačním významu predikátů, nebo je raději považovat za jiné aspekty lexikálního významu, než je význam situační. Tuto otázku necháváme zatím otevřenou.

V závěru oddílu věnovaného vymezení lexikální konverzivnosti je třeba zmínit se ještě o jednom problému. Lexikální konverzivnost nelze zaměňovat s konverzivností vět. Lexikální konverzivnost se týká predikátových lexémů a jejich základových konstrukcí, nikoli vět. Proto obsahují-li dvě věty lexikální konverziva, neznamená to automaticky, že se jedná o konverzivní věty. V konverzivním vztahu jsou základové konstrukce lexikálních konverzí, srov. (21). Struktura složitějších vět s konverzivními predikáty však může být taková, že věty „nevyjadřují totéž“, a tudíž nejsou konverzivní; srov. věty (a) a (b) v (22), (23). Definici konverzivních vět zformulujeme ve čtvrtém oddíle této kapitoly, přehled faktorů, které ruší konverzivnost základových konstrukcí konverzivních predikátů, je obsažen v páté kapitole.

- (21) a. *Petr dal Honzovi novou telefonní kartu.*
 b. *Honza od Petra dostal novou telefonní kartu.*
- (22) a. *Petr rád dal Honzovi novou telefonní kartu*
 b. *Honza rád dostal od Petra novou telefonní kartu.*
- (23) a. *Petr chtěl Honzovi dát novou telefonní kartu.*
 b. *Honza chtěl od Petra dostat novou telefonní kartu.*

4.2. Syntaktický subjekt a slovesný rod

4.2.1. Lexikální konverzivnost a slovesný rod – funkční jednotka při strukturní odlišnosti

Na funkční souvislost mezi lexikální konverzivitou a kategorií slovesného rodu upozorňuje celá řada lingvistů; srov. např. Jespersen (1924), s. 167, Apresjan (1974a), s. 256, Daneš (1985), s. 31. Cenné postřehy k této problematice najdeme rovněž v publikacích představujících tzv. komunikativní interpretaci slovesného rodu; např. Plungjan (2000), Testelec (2001). Funkční příbuznost těchto dvou jevů je založena na tom, že jak lexikální konverzíva, tak aktivní a pasivní slovesné konstrukce tvoří výrazové páry umožňující „vyjádřit totéž z různé perspektivy“; srov. (24), kde je daná situace nejprve označena z hlediska Agentu (prostřednictvím aktivní formy slovesa *ukrást*) a poté z hlediska Patientu děje (pasivní formou stejného slovesa).

- (24) a. *Neznámí pachatelé ukradli vzácný rukopis z 15. století.*
 b. *Vzácný rukopis z 15. století byl ukraden neznámými pachateli.*

Nehledě na těsnou funkční blízkost se lexikální konverzivnost a slovesný rod také významně odlišují – z formálního hlediska se jedná o výrazové prostředky různého řádu: lexikální konverzivnost je vztahem lexikálním (týká se vztahu dvou lexikálních jednotek), zatímco slovesný rod je kategorií gramatickou (týká se vztahu dvou gramatických forem jednoho lexému). U slovesného rodu oproti lexikální konverzivitě prakticky odpadá problém s ověřováním totožnosti situačního významu, neboť automaticky počítáme s tím, že lexém v jakékoli své gramatické formě vyjadřuje stejný situační význam. Sloveso jako lexikální jednotka zadává korelaci komponentů svého situačního významu s TG funktoři; jeho aktivní a pasivní forma se pak liší tím, který z účastníků situace je obsazen v pozici syntaktického subjektu – ve větě (24a) je subjektem kognitivní Agens, v (24b) kognitivní Patiens. Vzhledem k tomu, že existuje neutrální způsob usouvztažnění jednotlivých typů hierarchií TG struktury daný základovou konstrukcí slovesa, můžeme slovesný rod nahlížet i jako gramatický prostředek změny výchozího usouvztažnění hierarchie TG funktořů s hierarchií syntaktického subjektu. V uvedeném pojetí slovesného rodu pomíjíme další rozdíly mezi aktivem a pasivem, jako je rezultativní význam pasiva, stylistické rozdíly mezi oběma formami apod.

Definice aktivní a pasivní formy slovesa: Aktivum a pasivum jsou dvě hodnoty gramatické kategorie slovesného rodu. Aktivní i pasivní forma téhož slovesa vyjadřují stejný situační význam (označují stejnou jazykově strukturovanou situaci) a účastníkům této situace připisují stejné TG funktoři, ale liší se usouvztažněním účastníků situace se syntaktickým subjektem. Subjektem aktivní konstrukce je jiný účastník (prototypicky s funktořem ACT), než jaký je

subjektem konstrukce pasivní (prototypicky jde o účastníka s funktoem PAT, někdy i ADDR).

V podobném smyslu píše o vztahu mezi lexikální konverzívností a slovesným rodem Daneš (1985), s. 58–59: „Základní rozdíl mezi oběma členy [páru konverzívních sloves] vyplývá z rozdílu mezi rovinou obsahovou (účastníci situace [...]) a rovinou jazykové prezentace této roviny obsahové, tj. rovinou významovou (participanty slovesného děje [...]). Právě rozdílné přiřazení jednotek těchto rovin zakládá sémantické distinkce mezi oběma členy. [...] pasivní diateze je založena na korelaci roviny významové a formální, kdežto hierarchizace našeho typu [tj. lexikální konverzívnost] na korelaci roviny významové a obsahové [...].“

Z pojetí kategorie slovesného rodu jako gramatického mechanismu měnícího neutrální korelaci hierarchií TG funktořů a syntaktického subjektu vyplývá, že změní-li se ve větě slovesný rod predikátu, dostávají se oba zmíněné typy TG hierarchií do rozporu – podle hierarchie TG funktořů je strukturně nejprivilegovanějším elementem významové stavby věty jiný účastník než podle hierarchie syntaktického subjektu. Zopakujme, že z hlediska hierarchie TG funktořů je strukturně nejprivilegovanější účastník, který je ve významové stavbě věty Aktorem, zatímco z hlediska hierarchie syntaktického subjektu je to účastník, který je syntaktickým subjektem věty. Ohnisko perspektivy mluvčího pak spočívá na tom účastníku, který je ve významové stavbě věty nejvíce privilegovaným elementem. Ve větě (24b) dochází k rozporu, neboť z hlediska hierarchie TG funktořů je strukturně nejvíce privilegován kognitivní Agens (*neznámí pachatelé*), zatímco z hlediska hierarchie syntaktického subjektu kognitivní Patiens (*vzácný rukopis z 15. století*). Je zřejmé, že pro takové případy je třeba zformulovat pravidlo umožňující rozhodnout, který ze dvou možných kandidátů je ve významové stavbě věty privilegovanějším elementem. Toto pravidlo nazveme pravidlem prominence syntaktického subjektu.

Pravidlo prominence syntaktického subjektu: Pokud je hierarchické uspořádání elementů významové stavby věty na základě hierarchie TG funktořů v rozporu s jejich uspořádáním na základě hierarchie syntaktického subjektu, strukturně nejprivilegovanějším elementem je element v pozici syntaktického subjektu.

Z pravidla prominence syntaktického subjektu vyplývá, že nejprivilegovanějším elementem TGR věty (24b) je kognitivní Patiens (*vzácný rukopis z 15. století*), a že tudíž tato věta vyjadřuje perspektivu, v jejímž ohnisku se nachází kognitivní Patiens.

4.2.2. Kombinace lexikální konverzívnosti se slovesným rodem

Strukturní rozdíly mezi lexikální konverzívností a slovesným rodem a vícerozměrnost TGR vytvářejí předpoklady k tomu, že lexikální konverzívnost a slovesný rod se mohou vzájemně kombinovat; srov. páry vět (25a), (25d) a (25b), (25c), které přebíráme z příkladu (61) uvedeného v předcházející kapitole. V zájmu přehlednosti uvádíme za každou větou v závorce schéma její TGR.

- (25) a. *Petr prodal Honzovi auto.* (ACT_{Sb} – V_{act} – ADDR – PAT)
b. *Honza koupil od Petra auto.* (ACT_{Sb} – V_{act} – ORIG – PAT)
c. *Auto bylo prodáno Honzovi (Petrem).* (PAT_{Sb} – V_{pas} – ADDR (– ACT))
d. *Auto bylo koupeno od Petra (Honzou).* (PAT_{Sb} – V_{pas} – ORIG (– ACT))

Dříve než odpovíme na otázku, zda kombinací lexikální konverzivnosti se slovesným rodem vznikají rovněž systémově konverzivní výrazy, porovnáme strukturní význam všech jednotlivých větných párů příkladu (25). Věty (25a) a (25b) jsou tvořeny lexikálními konverzivy v aktivní diatezi. Jejich predikáty jsou tudíž dva různé lexémy, které vyjadřují stejný situační význam, ale každý z nich přitom některým komponentům daného situačního významu (konkrétně kognitivnímu Agentu a Recipientu) připisuje jiné TG funkory. Také pozice syntaktického subjektu je pokaždé obsazena jiným účastníkem, hierarchie TG funktorů a hierarchie syntaktického subjektu jsou v souladu. Věta (25a) vyjadřuje perspektivu, v jejímž ohnisku je kognitivní Agens (*Petr*), a (25b) vyjadřuje perspektivu zaměřenou na kognitivního recipienta (*Honza*).

Věty (25a) a (25c) se liší slovesným rodem svých predikátů, jímž je v obou případech stejný lexém – sloveso *prodat*. Tento lexém zadává způsob usouvztažnění účastníků dané jazykově strukturované situace s TG funkory, který zůstává stejný ve všech jeho gramatických formách. Predikáty uvedených vět se liší usouvztažněním svých TG funktorů se syntaktickým subjektem: zatímco v (25a) je tento vztah bezpříznakový (syntaktickým subjektem je Aktor), v (25c) zaujímá pozici subjektu TG Patiens. Změna v korelaci TG funktorů s gramatémem subjektu je provázána formální morfologickou změnou slovesa. Na základě pravidla převahy prominence syntaktického subjektu stanovíme, že ve větě (25c) je perspektiva mluvčího zaměřena na kognitivního Patienta (*auto*). V analogickém vztahu jsou rovněž věty (25b) a (25d) s tím rozdílem, že jejich predikátem sloveso *koupit*.

Ve větách (25c) a (25d) se jedná o lexikální konverzivnost v pasivní diatezi. Věty jsou tvořeny dvěma různými slovesy vyjadřujícími stejný situační význam prostřednictvím jiného strukturního uspořádání (jiného usouvztažnění s TG funkory). Obě slovesa nicméně připisují kognitivnímu Patientu (*auto*) stejný TG funktor PAT, který se v pasivu stává syntaktickým subjektem konstrukce. Obě tyto věty tudíž vyjadřují perspektivu, v jejímž ohnisku je kognitivní Patiens (*auto*). V aktivních konstrukcích však každé z obou sloves danou situaci označuje z jiné perspektivy.

U dvojice (25a) a (25d) se setkáváme s kombinací lexikální konverzivnosti a změny slovesného rodu. Predikáty jsou dva konverzivní lexémy, které některým účastníkům situace připisují odlišné TG funkory. Kromě toho se predikáty liší i svou gramatickou formou, čili usouvztažněním TG funktorů se syntaktickým subjektem: sloveso *prodat* je v aktivu, sloveso *koupit* v pasivu. Strukturní význam predikátu věty (25d) se od strukturního významu predikátu věty (25a) liší jak usouvztažněním komponentů daného situačního významu s TG funkory, tak jejich usouvztažněním se syntaktickým subjektem. Jedná se o odlišnosti popsané v definici lexikální konverzivnosti a slovesného rodu, proto budeme vztah mezi aktivní a pasivní formou dvou lexikálních konverziv rovněž považovat za vztah konverzivní.

4.3. Aktuální členění

Ukázali jsme, že různé usouvztažnění komponentů situačního významu predikátu s TG funkory a syntaktickým subjektem je podstatou významové odlišnosti dvou typů systémově konverzivních výrazů: lexikálních konverziv a rodových forem slovesa. Nyní prověříme, zda systémově konverzivní výrazy vznikají i v případě, kdy jsou komponenty situačního významu predikátu různým způsobem uspořádány do hierarchie aktuálního členění. Svým aktuálním členěním se odlišují např. věty v (26).

- (26) a. *Honza koupil od Petra auto.*
- b. *Auto Honza koupil od Petra.*
- c. *Honza auto od Petra koupil.*

d. *Od Petra koupil Honza auto.*

Především je nápadné, že věty z (26) se liší pouze slovosledem, nikoli morfologickou formou některých svých komponentů.¹¹⁰ Je tudíž otázkou, jaké výrazy by vlastně v uvedených větách bylo možné označit za systémově konverzívní, pokud i nadále předpokládáme, že systémově konverzívní výrazy nelze ztotožňovat s konverzívními větami.

Na základě jakých testovacích kritérií vlastně zjišťujeme, že věty z (26) vyjadřují různé strukturní významy? Každá z uvedených vět je především použitelná v jiných kontextech (odpovídá na jiné otázky, může fungovat jako reakce pouze na určité výroky), tj. plní v jazyce svou specifickou funkci. (26a) je např. vhodnou odpovědí na otázky „Co udělal Honza?“ nebo „Co Honza koupil od Petra?“; (26b) odpovídá na otázku „Od koho Honza koupil auto?“; (26c) může být použita jako reakce na tvrzení, že Honza si půjčil nebo dostal od Petra auto; (26d) pak odpovídá na otázku „Co Honza koupil od Petra?“.

Ve FGP zastáváme stanovisko, že věty lišící se co do svého strukturního významu pouze aktuálním členěním a co do své formální stránky pouze slovosledem nebo intonací mohou vyjadřovat jiný faktický význam (sdělovat něco jiného). Svědčí o tom skutečnost, že takové věty mohou mít odlišné pravdivostní podmínky. Podstatou přístupu FGP je tedy úvaha, že odlišná reprezentace významu věty (rozdílné AČ) implikuje odlišnost pravdivostních podmínek výpovědi. Srov. věty v (27), z nichž pouze (27b) je pravdivá v našem aktuálním světě. Věta (27a) by byla pravdivá v případě, že česky by se nemluvilo nikde jinde než na Moravě.¹¹¹

- (27) a. *Česky se mluví na Moravě.*
b. *Na Moravě se mluví česky.*

Melčuk (2001), s. 55–56, uvádí podobný příklad v angličtině (srov. (28)) a nabízí vysvětlení, které vychází z opačného nazírání problému vztahu mezi faktickým a strukturním významem věty, než je běžné ve FGP.¹¹²

- (28) a. *Only I love my wife.*
b. *My wife is loved only by me.*

Z vět uvedených v (28) je pouze (28a) dvojznačná, neboť výraz *my wife* může označovat jak konkrétní ženu mluvčího (‘Já jsem jediný muž, který miluje MOU ženu’), tak jakoukoli ženu jakéhokoli muže (‘Já jsem jediný muž, který miluje SVOU ženu’). Věta (28b) vyjadřuje pouze první význam. Melčuk obrací vztah mezi strukturní a faktickou stránkou významu věty, když tvrdí, že „rozdíl v propozičním významu je tu opět primární, a význam (28b) – ‘Já jsem jediný muž, který miluje MOU ženu’ – může být vyjádřen jak větou (28a), tak větou (28b), zatímco význam ‘Já jsem jediný muž, který miluje SVOU ženu’ může být vyjádřen pouze větou (28a).“¹¹³ Tj. podle Melčuka je třeba se ptát, jakým syntaktickým významem (strukturním uspořádáním) mohou být v daném jazyce vyjádřeny určité propoziční (faktické) významy, a nikoli jaký faktický význam vyjadřují určité větné významové struktury. Zaujmeme-li Melčukovo stanovisko, pak z rozboru příkladu (28) vyplývá, že

¹¹⁰ Možné intonační rozdíly mezi větami z (26) pomijíme; zde i dále budeme předpokládat, že věty mají ve své zvukové realizaci nepříznakovou intonaci.

¹¹¹ Srov. Hajičová, Panevová a Sgall (2002b), s. 99.

¹¹² Příklad původně pochází z Dahla (1974), s. 76–77.

¹¹³ “The difference in propositional meaning is again primary, and the meaning of (28b) – ‘I am the only man who loves MY wife’ – can be expressed by both (17a) and (17b), while the meaning ‘I am the only man who loves HIS OWN wife’ can be expressed only by (28a).” Melčuk (2001), s. 55–56. Číslování příkladů je přizpůsobeno našemu číslování.

některé propoziční/situační významy mohou být v daném jazyce vyjádřeny pouze prostřednictvím jednoho určitého strukturního významu (jako v angličtině význam ‘Já jsem jediný muž, který miluje SVOU ženu’), zatímco jiné mohou být vyjádřeny prostřednictvím několika odlišných strukturních významů (jako v angličtině význam ‘Já jsem jediný muž, který miluje MOU ženu’). Aplikujeme-li Melčukův přístup na věty z (27), pak můžeme říci, že význam ‘Čeština je jazyk, kterým se mluví pouze na Moravě’ lze vyjádřit dvěma strukturami aktuálního členění, zatímco význam ‘Čeština je jeden z jazyků, kterými se mluví na Moravě’ pouze strukturou odpovídající větě (27b).

Je zřejmé, že Melčukovo stanovisko vycházející z analýzy propozičního (faktického) významu věty je konzistentní s naším pojetím konverzivnosti coby vztahu založeného na totožnosti situačního významu při rozdílnosti významu strukturního. Podobně jako určité jazykově strukturované situace odpovídající lexikálním významům predikátů mohou být vyjádřeny odlišným strukturním (syntaktickým) uspořádáním fixovaným buď lexikálně (lexikální konverziva), nebo gramaticky (slovesný rod), tak i některé propoziční významy vět mohou být vyjádřeny jen prostřednictvím určitého aktuálního členění, tj. určitým hierarchickým uspořádáním daného propozičního významu. Při takovém přístupu se lexikální konverzivnost, slovesný rod a aktuální členění zdají být svou podstatou velmi blízké. Zásadní odlišnost mezi nimi spočívá v tom, že jestliže lexikální konverzivnost a slovesný rod se týkají lexémů (ať už jejich lemmatické podoby, nebo gramatických forem), aktuální členění se může realizovat pouze v rámci věty (resp. výpovědi).

Jestliže lexikální konverzivnost, slovesný rod a aktuální členění můžeme nazírat jako jevy svou podstatou do jisté míry podobné (které prostřednictvím hierarchického uspořádání významových elementů slouží k vyjadřování různé perspektivy), naskytá se otázka, jak je tomu s jejich podobností a souhrou funkční – zda je např. oprávněné považovat lexikální konverziva a rodové formy slovesa za výrazové prostředky aktuálního členění. Melčuk (2001) ukazuje, že v širokém typologickém záběru, tento závěr oprávněný je – lexikální konverzivnost spolu se slovesným rodem a slovosledem skutečně v jazycích různých typů představují základní výrazové prostředky aktuálního členění (u Melčuka komunikativní organizace významu). Jednotlivé jazyky se však liší v tom ohledu, zda aktuální členění vyjadřují spíše slovosledem, nebo spíše syntaktickou konstrukcí (tj. způsobem uspořádání participantů do valenčního rámce a výběrem syntaktického subjektu). V češtině stejně jako v jiných slovanských jazycích je pro vyjádření aktuálního členění závažnější slovosled, zatímco v angličtině nebo francouzštině, které mají slovosled do značné míry gramatikalizovaný, hraje při vyjadřování aktuálního členění klíčovou roli volba syntaktické konstrukce (zvláště rodové formy slovesa). O rozdílech ve funkci slovesného rodu v souvislosti s vyjadřováním aktuálního členění v různých jazycích psal již Mathesius (1939). Souvislosti a rozdíly mezi lexikální konverzivností a aktuálním členěním v češtině nám pomůže osvětlit srovnání vět z příkladu (29).

- (29) a. *Petr Honzovi prodal auto.*
 b. *Od Petra Honza koupil auto.*

Věty (29a) a (29b) vyjadřují stejný situační význam a jejich strukturní významy se liší usouvztažením účastníků situace s TG funktoři a syntaktickým subjektem (predikáty těchto vět jsou aktivní formy lexikálních konverziv). Věty mají stejný slovosled; jejich aktuální členění ověříme rekonstrukcí možných kontextů:

- (29a)' (*Co prodal Petr Honzovi?*) *Petr*_T *Honzovi*_T *prodal*_T *auto*_F.
 (29b)' (*Co koupil Honza od Petra?*) *Od Petra*_T *Honza*_T *koupil*_T *auto*_F.

Vidíme, že obě věty mají stejné aktuální členění (komponenty situačního významu stejným způsobem rozmíst'ují v hierarchii aktuálního členění), nejsou však kontextově zaměnitelné, neboť odpovídají na různé otázky. Věta (29a) nemůže být odpovědí na otázku *Co koupil Honza od Petra?* a věta (29b) nemůže odpovídat na otázku *Co prodal Petr Honzovi?*. Kontextová nezaměnitelnost souvisí s tím, že věty (29a) a (29b) nejsou významově zcela ekvivalentní – liší se některými aspekty strukturního významu, konkrétně usouvztažením participantů situace s TG funktořy a syntaktickým subjektem. Věty z příkladu (29) jsou důkazem toho, že v češtině se může obsazení komponentů situačního významu do hierarchie aktuálního členění rozcházet s uspořádaním do hierarchie TG funktořů a syntaktického subjektu, a tudíž lexikální konverzívnost a slovesný rod nemůžeme považovat za výrazové prostředky aktuálního členění. V příkladu (30) uvádíme věty, v nichž jsou všechny tři TG hierarchie v souladu. Jedná se o výchozí (nepříznakové) varianty vět (29a) a (29b).

- (30) a. *Petr prodal Honzovi auto.*
b. *Honza koupil od Petra auto.*

Jak jsme již ukázali výše, v nepříznakovém TG uspořádaní komponentů situačního významu je Aktor syntaktickým subjektem a zároveň tématem, ostatní elementy syntaktické struktury patří k rématu a jsou uspořádané v souladu s hloubkovým slovosledem. Vzájemná korelace mezi Aktorem, subjektem a tématem však může být v češtině porušena, aniž by věta utrpěla na své gramatičnosti. Takové případy (tzv. příznakový slovosled) jsou zdrojem obsahově totožných parafrází.

V češtině jsou základními prostředky k vyjadřování aktuálního členění slovosled a intonace. Lexikální konverzíva a aktivní a pasivní slovesné formy nelze v češtině považovat za prostředky aktuálního členění, neboť případy, kdy Aktor a subjekt konstrukce není jejím tématem, jsou z hlediska gramatičnosti a přípustnosti zcela v pořádku. Nicméně i v češtině je znatelná tendence používat lexikální konverzíva a slovesný rod tak, aby všechny tři TG hierarchie byly v souladu, tj. aby Aktor byl zároveň subjektem a tématem konstrukce. Svědčí o tom jednak nepříznakovost takových konstrukcí (srov. pojem základové konstrukce predikátu) a jednak řada textových výskytů lexikálních konverzíví doložených z českého a ruského korpusu, kdy parafráze pomocí odpovídajícího konverzíva není přípustná jen proto, že by došlo k narušení koherence textu. Těmito případy se podrobněji zabýváme v oddíle 5.2.3.

4.4. Systémově konverzívní výrazy a konverzívní věty

Nyní můžeme přistoupit k zformulování definice systémově konverzívních výrazů a konverzívních vět. Předpokládáme, že vymezení konverzívních výrazů je jazykově specifické, proto se uvedené definice vztahují pouze k češtině.

Definice systémově konverzívních výrazů: Systémově konverzívní výrazy (systémová konverzíva) jsou takové výrazy predikátového charakteru, které splňují právě jednu z následujících podmínek:

- 1) jsou lexikálními konverzívy ve stejné rodové formě;
- 2) jsou aktivní a pasivní formou téhož slovesa;
- 3) jsou lexikálními konverzívy a zároveň aktivní a pasivní slovesnou formou.

Definice konverzívních vět: Konverzívní věty jsou takové věty, které jsou obsahově totožnými parafrázemi a jejich hlavními predikáty jsou systémově konverzívní výrazy.

Podle definice systémově konverzívních výrazů rozlišujeme tři typy systémových konverzí: lexikální konverzíva ve stejné rodové formě, aktivum a pasivum téhož slovesa a případy, kdy se lexikální konverzívnost kombinuje se slovesným rodem. Příkladem třetího typu systémových konverzí jsou např. dvojice: *prodat – být koupen*, *být dán – dostat*, *být půjčen – půjčit si*.

Z definice konverzívních vět pak plyne, že konverzívní věty jsou speciálním typem obsahově totožných parafrází. Vraťme se ještě jednou k větám, kterými jsme se zabývali v závěru předcházející kapitoly (viz příklad (31)) a pomocí nově zformulované definice konverzívních vět určíme, které z nich jsou obsahově totožnými parafrázemi a které konverzívními větami.

- (31) a. *Petr prodal Honzovi auto.*
 b. *Honza koupil od Petra auto.*
 c. *Auto bylo prodáno Honzovi (Petrem).*
 d. *Auto bylo koupeno od Petra (Honzou).*
 e. *Auto Honza koupil od Petra.*
 f. *Honza od Petra auto koupil.*
 g. *Honzovi bylo prodáno auto (Petrem).*
 h. *Od Petra bylo koupeno auto (Honzou).*
 i. *Včera Honza koupil od Petra auto.*
 j. *Včera Honza zaplatil Petrovi za auto 10 000.*
 k. *Představ si, že Honza za tu starou škodovku dal 10 000!*
 l. *Petr s Honzou včera něco kutili v garáži.*

Věty (i)–(l) nejsou obsahově totožnými parafrázemi (a tudíž ani konverzívními větami) vět (a)–(h), neboť buď sdělují o dané události jiné informace, nebo danou událost představují jako jinou jazykově strukturovanou situaci. Ze stejných důvodů nejsou věty (i)–(l) ani vzájemnými obsahově totožnými parafrázemi.

Naproti tomu věty (a)–(h) jsou obsahově totožné parafráze, avšak ne všechny tyto věty jsou vzájemně konverzívní. Konverzívními větami jsou mezi větami (a)–(h) dvojice, které:

- obsahují lexikální konverzíva ve stejné rodové formě: (a):(b), (a):(e), (a):(f), (c):(d), (c):(h), (d):(g), (g):(h);
- obsahují aktivum a pasivum stejného slovesa: (a):(c), (a):(g), (b):(d), (b):(h), (d):(e), (d):(f), (e):(h), (f):(h);
- obsahují lexikální konverzíva v různých rodových formách: (a):(d), (a):(h), (b):(c), (b):(g), (c):(e), (c):(f), (e):(g), (f):(g).

Dvojice vět, které neobsahují žádné systémově konverzívní výrazy, nejsou konverzívními větami, ačkoli mohou být obsahově totožnými parafrázemi. V daném případě se jedná o věty, které se liší pouze svým aktuálním členěním (z formálního hlediska slovosledem). Mezi větami (a)–(h) k nim patří následující dvojice: (b):(e), (b):(f), (c):(g), (d):(h), (e):(f).

5. Některé aspekty užití lexikálních konverzí v mluvě

Již jsme upozornili na to, že je na místě rozlišovat konverzívnost jako systémový jev (tj. konverzívnost základových konstrukcí lexikálních konverzí, aktivní a pasivní konstrukce téhož slovesa, příp. kombinaci obojího) a konverzívnost větnou. V předcházející kapitole jsme ukázali, že pouze systémová konverzíva mohou tvořit konverzívní věty, avšak ne všechny věty, jejichž predikáty jsou systémově konverzívními výrazy, jsou věty vzájemně konverzívní. Domníváme se, že větnou konverzívnost je nejlepší zkoumat jako konverzívnost konkrétních výpovědí, tj. nikoli rozbořením izolovaných vět obsahujících konverzívní výrazy (konverzívnost vět coby systémových jednotek), nýbrž analýzou konkrétních výpovědí zasazených do širšího kontextu (minimálně tří vět). Z tohoto pohledu problematika větné konverzívnosti těsně souvisí s otázkou, na jakém základě se mluvčí při vytváření výpovědi rozhoduje pro jeden z konverzívních výrazů, neboli jaké faktory ovlivňují, že v daném kontextu je použito právě jedno určité, a nikoli jiné konverzívíum?

Problém, na jakém základě probíhá výběr konverzívního výrazu při vytváření výpovědi, jsme zatím řešili v dvojí souvislosti. Z psychologického hlediska můžeme říci, že mluvčí do své výpovědi o určité situaci vybírá jeden z konverzívních výrazů podle toho, z jaké perspektivy chce danou situaci označit; z hlediska formálního popisu jazyka pak funkční podstatu konverzívnosti spatřujeme v možnosti vyjádřit určitý situační význam prostřednictvím různého strukturního uspořádání. Podíváme-li se nyní na daný problém z hlediska lingvistiky textu, bude nás zajímat, zda je užití konkrétního konverzívního výrazu v určitém kontextu ovlivněno charakterem tohoto kontextu, a pokud ano, pak jakým způsobem. Za kontext konverzívního výrazu budeme považovat nejen jeho bezprostřední syntaktické okolí (výpověď, jejíž je součástí), ale i jeho širší syntaktický kontext (minimálně předcházející a následující větu).

Výzkum způsobu používání systémově konverzívních výrazů v mluvě jsme se rozhodli provést na jedné reprezentativní dvojici konverzívních sloves: českých sloves *dát – dostat* a jejich ruských protějšků *дать – получить*. Tato slovesa jsme zvolili proto, že představují jeden z centrálních (nejtypičtějších) párů lexikálních konverzí a jsou v obou jazycích značně frekventovaná. Kontexty zvolených sloves jsme čerpali z Českého národního korpusu, z Národního korpusu ruského jazyka a z korpusu ruských textů, který je budován na Filologické fakultě Moskevské státní univerzity pod vedením A. A. Polikarпова.

Při rozboru kontextového materiálu se potvrdil intuitivní předpoklad, že zdaleka ne všechny věty obsahující systémově konverzívní výraz mohou být strukturně změněny tak, aby dané konverzívíum mohlo být nahrazeno svým protějškem při zachování obsahové ekvivalence původní a nové parafráze – jinak řečeno, že v řadě kontextů nelze provést větnou konverzi. Jestliže konverzívní výrazy považujeme za prostředek vyjádření různé perspektivy mluvčího vzhledem k označované situaci, znamená to, že v mnoha kontextech je velmi obtížné, někdy i zcela nemožné, změnit perspektivu tak, aby v dané výpovědi mohl být použit druhý člen konverzívního páru, než jaký zvolil mluvčí. Perspektiva, kterou mluvčí vzhledem k označované skutečnosti zaujímá, se tudíž zřejmě projevuje nejen ve výběru konverzívního predikátu, ale i v dalších parametrech výpovědi i jejího širšího kontextu. Pokud je tento předpoklad správný, znamená to, že užití určitého konverzívního predikátu v mluvě by mělo odpovídat řadě sémantických, syntaktických a textových kritérií, která musí kontext splňovat, aby v něm mohl být použit právě tento predikát, a ne jeho konverzívní protějšek. V této kapitole se budeme snažit sestavit orientační přehled takových kritérií.

5.1. Konverzívní význam a obligatornost užití systémově konverzívního výrazu v daném kontextu

Vzhledem k tomu, že prakticky všechna slova přirozeného jazyka jsou polysémní, je při testování konverzibility vět obsahujících systémově konverzívní výrazy především nutné si uvědomit, zda predikát (předpokládané konverzívim) v dané větě vystupuje v konverzívním významu či nikoli. Za **konverzívní významy** polysémního slova považujeme takové významy daného slova, k nimž existuje alespoň jedno lexikální konverzívim; za **nekonverzívní významy** polysémního slova pak všechny jeho významy, pro něž žádné lexikální konverzívim není. Obecně platí, že různé konverzívní významy téhož slova mohou mít různá lexikální konverzíva, tj. mohou tvořit konverzívní pár s různými lexémy.

Vzhledem k bohaté polysémii a polyfunkčnosti sloves *dát, dostat, дать, получить*, hraje rozlišení jejich významů na konverzívní a nekonverzívní významnou roli. V (1)–(4) uvádíme příklady kontextů, v nichž jsou daná slovesa užitá v jednom ze svých nekonverzívních významů. Takové kontexty předem vyloučíme z další analýzy.

- (1) *Taky důkaz, co? Už je toho dost, aby páni <dali> zatknout i tu ženskou. Ale prý ještě máme najít nějaké pořádné důkazy [...]*
- (2) *Vaším úkolem není nic jiného než jej leštit. Co nejlépe. Kdykoli na to <dostanete> chuť.*
- (3) *Так ли это, можно будет оценить 16 и 17 ноября, когда ветеран рок-сцены <даст> два концерта в Государственном Кремлевском дворце.*
- (4) *<Получив> облегчение от болезни, я вступил в командование отдельным корпусом военных поселений.*

Slovesa *dát, dostat, дать, получить* tvoří v rámci svých konverzívních významů řadu ustálených predikativních spojení se jmény, v nichž je přímý význam slovesa potlačen; srov. *dát souhlas, příkaz, přednost, záruku; dostat ponaučení, varování, něco na starost; дать возможность, право; получить ранение, доступ к чему-л., водительские права*.¹¹⁴ K těmto ustáleným spojení existují konverzívní protějšky, v některých případech však konverzívní výraz není tvořen slovesem, které je lexikálním konverzívim slovesa *dát, dostat, дать, получить* v jejich základním významu. Totéž platí i pro některá slovní spojení, v nichž slovesa *dát, dostat, дать, получить* vystupují jako plnovýznamová slovesa. Několik příkladů uvádíme v následujícím přehledu:

dát pokoj komu – mít pokoj od koho
dát jistotu komu – mít jistotu (dekauzativum)

dostat důtku od koho – dát/ udělit důtku komu
dostat pohlavek od koho – dát/ uštvět pohlavek komu
dostat pět let (vězení) od koho – dát pět let komu/ odsoudit koho na pět let
dostat hlas od koho – dát hlas komu/ hlasovat pro koho
dostat odpověď od koho – odpovědět komu
dostat varování od koho – varovat koho
dostat gól od koho – dát/ střílet gól komu
dostat/ obdržet zprávu od koho – dát/ poslat zprávu komu
dostat jméno od koho – dát jméno komu/ pojmenovat koho/ nazvat koho
dostat možnost od koho – dát/ poskytnout možnost komu

¹¹⁴ Ustálená spojení se slovesy *dát, дать* často vyjadřují lexikální funkci Oper₁, spojení se slovesy *dostat, получить* funkci Oper₂.

dostat co z koho – říci komu co
dostat koho do rukou – dostat se do rukou komu

дать кому-л. возможность сделать что-л. – получить от кого-л. возможность сделать что-л./ иметь возможность сделать что-л. (dekauzativum)
дать интервью кому-л. – получить интервью от кого-л./ взять интервью у кого-л.

получить дозу яда от кого-л. – ввести дозу яда кому-л.
получить документы от кого-л. – дать/ выдать документы кому-л.
получить мешочек от кого-л. – дать/ отдать мешочек кому-л.
получить 200 рублей в кассе – дать/ выплатить 200 рублей кому-л.
получить инъекцию/ укол от кого-л. – сделать укол кому-л.
получить выговор от кого-л. – сделать выговор кому-л.
получить заверение от кого-л. – заверить кому-л.
получить удовольствие от чего-л. – доставить удовольствие кому-л.
получить ответ от кого-л. – ответить кому-л.
получить отказ от кого-л. – отказать кому-л.
получить свободу от кого-л. – освободить кого-л.
получить товар от кого-л. – доставить товар кому-л.
получить известие о чем-л. от кого-л. – сообщить кому-л. что-л.

Z uvedeného orientačního přehledu, který byl zpracován na základě kontextů získaných z českého a ruského korpusu, je zřejmé, že konverzívní záměny sloves *dostat* a *получить* jsou daleko různorodější a bohatší než konverzívní výrazy ke slovesům *дát* a *дать*. Tato skutečnost svědčí o tom, že čeština a ruština disponují větším bohatstvím lexikálních prostředků pro označení kauzativního děje než pro označení nekauzativního děje.

Poté, co jsme z kontextového materiálu vybrali pouze ty kontexty, v nichž slovesa *дát*, *dostat*, *дать*, *получить* vyjadřují jeden ze svých konverzívních významů, můžeme přistoupit k analýze textového výskytu daného lexikálního konverzíva, kterou založíme na testování **obligatornosti** užití určitého konverzívního predikátu v daném kontextu. Jestliže v daném kontextu nelze provést větnou konverzi, pak je konverzívum, které je ve větě použito, v daném kontextu obligatorní. Pokud je konverze věty v daném kontextu možná, znamená to, že konverzívum v daném kontextu obligatorní není. V našem výzkumu se zaměříme na analýzu kontextů, v nichž je výskyt jednoho z konverzívních sloves *дát*, *dostat* a *дать*, *получить* obligatorní a pokusíme se zjistit, jaké sémantické, syntaktické a hypersyntaktické vlastnosti kontextu tuto obligatornost způsobují.

V příkladech (5)–(6) uvádíme příklady obligatorního užití sloves *дát* a *дать*, v (7)–(8) pak příklady jejich užití neobligatorního. Za kontexty, které představují neobligatorní užití daného konverzívního slovesa, v závorce uvádíme konverzívní parafrázi dané věty.

- (5) „[...] *Peníze nikdo <nedá> na hypotetický projekt, a ten nelze zadat bez pozemku. Armáda předkládá stále nové podmínky, jako by neexistovala dohoda, podle které už to mělo být dávno vyřízené,*“ *dodává J. Vlach.*
- (6) *Стремительный темп перемещения по планете не помешал знаменитому музыканту <дать> интервью корреспонденту "Известий" и нескольким другим российским репортерам.*
- (7) *Polévalo ji rozčarování. Nakonec si ještě bude někdo myslet, že jí šperk <dal> Alfred Neugeborn. A na dědictví neměla nejmenší potvrzení. (≈ ... že šperk dostala od Alfreda...)*
- (8) *и автомобиль вспыхнет факелом благодаря тем трем литрам бензина, что они получают от самого Ляпы. Действительно, бензин своим палачам <дал> Ляпа.*

Прибыв в Красноярск, они остановились в "Уюте". (≈ ... бензин палачи получили от Ляпы...)

5.2. Kritéria ovlivňující výběr systémově konverzívního výrazu v mluvě

5.2.1. Sémantická kritéria

Mezi sémantická kritéria, která mají při tvorbě výpovědi vliv na výběr konverzívního predikátu, řadíme skutečnosti dvojího druhu. Především je důležité, který z konverzívních predikátů svou valenční strukturou lépe odpovídá komunikativním záměrům mluvčího, jeho kognitivním znalostem o situaci apod. Pokud např. mluvčí ve výpovědi o situaci označované slovesy *dát* a *dostat* nemá v úmyslu uvádět kognitivního Agenta nebo jej nezná, je pro něj výhodné použít sloveso *dostat*, v jehož valenčním rámci je kognitivní Agens strukturován jako fakultativní Origo, které nemusí být u slovesa *dostat* vyjádřeno. Srov. kontext (9), z něhož se posluchač nedozvídá nic o tom, od koho příslušné ministerstvo dostane peníze, a proto nelze provést konverzi věty pomocí slovesa *dát*.

(9) *Jednání [...] však už podle náčelníka Horské služby spějí do finíše. Horské službě přitom nejde o to, zda peníze za její zásahy <dostane> ministerstvo zdravotnictví či financí.*

K druhému okruhu sémantických kritérií relevantních pro výběr konverzívního predikátu řadíme případy, kdy je situační sémantika výpovědi modifikována modálním významem. Z různých modálních modifikací, které výpověď může obsahovat, jsou na výběr konverzívního predikátu citlivé především imperativ a některá modální slovesa.

5.2.1.1. Míra konkretizace označované situace

Lexikální konverziva se podobně jako jiné predikáty v mluvě používají jak s plně, tak s jen částečně realizovanou valencí. Z hlediska potenciální konverze věty je samozřejmě ideální, aby lexikální konverzívum mělo v daném kontextu plně obsazenou valenci, tj. aby všichni účastníci jazykově strukturované situace označované daným konverzívním párem byli ve větě explicitně uvedeni. V takových případech by konverzi věty nemělo nic bránit, jak ukazují příklady (10)–(13), pokud není konverze znemožněna jinými faktory sémantického, syntaktického nebo hypersyntaktického rázu.

(10) *[...] pan Živnostek u stolu se mohl udávit, jedině zvěrolékař mu <dal> děsnou herdu do zad a zuby vyletěly a padly pod stůl [...]* (≈ ... jedině od zvěrolékaře dostal děsnou herdu do zad...)

(11) *Proč by potom pan Ješek <dostal> od krále důtku za svou prchlivost?* (≈ Proč by potom král dal panu Ješkovi důtku za prchlivost?)

(12) *Завтра мы дадим вам подробные инструкции.* (≈ Завтра вы получите от нас подробные инструкции.)

(13) *"Мы не <получили> от государства ни копейки", – признался на встрече с журналистами Михаил Швыдкой.* (≈ Нам государство не дало ни копейки)

V řadě konkrétních textů však u konverzívního slovesa zůstává alespoň jedna valenční pozice povrchově neobsazena, takže ve větě nemáme zmíněny všechny potřebné účastníky situace, které potřebujeme znát k tomu, abychom mohli provést konverzi věty. Je zajímavé, že přesto v některých případech lze větnou konverzi provést i za těchto podmínek. Skutečnost, že v některých případech povrchová absence aktantu konverzívního slovesa větnou konverzi znemožňuje a v jiných případech nikoli, bezpochyby souvisí s tím, že morfeematická nepřítomnost slovesného doplnění ve větě může být způsobena různými důvody. Především je třeba odlišovat případy aktuální (kontextové) elipsy od elipsy systémové (tzv. nulových elementů) a v případě fakultativních aktantů i od kontextů, kdy je povrchová nepřítomnost doplnění projevem jeho hloubkové nerealizace. O rozdílu mezi aktuální a systémovou elipsou píše např. Panevová (1998a); různými typy nulových elementů z hlediska FGP se zabývá Panevová (1973, 1976), nověji pak Panevová a Řezníčková (2001), Řezníčková (2002), Marková a Panevová (2003).

Aktuální elipsa je spojena s výstavbou textu; referent vynechaného slovesného doplnění sice není ve větě explicitně pojmenován, avšak posluchač jej může jednoznačně identifikovat na základě znalosti širšího kontextu nebo situace promluvy. V TG zápisu věty stojí na místě aktuální elipsy uzel, do něhož je zkopírován výraz z předcházejícího kontextu, jenž byl v dané větě aktuálně elidován.

Jinou povahu má **elipsa systémová**, která je projevem systémové dekonkretizace slovesného doplnění. Projevem systémové elipsy jsou tzv. nulové elementy (přesněji nulové aktanty) v TGR. Referent nulového elementu existuje, ale je dekonkretizován, tj. je jím každý referent, který je pro danou situaci v dané roli typický, nic konkrétnějšího se o něm z výpovědi mluvčího ani z širšího kontextu nedozvídáme. V současné době v rámci FGP rozlišujeme dva druhy nulových elementů: **všeobecný aktant** (Gen) a **nespecifikovaný aktant** (Unsp), přičemž všeobecný aktant je považován za méně konkrétní (méně specifikovaný, zobecněnější) než aktant nespecifikovaný.¹¹⁵ V češtině se nulové elementy obou typů realizují především v pozici Aktora (srov. (14)–(15)), v níž jsou také nejlépe prozkoumané. Kromě Aktora zevšeobecnění podléhá rovněž *Patiens* (*Náš Honza už čte*), *Adresát* (*Honza vždy říká pravdu*) a pravděpodobně i *Původce* a *Výsledek* (*Sousedí přestavují domek*), zatímco statut nespecifikovanosti je nesporně prokazatelný pouze pro pozici Aktoru. Rozdíl mezi aktuální a systémovou elipsou a dva typy nulových elementů, které jsou ve FGP zavedeny pro popis češtiny, ilustrujeme na větách (14)–(17). Věta (14) obsahuje konkrétní, explicitně vyjádřený Aktor. Ve větě (15) je nepřítomnost Aktoru projevem aktuální elipsy – Aktora identifikujeme s konkrétními referenty na základě znalosti předcházejícího textu. Příklady systémové elipsy Aktoru představují věty (16) a (17); v TGR těchto vět stojí na místě Aktora nulový element, a to buď s funktorem Unsp_{ACT} (nespecifikovaný Aktor), srov. (16), nebo s funktorem Gen_{ACT} (všeobecný Aktor), srov. (17). V češtině je výrazovým prostředkem nespecifikovaného Aktoru 3. osoba plurálu, zatímco všeobecný Aktor se vyjadřuje zvrátným pasivem.

(14) *V časopise „Týden“ píší novináři z agentury „Epicentrum“ o nejnovějším vývoji situace v Čechsku.*

(15) [*Novináři z agentury „Epicentrum“ opět předběhli ostatní zahraniční zpravodaje.*] *V časopise „Týden“ píší o nejnovějším vývoji situace v Čechsku.*

(16) *V časopise „Týden“ píší o nejnovějším vývoji situace v Čechsku.*

(17) *V časopise „Týden“ se píše o nejnovějším vývoji situace v Čechsku.*

¹¹⁵ O sémantickém rozdílu mezi nespecifikovaným a všeobecným aktantem viz Řezníčková (2002), Marková a Panevová (2003).

Nejvyšším stupněm „dekonkretizace“ aktantu je v jistém smyslu jeho absolutní absence jak v povrchové, tak v hloubkové stavbě věty, tj. **nerealizace aktantu**. Platí, že zcela nerealizovány mohou zůstat pouze aktanty fakultativní (tedy v žádném případě ne Aktor).¹¹⁶ Ve větě (18) zůstal nerealizován fakultativní Původce (*od koho jsem koupil*).

(18) *Koupil jsem si nové sandály za 1000 korun.*

Panevová a Řezníčková (2001) upozorňují, „že i s použitím explicitních kritérií nastávají jisté problémy při snaze důsledně odlišit «zevšeobecnění» aktantu (vyjádřeného nulovou formou, tj. jeho morfematickou nepřítomností) od jeho nevyužití v daném konkrétním případě (tj. nerealizaci aktantu, který je v terminologii FGP fakultativní, v terminologii Danešové potenciální)“.¹¹⁷ Zdá se, že v této distinkci hraje jistou úlohu i rozdíl mezi aktuálním a neaktuálním (např. uzuálním) použitím slovesa – „neaktuální užití navozuje interpretaci prázdného místa jako ‘cokoli, co je pro činnost obvyklé’, tedy vlastní všeobecnost, zatímco interpretace nuly u aktuálního užití je ‘něco (konkrétního, ale nikoli informačně podstatného)’“.¹¹⁸ Chybějící *Patiens (na čem spolupracuji)* ve větě (19) máme sklon interpretovat spíše jako zevšeobecněný než jako nerealizovaný.

(19) *Spolupracuji s ním rád.*

Poté, co jsme stručně vyložili různé možnosti interpretace povrchově neobsazených valenčních pozic predikátů, můžeme prověřit, které typy elipsy, resp. které typy nulových elementů, větné konverzi nevadí a které ji naopak znemožňují (tj. vytvářejí kontexty, v nichž je dané konverzívum použito obligatorně).

Řada korpusových dokladů sloves *dát, dostat, дать, получить* svědčí o tom, že kontextová elipsa aktantu není pro větnou konverzi překážkou. Srov. (20)–(21), kde je kontextově vypuštěn kognitivní Recipient (tektogramatický ADDR) a (22)–(23) s kontextovou elipsou kognitivního Agentu (tektogramatického ORIG).

(20) *"Při výkupu není možné požadovat od občanů občanský průkaz. <Dali> jsme ale příkaz, aby naši zaměstnanci nebrali materiál, pokud mají podezření, že pochází z krádeží," konstatoval ředitel Sběrných surovin Olomouc ing. Zdeněk Mank. (≈ ... naši zaměstnanci ale dostali příkaz, aby nebrali materiál...)*

(21) *Я пошел в Союз композиторов и попросил у Хренникова, чтобы он дал немножко денег Прокофьеву. – И что же, <дал> он денег? – Дал. 500 руб. старыми деньгами. (≈ ... И что же, получил Прокофьев деньги? – Получил...)*

(22) *Jestli se obáváte, že vás chceme podvést, nemusíte mít strach. Na koupi <dostanete> zálohu. Třicet nebo čtyřicet tisíc dolarů. (≈ ... Na koupi vám dáme zálohu...)*

(23) *Дон Пифа, – сказал чиновник, – <получите> знак очищения. – Он наклонился, достал из сундука, стоящего возле кресла, железный браслет и подал его благородному Пифе. (≈ ... я даю/вручаю вам знак очищения...)*

Zajímavé jsou případy kontextové elipsy Aktoru v podmětové pozici v ruštině. V češtině, kde je osoba slovesa ve všech slovesných časech jednoznačně určena jeho morfologickou formou, je tento typ elipsy běžný a nijak nebrání jednoznačně určit osobu slovesa. Avšak v ruštině jsou slovesné formy v minulém čase pro všechny tři osoby

¹¹⁶ Připomeňme, že fakultativnost (resp. obligatornost) aktantu, jakož i obecně jakéhokoli slovesného doplnění, zjišťujeme na základě dialogového testu; srov. např. Hajičová, Panevová a Sgall (2002b).

¹¹⁷ Panevová a Řezníčková (2001), s. 139.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 143.

homonymní, a proto je použití osobního zájmena nutné. V případě, že je zájmeno vypuštěno, slovesná osoba nemůže být určena a desambiguaci slovesné formy je možné provést pouze na základě znalosti širšího kontextu, situace promluvy apod. Přesto, jak vidíme z příkladů (24)–(25), kontextová elipsa osobního zájmena u ruských sloves v minulém čase nebrání větné konverzi.

- (24) *"Мы решили привлечь к несению службы 1700 сотрудников, – сообщили в областном УВД. – <Дали> указание вести себя корректно, но не допустить столкновений фанатов".* (≈ Они получили от нас указание вести себя корректно...)
- (25) *Обещали, говорит он, компенсировать моральный ущерб, выдать жалование за работу на восстановление школ и больниц в Чечне. А <получили>, констатирует собеседник, только командировочные.* (≈ А дали/выплатили нам только командировочные.)

Nyní prověříme možnost větné konverze v kontextech, v nichž chybějící element valenční struktury predikátu nemůžeme doplnit na základě znalosti kontextu, tedy v případech systémové elipsy a nerealizace fakultativního aktantu. Stejně jako v předcházejících kapitolách této práce budeme vycházet z analýzy situačního významu zvolených konverzí. Budeme testovat nejen konverzibilitu jejich kontextů, ale pokusíme se sledovat i to, jaké konverzívum, resp. jaké jeho gramatické formy, mluvčí volí, má-li v úmyslu jednoho z účastníků situace „dávání–dostávání“ dekonkretizovat, příp. o něm úplně pomlčet. Z tohoto hlediska probereme různé stupně dekonkretizace kognitivního Agentu a Recipienta situace „dávání–dostávání“. Tito účastníci mají pro konverzívní vztah sloves *дát*, *достать* a *дать*, *получить* klíčový význam, neboť právě oni jsou ve valenčních rámcích daných sloves odlišně tektogramaticky strukturováni. Kognitivní Patiens je u obou sloves tektogramatickým Patientem, a proto jeho dekonkretizace by teoreticky neměla mít na konverzibilitu kontextu vliv. V reálných kontextech sloves *дát*, *достать* a *дать*, *получить* jsme se nesetkali s případy všeobecného nebo nespécifikovaného TG Patientu. TG Patiens těchto sloves nemůže být ani zcela vypuštěn, neboť je jejich obligatorním aktantem. Všechny doložené případy povrchové nepřítomnosti Patientu lze hodnotit jako projevy aktuální elipsy, otázkou dekonkretizace kognitivního Patientu situace „dávání–dostávání“ se proto zabývat nebudeme.

Dekonkretizace kognitivního Agentu

Pokud má mluvčí v úmyslu vyjádřit, že kognitivním Agentem situace „dávání–dostávání“ je osoba nebo osoby, o níž nechce nebo nemůže nic bližšího sdělit, může k označení situace s výhodou použít především slovesa *достать* (ruské *получить*). Ve valenční struktuře tohoto slovesa je kognitivní Agens strukturován jako fakultativní Origo, tj. jako aktant, který může zůstat nerealizován. Naopak ve valenčním rámci slovesa *дát* (ruské *дать*) odpovídá kognitivní Agens obligatornímu Aktoru, tj. aktantu, který musí být ve větě vyjádřen. Tyto teoretické předpoklady jsou dobře naplněny v češtině, kde textové výskyty slovesa *достать* s nerealizovaným Origem často nelze konvertovat aktivní konstrukcí slovesa *дát*; srov. (26)–(27).

- (26) *"Musíte přidat, chtělo by to další," prohlásil primátor. Kromě vkladní knížky <dostali> rodiče Michaely také pozlacené hodinky švýcarské výroby v hodnotě deseti tisíc korun.*
- (27) *David Rath už v úvodní řeči na sněmu označil spolupředsedu SD – LSNS Jiřího Dienstbiera za jediného politika, který se zastal lékařů. Všichni účastníci sněmu*

<dostali> zdarma výtisk Svobodného slova, deníku blízkého této straně, v němž ten den vyšel rozhovor právě s Dienstbierem.

V ruštině je situace poněkud odlišná. Třebaže ruská slovesa *дать*, *получить* strukturují elementy situačního významu ve svých valenčních rámcích stejně jako slovesa česká, textové výskyty slovesa *получить* s nerealizovaným Origem je možné konvertovat pomocí 3. osoby plurálu slovesa *дать* (resp. jiného konverzíva); srov. (28)–(29), kde výchozí a konvertovaná věta jsou vnímány jako obsahově totožné parafráze.

- (28) *Рыбакам не платили зарплату, поэтому они заявили, что не пустят на борт новый экипаж, пока не <получат> всех причитающихся им денег. (≈ ... пока им не заплатят/ не дадут (разг.) все деньги...)*
- (29) *Каждый Илья <получил> по медали (≈ Каждому Илье вручили/ дали (разг.) по медали.)*

Při testování konverzibility vět obsahujících sloveso *dostat/получить* s nerealizovaným Origem dospíváme v ruštině k jiným výsledkům než v češtině proto, že významová platnost slovesa v 3. osobě plurálu (bez vyjádřeného Aktoru) je v obou jazycích různá. V ruštině tyto konstrukce vyjadřují všeobecný Aktor, zatímco v češtině vyjadřují Aktor nespecifikovaný. V češtině se všeobecný Aktor vyjadřuje pomocí 3. osoby singuláru nebo plurálu zvrtné formy slovesa, proto významově adekvátním překladem věty (30) je (31), a nikoli (32).

- (30) *В четверг показывают новый фильм.*
- (31) *Ve čtvrtek se promítá nový film.*
- (32) *Ve čtvrtek promítají nový film.*

Vzhledem k tomu, že všeobecný Aktor je méně konkrétní element než Aktor nespecifikovaný, má svou povahou k nerealizovanému (zcela dekonkretizovanému) aktantu blíže. Proto konstrukce s nerealizovaným Origem je možné parafrázovat spíše konstrukcemi, v nichž má odpovídající (nekonkretizovaný) účastník statut všeobecného aktantu, než konstrukcemi, v nichž má statut aktantu nespecifikovaného. Ze stejného důvodu v ruštině věty obsahující sloveso *получить* s nerealizovaným Origem konverzívní parafrázi mají, zatímco analogické české věty se slovesem *dostat* nikoli. Věta (26') není vhodným konverzívním protějškem věty se slovesem *dostat* z (26) a podobně problematická je konverze i v kontextech (33) a (34), zatímco v ruském překladu tyto věty konverzívní parafráze mají; srov. (26''), (33'') a (34'').

- (26') *Kromě vkladní knížky rodičům Michaely dali také pozlacené hodinky ...*
- (33) *Высследователи, которые занимаются обнаружением налоговых улик с легкими топными oleji, утверждают, что доставляют по почте предметы, которые по мафианским привычкам символизируют смерть. "Коллеги <dostali> сломанные ручки," сообщил исследователь, который именно поэтому не желает назвать свое имя. (≠ Коллегам послали сломанные ручки.)*
- (34) *Современный город Луксор <dostalo> название в соответствии с названием храма того же имени, который находится на восточном берегу и куда можно довольно легко добраться по прибытии с местного железнодорожного вокзала. (≠ Современный город Луксор назвали в соответствии с названием храма того же имени...)*
- (26'') *[...] родители Михаила получили также позолоченные часы [...] – [...] родителям Михаила вручили также позолоченные часы [...]*

- (33'') *Коллеги получили переломленные карандаши.* (≈ Коллегам прислали переломленные карандаши.)
- (34'') *Настоящий город Луксор получил свое название по известному храму [...]* (≈ Настоящий город Луксор назвали по известному храму [...])

V ruském kontextovém materiálu jsme rovněž našli řadu výskytů formy *дали* (se všeobecným Aktorem), které lze parafrázovat prostřednictvím slovesa *получить* s nerealizovaným Origem; srov. (35)–(38).

- (35) *"Я заслуженный артист Британской империи", говорит он столь серьезно, что подавить улыбку становится невозможно. <Дадут> ли ему народного России? Пока такого не было.* (≈ Получит ли он народного России?)
- (36) *Что там ни говори, но неприязнь турок и греков взаимна. Нам <дали> возможность посетить местечко Карпац, где смешанно живут греки и турки. Рядом – мечеть и православный храм.* (≈ Мы имели/получили возможность посетить местечко Карпац...)
- (37) *Мишка Петров смеется над Иваном Африкановичем, говорит: – Это орден-то Славы тебе не за эту битву <дали>, Иван Африканович? – Нет, не за эту, парень, а и эта битва мне тоже на всю жизнь запомнилась.* (≈ Это орден-то Славы ты не за эту битву получил, Иван Африканович?)
- (38) *А лучше этого рекламы быть не может. Такому человеку в любом месте <дадут> кредит без всякого скрипа. – Замысловато, – сказал Татарский.* (≈ Такой человек в любом месте получит кредит без всякого скрипа.)

Mohli bychom se pozastavit nad tím, že v ruských příkladech fungují jako funkční ekvivalenty elementy, které mají různý statut co do míry své konkrétnosti. Rozdíl mezi všeobecným a nerealizovaným aktantem v teorii FGP jsme již vysvětlili výše. Pokud jsme tedy správně rozpoznali statut Aktoru při ruské 3. osobě plurálu, nezbyvá nám než připustit, že se jedná o sémantickou asymetrii, která je v jazyce pomíjena, takže nerealizovaný a všeobecný aktant jsou vnímány jako funkčně ekvivalentní elementy. Statut nespecifikovaného aktantu je úplně dekonkretizací o jeden stupeň vzdálenější, proto jsou parafráze provázené posunem „nerealizovaný aktant“ → „nespecifikovaný aktant“ problematičtější. Přesto jsme i mezi českými příklady zaznamenali řadu kontextů, v nichž jako funkční ekvivalent nerealizovaného aktantu může vystupovat aktant nespecifikovaný (tj. takové výskyty slovesa *достать* s nerealizovaným Origem, které je možné parafrázovat 3. osobou plurálu příslušného konverzíva), a to zejména tehdy, pokud lze na charakter kognitivního Agentu dobře usuzovat z povahy konkrétní popisované situace; srov. (39)–(44). Z kontextu (39) vyrozumíváme, že Agentem situace je člověk, který se ujal zatoulané kočky, k níž mluví připodobňuje svůj osud, v (40) a (41) je kognitivním Agentem nějaká státní instituce (resp. její zaměstnanci) zabývající se otázkami imigrace, v (42) je to vojenský velitel nebo velitelé, v (43) a (44) členové soudu.

- (39) *Простě jsem в том квартыру překážel. Jako затoulaná коčka. Мліčko jsem už <достал> а ted' se čeká, аž zase sbalím kufry а потáгну somrovat о číslo дәл. Někde mě snad přеспат nechají.* (≈ Mlíčko mi už dali...)
- (40) *На ministerstvu працюе proto jen на půл úvazку. "Konečně по пети letech jsem <достал> в USA pracovní поволени, але трéноват bych там už дәл nemohl. [...]"* (≈ Konečně по пети letech mi в USA dali pracovní поволени...)

- (41) *V polovině července 1974 <dostal> Ondřej azyl v západním Německu; věc přišla ze Zirndorfu a byl jsem volán na Ettstrasse, abych si to vyzvedl. (≈ V polovině července 1974 dali Ondřejovi azyl v západním Německu...)*
- (42) *Bez dlouhých řečí jsem postavili figuríny a ulehli na střelištích, nebe bylo zatažené, na pláni se bělaly jenom skvrny obličejů a rukou. Pak jsem <dostali> povel k palbě a Baťka za námi vystřelil světlici. (≈ Pak nám dali povel k palbě...)*
- (43) *Tedy předvolali kluka, a ten se přiznal, že tu jehlu do housky strčil, protože se chtěl pomstít panu mistrovi. Kluk, že byl nedospělý, <dostal> jen napomenutí, ale mistr pekař byl odsouzen k padesáti korunám pokuty podmíněně, protože ručí za svůj personál. (≈ Klukovi, že byl nedospělý, dali/udělili jen napomenutí...)*
- (44) *a tak jsem se z té jeho samomluvy dozvěděl, že byl v kriminále, že sekerou posekal nějakého četníka, který mu chodil s paní, a paní spráskal provazem, až ji museli převézt do nemocnice, a tak <dostal> pět let a seděl s jedním zločincem ze Žižkova [...] (≈ ... a tak mu dali pět let...)*

Další výrazový prostředek, který má mluvčí k dispozici, pokud nemůže nebo nechce konkretizovat kognitivního Agenta situace „dávání-dostávání“, je pasivum sloves *dát*, resp. *дать*, jehož užívání je však jak v ruštině, tak v češtině značně omezené. Zvratné pasivum, které je jinak v obou jazycích běžné, není u sloves *dát*, *дать* rozšířeno. Ruské sloveso *дать* zvratné pasivum vůbec netvoří, české *dát* sice ano, jde však o konstrukci, která je příznačná pro hovorový jazyk; srov. *Co se dalo řediteli k narozeninám?* Potlačení zvratného pasiva u slovesa *dát* možná souvisí s tím, že formy *dal se*, *dala se*, *dalo se* atd. jsou homonymní s významem „být možný“ (*Tomu se nedalo rozumět* = ‘Tomu nebylo možné rozumět’). Opisné pasivum těchto sloves má naopak v obou jazycích knižní charakter. V analyzovaném vzorku kontextů jsme zaznamenali pouze ojedinělé výskyty tohoto typu pasiva; srov. (45)–(47).

- (45) *Vám je <dána> do rukou moc konat nesmírné věci. (≈ Vy jste dostal do rukou moc konat nesmírné věci.)*
- (46) *Nebes nedobýváme útokem, ale jsou nám <dána> jako milost. (≈ Nebes nedobýváme útokem, ale dostáváme je jako milost.)*
- (47) *[...] в рамках договора, предусматривающего сотрудничество США и России в правоохранительной области, то ей был <дан> отворот поворот на том основании, что это затрагивает интересы национальной безопасности России. (≈ ... то она получила отворот поворот...)*

Shrneme-li dosavadní poznatky, můžeme říci, že pokud mluvčí chce mluvit o situaci „dávání-dostávání“, aniž by ve své výpovědi uvedl jejího kognitivního Agenta, může použít jednu z následujících forem sloves *dát* a *dostat* (resp. *дать*, *получить*):

- sloveso *dostat* (*получить*) s nerealizovaným Origem;
3. osobu slovesa *дать* nebo zvratné pasivum slovesa *dát*; při těchto formách sloves *dát* a *дать* je kognitivní Agens strukturován jako všeobecný Aktor, zvratné pasivum slovesa *dát* se však moc nepoužívá;
- opisné pasivum sloves *dát* a *дать*, které je vhodné pouze v knižním stylu;
- v některých specifických kontextech i 3. osobu slovesa *dát*, při níž je kognitivní Agens strukturován jako nspecifikovaný Aktor; obecně však platí, že nspecifikovaný aktant není funkčním ekvivalentem nerealizovaného aktantu (srov. bod (a)).

Dekonkretizace kognitivního Recipientu

Kognitivní Recipient situace „dávání-dostávání“ je ve valenční struktuře obou sloves strukturován jako obligatorní aktant – je Aktorem sloves *dostat* a *получить* a obligatorním Adresátem sloves *дát* a *дать*. To znamená, že pokud mluvčí nechce nebo nemůže kognitivního Recipienta ve své výpovědi explicitně uvést, může být TG element reprezentující tohoto účastníka situace „dávání-dostávání“ dekonkretizován nanejvýš zevšeobecněním, nikoli však úplným vynecháním (nerealizací aktantu). Všeobecný aktant s kognitivní identitou Recipientu se teoreticky může vyskytnout v následujících konstrukcích sloves *дát*, *доставать*, *дать* a *получить*:

- a) v aktivní konstrukci sloves *дát*, *дать* jako všeobecný Adresát;
- b) v opisném pasivu sloves *доставать*, *получить* jako všeobecný Aktor;
- c) ve zvrtném pasivu slovesa *доставать* jako všeobecný Aktor;
- d) v 3. osobě plurálu slovesa *получить* jako všeobecný Aktor.

Reálně se však používají pouze některé z těchto konstrukcí. V češtině lze např. situaci „dávání-dostávání“ s neznámým Recipientem označit výhradně aktivní konstrukcí slovesa *дát* se všeobecným Adresátem. České sloveso *доставать* totiž netvoří pasivum, a to ani zvrtné, ani opisné. V důsledku toho české aktivní konstrukce slovesa *дát* se všeobecným Adresátem zpravidla nemají konverzívní parafráze; srov. (48)–(50). Konverze je možná jen v případech, kdy sloveso *дát* má v daném významu ještě jiné konverzívní, které pasivní tvary tvoří. Vhodným kandidátem je např. sloveso *обdržет*; srov. (51).

- (48) *"Peníze nikdo <nedá> na hypotetický projekt a ten nelze zadat bez pozemku. Armáda předkládá stále nové podmínky, jako by neexistovala dohoda, podle které už to mělo být dávno vyřízené," dodává J. Vlach.*
- (49) *Nyní probíhají upřesňující propočty a konkrétní čísla by mohla v této fázi vzbudit nadměrná očekávání nebo naděje, které se později nemusí splnit. V každém případě stát může <дát> jen tolik, na kolik má.*
- (50) *a cikán s fotografickým aparátem v prstech jim rovnal brady, odstoupil a díval se hledáčkem a ještě jednou upravil ty dvě barvotiskové tvářičky do blaženého úsměvu a pak na svoje oko si nasadil hledáček a rukou <dal> znamení, a pak cvaknul, a přetáčel o kousek dál ten neexistující film a cikánky tleskaly a radovaly se jak malé děti.*
- (51) *Všechny instrukce ministerstvo <dalo> již před půl rokem. (≈ Všechny instrukce byly od ministerstva obdrženy již před půl rokem.)*

V ruštině je repertoár výrazových prostředků pro označení situace „dávání-dostávání“ s dekonkretizovaným Recipientem bohatší. Důležitým rozdílem oproti češtině je skutečnost, že sloveso *получить* tvoří jmenné pasivum (*быть получен*). Zvrtné pasivum od *получить* však podobně jako v češtině neexistuje: výraz *получиться* není zvrtnou formou slovesa *получить* ve významu 'dostat', nýbrž samostatným lexémem se zcela odlišným významem ('pověst se'). Existence jmenného pasiva slovesa *получить* vytváří předpoklady pro konverzibilitu kontextů obsahující aktivní konstrukce slovesa *дать* se všeobecným Adresátem; srov. (52)–(53).

- (52) *В первой серии будут также участвовать группа "На-На" и Лариса Москвичева, на вторую <дали> предварительное согласие Наталья Ветлицкая и Дмитрий*

Маликов. Ведутся переговоры с другими популярными исполнителями. (≈ ... на вторую получено предварительное согласие от Натальи Ветлицкой...)

- (53) [...] несколько отставных офицеров КГБ <дали> показания о том, что нынешний спикер, тогдашний музыковед, в начале 60-х годов "стучал" на своих коллег (≈ ... от нескольких отставных офицеров КГБ получены показания о том, что нынешний спикер...)

Očekávali bychom, že jmenné pasivum slovesa *получить* se bude v ruštině používat k označení situace „dávání-dostávání“ především tehdy, pokud kognitivní Recipient situace zůstává neznámý. Reálně doložené kontexty však svědčí o něčem jiném. Pasivních tvarů slovesa *получить* se užívá i v případech, kdy je kognitivní Recipient ve větě explicitně uveden (srov. (54)) nebo je povrchově elidován v důsledku aktuální elipsy; srov. (55)–(56).

- (54) [...] чинно-благородно отказались от предложенных президентом подарков. Мол, лучшая награда – согласие оперироваться в России – ими уже <получена>. И кардиохирурги, и опытный государев доктор Чазов слегка лукавили [...] (≈ ... лучшую награду, согласие оперироваться в России, им уже дали...)
- (55) Они чувствовали глубокое облегчение от сознания того, что все уже решено бесповоротно, приговор <получен>, не нужно думать, что именно отвечать следователю, не нужно волноваться за родных, не нужно строить планов жизни, не нужно бороться за кусок хлеба (≈ ... им сказали приговор...)
- (56) А те ваши деньги, которые были <получены> за машину, нашла на шкафу и украла одна из ваших подруг! (≈ ... которые вам дали за машину...)

Kontexty uvedené v příkladech (57)–(58) ukazují, že větnou konverzi lze provést i pomocí trpných minulých přičestí lexikálních konverzí; srov. *полученный – введенный, полученный – выданный*. V obou uvedených kontextech je dále dekonkretizován kognitivní Agens situace, a v (58) je zřejmě dekonkretizován i kognitivní Recipient, zatímco v (57) jde o aktuální elipsu (jed dostaly oběti zmíněné v předcházejícím textu).

- (57) что все жертвы были подвергнуты воздействию сильнодействующего яда с быстрым усыпляющим эффектом, а время остановки сердца зависело то ли от <полученной> дозы яда, то ли от физической крепости каждого из отравленных. Входная дверь особняка прикрыта, но не заперта. (≈ ... время остановки сердца зависело то ли от введенной дозы яда...)
- (58) или взять там в аренду автомашину, если международные водительские права, <полученные> в России, в левосторонней Японии почему-то недействительны. (≈ ... международные водительские права, выданные в России, в левосторонней Японии недействительны...)

Dalším prostředkem, který má ruština k dispozici pro označení situace „dávání-dostávání“ v případě, že kognitivní Recipient není konkretizován, je 3. osoba plurálu slovesa *получить*. Při této slovesné formě je kognitivní Recipient tektogramaticky strukturován jako všeobecný Aktor. Je pozoruhodné, že nehledě na produktivnost 3. osoby plurálu se všeobecným Aktorem, která je ruštině obecně vlastní, se nám u slovesa *получить* podařilo najít pouze jeden prokazatelný doklad této konstrukce; srov. (59). O periferním charakteru této konstrukce u slovesa *получить* svědčí i ta skutečnost, že konverzívní parafráze aktivních konstrukcí slovesa *дать* se všeobecným Adresátem se tvoří pomocí jmenného pasiva, a nikoli pomocí 3. osoby plurálu slovesa *получить*; srov. (52)–(53) výše.

- (59) *Однако на каждом объекте такой порядок: весь инструмент утром <получили>, вечером сдали. И какой завтра инструмент захватишь – это от удачи. Но Шухов однажды обсчитал инструментальщика и лучший мастерок зажил. (≈ ... весь инструмент утром тебе дали, а вечером ты его сдал)*

Můžeme shrnout, že zatímco v češtině je možné situaci „dávání-dostávání“ s dekonkretizovaným Recipientem označovat prakticky pouze aktivní konstrukcí slovesa *dát* se všeobecným Adresátem, v ruštině se používá nejen analogické konstrukce slovesa *дать*, ale i opisného pasiva slovesa *получить* a 3. osoby plurálu tohoto slovesa.

5.2.1.2. Imperativ

Imperativ je slovesný způsob, který základnímu situačnímu významu slovesa dodává specifickou modalitu. Přibližně řečeno, imperativem mluvčí vyjadřuje, že chce, aby posluchač (resp. jiný adresát imperativu) vykonal děj označovaný slovesem v imperativní formě. Imperativní modalita je velmi silným faktorem vytvářejícím kontexty obligatorního užití lexikálního konverzíva.

Co se týče imperativu sloves *dát*, *dostat*, *дать*, *получить*, opět se tu setkáváme s mezerami v paradigmatu. Zatímco imperativ sloves *dát* a *дать* je zcela běžný a s jeho tvořením nejsou žádné problémy, slovesa *dostat* a *получить* se v tomto ohledu vyznačují určitými zvláštnostmi. České sloveso *dostat* tvoří imperativ pouze v nekonverzivních významech; srov. (60)–(61), kde je sloveso *dostat* použito ve významu „přemístit někoho/něco odněkud někam“ .

- (60) *Мůžeš делать, co будешь хотеть. Jen mě rychle <доставь> вен з ть воды.*
(61) *„Мáš, bohužel, pravdu. Ukaž mu Jeffův hrob, prosím tě, Joshi, a pak ho odsud <доставь>. Není tu co k vidění.“*

Ruské sloveso *получить* má imperativní formy i pro významy prokazatelně konverzivní, problém však vězí v něčem jiném. Imperativní formy ruských sloves jsou polyfunkční, takže kromě imperativního a optativního významu mohou vyjadřovat i jiné druhy modality, jako např. nereálnou podmínku, nutnost, neočekávanost (tzv. dramatický imperativ)¹¹⁹ atd. V ruských gramatikách se v této souvislosti mluví o transpozicích imperativu. Imperativy slovesa *получить* jsou poměrně četně zastoupeny v Národním korpusu ruského jazyka, výskyty imperativního významu formy *получи* jsou nicméně omezené, resp. obtížně rozpoznatelné; srov. (62) s významem imperativním, (63) optativním, (64) podmínkovým a (65) s tzv. dramatickým imperativem.

- (62) *Помню, Петр Леонидович тогда сказал: «Колька, обязательно <получи> это здание, будем жить по соседству».*
(63) *Ах ты, мой маленький! Ты, главное, медальку с кубком <получи>! А то титул у нас уже есть (это соседке), что нам с ним делать, а вот кубок можно [...] (≈ Тебе бы, главное, медальку с кубком дали!)*
(64) *He <получи> он этого места – наверное бы жил и огорчился уездным лекарством.*
(65) *Лука Лукич не был, что называется реабилитированным – <получи> справку и валий к мурластому за штампиком: «Паспорт выдан».*

¹¹⁹ Srov. Isačenko (1960), s. 498–502.

Skutečnost, že sloveso *dostat* imperativ netvoří a u slovesa *получить* se čistý imperativ vyskytuje jen v omezené míře pravděpodobně souvisí s recipientní povahou sémantiky těchto sloves. Recipientní slovesa (tj. slovesa, jejichž Aktorem je kognitivní Recipient) často imperativ nemají (**dostaň!*, **obdrž!*), neboť není účelné pobízet k vykonání děje účastníka, který na realizaci situace nemá žádný, nebo jen minimální vliv. Některá recipientní slovesa nicméně imperativ tvoří (např. *пřijmi!*). Taková slovesa označují děje, na jejichž realizaci se kognitivní Recipient (strukturovaný jako TG Aktor) přece jen do jisté míry aktivně podílí. V této souvislosti není bez zajímavosti ani skutečnost, že sloveso *принять* nemá lexikální konverzívum agentivní povahy jako sloveso *dostat*. Budeme-li tedy zkoumat konverzibilitu vět, která obsahují konverzívni sloveso v imperativu, zaměříme se na kontexty s imperativy sloves *дát* a *дать*. Budou nás přitom zajímat jak formy přímého imperativu (převážně syntetický imperativ 1. a 2. osoby: *дай*, *дайте*, *дайте* a *дай*, *дайте*, *давай(те)* *дадим*), tak formy nepřímého imperativu (analytický imperativ 3. osoby: *аť да*, *аť дай* a *пусть даст*, *пусть дадут*).

Obecně platí, že konverze věty s predikátem v imperativu je velmi obtížná a v převážné většině případů nemožná. Možnost nebo nemožnost provedení větné konverze přitom nezáleží ani tak na tom, která z imperativních forem je v daném kontextu použita, jako spíše na tom, jakou stránku imperativu mluvčí akcentuje (osobu, která má děj vykonat, nebo realizaci samotného děje), do jaké míry se v daném kontextu realizuje imperativní význam formy (tj. mluvní akt příkazu), a na dalších, syntaktických a hypersyntaktických, vlastnostech kontextu. Imperativem se mluvčí obrací k adresátovi imperativu a podněcuje jej k činnosti, která je předmětem vůle mluvčího. Adresátem přímého imperativu je posluchač, adresátem nepřímého imperativu pak osoba nebo osoby, které se rozhovoru neúčastní. Imperativ je mluvní akt, kterým mluvčí vyžaduje, aby určitý děj vykonala konkrétní osoba, k níž se obrací. Proto v případech, kdy daný děj (resp. situaci) lze v jazyce označit z dvojí perspektivy (dvěma konverzívními lexémy), mluvčí k jeho označení záměrně volí ten výraz, v jehož TG struktuře může adresáta imperativu umístit do pozice konatele děje (tj. Aktoru), a tím zdůraznit jeho aktivní roli v situaci. Použijeme-li v daném kontextu k označení situace, která má být realizována, konverzívum, jehož Aktorem je jiným účastníkem, aktivní podíl adresáta imperativu na realizaci situace je potlačen, a imperativ tak ztrácí své funkční opodstatnění. Uvedme několik příkladů.

- (66) [v obchodě se známkami] *Ted' zpozorněl, zalovil v náprsní kapse a z tašky oddělil papírovou desetikorunu. „A <dejte> mi ještě deset korunových známek, ale ty s motýlem,“ pravil zvolna, proloženě a studeným hlasem. Slečna otevřela slohu s ceninami, nalistovala patřičný díl a z archu odtrhla deset kusů známek. (...^{??} ať od vás dostanu ještě deset korunových známek...)*
- (67) *"Tohle víno stojí za bačkoru. Pane vrchní, <dejte> nám Bikavér!" (...^{??} ať od vás dostaneme Bikavér!...)*
- (68) *Milto, všechno, jenom tohle mi neříkej. Já vím, že ty máš zrovna tak dobrou paměť jako já. Ty to tak říkáš schválně. Radši mi <dej> ty klíče. (...^{??} Radši ať od tebe dostanu ty klíče.)*
- (69) – *Мамочка, <дай> бумагу и карандаш!* (^{??}Мамочка, пусть получу от тебя бумагу и карандаш!)
- (70) – *Прекрасно, – говорю, – <дай> мне номер его телефона.* (^{??}Прекрасно, говорю, пусть получу от тебя номер его телефона.)
- (71) *Вы нам – нравственное общество <дайте>.* ([?]Пусть от вас нравственное общество получим.)

Příklady (66)–(71) představují použití imperativu slovesa *dát* v situaci, kdy mluvčí něco vymáhá od svého bezprostředního posluchače, tj. mluvčí se chce stát kognitivním Recipientem situace „dávání-dostávání“, zatímco posluchač má být jejím kognitivním Agentem. Označení situace „dávání-dostávání“ z perspektivy kognitivního Recipientu (prostřednictvím slovesa *dostat*) je v takových případech velmi nepřírozené, neboť perspektiva vyjadřovaná slovesem *dostat* je v protikladu k perspektivě, kterou svým imperativem vyjadřuje mluvčí, když se obrací k posluchači coby žádoucím Agentu situace.

Jak ukazují příklady (72)–(74) konverze imperativu 2. osoby sloves *dát* a *дать* je problematická i případě, kdy Recipientem situace „dávání-dostávání“ nemá být mluvčí, nýbrž třetí osoba. Konverzibilitu kontextu totiž, jak se zdá, především ovlivňuje to, zda mluvčí akcentuje své přání, aby daný děj vykonal jím vybraný adresát imperativu, nebo zda mu záleží především na tom, aby byl děj vykonán bez ohledu na to kým. Ve druhém případě je konverze imperativní konstrukce daleko přijatelnější (o tom viz níže).

- (72) *Zřejmě vás miluje, když se s vámi oženil. Ted' mu <dejte> syny a je o vás do smrti postaráno. (...^{??}Ted' at' od vás dostane syny a je o vás do smrti postaráno.)*
- (73) *Kam jdeš, Blaničko? – Na toaletu. – Máš drobný? Vytáhl z kapsy pětikorunu. – Tady. A <dej> jim to celý, at' si tě tam nechají dýl. (...[?]A at' to dostanou celý, at' si tě tam nechají dýl.)*
- (74) – *<Дай> ему лупу, <дай>! – возбужденно сказал директор. (^{??}Пусть получит от тебя лупу, пусть получит! – возбужденно сказал директор.)*

Z podobných důvodů jako v příkladech (66)–(74) nelze konvertovat ani konstrukce s nepřímým imperativem, pokud jsou použity v kontextu, který akcentuje roli daného adresáta imperativu pro realizaci děje nebo který je v delším úseku budován z perspektivy tohoto adresáta; srov. (75)–(76).

- (75) *„Prosím vás, řekněte mu, <at> mně <dá> jen tu adresu!“ (^{??}Prosím vás, řekněte mu, at' od něj dostanu jen tu adresu!)*
- (76) — *Ты скажи старшине, <пусть> лом нам <даст>, а то на четверть почти прихватило землю морозом, завтра нам новую готовить, лопатой такую землю возмешь разве? ([?]Ты скажи старшине, пусть получим (от него) лом, а то на четверть почти прихватило землю морозом...)*

Konverze imperativu je naopak možná, pokud mluvčí nechce ve své výpovědi zdůrazňovat, že děj má provést posluchač (resp. jiný adresát imperativu), ale záleží mu především na vyjádření toho, co má být uděláno – na výsledku požadované činnosti adresáta imperativu. V takových případech lze děj, který má být v souladu s vůlí mluvčího vykonán, označit i jeho lexikálním konverzívem, neboť lexikální konverziva vyjadřují stejný situační význam. Ve významu imperativní konstrukce nicméně dojde k posunu, neboť se změní adresát imperativu (perspektiva mluvčího bude zaměřena na jinou osobu). Případy, v nichž je konverze imperativu při zmíněném sémantickém posunu přípustná, ilustrují kontexty (77)–(82). V (77) je imperativ nahrazen indikativem, který je v daném kontextu funkčním ekvivalentem imperativu, v (78)–(80) je přímý imperativ nahrazen nepřímým a (81)–(82) ilustrují případy konverzibility konstrukcí s nepřímým imperativem.¹²⁰

¹²⁰ Tento jev ilustrujeme pouze jedním ruským příkladem z toho důvodu, že ke spolehlivému prověření konverzibility imperativní konstrukce je třeba znát širší kontext, než jaký poskytuje Národní korpus ruského jazyka, z něhož čerpáme materiál.

- (77) *Stokrát jsi mě prosil o odpuštění. Nuže, odpustím ti pod jednou podmínkou: <dej> mi ten klíč! Chci mít klíč od toho pokoje, který je nyní pokojem mého žalu a kam nebudeš mít už nikdy právo vstoupit, ať už si najdeš jakoukoliv záminku. (≈ ...dostanu od tebe ten klíč...)*
- (78) *Kdyby chtěl telefon, řekni, že nemám. Hlavně mu ale <dej> ten dopis. Ten je důležitý. (≈ ...hlavně ať dostane ten dopis...)*
- (79) *Sáhla do kabelky na příborníku, vyňala váček a podala mu jej. „Máš rodinu?“ zeptala se. „Ano, mylady.“ „Pak <dej> své ženě polovinu, ještě než se půjdeš ven opít,“ rozkázala mu s úsměvem. (≈ ... Pak ať tvá žena dostane polovinu, ještě než se půjdeš ven opít...)*
- (80) *Где же логика? Сделайте и наш завод концлагерем, с удовольствием будем работать бесплатно, только оденьте, обуейте, накормите и <дайте> возможность отдохнуть от изворачивания. (≈ ... и пусть получим возможность отдохнуть от изворачивания.)*
- (81) *Jednou, když už to všechno překročilo mez, kterou jsem byl schopen snést, řekl jsem Kateřině, že jí odkážu všechno, co mám, jen <at> už mi <dá> proboha pokoj. Řekla mi na to, že sliby jsou chyby [...] (≈ ... řekl jsem Kateřině, že jí odkážu všechno, co mám, jen ať už od ní proboha dostanu (mám) pokoj...)*
- (82) *[...] až budou pomalovaný všechny zdi, almary a podlahy, tak vycouváme a nabídneme ten domeček Národní galerii. A <at> nám za to <dají> baráček nověj, čistěj. My ho pomalujeme zase. (≈ ... A ať za to (od nich) dostaneme baráček nověj, čistěj...)*

K tomu, co bylo již o konverzi imperativních konstrukcí řečeno, můžeme ještě dodat, že čím více je u výpovědi s imperativní formou slovesa potlačena funkce „příkazovacího“ mluvnického aktu, tím přípustnější („lepší“) jsou její konvertované konstrukce. Srov. (83)–(86) s imperativem 1. osoby plurálu, který (alespoň v daných případech) nevyjadřuje striktní příkaz, ale spíše výzvu, návrh apod.

- (83) *Zanechme však na okamžik policejních sdělení a <dejme> slovo samotnému Karlu Sabinovi a formě, s jakou se přiznával ve své Obraně k mravnímu selhání. (≈ Zanechme však na okamžik policejních sdělení a slovo ať dostane samotný Karel Sabina a forma, s jakou...)*
- (84) *[...] Jiří Setlím, Tomáš Štraus se přičinili o zrod tohoto pozoruhodného díla. A teď už <dejme> slovo sestavovatelce: Z pera ruoznych autorov, z ruoznych uhlov pohľadu sa v tejto [...] (≈ ... A teď už ať dostane slovo sestavovatelka...)*
- (85) *[...] všichni řečníci však smějí užívatí poznámek psaných jen k podpoře paměti. Opusťme řádky psané lehčím perem a <dejme> prostor vážnému slovu. Srovnávat dění minulé s dnešním je vždy ošidné. (≈ ... Opusťme řádky psané lehčím perem a prostor ať dostane vážné slovo...)*
- (86) *Шарлотте же я даже не смел сказать (с подобострастным спокойствием): "Извини меня, голубка, но я не согласен с тобой. <Дадим> девочке еще один шанс. Я готов учить ее дома год или два. Ты однажды сама говорила". (≈ ... Пусть девочка получит (от нас) еще один шанс...)*

5.2.1.3. Modální slovesa

Na výběr jednoho z konverzivních predikátů mají vliv i modální výrazy (především modální slovesa), které modifikují základní situační význam predikátu. Ukazuje se, že některé typy modalit jsou pro výběr jednoho ze dvou konverzivních predikátů irelevantní, zatímco jiné

tento výběr pevně předurčují. Obecně se dá říci, že jestliže se modalita vztahuje k situaci jako takové, pak je v podstatě lhostejné, kterým ze dvou konverzívních predikátů mluvčí danou situaci označí. Jestliže se však má daný modální význam vztahovat pouze k činnosti jednoho určitého účastníka situace, pak na výběru konverzívního predikátu záleží, neboť vybraný účastník musí ve valenční struktuře predikátu zaujímat takovou syntaktickou pozici, která leží ve sféře působnosti daného modálního modifikátoru. Dále se ukazuje, že konverzibilita kontextu souvisí i s typem modálního významu, který daný modifikátor vyjadřuje. Záměrně tu mluvíme o různých typech modálních významů, a nikoli o různých modálních modifikátorech, neboť mnohé české a ruské modální modifikátory mohou vyjadřovat více typů modalit. Škála modálních významů a modifikátorů, které je vyjadřují, bývá v přirozených jazycích velmi bohatá, takže příslušnou problematiku v této práci rozhodně nezpracujeme v plné šíři. Vliv větné modalit na konverzibilitu věty prověříme pouze u těch českých a ruských modálních výrazů, které jsou v daných jazycích nejběžnější, a jsou proto hojně doloženy i v kontextech konverzívních sloves *dát, dostat, дать* a *получить*.

Důsledné a systematické členění modální zóny je velmi obtížné, o čemž svědčí skutečnost, že názory jednotlivých lingvistů se v této otázce často rozcházejí i v rámci jedné lingvistické tradice. Nezabíhající do podrobností, použijeme pro účely naší práce k rozčlenění modální zóny hrubé schéma vypracované na základě poznatků získaných z následujících příruček: Panevová, Benešová a Sgall (1971), Daneš, Grepl a Hlavsa (1987), Karlík, Nekula a Rusínová (1995), Grepl a Karlík (1998), EŠČ (2002), Kobozeva (2000), Plungjan (2000). Většina lingvistů se shoduje v tom, že v rámci modální zóny je možné vyčlenit minimálně tři typy modálních významů:

- A. **Modalitu objektivní**, která vyjadřuje možnost nebo nutnost vyplývající z imanentních vlastností osoby nebo předmětu, z jeho schopností, dovedností, potřeb nebo tělesných dispozic. Srov. *Honza umí hrát na kytaru a jednou rukou může zvednout dvacet kilo; Na takovou zkoušku bych se musel připravovat aspoň měsíc.*
- B. **Modalitu subjektivní voluntativní**, kterou mluvčí vyjadřuje, že možnost, resp. nutnost realizace děje nebo situace je dána vnějšími okolnostmi, v nichž se daná osoba nebo předmět nachází. Možnost v daném případě znamená, že realizaci děje nestojí v cestě žádné překážky, nutnost vyplývá z konkrétních vnějších okolností. Srov. *Můžete si sednout* (= 'dovolují vám to'); *Svému bratrovi musíš pomáhat* ('přikazuji ti to').
- C. **Modalitu subjektivní epistemickou (jistotní)**, která vyjadřuje, co mluvčí předpokládá o určité situaci na základě svého stupně poznání nebo zkušenosti. Např. *Vedle je nějaké ticho, to už děti musí spát; V trafice by měli mít ještě otevřeno.*

Typ (a) bývá někdy dáván do protikladu typům (b) a (c) na základě rysu 'objektivní' – 'subjektivní', jindy zase (a) a (b) bývají slučovány v rámci tzv. nelokuční modalit a stavěny do protikladu typu (c) coby modalitě lokuční. Pro výzkum vlivu modalit na konverzibilitu věty využijeme druhý způsob zobecněného členění (tj. lokuční vs. nelokuční). Rozdíl mezi objektivní a subjektivní modalitou v rámci nelokučních modálních významů budeme pomíjet a víceméně ve shodě s Danešem, Grepem a Hlavsou (1987) budeme mluvit o zóně jediné voluntativní modalit, kterou lze dále členit na dílčí typy modálních významů: vyjadřování nutnosti, možnosti a záměru, resp. dalších dílčích variant těchto významů.¹²¹

Typickým příkladem kontextů, v nichž je výběr konverzívního predikátu pevně spojen s vyjádřením modalit, jsou kontexty s modálními modifikátory záměru (čes. *chtít, rád* aj., rus. *хотеть, желать* aj.). Význam těchto modifikátorů se týká pouze subjektu, a proto

¹²¹ Daneš, Grepl a Hlavsa (1987) rozlišují v rámci nutnosti kategorie „nezbytnost“, „očekávanost“, „povinnost“ a „záhodnost“, „žádoucnost“, „náležitost“/„vhodnost“; v rámci možnosti pak „prostou (objektivní) možnost“, „dovolení“ a „schopnost“; a v rámci záměru kategorie „úmysl“ a „mit zájem/přání“.

konverze zasahující subjektivou pozici v takových případech mění smysl výpovědi. Srov. (87)–(90).

- (87) *Já, víte, já říkám každému ,pane '. Totiž mně ho bylo líto, toho pana Bašty, a tak jsem mu **chtěl** <dát> tu housku –" "Instinkt," prohlásil strážmistr Trnka. (≠ ...a tak chtěl tu housku ode mě dostat...)*
- (88) *Směl jsem to rozdělat až doma. Ale podle toho, jak to bylo zabalené, jsem poznal, že mi to **chtěla** <dát> už předtím. Vyšel jsem z domu, (≠ ...jsem poznal, že jsem to chtěl od ní dostat už předem)*
- (89) *Он обращался к сыну, которому **не хотел** когда-то <дать> своей фамилии, и звал его: «Ты теперь один у меня, ты один — моя надежда. (≠ ... который не хотел когда-то получить его фамилии...)*
- (90) *Но в отношении к ней комиссара, сестры, коменданта чувствовалось, что и эти люди **хотят** от неё <получить> какое-то успокоение, прощение, утешение. (≠ ... что она хочет и этим людям дать какое-то успокоение, прощение, утешение.)*

Konverze ve větách s modálním modifikátorem záměru je zpravidla možná, pokud syntaktickou konstrukci upravíme tak, že modální význam modifikuje děj konaný stejným účastníkem jako ve výchozí konstrukci; srov. (91)–(92). Střídání perspektivy, které je s takovou úpravou věty spojené, nicméně působí ve většině kontextů nepřírodně; srov. (87'), (88'), (90'). V některých případech pak použití alternativní konstrukce není možné vůbec; srov. (89').

- (91) *Vlastně ani tady mně nikdy nedovolíte publikovat nic z toho, co doopravdy chci říct, a v čem tedy tkví to cennější, co vám **chci** <dát>. Jenže vy to nechcete! (≈ ...a v čem tedy tkví to nejcennější, co chci, abyste ode mě dostali...)*
- (92) *Тут же сидел немец, хозяин дома, который всё время жаловался, что у него отобрали ведро и он **хочет** <получить> его обратно. (≈ ... и он хочет, чтобы ему дали его обратно.)*
- (87') Totiž, mně ho bylo líto toho pana Bašty, a tak jsem chtěl, [?]aby tu housku ode mě dostal.
- (88') Ale podle toho, jak to bylo zabalené jsem poznal, [?]že chtěla, abych to od ní dostal už předtím.
- (89') Он обращался к сыну, *для которого когда-то не хотел, чтобы он получил его фамилию...
- (90') Но в отношении к ней комиссара, сестры, коменданта чувствовалось, [?]что и эти люди хотят, чтобы она дала им какое-то успокоение, прощение, утешение.

Naproti tomu modální modifikace s významem možnosti nebo nutnosti ve velké části doložených kontextů sloves *dát*, *dostat*, *дать*, *получить* konverzi věty nebrání – věta vyjadřuje stále víceméně „totéž“, i když syntakticky se po provedení konverze modální modifikátor vztahuje k jinému účastníku situace. Tento efekt je možný pouze za předpokladu, že význam modálního modifikátoru zasahuje celou situaci označovanou oběma konverzívními slovesy, neboli že význam modálního modifikátoru se aplikuje na situační význam lexikálních konverzív symetricky (tj. týká se rolí obou účastníků situace, kteří jsou konverzív zasaženi); srov. příklady (93)–(97).

- (93) *Vstal a okamžitě jej našel v první zásuvce, kterou otevřel. "Je to dojemné," řekl si, zvedaje dřevěnou krabičku, pevně převázanou řetízkem," ale přece jí to **nemůžu** <dát> takhle," a pokusil se vymyslet něco, do čeho by mohl šperk uložit vhodněji. (≈ ...ale přece to ode mě nemůže dostat takhle...)*

- (94) ... podniky nevidí důvod, proč by měly platit za něco, co **mohou** od státní zprostředkovatelny <dostat> zdarma. (≈ ... proč by měly platit za něco, co jim státní zprostředkovatelna může poskytnout zdarma.)
- (95) *Всeчнo вaм выли́чим по правдe, [...] алe **мусите** ми <дaт> слoвo, мьлoрдe, бa дoкoнцe oдпpисáхнoут, жe тo, сo вaм свeрjím, никoму нeпoвiтe.* (≈ ... аle musím od vás dostat slovo, mylorde...)
- (96) *Do mého odjezdu do Evropy zbývá už jen pár týdnů. Ale do té doby od vás **musím** <dostat> pravdivou odpověď ve dvou věcech.* (≈ ... Ale do té doby mi musíte dát pravdivou odpověď ve dvou věcech.)
- (97) *Владимир Николаевич Соловьев, старший прокурор-криминалист Генпрокуратуры считает: во-первых, **должны** быть <даны> исчерпывающие ответы на замечания Священного синода Русской православной церкви по данному делу.* (≈ ... во первых должны быть получены исчерпывающие ответы на замечания Священного синода...)

V ruštině, kde funkci modálních modifikátorů s významem možnosti a nutnosti plní řada neosobních predikativ (např. *можно, нужно, надо*), je při konverzi věty s neosobním modálním modifikátorem třeba upravit syntaktickou konstrukci tak, že věta s konverzívním predikátem se k modálnímu modifikátoru připojí ve formě vedlejší věty; srov. (98)–(100). Při takovém syntaktickém uspořádání ještě zřejměji vynikne sémantická povaha neosobního modálního modifikátoru, tj. skutečnost, že význam modálního modifikátoru se v takových případech aplikuje na význam celé věty, nikoli jen na některé její elementy. Příklad (101) svědčí o tom, že ne vždy širší kontext umožňuje provést větnou konverzi doprovázenou změnou perspektivy.

- (98) *Доказывает, что аборигены вовсе не низшая раса, у них своя этика, своё мировоззрение, им **надо** лишь <дать> возможность приспособиться к европейской цивилизации.* (≈ ... надо, чтобы они лишь получили возможность приспособиться к европейской цивилизации.)
- (99) *снижения болезненности жилищно-коммунальной реформы не придумаешь: чтобы люди могли больше платить за услуги без ущерба для своего благосостояния, **надо** <дать> им возможность больше зарабатывать.* (≈ ... надо, чтобы получили возможность больше зарабатывать)
- (100) *и если ГАИ отказывает или ставит условие пересдачи экзаменов, необходимо зафиксировать этот факт. Для этого на заявлении **необходимо** <получить> резолюцию начальника отдела ГАИ с основанием отказа.* (≈ ... Для этого необходимо, чтобы начальник отдела ГАИ поставил на заявление резолюцию с основанием отказа.)
- (101) *Для вступления **нужно** <получить> рекомендации членов клуба и заплатить взносы.* (≈ Для выступления нужно, чтобы члены клуба дали вам рекомендации и чтобы вы заплатили взносы.)

V některých případech může být v konverzívní parafrázi neosobní modální predikativum nahrazeno predikativem osobním (např. predikativum *надо* může být změněno na kvazisynonymní *должен*, které má shodu s podmínkem) nebo modálním slovesem typu *мочь*. K takovým větám můžeme tvořit dva typy konverzívních parafrází – s vedlejší větou i bez ní; srov. (102)–(103).

- (102) ***Надо** <дать> им возможность самим выбрать.* (≈ Надо, чтобы они получили возможность сами выбрать. / ≈ Они должны получить возможность сами выбрать.)

- (103) — *Тут ещё старшина, который водил его в степь, говорит, — надо хлеба ему <дать> и чаю, пока его снова оформят, а начхозчастью злой, скандалит, — как его чаем поить, если он списан в расход? (≈ ... надо, чтобы он получил хлеба и чаю... / ≈ ... он должен получить хлеба и чаю...)*

V příkladu (104) uvádíme kontext, v němž je možné konstrukci s modálním modifikátorem parafrázovat pouze záměnou neosobního modálního predikativa na modální sloveso. Použijeme-li v parafrázi stejné modální predikativum, dostaneme větu, která není obsahově totožnou parafrází výchozí konstrukce.

- (104) *Никаких сил не хватит, чтобы вырвать их из привычного круга забот и представлений. Можно <дать> им все. Можно поселить их в самых современных спектроскопических домах и научить их ионным процедурам, и все равно по вечерам (≈ Они могут получить все. / ≠ Можно, чтобы они получили все.)*

Modální modifikátor možnosti nebo nutnosti však může být použit i takovým způsobem, že je významově vztažen pouze k jednomu účastníku situace (typicky k účastníku, který je syntaktickým podmětem). V takových kontextech věta nemá konverzívní parafráze; srov. (105)–(106). Doložené kontexty tohoto typu obsahují pouze modální modifikátory s významem nutnosti.

- (105) *Я должен был <дать> им слово никому ничего об этом не рассказывать». (≠ Они должны были получить от меня слово, что я не буду никому ничего об этом рассказывать.)*
- (106) *В развернувшейся конкуренции неплохие шансы на успех имеет и Россия. Прежде всего Москве, по всей видимости, придется <дать> твердые гарантии об устранении некоторых шероховатостей во взаимоотношениях двух (≠ ... Прежде всего от Москвы, по всей видимости, придется получить твердые гарантии об устранении...)*

Dalším faktorem, který bezesporu ovlivňuje konverzívnost vět s modálními modifikátory, je povaha situačního významu daného páru konverzívních predikátů. Porovnáme-li kontexty konverzívních sloves *дát* a *достать* s kontexty sloves *продать* a *купить*, vidíme, že v kontextech modifikovaných modalitou možnosti nebo nutnosti jsou konvertibilní spíše konstrukce prvního slovesného páru než páru druhého. Za obsahově totožné parafráze máme spíše tendenci považovat věty z příkladu (107) než (108).¹²²

- (107) a. *Петр мohl dát Хонзови svůj билет до кина.*
b. *Хонза мohl достать od Петра jeho билет до кина.*
- (108) a. *Петр мohl продать Хонзови авто.*
b. *Хонза мohl купить od Петра авто.*

Odlišné hodnocení vět ve (107) a (108) si vysvětlujeme odlišnou povahou situačního významu konverzívních *дát* – *достать* a *продать* – *купить*. Slovesa *продать* a *купить* označují jazykově strukturovanou situaci se dvěma agentivními účastníky (Prodávajícím a Kupujícím), kteří mohou jednat nezávisle na sobě, mohou mít ke konání děje různé pohnutky atd., a proto jsou citlivější na modální modifikace kontextu než konverzíva *дát* a *достать*, jejichž situační význam zahrnuje pouze jednoho kognitivního Agenta. Za účelem prověření této hypotézy

¹²² Sloveso *мочь* ve větách (107) a (108) chápeme jako modifikátor voluntativní, nikoli epistemické modalit.

jsme proto v Českém národním korpusu vyhledali výskyty sloves *prodat* a *koupit* ve větách s modální modifikací možnosti a nutnosti (konkrétně s modálními slovesy *moci* a *muset*) a testovali jsme konverzibilitu těchto kontextů.

Především je nápadné, že slovesa *prodat* a *koupit* se ve spojení s modálními slovesy *moci* a *muset* velmi často používají s pouze částečně realizovanou valencí. Ve větách s predikáty *moci prodat*, *muset prodat* často není konkretizován Kupující, ve větách s predikáty *moci koupit*, *muset koupit* chybí zmínka o Prodávajícím. To znamená, že modální modifikace situačního významu je u těchto sloves chápána velmi silně asymetricky, totiž jako modifikace, která se týká pouze jednoho účastníka situace a jeho role, která mu v situaci přísluší. Tendence k asymetrii je zvláště výrazná u modálního slovesa *muset* – pro predikáty *muset prodat* a *muset koupit* jsme nezaznamenali ani jeden kontext s plně realizovanou valencí. Typické výskyty uvádíme v příkladech (109) a (110).

- (109) a. *Jeane tohle potkalo po rozvodu s americkým manželem. Přišla o majetek, **musela** <prodat> svůj dům ve Francii.*
b. *Kdybych však **musel** něco <prodat>, prodal bych rozhodně svou škodovku, ale motorku v žádném případě.*
c. *Pokud se to nepodaří, **bude muset** radnice <prodat> část městských pozemků a domů.*
- (110) a. *Do obchodů odmítá vstoupit vůbec, a tak záleží jen na Nině, kdy jeho rozedrané šaty a boty nahradí novými. Samozřejmě je **musí** <koupit> bez zkoušení...*
b. *Budu si **muset** <koupit> ještě jednu deku, i kdybych za ni musel hodně zaplatit.*
c. *Těm ženským **musíme** <koupit> něco vhodného na sebe.*

Pro predikáty *moci prodat* a *moci koupit* jsme několik kontextů s plně obsazenou valencí našli, avšak pouze pro část z nich bylo možné vytvořit konverzivní parafrázi. Je zajímavé, že sloveso *prodat* lze ve spojení s modálním modifikátorem *moci* pravděpodobně snadněji parafrázovat pomocí lexikálního konverziva, než je tomu v analogických kontextech slovesa *koupit*; srov. (111)–(114) vs. (115)–(117).

- (111) *Opatrně se sunul podél pultu k výloze a ukázal na opici. „Tu vám **nemůžeme** <prodat>, strýcu. Až se bude měnit výloha. Máme jenom jednu.“ (≈ ... Tu si nemůžete koupit, strýcu...)*
- (112) *Kdyby si jeho pracovníci zjistili alespoň základní údaje, nikdy by mu **nemohli** nic <prodat>. (≈ ... nikdy by od nich nemohl nic koupit)*
- (113) *Úřad mě žádá o doplnění informací a já mu je jednoduše nedám. A dokud mu je nedám, **nemůže** být Homolka <prodána>. (≈ A dokud mu je nedám, nemůže být Homolka koupena.)*
- (114) *Mnozí chodili a my jim už bohužel **nemohli** <prodat> vstupenky, protože nebyly. (≈ Mnozí chodili a už si bohužel nemohli koupit vstupenky, protože nebyly.)*
- (115) *Mají prý krásné šaty a šperky, dostávají to nejlepší jídlo, dokonce i kapesné, aby si **mohly** <koupit> nějaké tretky od obchodnic z bazaru, které sem docházejí. (≈ ... dostávají to nejlepší jídlo, dokonce i kapesné, aby jim obchodnice z bazaru, které sem docházejí, mohly prodat nějaké tretky.)*
- (116) *[...] otrlá a skeptická Verstaková mimo jiné vytlouká zlaté zuby zemřelým, aby za ně **mohla** u dozorců tajně <koupit> léky pro nemocné. (≈ ... aby jí za ně dozorcí mohli tajně prodat léky pro nemocné.)*

(117) *Výstavy využívají především zahrádkáři, kteří zde **mohou** <koupit> potřebné sazenice nebo zahradní techniku.* (Výstavy využívají především zahrádkáři, kterým zde mohou prodat potřebné sazenice nebo zahradní techniku.)

V několika případech se sloveso *prodat* s modálním modifikátorem *moci* vyskytlo i v kontextech, kde konverzívní parafráze nesplňuje kritérium obsahové totožnosti s původní konstrukcí. V těchto kontextech je akcentována vztažnost významu modálního slovesa k tomu účastníku situace, který zaujímá syntaktickou pozici subjektu; srov. (118)–(119).

(118) *Soudní znalec, který se Hošnovým případem zabývá, vyjádřil údiv nad tím, jak **mohl** Fond národního majetku Pragokonzert <prodat> právě Hošnovi.* (≠ ... jak mohl od Fondu národního majetku Pragokonzert koupit právě Hošna.)

(119) *My jsme od něho koupili jeho podíly v ČNTS, protože nás k tomu tlačil a říkal, že **by je mohl** <prodat> Chemapolu.* (≠ ... protože nás k tomu tlačil a říkal, že by je od něj mohl koupit Chemapol.)

Jak dosvědčují četné kontexty sloves *dát* a *dostat*, modifikátory epistemické modalit nejsou pro větnou konverzi překážkou; srov. (120)–(123).

(120) *Předseda poslaneckého klubu KDS Marek Benda soudí, že pokud krajanům zakážeme volit, nic tím nezískáme, spíše naopak. Za touto snahou Benda vidí iracionální strach, že Češi z Chicaga **by mohli** <dát> hlasy třeba Sládkovi." (≈ ... že od Čechů z Chicaga by hlasy mohl dostat třeba Sládek)*

(121) *Vyhazovali lidi z práce, když nadávali, že se tu málo platí. Jemu **by teď nemuseli** <dát> odstupné... (≈ ... on by teď nemusel dostat odstupné...)*

(122) *Pozvolna, jako v mátohách, jsme zamířili kroky k silnici. Pocítil jsem, že mám hlad, a uvažoval jsem zvědavě, která je nejbližší chalupa, kde **bych mohl** <dostat> něco k jídlu. Stál jsem, rozmýšlel jsem si ten problém, a přitom jsem kopáním vířil jemný bílý prach silnice. (≈ ... kde by mi mohli dát něco k jídlu...)*

(123) *Hygienické prostředky nakupujte ve velkoobchodě, který má nižší ceny než maloobchod, přičemž **můžete** <dostat> ještě slevu při odebrání většího množství. (≈ ... přičemž vám můžou dát ještě slevu při odebrání většího množství.)*

Žádné kontexty s epistemickou modalitou jsme bohužel nezaznamenali pro ruská slovesa *дать*, *получить*, ani pro česká *prodat*, *koupit*. Můžeme však oprávněně předpokládat, že charakter situačního významu konverzívních sloves konverzibilitu kontextů s epistemickou modalitou neovlivňuje tak, jako je tomu u modalit voluntativní; srov. (108), kde věty (a) a (b) splňují kritérium obsahové totožnosti, pouze pokud sloveso *moci* vyjadřuje význam epistemické modalit, tj. pokud (a) má interpretaci 'Je možné, že Petr prodal Honzovi auto' a (b) má interpretaci 'Je možné, že Honza koupil od Petra auto'.

* * *

Dříve než přejdeme k dalšímu sémantickému kritériu, shrňme poznatky o konvertibilitě vět s modálními slovesy. Obecně platí, že jestliže se modalita vztahuje k situaci jako takové, pak může mluvčí použít jakékoli konverzívníum, aniž by měnil strukturní pozici modálního modifikátoru. Jestliže význam modálního slovesa modifikuje pouze činnost jednoho účastníka situace (typicky obsazeného v subjektu), pak konverze věty buď není možná vůbec, nebo je možná jen za předpokladu, že modální modifikátor bude i v nové konstrukci strukturně vázán na stejného účastníka.

Ukazuje se, že některé typy modálních významů mají tendenci být aplikovány na situaci jako takovou (a tudíž nebýt překážkou pro větnou konverzi), zatímco jiné se typicky vztahují pouze k jednomu účastníku situace. K prvnímu typu modálních významů patří epistemická (jistotní) modalita, ryzím příkladem druhého typu je voluntativní modalita záměru. V případě voluntativní modalit možnosti a nutnosti je situace složitější. Modifikátory voluntativní modalit se většinou vztahují k situaci jako takové, a proto při konverzi věty mohou zůstat na stejném strukturním místě, aniž by měnily pravdivostní podmínky věty. Nicméně i zde platí jistá omezení – modifikátory s významem nutnosti mají tendenci modifikovat činnost pouze toho účastníka situace, který obsazuje subjektivou pozici, proto konverze často vede ke změně pravdivostních podmínek věty.

Dalším důležitým zjištěním je skutečnost, že konverzibilitu vět s modifikátory vyjadřujícími voluntativní modalitu ovlivňuje rovněž povaha situačního významu konverzivních sloves. Pokud situační význam lexikálních konverzí zahrnuje pouze jednoho kognitivního Agenta, lexikální konverziva jsou navzájem pevněji asociativně vázána a modální výraz se spíše vztahuje k situaci jako celku než v případech, kdy v situaci označované lexikálními konverzivy působí dva kognitivní Agenti. Z tohoto důvodu se kontexty sloves *dát*, *dostat* s modifikátory voluntativní modalit konvertují snadněji než analogické kontexty sloves *prodat*, *koupit*.

5.2.1.4. Výrazy specifikující činnost subjektu

Bylo již mnohokrát upozorňováno na to, že rozvineme-li základovou konstrukci konverzivního slovesa výrazem, který se svým významem vztahuje pouze k subjektu, má konvertovaná konstrukce jiné pravdivostní podmínky (vyjadřuje jiný obsah) než konstrukce původní.¹²³ Jedná se o výrazy typu *rád*, *nerád*, *s radostí*, *s nadšením*, *ochotně*, *záměrně* apod. V kontextech obsahující podobné výrazy je velmi spolehlivým kritériem pro zjištění synonymie substituční test. Na základě tohoto testu např. zjišťujeme významovou asymetrii u aktivní a pasivní konstrukce slovesa; srov. (124), kde (a) a (b) mají odlišné pravdivostní podmínky. K podobným výsledkům docházíme i při srovnání aktivních konstrukcí dvou konverzivních sloves; srov. (125).

(124) a. *Otec rád chválí Honzu.*

b. *Honza je rád od otce chválen.*

(125) a. *Petr rád dal Honzovi lístek.*

b. *Honza rád dostal od Petra lístek.*

To, co bychom k těmto obecně známým skutečnostem chtěli dodat, jsou pozorování dvojího druhu:

- Neshodu v pravdivostních podmínkách lze u těchto konstrukcí odstranit, pokud při konverzi věty volíme takový způsob syntaktického uspořádání, při němž význam výrazu *rád* apod. zůstává vztažen k účastníku, který je subjektem původní konstrukce.
- Výsledek porovnání pravdivostních podmínek aktivních konstrukcí dvou konverzivních sloves rozvinutých výrazem specifikujícím činnost subjektu může být pro různá konverzivní slovesa různý – záleží totiž nejen na sémantickém charakteru rozvíjejícího výrazu, ale rovněž na povaze situačního významu konverzivních sloves.

¹²³ Srov. např. Hajičová, Panevová a Sgall (2002), s. 128n.

Významový rozdíl mezi větami (a) a (b) z příkladu (125) se ozřejmí, vytvoříme-li pro každou z nich obsahově totožnou parafrázi, v níž výraz *rád* vystupuje jako samostatný predikát, k němuž je v podobě podřízené predikace připojena konstrukce s konverzívním slovesem. Tak větu (125a) parafrázujeme větou (126a) a větu (125b) parafrázi (126b).

- (126) a. *Petr je/byl rád, že dal Honzovi lístek.*
b. *Honza je/byl rád, že dostal od Petra lístek.*

Podstata parafrázování ve (126) spočívá v tom, že výraz *rád* odsouváme za hranice aktivní konstrukce konverzívního slovesa a dáváme mu podobu samostatné predikace, která nám říká něco o tom, jaký postoj má jeden z účastníků situace „dávání-dostávání“ k realizaci dané situace. Nic nám nyní nebrání v tom, abychom (při zachování pravdivostních podmínek celého souvětí) situaci „dávání-dostávání“ označili i z druhé možné perspektivy, tedy pomocí příslušného lexikálního konverzíva. Větu (125a) tedy můžeme parafrázovat i větou (127a) a větu (125b) větou (127b).

- (127) a. *Petr je/byl rád, že Honza od něj dostal lístek.*
b. *Honza je/byl rád, že mu Petr dal lístek.*

Pro přehlednost uvádíme trojice obsahově totožných parafrází (značených písmeny) ještě jednou pod čísly (128) a (129).

- (128) a. *Petr rád dal Honzovi lístek.*
b. *Petr je/byl rád, že dal Honzovi lístek.*
c. *Petr je/byl rád, že Honza od něj dostal lístek.*
(129) a. *Honza rád dostal od Petra lístek.*
b. *Honza je/byl rád, že dostal od Petra lístek.*
c. *Honza je/byl rád, že mu Petr dal lístek.*

Uvedme ještě jeden příklad podobného parafrázování. V (130) a (131) uvádíme obsahově totožné parafráze aktivních konstrukcí sloves *dát* a *dostat* rozvinutých výrazem *s radostí*, který má podobné sémantické vlastnosti jako *rád* z předcházejícího příkladu. Ještě jednou upozorňujeme na to, že věty (130a) a (131a) nejsou obsahově totožnými parafrázemi (mají odlišné pravdivostní podmínky).

- (130) a. *Maminka vám to dala s radostí.*
b. *Maminka měla radost, že vám to dala.*
c. *Maminka měla radost, že jste to od ní dostali.*
(131) a. *Dostali jste to od maminky s radostí.*
b. *Měli jste radost, že jste to od maminky dostali.*
c. *Měli jste radost, že vám to maminka dala.*

Již u kontextů významově modifikovaných modálními slovesy jsme se setkali s tím, že určitý modální význam aplikovaný na význam základové konstrukce lexikálního konverzíva může u různých konverzívních párů různým způsobem ovlivňovat konverzibilitu kontextu. S podobným jevem se setkáváme i u výrazů typu *rád*. Výsledky testu větné konverze pro tentýž výraz nemusí být stejné u všech lexikálních konverzív. Opět tu proti sobě výrazně stojí dvě skupiny konverzívních sloves: na jedné straně slovesa typu *dát*, *dostat*, jejichž situační význam zahrnuje pouze jednoho aktivního účastníka, a na straně druhé konverzíva typu *prodat*, *koupit* se dvěma kognitivními Agenty. I zde platí to, co jsme nastínili již

v předcházejícím oddíle, že totiž lexikální konverziva s jediným kognitivním Agentem se vzájemně asociují silněji než konverziva se dvěma kognitivními Agenty. Tím si vysvětlujeme skutečnost, že např. výraz *nečekaně* nebrání konverzi aktivních konstrukcí sloves *dát, dostat*, zatímco v konstrukcích sloves *prodat, koupit* mění pravdivostní podmínky; srov. (132) vs. (133).¹²⁴

(132) *Petr nečekaně dal Honzovi lístek* ≈ *Honza nečekaně dostal od Petra lístek*.

(133) *Petr nečekaně prodal auto Honzovi* ≠ *Honza nečekaně koupil auto od Petra*.

Kromě toho, některé výrazy (např. *záměrně, ochotně, aktivně*) mohou specifikovat pouze činnost aktivně a cílevědomě jednajícího subjektu, tj. pouze činnost kognitivního Agentu. Z tohoto důvodu konverze u sloves typu *dát, dostat* v podobných případech zcela postrádá smysl.

(134) a. *Petr jim záměrně dal špatné číslo.*

b. ^{??}*Záměrně od Petra dostali špatné číslo.*

(135) a. *Honza mi ochotně dal svou adresu.*

b. ^{??}*Ochotně jsem od Honzy dostal jeho adresu.*

Věty (134a) a (135a) lze nicméně parafrázovat způsobem, který jsme popsali výše; srov. (136) a (137), kde (a), (b) a (c) jsou obsahově totožné parafráze.

(136) a. *Petr jim záměrně dal špatné číslo.*

b. *Petrovým záměrem bylo dát jim špatné číslo.*

c. *Petrovým záměrem bylo, aby (od něj) dostali špatné číslo.*

(137) a. *Honza mi ochotně dal svou adresu.*

b. *Honza byl ochotný, což se projevilo tím, že mi dal svou adresu.*

c. *Honza byl ochotný, což se projevilo tím, že jsem od něj dostal jeho adresu.*

V jazykových korpusech jsme našli jen velmi málo kontextů, v nichž by základová konstrukce lexikálního konverziva byla rozvinuta výrazem vztahujícím se pouze k subjektu. Je zajímavé, že všechny tyto nečetné výskyty byly zaznamenány v ruském materiálu. Nejvýmluvnější příklad takového kontextu uvádíme pod číslem (138).

(138) *который я тишком однажды извлек из-под груды мрамористых томов Лондонского "Graphic" в гостиничной библиотеке. Позднее отец, со свойственным ему благодушием, <дал> мне сведения этого рода, которые по его мнению могли мне быть нужны; (≠ ? Позднее я от отца, со свойственным ему благодушием, получил сведения этого рода...)*

O něco méně průkazný je kontext (139), v němž nelze provést konverzi, pokud výraz *c подачи* chápeme jako 'z iniciativy, za přispění'. Pokud však tento výraz interpretujeme jako 'podle' nebo 'podle výpovědi' je konverze přípustná, neboť význam výrazu *c подачи* je směřován k výsledku dané situace, tj. k tomu, že vyšly najevo nějaké skutečnosti.

¹²⁴ U sloves *dát, dostat* je význam výrazu *nečekaně* vztahován k situaci označované těmito slovesy jako k celku ('Bylo nečekané, že Petr dal Honzovi lístek, čili že Honza dostal od Petra lístek'). U sloves *prodat, koupit* však tento výraz specifikuje činnost pouze toho účastníka, který stojí v podmětu; za 'nečekaný' je označován pouze děj jednoho účastníka.

- (139) *Буткявичюс явно переоценил свои силы и недооценил противников. С подачи Буткявичюса несколько отставных офицеров КГБ <дали> показания о том, что нынешний стикер, тогдашний музыколог, в начале 60-х годов "стучал" на своих коллег. (#/≈ С подачи Буткявичюса от нескольких отставных офицеров КГБ были получены показания о том, что...)*

V kontextu (140) se sloveso *дать* vyskytuje jako část frazému rozvíteného částicí *как*, která se nepoužívá v příslušném konverzívním výrazu. Bez této částice však frazémy se slovesem *получить* existují (srov. *получить по уху, по морде, по башке, по заднице*).

- (140) *"А иди ты к е... матери с твоей должностью!" – это бригадир. А председатель как <даст> ему по уху... Чем кончилось, Иван Африканович не узнал, поскорее прошел мимо, потому что, когда начальство бригадира колотит, лучше не (* а от председателя как получит по уху...)*

Konečně v příkladech (141) a (142) uvádíme kontexty, v nichž jsou konstrukce konverzívních sloves rozvinuté výrazy, které větné konverzi nebrání ani v případě, že zůstávají na stejném strukturním místě. Význam těchto výrazů lze rovným dílem vztáhnout k oběma účastníkům situace – ke kognitivnímu Agentu i kognitivnímu Recipientu.

- (141) *Как выяснилось, немало этих сведений было <дано> на конфиденциальной, доверительной основе – с просьбой в случае публикации показать материал или не печатать вовсе. (≈ Как выяснилось, немало этих сведений было получено на конфиденциальной, доверительной основе – с просьбой в случае публикации показать материал или не печатать вовсе.)*
- (142) *Опять странник выручил: "Давайте, – говорит, – по гривеннику, научу, как на тот берег попасть". Делать нечего, <дали> пешехонцы по гривеннику. "Вот берите, – говорит, – бревно. Да садитесь все на его верхом. (≈ Делать нечего, получил странник от пешехонцев по гривеннику)*

5.2.2. Syntaktická kritéria

Syntaktická kritéria větné konverze nám říkají, jaké typy syntaktického zapojení konverzívního predikátu do věty jsou citlivé pro výběr jednoho ze dvou konverzívních predikátů a jaké nikoli. Volba konverzívního predikátu je syntaktickou povahou věty předurčena v případech, kdy konverzívní predikát buď řídí koreferenci určitých argumentových pozic predikace na něm závislé, nebo je naopak sám podřízenou predikací, která musí splňovat koreferenční nároky svého řídicího členu. Pokud bychom v takových kontextech chtěli větu s konverzívním predikátem konvertovat, museli bychom použít volnější syntaktickou konstrukci, tj. konstrukci, v níž koreference argumentů obou predikátů není nutná. Přesto ani za takových okolností není někdy větná konverze přípustná nebo výsledná konverzívní parafráze působí syntakticky či stylisticky neobratně. Nevhodnost konverzívní parafráze s volnější syntaktickou konstrukcí často souvisí s hypersyntaktickými parametry kontextu. Často se např. stává, že perspektivu, kterou daný konverzívní predikát vyjadřuje, mluvčí používá v širším kontextu, než je jedna predikace. Větná konverze provázená změnou perspektivy v takových případech narušuje plynulost textu a může být posluchačem oprávněně vnímána jako nevhodná i přes svou formální gramatickou správnost. Vzhledem k tomu, že v řadě případů jsou gramaticky správné obě varianty syntaktické konstrukce (z nichž jedna je vhodnější a druhá méně), budeme v rámci syntaktických kritérií

mluvit spíše o určitých preferencích mluvčího, nikoli o přísných pravidlech, která stanovují, který konverzívní predikát je v daném typu syntaktického kontextu správný a který je nesprávný.

5.2.2.1. Konverzívní predikát je syntakticky závislý na jiném predikátu

Pokud je konverzívní predikát ve větě závislostně podřízen jinému predikátu, je přirozenější vybrat pro označení dané situace to lexikální konverzívim, jehož syntaktická struktura umožňuje těsnější připojení k predikátu řídícímu. V rámci daného subordinovaného postavení konverzívního slovesa můžeme rozlišit čtyři typy syntaktické závislosti, které se v češtině a v ruštině často vyskytují:

- a) infinitiv konverzívního slovesa je syntakticky podřízen hlavnímu větnému predikátu;
- b) infinitiv konverzívního slovesa je jedním z valenčních doplnění substantiva;
- c) přechodník konverzívního slovesa rozvíjí hlavní větnou predikaci;
- d) participium konverzívního slovesa rozvíjí substantivum tvořící součást hlavní predikace.

Věty, v nichž je infinitiv konverzívního slovesa podřízen hlavnímu větnému predikátu lze v řadě případů konvertovat při použití volnější syntaktické konstrukce (vedlejší věty). Ve funkci hlavního predikátu jsme v češtině zaznamenali výrazy *být těžké*, *být připraven*, *chybět*; v ruštině, kde je subordinovaný infinitiv s korefenčním subjektem více rozšířen, pak slovesa *(по)просить*, *надеяться*, *удаться*, *помешать*, *отказаться*, *согласиться*, *пригласить*. Zrušení koreference subjektu hlavní predikace se subjektem infinitivní konstrukce často vede k rychlému střídání perspektivy mluvčího, takže konvertovaná konstrukce bývá vnímána jako méně vhodná (méně „uhlazená“); srov. (143)–(146). Konvertované konstrukce v příkladech (147)–(148) nejsou z hlediska normativní gramatiky správné, pro rodilé mluvčí jsou však přijatelné. Výraz *будьте любезны* se v hovorové ruštině používá jako vsuvka bez ohledu na významovou strukturu kontextu.

- (143) *Washington je také připraven <dát> OSN k dispozici svou vojenskou sílu, aby bylo zajištěno respektování navrhované zóny.* (≈ [?]Washington je také připraven, že OSN od něj dostane vojenskou sílu...)
- (144) *Podle jejích přání soudím, že by klidně dokázala dělat režisérku pornofilmů. Chybí mi už jenom <dostat> od ní nazpět vlastní byt [...]* (≈ ...Chybí mi už jenom, aby mi dala nazpět můj vlastní byt...)
- (145) *[...] главным образом хотите прибрать к рукам мое родовое имущество. Решительно не представляю себе, дон Рэба, каким образом вы надеетесь его <получить>?* (≈ ... каким образом, вы надеетесь, что вам его дадут?)
- (146) *На территории княжества, в джунглях, обнаружили развалины древнего храма, и его высочество пригласил меня <дать> оценку находке. Я провел необходимые исследования, и что вы думаете? Выяснилось, что храм этот был построен еще во времена царя* (≈ ... [?]его высочество пригласил меня с целью, чтобы находка получила от меня оценку...)
- (147) *они делают записи о происшествиях, случившихся за время несения службы, о результатах объезда территории согласно "постовой ведомости". Мне удалось <получить> копии, снятые с караульного журнала.* (≈ [?]Мне удалось, что они мне дали копии...)

(148) *Дело-то в чем? Положены по бюджету деньги на театр – будьте любезны их <дать>. Если считаете, что театр не нужен, уничтожьте его и откройте на этом месте очередной автосалон или казино. (≈ ... Будьте любезны, чтобы театр получил их.)*

V některých případech označení situace „dávání-dostávání“ z opačné perspektivy, než je perspektiva nadřazené predikace, působí natolik nepřírozně, že výsledná věta ztrácí smysl; srov. (149)–(155), z nichž některé hraničí s jazykovou chybou.

(149) *Je těžké <dát> vám podložené doporučení. (≈ ?Je těžké, abyste od nás dostal podložené doporučení.)*

(150) *Я всегда был связан с Москвой. Но вот я **попросил** <дать> мне за мои деньги место для размещения моего архива. Просьба, как мне разъяснили, была спущена на тормоза. (≈ ?Но вот я попросил получить за свои деньги место для размещения своего архива...)*

(151) *потребовал, чтобы он мне прописал самое сильное из существующих снотворных. Посоветовал играть в гольф, – но в конце концов **согласился** <дать> мне средство, которое "не могло не подействовать"; (≈ ... ?но в конце концов согласился, что я получу от него средство, которое «не могло не подействовать»);)*

(152) *то есть произведение довольно парадоксального жанра: разработчик как бы объяснял очень богатым людям, как им жить дальше, и **просил** <дать> ему за это немного денег. (≈ ... ?и просил, чтобы он получил за это немного денег.)*

(153) *Стремительный темп перемещения по планете **не помешал** знаменитому музыканту <дать> интервью корреспонденту "Известий" и нескольким другим российским репортерам. (≈ *Стремительный темп перемещения по планете не помешал знаменитому музыканту, чтобы корреспондент «Известий» и несколько других российских репортеров получили от него интервью.)*

(154) *Сам Стависский, который сейчас перешел из Ай-би-эм в "Хьюлетт-Пак-кард", **отказался** <дать> интервью репортерам "Нью-Йорк таймс". (≈ *Сам Стависский [...] отказался, чтобы репортеры «Нью-Йорк таймс» получили от него интервью.)*

(155) *Я **готов** <дать> вам подписку в том, что обязуюсь добровольно оставить должность и сесть в тюрьму, если будут обнаружены какие-либо нарушения, заявил он. (≈ *Я готов, чтобы вы получили от меня подписку в том, что обязуюсь добровольно оставить должность...)*

S obdobnou situací se setkáváme i ve skupině kontextů s větami, v nichž infinitiv konverzívního slovesa zaujímá pozici jednoho z valenčních doplnění substantiva. Ve funkci řídicího substantiva vystupují abstrakta predikátové povahy typu *myšlenka, možnost, příležitost, snaha, odvaha, naděje, touha*; v ruských kontextech jsme zaznamenali substantiva *просьба, неспособность, желание, право, разрешение*. V ojedinělých případech je možné konstrukci konvertovat (při zachování obsahové totožnosti vět), aniž bychom zrušili infinitivní vazbu konverzívního slovesa k substantivu; srov. (156).

(156) *Она попросила **разрешения** <получить> на память вещи сына. (≈ Она попросила разрешения дать ей на память вещи сына.)*

Nahradíme-li při konverzi infinitivní konstrukci konstrukcí finitní (tj. vedlejší větou), je v části kontextů konverze přijatelná; srov. (157)–(158).

- (157) *Kdybyste měli nejmenší naději <dostat> od něj listiny zpět, nebyl bych asi tuze hledaná osoba, že?* (≈ Kdybyste měli nejmenší naději, že vám dá listiny zpět...)
- (158) *Рэкетирам наказание показалось слишком суровым, и они обратились с кассацией в Верховный суд РФ. В частности, с просьбой <дать> иную квалификацию их деяниям.* (≈ В частности с просьбой, чтобы их деяния получили иную квалификацию)
- (159) *Byl posedlý myšlenkou <dát> Věře k narozeninám obrovskou kytici růží.* (≈ [?]Byl posedlý myšlenkou, že Věra od něj dostane k narozeninám obrovskou kytici růží.)
- (160) — *Естественно, — сказал Шишаков, — в нашей среде возникло желание <дать> достойную отповедь всей этой мерзости.* (≈ Естественно [...] в нашей среде возникло желание, чтобы эта мерзость получила от нас достойную отповедь.)

V řadě případů je nicméně vyložene nevhodné, aby vedlejší věta vyjadřovala jinou perspektivu než nadřazený predikát, takže výběr konverzívního predikátu v tomto typu syntaktické konstrukce (podobně jako u typu předcházejícího) nelze hodnotit jako libovolný; srov. (161)–(166). Konverzi v kontextech (168)–(171) hodnotíme jako jazykově nesprávnou.

- (161) *Neměl možnost <dát> nám peníze, když jsme byli na Vánoce v Praze.* (≈ ^{??}Neměl možnost, abychom od něj dostali peníze, když jsme byli na Vánoce v Praze.)
- (162) *Neměla jsem příležitost <dát> mu svoji adresu.* (≈ ^{??}Neměla jsem příležitost, aby ode mě dostal adresu.)
- (163) *Lady Bluesová strávila zbytek svého krátkého života snahou <dát> manželovi tak vytouženého syna a dědice.* (≈ ^{??}Lady Bluesová strávila zbytek svého krátkého života snahou, aby její manžel od ní dostal tak vytouženého syna a dědice.)
- (164) *Všichni lidé [...] jsou absolutně fascinováni myšlenkou <dát> těmto strojům stále větší kompetence a kvality.* (≈ ^{??}Všichni lidé jsou absolutně fascinováni myšlenkou, že tyto stroje od nich budou dostávat stále větší kompetence a kvality.)
- (165) *Klopýtal k zasněženému stavení s jedinou touhou <dostat> alespoň trochu horkého čaje.* (≈ ^{??}Klopýtal k zasněženému stavení s jedinou touhou, že mu dají alespoň trochu horkého čaje.)
- (166) *И он был искренним, он припоминал [...] недоброжелательство к Тельману, его желание <получить> гонорар за книгу, его развод с Эльзой, когда Эльза была беременна.* (≈ ... ^{??}он припоминал [...] его желание, чтобы ему дали гонорар за книгу...)
- (167) *Generativita není pouze schopnost <dát> někomu či něčemu vznik, život (dítěti, dílu), ale také toto nové uvést do života.* (≈ *Generativita není pouze schopnost, že někdo či něco nové dostane život...)
- (168) *Má doručovatel právo <dát> doručení dopis nebo peníze sousedovi?* (≈ *Má doručovatel právo, aby doručení dopis nebo peníze dostal soused?)
- (169) *Jenže Pavel neměl o ničem ani potuchy a já zase neměl odvahu <dát> mu otevřeně najevo, co k němu cítím.* (≈ ... *a já zase neměl odvahu, aby ode mě dostal otevřeně najevo, co k němu cítím.)
- (170) *Она в нашей собственной неспособности мудро распорядиться своими богатствами, <дать> людям возможность честно зарабатывать себе на хлеб (и масло тоже). Курильская ли это, дальневосточная ли только проблема?* (≈ *Она в нашей собственной неспособности [...], чтобы люди получили возможность честно зарабатывать себе на хлеб...)
- (171) *Ризин сперва сомневался, имеет ли он право <дать> нам справку без письменного запроса за номером и печатью, но потом согласился.* (≈ *Ризин

сперва сомневался, имеет ли он право, чтобы мы получили от него справку без письменного запроса...)

Výběr konverzívního predikátu je předurčen také v případě, kdy má mít konverzívní sloveso ve složené predikaci formu přechodníku. V takových kontextech lze konverzi při zachování obsahové totožnosti obou vět provést pouze tehdy, nahradíme-li přechodníkovou konstrukci finitní predikací; srov. (172)–(175).

- (172) *...не скажу ли я спасибо ей за то, что она так ловко затормозила, когда автомобиль вдруг поехал под гору. Не <получив> ответа, она погрузилась в изучение дорожной карты.* (≈ ?Когда я не дал ей ответа, она погрузилась в изучение...)
- (173) *Он жил прекрасно: на восьмом этаже, с матерью [...] и старой глухой домработницей, которую можно было запереть на кухне, <дав> ей для чтения «Пионерскую правду».* (≈ ...которую можно было запереть на кухне, если она получила для чтения «Пионерскую правду».)
- (174) *<Получив> деньги, он добродушно обнял доцента за плечи и вывел его в вестибюль.* (≈ Когда доцент дал ему деньги, он его добродушно обнял за плечи и вывел в вестибюль.)
- (175) *Гастев распростился с чересчур догадливым майором, <получив> от него то, что нельзя было не назвать мандатом.* (≈ ?Гастев распростился с чересчур догадливым майором, когда он ему дал то, что нельзя было не назвать мандатом.)

V kontextu (176) je přechodník *дав* rozvinut výrazem specifikujícím činnost subjektu (*ловко*). Z tohoto důvodu nemůžeme konverzi přechodníkové konstrukce provést, pokud ve výsledné větě chceme zachovat všechny významové elementy věty původní.

- (176) — *Куча мала!* — *заволил Теткин, ухватился за шею Манина и, ловко <дав> ему подножку, свалил в воду прямо на Джапаридзе, а сверху упал сам.*

V ruštině se k vyjádření vedlejší predikace vedle přechodníkových vazeb hojně používají rovněž participia. Pro slovesa *дать*, *получить* je z hlediska konverzibility věty obsahující jejich participium důležité rozlišovat, zda věta obsahuje participium aktivní či pasivní. Aktivní participia lze konvertovat jedině prostřednictvím finitní predikace (vztažné věty), zatímco při konverzi konstrukcí s pasivními participii těchto sloves lze konverzívní predikát ponechat ve stejné formě (pokud jsou splněny další podmínky konverze, především konverzívnost významu). V příkladech (177)–(179) uvádíme kontexty, v nichž je aktivní participium při konverzi nahrazeno vztažnou větou.

- (177) *Глупая игра, не <дающая> ни уму, ни сердцу.* (≈ Глупая игра, от которой ничего не получает ни ум, ни сердце.)
- (178) *[...] и тут же вспомнился плод растения, <давшего> маслу имя, и в голове будто просияло [...]* (≈ и тут же вспомнился плод растения, от которого масло получило имя...)
- (179) *Я маленький египетский звездочёт, тайно мечтавший о рябой дочери феллаха, похожей на печальную верблюдицу, и внезапно <получивший> любовную записку от Клеопатры с просьбой, близкой к приказу явиться ровно в полночь.* (≈ ...и которому Клеопатра внезапно poslala любовную записку с просьбой...)

Konverze konstrukcí s aktivním přičestím je možná i v řadě kontextů, v nichž není specifikován jeden z účastníků situace. Srov. (180)–(181) s neznámým kognitivním Recipientem a (182)–(185), kde není zmíněn kognitivní Agens.

- (180) *Что находилось в этом пакете, никто не знал, ни подсудимый, ни даже военный прокурор, <дававший> санкцию на отправление этого пакета в Москву. (≈ ...ни даже военный прокурор, от которого получали санкцию на отправление...)*
- (181) *Я не буду добиваться должности бригадира, <дающей> возможность остаться в живых, ибо худшее в лагере — это навязывание своей (или чьей-то чуждой) воли другому человеку, арестанту, как я. (≈ Я не буду добиваться должности бригадира, в которой получаешь возможность остаться в живых...)*
- (182) *Это был один из местных заминдаров, оказавший нам неоценимые услуги во время синайской войны и в награду <получивший> брахманурский трон. (≈ ...который оказал нам неоценимые услуги ... и которому в награду дали брахманурский трон)*
- (183) *Как и всякий человек, <получивший> над чем-нибудь власть, я первым делом стал проверять степень ее полноты и наслаждался, убеждаясь в ее истинности. (≈ Как и всякий человек, которому дали над чем-нибудь власть...)*
- (184) *Утром же в пронзительной ясности увидел вчерашний день: умного, образованного человека, <получившего> прозвище Срутник и разъярённого тем, что в квартиру его ворвался наглый и глупый юнец; (≈ ... умного, образованного человека, которому дали прозвище Срутник и который разъярён тем...)*
- (185) *Они жалели и презирали Александру Владимировну за то, что после отъезда дочери, <получавшей> академический паёк, она жила впроголодь. (≈ Они жалели и презирали Александру Владимировну за то, что после отъезда дочери, которой давали академический паёк, она жила впроголодь.)*

Пříklad (186) ukazuje, že slovesa *дать*, *получить* mohou ve spojení se substantivou tvořit analytické výrazy, jejichž lexikálním konverzívem je plnovýznamové sloveso.

- (186) *Однако вот оно, вот кожаное покато сиденье, <дающее> отдых позвоночнику. (≈ ...сиденье, в котором позвоночник отдыхает.)*

Při konverzi pasivních participiálních konstrukcí je možné zachovat participiální formu slovesa, neboť subjektem pasivní konstrukce obou sloves (*дать* i *получить*) je stejný účastník situace (kognitivní Patiens) – v tomto ohledu se významové struktury pasivních participií konverzívních sloves *дать* a *получить* shodují; srov. (187)–(191).

- (187) *Памятуя о поручении, <данном> вами, я поспешил согласиться. (≈ Памятуя о поручении, полученном от вас, я поспешил согласиться.)*
- (188) *Мостовской, глядя ему вслед, с размаху ударил себя ладонью по коленке, — он вдруг понял, почему возникло тревожное и томительное ощущение, — при обыске пропали бумаги, <данные> ему Иконниковым. (≈ ...он вдруг понял, почему возникло тревожное и томительное ощущение, — при обыске пропали бумаги, полученные им от Иконникова.)*
- (189) *За вычетом <полученного> вами ранее аванса. (≈ За вычетом данного вам ранее аванса.)*
- (190) *Заставили отдать международные награды, <полученные> Черкасовым в Европе. (≈ Заставили отдать международные награды, врученные Черкасову в Европе.)*

- (191) *Согласно заданию, <полученному> от вас, я выразил сомнение и предложил ему некоторые вопросы, на которые он ответил горячо и искренне.* (≈ Согласно заданию, данному вами, я выразил сомнение...)

Konverze pasivních participií je možná i tehdy, když ve větě není specifikován jeden z účastníků situace, jako např. kognitivní Agens v (192) nebo kognitivní Recipient v (193).

- (192) *Всё дальше она от Юли, с каждым часом приближается Сибирь, <данная> ей взамен жизни с теми, кого она любила.* (≈ ... с каждым часом приближается Сибирь, полученная ею взамен жизни с теми, кого она любила.)
- (193) *А Штрум даже забыл сразу сказать ему о письме, <полученном> с завода.* (≈ А Штрум даже забыл сразу сказать ему о письме, присланном с завода.)

5.2.2.2. Konverzívní predikát je řídicím uzlem jiného predikátu

Viděli jsme, že v případech, kdy lexikální konverzívum (v nefinitní formě) stojí vůči jinému predikátu v podřazené pozici, je výběr konverzívního predikátu předurčen strukturními parametry jeho významu, neboť musí splňovat koreferenční nároky predikátu řídicího. Podobně je tomu i v relacích opačných, tj. v případech, kdy je lexikální konverzívum řídicím predikátem jiné nefinitní predikace, především přechodníkových konstrukcí. Konverze je v takových kontextech možná pouze za předpokladu, že závislou predikaci vyjádříme samostatnou větou, jejíž subjekt nemusí být koreferenční se subjektem konverzívního slovesa; srov. (194)–(196).

- (194) *Сидя на высокой табуретке [...] Лолита <получила> башню разнородного мороженого, политого каким-то синтетическим сиропом.* (≈ Лолита сидела на высокой табуретке [...] и ей принесли башню разнородного мороженого...)
- (195) *Наконец, уже **простившись**, он <дал> ей последнее напутствие, приказал немедленно бежать без оглядки из дома на Кутузовском, подальше от заразы, сломя голову, прочь, прочь, прочь!* (≈ Наконец, после того, как они попрощались, она получила от него последнее напутствие...)
- (196) *Сегодня Шухов сэкономил: в барак **не зашелши**, пайки не <получил> и теперь ел без хлеба.* (≈ ... в барак не зашел и пайки ему не дали...)

Pokud střídání perspektivy spojené s konverzí věty a náhrada přechodníkové vazby volnější syntaktickou konstrukcí příliš narušují plynulost textu, není konverze věty žádoucí, takže daný kontext lze považovat za obligatorní pro původně zvolené konverzívum; srov. (197).

- (197) *В тот же день Кейзе принёс Ершову крутое гусиное яйцо и **хохоча** <дал> ему: «Ihre Stimme wird schon!»* (≈ В тот же день Кейзе принёс Ершову крутое гусиное яйцо, хохотал и тот получил от него: «Ihre Stimme wird schon!»)

5.2.3. Hypersyntaktická (textová) kritéria

V kontextovém materiálu jsme zaznamenali i taková užití sloves *dát* a *dostat*, která sice splňují všechna sémantická i syntaktická kritéria nezbytná k tomu, aby bylo možné konstrukci konvertovat, přesto je konverze věty v daném kontextu nevhodná, někdy i vyloženě

nepřípustná. To nás vede k závěru, že na výběr konverzívního lexému mohou mít vliv i faktory, které nesouvisejí ani se sémantikou věty, ani s její syntaktickou stavbou, nýbrž které vyplývají z diskurzivních strategií mluvčího, z požadavku koherence textu, z charakteru mluvní situace a slohového útvaru (dialog, výčet, vyprávění...) apod. Kritéria tohoto typu nazýváme hypersyntaktická nebo textová, protože je zjišťujeme mimo rámec jedné věty. Již u syntaktických kritérií jsme upozorňovali na to, že nemají povahu striktních pravidel, nýbrž že spíše popisují tendence, kterými se mluvčí při používání lexikálních konverzí má sklon řídit. Pro hypersyntaktická kritéria platí toto upozornění dvojnásob. Zákonitosti výstavby textu dosud nejsou dostatečně podrobně prozkoumány, těžko však budeme v této oblasti hledat pravidla, která by byla srovnatelná se systémostí pravidel gramatických. Text je nepochybně útvarem daleko plastičtější než slovo nebo věta a mluvčí má při jeho výstavbě daleko více volnosti. Proto následující oddíl obsahuje pouze několik postřehů o textových kritériích ovlivňujících výběr lexikálního konverzíva, v žádném případě však není vyčerpávajícím zpracováním této problematiky.

5.2.3.1. „Setrvačná“ perspektiva

Efekt „setrvačné“ perspektivy typicky vzniká v případech, kdy mluvčí obsah většího textového úseku formuluje z hlediska stále stejného účastníka (např. jedné konkrétní osoby). Syntakticky se tento efekt projevuje posloupností několika predikací s koreferenčními subjekty. V takových kontextech má mluvčí sklon k označení situace použit takový konverzívní predikát, jehož významová struktura by nenarušila řetězec koreferencí. Případná konverze této konstrukce působí velmi rušivě; srov. (198)–(201).

- (198) *"Benzín je dneska dost drahej." Beze slova hrábl do prkenice a <dal> mi dvě stokoruny. Pak mávl rukou a bral se potácivě k domovu. (≈ ...[?]Beze slova hrábl do prkenice a dostal jsem od něj dvě stokoruny...)*
- (199) *Když uvěříte a svěříte se šamanovi, rozhodujete jen o sobě. Zatímco když <dáte> hlas stranickému kandidátovi, můžete významně ovlivnit i osudy druhých, jinak smýšlejících. A v tom je tahle volební seance překérnější. (≈ [?]Když uvěříte a svěříte se šamanovi, rozhodujete jen sami o sobě. Zatímco když od vás dostane hlas stranický kandidát, můžete významně ovlivnit i osudy druhých...)*
- (200) *двинули свои корабли в "зону повышенной опасности", чтобы не допустить беспорядков, взять под контроль основные линии судоходства и <дать> отпор криминальному элементу, если таковой проявит себя в условиях возникшей паники и всеобщей неразберихи. (≈ ...[?]двинули свои корабли в "зону повышенной опасности", чтобы не допустить беспорядков, взять под контроль основные линии судоходства и чтобы криминальный элемент получил от них отпор...)*
- (201) *Оказывается, ее мать, итальянскую сироту, удочерила некогда русская женщина по имени Ирина, воспитала, по сути спасла, <дала> возможность выйти в люди. (≈ [?]Оказывается, ее мать, итальянскую сироту, удочерила некогда русская женщина по имени Ирина, воспитала, по сути спасла, она от ней получила возможность выйти в люди.)*

Je zajímavé si všimnout, že kontexty (198) a (199) splňují všechna sémantická i syntaktická kritéria konverze. Nevhodnost konverzívní parafráze je v daných případech skutečně dána pouze hypersyntaktickými parametry kontextu. Např. ve (199) by konverze narušila syntaktickou paralelnost dvou po sobě následujících konstrukcí. Nepřítomnost

kognitivního Recipienta u slovesa *дать* v (201) je projevem aktuální elipsy a sama o sobě není konverzi na překážku.

K projevům „setrvačné“ perspektivy lze řadit i textové struktury, s nimiž se často setkáváme v dialogu. Je typické, že mluvčí-li mluvčí s někým o své činnosti, staví vlastní osobu do centra perspektivy, z níž danou situaci pojmenovává – můžeme říci, že mluvčí „setrvává“ na perspektivě vlastní osoby. Konverzivní parafráze jsou v takových případech vyloženě nevhodné; srov. (202).

(202) *"Bohužel i bohudík," prohodil potom Lev Goldblatt. "<Dám> kočkám mléko."
"Profesor Munk ještě vyučuje?" (≈ ^{??}"Bohužel i bohudík," prohodil potom Lev Goldblatt. "Kočky ode mě dostanou mléko." "Profesor Munk ještě vyučuje?")*

V (203) můžeme pozorovat jiný jev, který je typický pro rozhovor několika osob. Jeden z mluvčích vybírá pro označení dané situace perspektivu (a tím i konverzivní výraz) dle vlastního uvážení a jeho posluchači ve svých replikách na této perspektivě setrvávají (automaticky opakují to, co řekl první mluvčí apod.). Konverze označených konstrukcí v kontextu (203) je možná, ale musí být provedena na obou vyznačených místech zároveň.

(203) *Я пошел в Союз композиторов и попросил у Хренникова, чтобы он дал немножко денег Прокофьеву. - И что же, <дал> он денег? – <Дал>. 500 руб. старыми деньгами. Потом стали советовать: как сделать, чтобы у Прокофьева были деньги на (≈ Я пошел в Союз композиторов и попросил у Хренникова, чтобы он дал немножко денег Прокофьеву. - И что же, получил от него Прокофьев деньги? – Получил...)*

„Setrvačná“ perspektiva se svým způsobem projevuje i kontextech s nepřímou řečí. Existuje velmi silná tendence zachovávat v nepřímé řeči postav tu perspektivu, kterou ve své výpovědi daná osoba sama vyjádřila; srov. nevhodnost konverzivní parafráze v (204). V kontextu (205) vede konverze věty v nepřímé řeči ke změně významu – původní obsahová interpretace vedlejší věty se mění na účelovou.

(204) *Вychrtlý dlouhán, který předzpěvoval na procesích, se ani neohlédl. Jen Gabaňa se podíval přes rameno, jako by Gavorovi říkal, aby <dal> starému pokoj. Ale Gavora jen mávl rukou. (≈ ...^{??}Jen Gabaňa se podíval přes rameno, jako by Gavorovi říkal, aby starý od něj dostal pokoj...)*

(205) *„No tak, pane kapitáne, udělejte jim tu radost a vemte je s sebou!“ Kapitán Honzátka podrážděně vrčel, aby mu <dali> svatý pokoj. Během dne se široký kruh pomalu stahoval. (≠ ...Kapitán Honzátka podrážděně vrčel, aby od nich dostal svatý pokoj...)*

5.2.3.2. Cílená změna perspektivy

Posloupnost predikátů s koreferenčním subjektem v delším textu obvykle na určitém místě končí – mluvčí mění perspektivu, o dalším ději začíná vypovídat z perspektivy jiného účastníka, případně započíná predikativní posloupnost s jiným subjektem. Jestliže v místě, kde mluvčí cíleně obrací pozornost na jiného účastníka (osobu apod.), stojí konverzivní predikát, je konverze konstrukce nevhodná, nechceme-li narušit diskurzivní strategii mluvčího. Tyto případy můžeme ilustrovat kontextem (206).

(206) ...чем он успел задуматься над тем, что он, собственно, хотел сказать или спросить и хотел ли он чего-нибудь вообще, фигура <дала> ему ответ и отвела от него взгляд. (≈ ...[?]чем он успел задуматься над тем, что он, собственно, хотел сказать или спросить и хотел ли он чего-нибудь вообще, получил от фигуры ответ и она отвела от него взгляд.)

V (207) je konverzívní sloveso *dát* součástí řetězce predikací, v nichž pozornost mluvčího postupně přechází z jedné osoby na druhou v souladu s tím, jak si tyto osoby předávají předměty, o nichž je řeč. V tomto případě je konverze vskutku nemožná, ačkoli žádná sémantická ani syntaktická kritéria jí nebrání.

(207) "Sklenici vody!" Napil se a dal náhle zbytečnou hvězdu a anděla s nápisem POKOJ LIDEM DOBRÉ VŮLE Renátě, aby ji <dala> Martinovi. "Anděla dejte na horní větvíčku. (≈ ...[?]Napil se a dal náhle zbytečnou hvězdu a anděla s nápisem POKOJ LIDEM DOBRÉ VŮLE Renátě, aby ji od ní dostal Martin...)

Pokud mluvčí pomocí cílené volby lexikálního konverzíva zdůrazňuje protikladnost jednání dvou osob, je konverze věty stylisticky nevhodná i v případech, kdy je syntakticky realizovatelná; srov. (208).

(208) Она всегда ухитрялась всучить тебе не ту книгу, которую ты сам хочешь взять, а ту, которую она хочет тебе <дать>. (≈ [?]Она всегда ухитрялась всучить тебе не ту книгу, которую ты сам хочешь взять, а ту, которую она хочет, чтобы ты получил.)

* * *

Kontexty sloves *dát*, *dostat*, *дать* a *получить* uvedené v posledním oddíle ukazují, že výběr konverzívního predikátu je do jisté míry určován rovněž aktuálním členěním, které mluvčí chce v dané větě vyjádřit a které tvoří součást strategie výstavby širšího textového úseku. V češtině a v ruštině lze nicméně lexikální konverzívnost jen stěží považovat za výrazový prostředek aktuálního členění – jde pouze o to, že aktuální členění a významová struktura predikátu mají sklon být v souladu. Tímto zjištěním uzavíráme kapitolu věnovanou analýze způsobu používání lexikálních konverzív v mluvě.

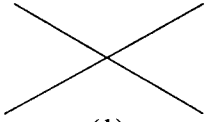
6. Konverzivnost jako typ lexikální opozice

Podstatu konverzivnosti jsme dosud zkoumali víceméně izolovaně od dalších typů lexikálních opozic. Zabývali jsme se explicitním zformulováním základních sémantických vlastností konverzivních výrazů – jejich obsahovou totožností a odlišností perspektivy, kterou vzhledem k označované situaci vyjadřují. Poté jsme zkoumali, jak výběr jednoho ze dvou konverzivních lexémů souvisí s charakterem kontextu, v němž je konverzivum užito. V této kapitole se budeme věnovat otázce, jaké místo konverzivnost zaujímá v systému významových a formálních opozic lexikálních jednotek, a podíváme se na to, jak je sémantický potenciál lexikálních konverziv využít v případech, kdy mluvčí dva konverzivní lexémy používá za sebou ve velmi blízkém kontextu.

6.1. *Vztah konverzivnosti k synonymii a homonymii*

Vztahy mezi jednotlivými úrovněmi jazykové reprezentace obsahujícími jednotky znakové povahy jsou komplikovány synonymií a homonymií. V rámci stratifikační jazykové teorie považujeme za synonymii případy, kdy dvěma různým reprezentacím na nižší rovině (rovině formy) odpovídá jedna reprezentace na rovině vyšší (rovině významu), za homonymii pak případy, kdy jedné reprezentaci na nižší rovině odpovídají dvě různé reprezentace na rovině vyšší. Synonymie a homonymie tudíž představují v jistém smyslu opačné způsoby usouvztažení jednotek sousedních rovin – synonymie je založena na shodě významu dvou či více jazykových výrazů, zatímco homonymie je založena na shodě formy dvou významových entit. Vztah synonymie k homonymii a obráceně bychom mohli rovněž znázornit pomocí tabulky, jejíž řádky by představovaly škálu významové podobnosti výrazů (od významové totožnosti až po naprostou významovou heterogenost) a sloupce škálu podobnosti formální (od formální totožnosti až po úplnou formální odlišnost dvou výrazů). Při odstupňovaném pojetí synonymie a homonymie vzniká mezi případy naprosté shody a úplné rozdílnosti významu, resp. formy, přechodné pásmo (prostřední řádek a sloupec), v němž se rozlišují další typy opozic, přičemž v přechodném pásmu synonymie se těchto opozic rozlišuje více (kvazisynonymie, konverzivnost, antonymie aj.) než v přechodném pásmu homonymie (pouze paronymie).

Klasifikace lexikálních opozic podle míry synonymie a homonymie

Shoda formy Sho- da významu	+	+ / -	-
+	 (1)	Synonymní paronyma (dublety) (2)	Typická synonyma (3)
+ / -	Kvazisynonymní homonyma (?) Konverzívní homonyma Enantiosémie (4)	Typická paronyma (kvazisynonymní, konverzívní, antonymická aj.) (5)	Kvazisynonyma Konverzíva Antonyma (resp. jiné opozice) (6)
-	Typická homonyma (7)	Paronyma se zcela odlišným významem (8)	Heteronyma (9)

Proberme nyní podrobněji jednotlivá pole tabulky, aplikující dané schéma na oblast lexikonu. Levé horní pole (1) je prázdné, neboť dvě lexikální jednotky nemohou být zároveň totožné formálně i významově. Současná formální a významová totožnost tvoří znakovou identitu jednoho určitého jazykového výrazu, a proto nemůže být typem opozice.

Výrazy, které jsou totožné formálně, ale zásadně se odlišují sémanticky, představují typické případy lexikální homonymie (7). **Typickými homonymy** jsou (a) slova pocházející z různých jazyků: např. *puk* (< něm. 'hrana oděvu') – *puk* (< ang. 'hokejevý kotouč'), *mat* (< per. 'určitý typ zakončení šachové hry') – *mat* (< ang. 'rohož, žíněnka') – *mat* (< ruš. 'matný odstín'); (b) slova pocházející ze stejného jazyka, ale odvozená od různých kořenů: např. *hod* (< *hodit*) – *hod* (< *hodovat*), *zavod* ('továrna') – *zavod* ('natahování'; < *zavodit*); (c) slova vzniklá rozpadem polysémie: např. *pero* ('část pokrývky ptačího těla') – *pero* ('nástroj na psaní'), *svet* ('světlo') – *svet* ('svět').

Protipólem homonymie je synonymie. **Typickými synonymy** jsou slova, která vyjadřují totožný význam prostřednictvím zcela odlišné výrazové formy; srov. (3). Typická synonyma často vznikají v případě, kdy pro vyjádření určitého významu v daném jazyce existuje slovo domácí a přejaté: např. *jazykověda* – *lingvistika*, *имя существительное* – *субстантив*. Synonymy však mohou být i slova, jež obě jsou v daném jazyce původní: např. *slepý* – *nevidomý*, *глядеть* – *смотреть*.

Pravý dolní roh tabulky je vyhrazen pro výrazy odlišné jak svou formou, tak významem; srov. (9) Taková slova se někdy nazývají **heteronyma**. Extrémním případem heteronymie jsou dvojice slov, která nemají společné žádné významové ani formální elementy; srov. *pít* – *les*, *небо* – *завтракать*.

Mezi čtyřmi vyhraněnými typy lexikálních opozic (typickou homonymií, typickou synonymií, heteronymií a formálně-významovou identitou jednoho slova) existuje široká

přechodná zóna zahrnující opozice založené pouze na částečné podobnosti významu nebo formy. V této perspektivě se synonymie jeví jako vztah založený na totožnosti významu jazykových výrazů při různě odstupňované odlišnosti jejich formy, zatímco homonymie jako vztah založený na totožnosti formy při různě odstupňované odlišnosti významu. V tabulce názorně vidíme, že zóna „podobnosti“ (+/-) je daleko kompaktnější na ose formy než na ose významu, což je dáno tím, že formální podobnost lze poměrně jednoznačně definovat na základě kvantitativního poměru shodných a odlišných formálních elementů, zatímco významová podobnost se na základě kvantitativních kritérií stanovuje jen těžko. Mimoto je pro významovou podobnost důležitý nejen kvantitativní poměr shodných a rozdílných významových elementů lexikálního významu, ale rovněž způsob jejich strukturního uspořádání (relevantní pro konverzivnost), vzájemný sémantický vztah odlišných částí významu (relevantní pro antonymii) apod.¹²⁵

Konverzivnost spolu s kvazisynonymií a antonymií (příp. dalšími typy významových opozic) je založena na částečné shodě a částečné odlišnosti významu dvou (resp. více) lexikálních jednotek. Podle Apresjana (1974a) jsou **kvazisynonyma** lexémy stejného slovního druhu, které se shodují převážnou částí významu a svůj význam mají stejně strukturně uspořádaný.¹²⁶ Posledně jmenovaná vlastnost se projevuje významovou adekvátností valenčních rámců (kvazi)synonymních lexémů, a odlišuje lexikální (kvazi)synonyma od lexikálních konverzív. Významové rozdíly mezi jednotlivými kvazisynonymy podléhají neutralizaci, takže kvazisynonyma bývají v řadě kontextů vzájemně zaměnitelná. Touto vlastností se kvazisynonyma významně liší od lexikálních antonym, jejichž významové rozdíly nikdy neutralizaci nepodléhají. Kvazisynonyma jsou často představena větším počtem lexémů tvořících tzv. kvazisynonymní řady nebo skupiny; např. *statečný – bohatýrský – heroický – hrdinný – chrabřý – kurážný – tužný – nebojácný – neohrožený – odvážný – smělý – srdnatý – udatný*, v ruštině např. *печаль – грусть – скорбь – тоска – уныние; сообщать – информировать – извещать – уведомлять – докладывать – доносить – заявлять – объявлять – оповещать – предупреждать*. Ruskými kvazisynonymy se detailně zabývá Apresjan ed. (1999, 2000, 2003).

Lexikální **konverziva** jsou, jak již víme, slova, která označují stejnou situaci, ale pokaždé z jiné perspektivy. Chceme-li se vyjádřit o něco formálněji, můžeme říci, že význam konverzivních lexémů je tvořen stejnými sémantickými elementy, které jsou však ve významu každého z nich jinak strukturně uspořádány, neboli že konverziva vyjadřují stejný situační, ale jiný strukturní význam. Odlišné strukturní uspořádání elementů situačního významu konverzivních lexémů se projevuje ve vlastnostech valenčních rámců lexikálních konverzív, o nichž se říká, že mají „obrácené struktury aktantních rolí“.¹²⁷ Lexikální konverziva podobně jako (kvazi)synonyma a antonyma náležejí vždy ke stejnému slovnímu druhu. Typickými lexikální konverzivy se zcela odlišnou formou jsou slovesa *dát – dostat, prodat – koupit, tvořit – skládat se*, ze substantiv např. *vítězství – porážka*; v ruštině pak např. *дать – получить, продать – купить, одолжить деньги – занять деньги, входить – влечь, победа – поражение*.

Také **antonyma** mají část lexikálního významu shodnou. V určitých strukturních pozicích však obsahují sémanticky protikladné elementy. Významové rozdíly mezi antonymy nelze kontextově neutralizovat; antonyma jsou vnímána jako „slova s opačným významem“.

¹²⁵ Srov. Apresjan (1974a), Apresjan ed. (1999, 2000, 2003).

¹²⁶ Srov. Apresjan (1974a), s. 235.

¹²⁷ «Будем говорить, что предикаты X и Y имеют обратные ролевые (или актантные) структуры, если у них есть по крайней мере две семантические валентности, удовлетворяющие следующим условиям: а) набор ролей (или актантов) для этих валентностей один и тот же [...]; б) в деревьях X-а и Y-а валентностям с одним и тем же номером соответствуют разные роли (или разные актанты).» Тамтёж, s. 259.

srov. *vysoký – nízký, spát – bdít, muž – žena, приехать – уехать, наличие – отсутствие, измена – верность, частый – редкий*.

Kvazisynonymii, konverzívnost a antonymii jsme zatím ilustrovali pouze příklady formálně rozdílných výrazů, tj. příklady, které v naší tabulce náležejí do políčka (6). Tyto významové opozice se však, podobně jako synonymie, realizují i u výrazů, které jsou formálně podobné (paronymní), nebo dokonce formálně totožné (homonymní). Nejprve se krátce zmíníme o výrazech vyjadřujících některou z významových opozic při totožnosti formy (v tabulce políčko (4)). Nejrozšířenější významovou opozicí v rámci homonymie je konverzívnost. V češtině i v ruštině existuje poměrně početná skupina **konverzívních homonym**. Zpravidla jde o slovesa, u nichž konverze zasahuje pozici druhého a třetího valenčního doplnění, nikoli pozici subjektu; srov. *vyměnit₁ šedý klobouk za černý – vyměnit₂ černý klobouk za šedý* (příčemž situační význam obou výrazů je stejný: 'mít šedý klobouk a chtít černý'), *provléknout₁ nit' jehlou – provléknout₂ jehlu nití* a při zanedbání významového rozdílu vyplývajícího z holismu přímého předmětu sem patří i dvojice *naložit₁ seno na vůz – naložit₂ vůz senem, mazat₁ máslo na chleba – mazat₂ chleba máslem* apod. V ruštině tento typ opozice realizují např. výrazy: *обвить голову косой – обвить косу вокруг головы, очистить грязь с ракушки – очистить ракушку от грязи, жаловать кого-л. шубой со своего плеча – жаловать кому-л. шубу со своего плеча*.

Pokud se v rámci určité formy rozvinou dva protikladné významy, mluvíme o **enantiosémii**. V synchronním průřezu je enantiosémie velmi vzácná, častější jsou případy, kdy se význam určitého výrazu v průběhu jazykového vývoje změní natolik, že se stane protikladným. Jako příklad tohoto jevu se uvádí české sloveso *cenit se*, které původně znamenalo 'plakat', dnes však pouze 'smát se'. Vzácná není ani mezijazyková enantiosémie, která vzniká v případě, kdy z jednoho, historicky společného kořene vnikají ve dvou různých jazycích slova s opačnými významy; srov. české *vonět* a ruské *вонять* ('zapáchat, smrdět'), *čerstvý* vs. *чёрствый* ('tvrdý'), *lítost* vs. *лютость* ('krutost').

Pojem **kvazisynonymních homonym** není zaveden a je otázkou, nakolik je oprávněný. Jak by takové lexémy vypadaly? Z formálního hlediska by byly totožné, významově by se pak odlišovaly pouze takovými sémantickými elementy, které by bylo možné v určitých kontextech neutralizovat. Vše nasvědčuje tomu, že kategorie kvazisynonymních homonym by mohla v některých případech splývat s pojmem lexikální víceznačnosti.

Paronyma se na rozdíl od dosud probraných typů lexikálních opozic založených na podobnosti (tj. částečné shodě) významu vyznačují podobností formální. Míra významové shody formálně podobných slov (paronym v širokém pojetí) však může být různá: paronyma mohou vyjadřovat jak významy zcela totožné, tak významy, které se překrývají pouze částečně, nebo jsou zcela rozdílné. Případy, kdy formálně podobná slova vyjadřují zcela totožný význam, nejsou příliš časté (v tabulce viz políčko (2)). Jsou zastoupeny především tzv. dubletami, tj. případy formální lexikální variantnosti; např. *baklažán – patlažán, drapovat – draperovat, driblink – dribling, idea – ideje, kontovní – kontový, kontrafaktura – kontrafaktum, манжет – манжета*.

Paronyma se zcela odlišným významem (8) jsou zpravidla slova utvořená od rozdílných kořenových morfémů (např. *báze – fáze, bedro – vedro, коза – коса, пана – лапа*), najdeme však mezi nimi i výrazy slovotvorně příbuzné; srov. *кутайка* ('druh odolné jabloně; druh textilie') – *кутаянка* ('Číňanka'), *индейка* ('krůta') – *индианка* ('Indka; Indiánka'). U tohoto typu paronymie se chybuje především v používání přejatých slov; srov. *etický – etnický, historický – hysterický*.

Svým způsobem centrální zónu paronymie představují slova, která jsou si podobná jak formálně, tak sémanticky, a která bychom mohli označit za **typická paronyma** (5). Tato paronyma jsou častým zdrojem chyb, zvláště u cizinců, kteří si dosud dostatečně neosvojili

morfologický a lexikální systém jazyka. V rámci této přechodné zóny, která zahrnuje slovtvorně příbuzné výrazy, můžeme pozorovat různé způsoby sémantické diferenciaci jednoho kořene. Blízko k synonymům má obsáhlá skupina ruských paronym se sufixy *-ичн-* a *-ическ-*; např. *динамичный – динамический, дипломатичный – дипломатический, драматичный – драматический, гармоничный – гармонический, гигиеничный – гигиенический, лиричный – лирический, логичный – логический, поэтичный – поэтический, практичный – практический, человечный – человеческий, эстетичный – эстетический, экономичный – экономический*. Významy těchto paronym, která navrhuje nazývat **kvazisynonymní**, jsou zpravidla ve vztahu inkluze, přičemž výrazem s širší sémantickou platností je paronymum s příponou *-ическ-*. Značná významová blízkost a překrývající se kolokabilita kvazisynonymních paronym představuje mnohdy problém i pro rodilé mluvčí.

U dvou formálně podobných výrazů se může vyvinout také konverzívní významová opozice. Typickými příklady **konverzívních paronym** jsou předponová slovesa; srov. *Франция выhrála над Шведском – Шведско проhrало с Францией, мазать хлеб маслом – намазывать масло на хлеб, одевать ребенка в пальто – надевать пальто на ребенка, стряхнуть снег с валенок – отряхнуть валенки от снега*.¹²⁸

Sémantické rozrůznění formálně příbuzných slov může jít tak daleko, že se u nich vyvinou významy v jistém smyslu protikladné. Mluvíme pak o **antonymických paronymech**, jakkoli jsme si vědomi toho, že významová protikladnost není ve všech případech typicky antonymická. Jedná se spíše o různé typy významové opozičnosti, srov. *слышать – услышать; благой* ('dobrý') – *блаженный* ('bláznivý, podivínský'); *Работать, не покладая рук* ('pracovat bez ustání') – *Работать, не прикладывая рук* ('pracovat, aniž by člověk přiložil ruce k dílu', tj. 'nepracovat'); *оделить детей подарками* ('nadělit dětem několik, resp. hodně, dárků') – *обделить детей подарками* ('při rozdávání dárků nedat dětem žádné dárky').

Nejpočetnější skupinu typických paronym však tvoří slova, mezi nimiž se nevytvořila žádná vyhraněná významová opozice a jejichž významová blízkost prostě souvisí s jejich slovtvornou příbuzností. Srov. *целенý – cílový, citелнý – citový, скалнй – skalnatý, суднй – soudnický, věдомý – povědomý, ветреный – ветровой, дремотный – дремучий, слезливый – слезливый, обсудить – осудить* aj.

6.2. Konverzívnost a antonymie

Klasifikací lexikálních opozic podle míry synonymie a homonymie, která se v opozici realizuje, jsme potvrdili, že konverzívnost je typem významové, nikoli formální opozice (tj. je příbuzná synonymii, a ne homonymii). Na rozdíl od typických synonym jsou konverzívní výrazy charakterizovány pouze částečnou shodou (podobností) svého významu. Od dvou dalších lexikálních opozic založených na podobnosti významu, kvazisynonymie a antonymie, se liší tím, že významová odlišnost konverzívních výrazů má specifický charakter – konverzívní výrazy se liší uspořádáním elementů svého situačního významu do významové struktury (tzv. strukturním významem), zatímco kvazisynonyma a antonyma mají strukturní význam stejný (jejich významová odlišnost se týká situační části významu).

Při takovém, na první pohled bezproblémovém odlišení konverzívnosti od antonymie je zářející zjištění, že některá lexikální konverzíva mohou tvořit nejen konverzívní, ale i

¹²⁸ Povšimněme si, že v některých případech analogická česká slovesa nejsou konverzívními paronymy, nýbrž konverzívními homonymy; srov. *мазат chleba máslem – мазат máslo на chleba, опрашит снйг з кабату – опрашит кабат*.

významově protikladné věty, tj. že se mohou používat i jako antonyma; srov. (1)–(3), kde (b) je významově protikladná (a), zatímco (c) je konverzivní parafrází (a).

- (1) a. *Petr vyhrál nad Honzou.*
b. *Petr prohrál s Honzou.*
c. *Honza prohrál s Petrem.*
(2) a. *Petr je větší než Honza.*
b. *Petr je menší než Honza.*
c. *Honza je menší než Petr.*
(3) a. *Petr stojí před Honzou.*
b. *Petr stojí za Honzou.*
c. *Honza stojí za Petrem.*

Protikladnost významu v (1)–(3) vzniká v případě, kdy konverzivní predikáty ve větě pouze zaměníme, aniž bychom provedli konverzi dvou slovesných doplnění. Referenti těchto slovesných doplnění jsou pak v situačním významu daných lexikálních konverzív pokaždé strukturováni jako jiní účastníci situace – např. ve větě (1a) je Petr kognitivním Agentem situace (tím, kdo vítězí) a ve větě (1b) je jejím kognitivním Patientem (tím, kdo je poražen). V konverzivní parafrázi věty (1a) však Petr zůstává kognitivním Agentem; srov. (1c). Věty s protikladným významem je nicméně možné tvořit pouze u části lexikálních konverzív; např. v (4)–(5) je významová protikladnost vět (a) a (b) problematická, ačkoli jejich strukturní parametry jsou analogické větám z (1)–(3). V (6) taková strukturní změna dokonce vede k jazykové chybě.

- (4) a. *Petr dal Honzovi lístek do kina.*
b. *Petr dostal od Honzy lístek do kina.*
(5) a. *Petr prodal Honzovi auto.*
b. *Petr koupil od Honzy auto.*
(6) a. *Komise se skládá z nejlepších odborníků.*
b. **Komise tvoří nejlepší odborníky.*

Podle čeho se lexikální konverzíva dělí na ta, která mohou fungovat jako antonyma, a ta, která nemohou, není zcela jasné. Zdá se, že jistou roli tu hraje to, do jaké míry má význam predikátů hodnotící povahu. Jako antonyma mohou být používány např. komparativy kvalitativních adjektiv (v pozitivu se jedná o antonyma!) nebo slovesa *vyhrát* a *prohrát*, která rovněž mají výrazně hodnotící charakter – sloveso *vyhrát* hodnotí danou situaci jako pozitivní pro Aktora predikace, zatímco sloveso *prohrát* ji hodnotí negativně. Naproti tomu slovesa *dát* – *dostat*, *prodat* – *koupit* hodnotící povahu nemají; každé sloveso nazývá danou situaci podle role, kterou v ní hraje účastník obsazený v pozici Aktoru. Podobně je tomu i se slovesy *skládat se* – *tvořit* pouze s tím rozdílem, že situace, kterou označují, nemá kognitivního Agentu. Nejedná se tudíž o názvy dějů, ale statických, nehodnotících relací.

6.3. Textová aktualizace situační totožnosti nebo významové odlišnosti dvou konverzivních výrazů

V souvislosti s otázkou vztahu konverzivnosti k synonymii a antonymii skýtají zajímavý materiál kontexty, v nichž jsou (téměř) bezprostředně za sebou použity dva vzájemně konverzivní lexémy. Takové kontexty lze rozdělit na dva typy podle toho, jaký aspekt konverzivního vztahu je v nich akcentován – zda paralelním použitím lexikálních konverzív

mluvčí aktualizuje totožnost jejich situačního významu, nebo zda má naopak v úmyslu zdůraznit významový rozdíl mezi nimi (spočívající v odlišné perspektivizaci dané situace). Ve dvojím významovém vyznění paralelního užití lexikálních konverzí se tak projevuje povaha konverzivnosti jako vztahu založeného jednak na částečné shodě významu (příbuznost se synonymií), jednak na jistém druhu významové opozičnosti (která se v některých případech blíží antonymii). Tuto problematiku ilustrujeme kontexty konverzivních sloves *dát, dostat, дать, получить* a *prodat, koupit, продать, купить*, které jsme čerpali z Českého národního korpusu (ČNK) a z Národního korpusu ruského jazyka (NKRJ).

6.3.1. Aktualizace situační totožnosti lexikálních konverzí

Mluvčí aktualizuje situační totožnost lexikálních konverzí, pokud používá dvě lexikální konverziva k tomu, aby danou situaci označil co nejkomplexněji (z obou možných úhlů pohledu), nebo aby zdůraznil, že jedna určitá situace se může jevit různě podle toho, z jakého hlediska na ni pohlížíme. V takových případech účastníci jazykově strukturované situace označované daným konverzivním párem odpovídají stále stejným referentům situace reálné jak u prvního, tak u druhého konverziva; srov. příklad (7), kde Agentem situace „dávání-dostávání“ je u obou sloves Petr, zatímco Recipientem situace je u obou sloves Honza.

(7) *Petr dal Honzovi lístek do kina a Honza dostal od Petra lístek do kina.*

Věta (7) působí značně nepřirozeně a stěží můžeme předpokládat, že by výpovědi takového typu byly časté (alespoň v písemném projevu), což potvrdil i průzkum v ČNK a NKRJ. V jazykových korpusech jsme zaznamenali pouze několik kontextů, které připomínají větu z příkladu (7), jakkoli se v některých aspektech rovněž odlišují. V příkladech (8)–(9) je u prvního slovesa jeden z účastníků situace zevšeobecněn a je konkretizován teprve ve valenční struktuře druhého konverziva. V příkladu (10) je první konverzivní predikát modifikován modálním slovesem *chtít*, zatímco druhé konverzivum nikoli. Věta (11) představuje případ aktualizace situační totožnosti konverzivních výrazů, které mají formu aktivních participií.

(8) *Podívejte se, já nemám žádné formální vzdělání vyšší než devátou třídu. Jediné systematické vzdělání, které jsem kdy <dostal>, mi <dalo> vojenské námořnictvo.*

(9) *Časopis Story vznikl před třemi lety. Začal se <prodávat> a čtenáři ho <kupovali> a redakce byla jen provizorní.*

(10) *V kalendáři si kdekdo listoval. Byli i tací, kteří ho chtěli <koupit>. Jenomže Borovec <neprodá>. Lenin je už dneska stejně vzácný jako kdysi Lennon.*

(11) *Я думаю, мужчины, <покупающие> проституток, грязнее <продающих> себя женщин.*

Kontexty (12)–(13) představují jinou variantu výpovědí, v nichž je akcentována denotativní totožnost konverzivních sloves. Nejedná se tu o jednu reálnou situaci, která je mluvčím označena ze dvou různých hledisek, ale o dvě reálné situace (reflektované jako stejná jazykově strukturované situace), z nichž jedna je označena z jiné perspektivy než druhá. Přitom Patientem každé z těchto dvou situací je pokaždé jiný předmět – ve (12) je to nejprve žlutá karta a poté karta červená, v (13) nejprve dvě koruny a pak raketa. Agentem a Recipientem situace však zůstávají stále stejné osoby.

- (12) *To, zda Zeman vyhoví přání některých sociálních demokratů a přistoupí na personální změny, nelze odhadovat. Sám nedávno prohlásil, že žlutou kartu už někteří ministři <dostali> a červenou jim <dá>, až bude mít dostatečné důvody.*
- (13) *V rodné Ostravě jim chodil sbírat míčky. Za jednu hodinu <dostal> dvě koruny a později mu <dali> starou raketu.*

K aktualizaci situační totožnosti konverzívních výrazů bezesporu dochází i v případech, kdy dvěma konverzívními slovesy označujeme danou situaci bez zřetele na směrovou orientaci dvou dějů, z nichž se skládá. Je příznačné, že pro většinu konverzívních párů neexistuje v přirozených jazycích výraz, který by byl jejich hyperonymem v tom smyslu, že by umožnil danou situaci označit z „neutrální perspektivy“.¹²⁹ Výjimku představují v řadě jazyků slovesa s významy ‘prodávat’ a ‘kupovat’, za jejichž hyperonymum by bylo možné považovat sloveso s významem ‘obchodovat’ (‘obchodovat’ = ‘prodávat a kupovat’). V ruštině se vedle slovesa *торговать* v podobné funkci používá i kompozitum *купить-продать*, resp. *покупать-продавать*; srov. (14)–(17).¹³⁰

- (14) *Да! — ответил Гриша. — Как будто можно высоко вырасти с мечтой про <купить-продать>.*
- (15) *Их опьяняла сама возможность <покупать-продавать>, да и просто толкаться по улицам у бесчисленных прилавков.*
- (16) *А уже началась эра <«купи-продай»> — неслыханные «фирмы»! фирмы! угадывали, как торгануть государственным же, но в рамках ещё неопытных законов, и сразу крупно нажиться.*
- (17) *Он был довольно высокопоставленным служащим какого-то промышленного министерства, но о промышленности разговора никогда не заводил, ему бы только <купить-продать>, нажиться, выгадать.*

6.3.2. Aktualizace významového rozdílu mezi lexikálními konverzívy

Dvě lexikální konverzíva může mluvčí používat i tak, že aktualizuje rozdílnost jejich významu a používá je v podstatě jako dva významově protikladné predikáty. Jedna reálná osoba, o níž je řeč, odpovídá v takových případech u každého konverzíva jinému účastníku jazykově strukturované situace, kterou daná konverzíva označují. Např. v kontextu (18) je otec dětí nejprve Recipientem situace „dávání-dostávání“ (Aktorem slovesa *dostávat*) a poté (v jiném „výskytu“ situace „dávání-dostávání“) je představen jako její Agens (Aktor slovesa *dávat*).

- (18) *Sám má dvě dcery, kterým je pět a osm let. V Praze jim koupil dřevěné loutky a přiznal se, že panenky a plyšáky, které <dostává> od svých fanoušků, <dává> dětem.*

Kognitivní Patiens situace „dávání-dostávání“ přitom může zůstat stejný, jako v příkladu (18) či (19), anebo se může měnit, být pouze částečný apod.; srov. (20)–(21).

¹²⁹ K této problematice se vracíme ještě na konci sedmé kapitoly.

¹³⁰ Stojí za pozornost, že ruský složený výraz má podobu *купить-продать* (resp. *покупать-продавать*), a nikoli obráceně, tj. *продать-купить* (*продавать-покупать*). Stejně pořadí elementů nacházíme i v nominálním protějšku těchto výrazů – říká se *купля-продажа*, a nikoli *продажа-купля*. J. D. Apresjan považuje pořadí konverzívních sloves ve výrazech uvedeného typu za jeden z nepřímých argumentů pro tvrzení, že v ruštině je pro označení situace „obchodování“ primárním (výchozím) konverzívem sloveso *купить* (resp. *покупать*). V češtině a jiných jazycích tomu však může být jinak.

- (19) *U benzinové stanice Reynolds zahodí peníze do sudu s naftou a rozbije své rolexky, aby neměli čím zaplatit. Odmítne však <dát> únosci prsten, který kdysi <dostal> od umírajícího Jimmyho.*
- (20) *<Dostanete> spoustu peněz. Mně <dáte> deset procent, že? Je to už tak mezinárodní zvyk.*
- (21) *Živnostníci <dostanou> papír a <dají> nám za to prachy.*

U sloves *prodat* a *koupit* jsme rovněž zaznamenali oba typy výskytů, tj. jak kontexty, v nichž kognitivní Patiens (předmět obchodu) zůstává v obou po sobě následujících situacích stejný, tak kontexty, v nichž je kognitivním Patientem první situace jiný předmět než v situaci druhé. Zběžný průzkum ukázal zajímavou skutečnost, a to, že charakter Patientu (zda je různý či stejný v obou situacích) do značné míry souvisí s pořadím dějů, které daná osoba koná. Předmět obchodu zůstává zpravidla stejný v případech, kdy mluvčí sděluje, že určitá osoba nejprve něco kupuje, a totéž pak prodává někomu jinému (zpravidla za jinou cenu); srov. (22)–(26). Naproti tomu s variantou, kdy je předmětem obchodu pokaždé jiný předmět často odpovídá situace, kdy daná osoba nejprve něco prodává, čímž získává potřebné finanční prostředky k tomu, aby zakoupila něco jiného; srov. (27)–(33). V prvních typech případů je tudíž daná osoba nejprve Kupujícím a poté Prodávajícím, zatímco ve druhém typu kontextů je tomu naopak – z Prodávajícího se stává Kupující.

- (22) *Русским же он вообще <продает> дешевле, чем <покупает>, потому что русских до сих пор уважает в память о бывшей ненависти Советского Союза к Израилю.*
- (23) *Главное, нужно было добывать полудрагоценные камни для производства, — а их в те времена было не так просто достать, — а потом сбывать готовые изделия, причем <покупать> подешевле, а <продавать> подороже.*
- (24) *Я ему объясняю, что спекуляция — запишите — это когда <покупают> дешево, а <продают> дорого.*
- (25) *А Лихорадов, тот <продавал> <купленное>.*
- (26) *Я отрицательно покачал головой, как глухонемой, чтобы не выдать себя акцентом и тем самым не совершить антисоветский поступок, раскрыв всему рынку, что советский человек может опуститься до того, чтобы <продать> в Польше цыганке дубленку, <купленную> в закрытом распределителе при Верховном Совете СССР.*
- (27) *Vladimír Páral přece jenom slétl na zem. <Prodal> vilu v Ústí a <koupil> si byt v Mariánských Lázních. Vychutnává klidnější životní etapu.*
- (28) *Auto, prý jedno z nejrychlejších, která se u nás dají sehnat, <prodal> a <koupil> si vytouženého jeepa.*
- (29) *Řekl: " Až mě to nebude bavit, <prodám> obrazy a <koupím> si letenku do vesmíru. Jedna stojí sto osmdesát tisíc dolarů, za deset let bude levnější.*
- (30) *Každých šest měsíců bude moci Irák <prodat> ropu za dvě miliardy dolarů a <nakoupit> za ně potraviny a humanitární potřeby.*
- (31) *«Волгу» <продадим>, <купим> «Москвича» и на нём покатаем в Ленинград, — рассудил Димка.*
- (32) *Вот куру <продам>, бутылку <куплю>.*
- (33) *Всё остальное мы можем <покупать>, <продавая> за рубеж избыток нашего экспортного потенциала.*

V souvislosti s aktualizací protikladných významových rysů lexikálních konverzí jsme zatím zmiňovali příklady, kdy ve dvou po sobě následujících situacích, které jsou

mluvčím reflektovány jako dva výskyty téže jazykově strukturované situace, určitá osoba zastává pokaždé roli jiného účastníka (např. nejdříve je Kupujícím, a poté Prodávajícím), a přitom je jejím partnerem v situaci pokaždé jiná osoba (např. v (27) Vladimír Páral prodává vilu v Ústí někomu jinému, než od koho si kupuje byt v Mariánských lázních). Setkáváme se však i s kontexty, v nichž určitá osoba ve dvou výskytech téže jazykově strukturované situace jedná protikladně vůči stále stejné osobě, tj. dochází k tomu, že dvě zúčastněné osoby (resp. skupiny osob) se ve svých rolích v situaci vzájemně vymění. Téměř všechny zaznamenané kontexty tohoto typu jsou úryvky sportovních komentářů a týkají se „dávání a dostávání gólů“; srov. (34)–(35). Zkušenost hráčů s protikladností obou těchto akcí během zápasu vyjadřuje i frazém *nedáš – dostaneš*; srov. (36)–(37).

- (34) *"Když <dáme> deset gólů a devět <dostaneme>, stačí nám to na vítězství," vysvětlil vedoucí lídra Miroslav Krása jednoduchou taktiku, která mužstvo vynesla do čela.*
- (35) *Řekl, že na fotbalu jsou nejkrásnější góly, kvůli nim chodí diváci na stadión. Proto klidně může mužstvo čtyři góly <dostat>, ale musí jich pět <dát>.*
- (36) *Nejprve měl dvě šance Slovan, naplnilo se však "<nedáš – dostaneš>" a v 9. min.*
- (37) *Fotbalisté pardubického Slovanu však jednobodový zisk vydřeli až v poslední minutě. V úvodu zápasu platilo otřepané rčení <nedáš – dostaneš>. Slovan byl aktivnější, měl šance, vedení se však ujaly Semily.*

Jiný způsob použití dvou lexikálních konverzí s důrazem na jejich protikladnost ilustrují příklady (38)–(39). Věty se slovesy *prodat* a *koupit* jsou záporové a mluvčí jimi sděluje, že daná osoba se situace „obchodování“ nezúčastňuje ani jako Prodávající, ani jako Kupující účastník.

- (38) *Ležela po krk v heřmánkové pěně, upíjela džus a pročítala inzertní stránku novin. Nepotřebovala nic <koupit> ani <prodat>, ale od doby, kdy sháněli byt, jí tenhle zvyk zůstal.*
- (39) *А один мужик стоит, вроде ничего не <продает>, ничего не <покупает>, стоит себе, не трогает никого.*

Lexikální konverzíva jsou vnímána jako slova s protikladným významem i v kontextech typu (40)–(41), kde se nemluví o žádném konkrétním předmětu obchodu – kognitivní *Patiens* není specifikován.

- (40) *Na konci filmu říká dlouhovlasý mladík do kamery: "Ne všechno se dá <koupit>. Ne všechno se dá <prodat>. Znáš tisíc důležitějších věcí než pohodlí."*
- (41) *Prodáváte ojetý automobil? Dobře <prodat> je stejné umění jako dobře <koupit>. Co tedy dělat, jestliže se rozhodneme vůz, který nám třeba léta dobře sloužil, prodat.*

Naopak v kontextech (42)–(47) se lexikálními konverzívy *prodat*, *koupit*, *продать*, *купить* nevyjadřuje (potenciální) protikladnost činnosti nějaké určité osoby. Konverzíva zde mluvčímu slouží k tomu, aby vyjádřil, jak různorodě lze manipulovat s určitým předmětem, o němž je v daném kontextu řeč. Také v těchto případech jsou konverzíva vnímána spíše jako slova s protikladným významem.

- (42) *Dva jeho členové vyslovili mínění, že ozvěna je osobní majetek, protože její existenci sice nelze ověřit zrakem ani hmatem, ale je možno ji <koupit, prodat>, a tedy i zdanit [...].*
- (43) *Эту информацию можно продать, купить, обменять (ты — мне, я — тебе).*

- (44) *Значения эти уже превратились в какие-то инвентарные наименования — демократию продавали, покупали, обменивали.*
- (45) *Страна крестьян-рабов, которых можно было продать, купить, проиграть в карты, была объявлена светочем цивилизации.*
- (46) *Земля могла продаваться, покупаться и закладываться, правда, в ограниченных рамках.*
- (47) *Он узнал, что существует толчок, где продают, покупают и меняют пластинки; узнал, где он находится, по каким дням работает.*

Tímto ilustračním přehledem jsme samozřejmě zdaleka nevystihli veškerou pestrost a nápaditost, kterou mluvčí (autoři textů) projevují při současném používání lexikálních konverzív *dát, dostat (дать, получить)* a *prodat, koupit (продать, купить)* v jednom kratším textovém úseku. Zdá se, že časté a v konkrétních realizacích velmi proměnlivé je především zdůrazňování významového protikladu mezi lexikálními konverzívy, což u některých konverzívních párů může vést k tomu, že je mluvčí intuitivně chápou a používají jako antonyma.

7. Konverzívnost a reciprocita

V odborné literatuře je možné setkat se s názorem, že reciproční konstrukce představují jeden z typů konverzívních výrazů; např. Ondrejovič (1989). Ve snaze prověřit oprávněnost tohoto názoru v rámci námi navrhovaného pojetí konverzívnosti jsme si záhy uvědomili, že skupina výrazů, které nějakým způsobem vyjadřují vzájemnost (reciprocitu), je tak široká a různorodá, že seriózní porovnání reciprocity s konverzívností bude možné až poté, co jasně vymezíme a utřídíme skupinu recipročních výrazů. Vzhledem k tomu, že jde o problematiku nikoli triviální, rozhodli jsme se jí věnovat samostatnou kapitolu. Ani tak však nemůžeme říci, že jsme daný problém uchopili v úplnosti a celé šíři.

7.1. Formulace problému

Některá dvou a vícevalenční slovesa mohou tvořit konstrukce vyjadřující, že někteří z účastníků označované situace jsou ve vztahu vzájemnosti, tj. že na sebe navzájem působí stejným způsobem. Takové konstrukce se tradičně nazývají **reciproční** a slovesa, která je tvoří, **reciproční slovesa**. Skupina recipročních sloves je značně rozsáhlá a různorodá. Příklady konstrukcí sémanticky odlišných typů sloves, které budeme považovat za reciproční jsou uvedeny v (1)–(4).

- (1) *Petr a Honza se pozdravili.*
- (2) *Petr a Honza se spolu hádali.*
- (3) *Naše zahrady spolu sousedí.*
- (4) *Petr a Honza seděli vedle sebe.*

Význam reciproční konstrukce lze v typických případech parafrázovat jako konjunkci dvou aktivních konstrukcí daného recipročního slovesa; srov. (1')–(3'). Taková souvětí v jistém smyslu připomínají konjunkce dvou konverzívních vět, které pomocí různých predikátů označují stejnou situaci pokaždé z jiné perspektivy; srov. (5). Oba typy těchto souřadných souvětí jsou tvořeny dvěma aktivními konstrukcemi, v nichž účastníci dané situace zaujímají jiná místa v hierarchii syntaktických pozic, a vyjadřují tudíž odlišnou perspektivu vzhledem k označované situaci. Na tomto základě budeme srovnávat podstatu konverzívních a recipročních konstrukcí a ukážeme, že přes určitou podobnost patrnou při zběžném porovnání se oba uvedené typy konstrukcí podstatně odlišují.

- (1') *Petr pozdravil Honzu a zároveň Honza pozdravil Petra.*
- (2') *Petr se hádal s Honzou a zároveň Honza se hádal s Petrem.*
- (3') *Naše zahrada sousedí s vaší zahradou a zároveň vaše zahrada sousedí s naší zahradou.*
- (4') *Petr seděl vedle Honzy a zároveň Honza seděl vedle Petra.*
- (5) *Petr prodal Honzovi auto a Honza si koupil od Petra auto.*

Reciproční slovesa a reciproční konstrukce je jistě možné třídit a popisovat z různých hledisek: např. na základě formálních vlastností recipročních konstrukcí, valenčních parametrů recipročních sloves nebo na základě porovnání významu a pravdivostních podmínek dvou aktivních konstrukcí (resp. i reciproční konstrukce) určitého slovesa. Z hlediska srovnání reciprocity s konverzívností, která je naším cílem, se nám jako nejvýhodnější přístup a vlastní klíč k uchopení předemlané problematiky jeví kritérium poslední. Pokusíme se tedy obsáhlou skupinu recipročních sloves nejprve utříditi a zřehlednit

na základě srovnání pravdivostních podmínek dvou aktivních konstrukcí recipročního slovesa a teprve poté přistoupíme ke srovnání jednotlivých typů recipročních predikátů s konverzívními slovesy.

7.2. Reciprocita ve FGP a v některých jiných jazykových teoriích

Pro pojetí reciprocity, které chceme v této práci navrhnout a použít jako východisko pro porovnání reciprocity se vztahem konverze, jsou důležité dva přístupy: jednak koncepce reciprocity vypracovaná Jarmilou Panevovou v terminologickém rámci FGP a jednak koncepce V. S. Chrakovského vycházející z tradic moderní petrohradské a moskevské lingvistiky.¹³¹ Oba přístupy krátce představíme.

Panevová (1999a) vyčleňuje mezi slovesy skupinu sloves potenciálně recipročních, tj. takových, která za určitých podmínek mohou vytvářet reciproční konstrukce s významem vzájemného děje. V recipročních konstrukcích jde o speciální užití základního valenčního rámce daného slovesa. Aktanty, které mohou vstupovat do recipročního vztahu, jsou ve valenčním rámci slovesa značeny indexem R. Např. *pozdravit* Act^R, Pat^R. Podmínky pro vytvoření reciproční konstrukce, tedy pro uplatnění indexu R, jsou podle Panevové následující:

- a) sloveso není rozvíto takovým určením, které se „sémanticky“ vztahuje jen k některému ze zúčastněných aktantů (např. *Honza si vzal Marii z lásky* ≠ *Honza a Marie se vzali z lásky*);
- b) aktanty dotčené reciprokalizací musejí mít stejnou hodnotu co do své kontextové zapojenosti (např. *Honza a Marie se viděli* má parafrázi *Honza viděl Marii a Marie viděla Honzu*, zatímco *Včera se viděli Honza a Marie* se parafrázuje jako *Včera viděl Honza Marii a zároveň viděla Marie Honzu*);
- c) aktanty vstupující do vztahu R jsou sémanticky homogenní (oba životné, nebo oba neživotné).

První dvě kritéria se týkají významové stavby výchozích aktivních konstrukcí recipročního slovesa, třetí kritérium je kladeno na sémantický charakter aktantů dotčených reciprokalizací, a tudíž do značné míry souvisí s lexikálním významem predikátu. Autorka třídí reciproční konstrukce na základě valenčních parametrů recipročních sloves, tj. na základě toho, které aktanty slovesa mohou vstupovat do recipročního vztahu (kterým aktantům se připisuje index R). V článku je uvedeno pouze syntaktické třídění recipročních sloves, třídění na základě sémantických distinkcí zohledněno není. Za sémantickou distinkci relevantní pro třídění recipročních sloves považujeme např. rozdíl mezi slovesy *hádat se* a *pozdravit*. Aktivní a reciproční konstrukce v (6) mají stejné pravdivostní podmínky, zatímco v (7) tomu tak není.

(6) *Petr se hádal s Honzou.* ≡ *Petr a Honza se hádali.*¹³²

(7) *Petr pozdravil Honzu* ≠ *Petr a Honza se pozdravili.*

Autorka dále zkoumá formální prostředky recipročních konstrukcí a dochází k závěru, že vlastním gramatickým prostředkem sloužícím k vyjádření reciprocity v češtině je reflexivní zájmeno *se, si*, které se připojuje ke slovesu (pokud výchozí sloveso není reflexivum tantum). Kromě toho může být reciprocita v češtině vyjádřena i explicitně, lexikálními prostředky, pomocí výrazů typu: *navzájem, spolu, mezi sebou, k sobě, od sebe, jeden druhého* apod.

¹³¹ Srov. Panevová (1999a), Chrakovskij (1981).

¹³² Tato významová ekvivalence platí s určitými výhradami, které podrobněji komentujeme v oddíle 7.4.2.

Aktanty dotčené reciprocitou jsou v reciproční konstrukci vyjádřeny koordinovaným nebo plurálovým větným členem, predikát má rovněž tvar množného čísla.

Jestliže Panevová (1999a) chápe reciprocitu jako „speciální typ použití valenčních rámců jistých sloves“, která vyčleňuje a dále třídí na základě syntaktických kritérií, Chrakovskij (1981) nemluví o recipročních slovesech jako takových, ale pouze o recipročních konstrukcích, které srovnává s konstrukcemi aktivními, pasivními a reflexivními z hlediska změn v diatezi predikátu, k nimž v jednotlivých konstrukčních typech dochází. Slovesnou diatezi autor chápe nestandardně nejen jako usouvztažení syntaktických aktantů s aktanty sémantickými, ale i s jejich referenty. Oproti klasickému Cholodovičovu pojetí (Cholodovič 1970) Chrakovskij ve slovesné diatezi zohledňuje i elementy referenční, které jsou sice pro popis aktivních a pasivních konstrukcí irelevantní, avšak v případě reflexíva a reciproka umožňují názorně ukázat, v čem spočívají specifika významu těchto konstrukcí v porovnání s významem výchozí aktivní konstrukce daného slovesa. Uvedeme zde příklady všech čtyř konstrukčních typů derivovaných od slovesa *причесать*. V prvním řádku tabulky Chrakovskij zapisuje sémantické aktanty slovesa (v naší upravené verzi FGP těmto elementům odpovídají kognitivní role účastníků situace, tj. elementy situačního významu predikátu), ve druhém řádku jsou referenti aktantů značení proměnnými, ve třetím řádku pak aktanty syntaktické. Názvy rolí sémantických a syntaktických aktantů překládáme z originálu.

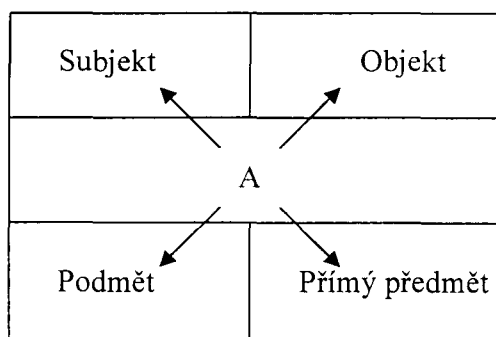
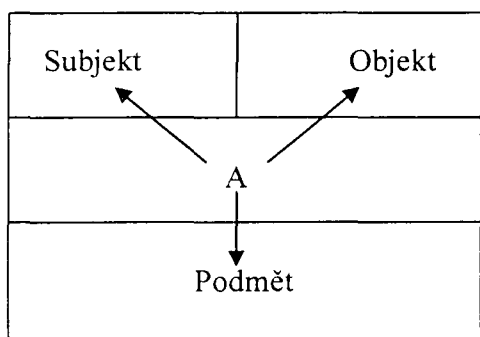
1. Aktivní konstrukce: *Оля причесала Машу.*

Subjekt	Objekt
↑ A ↓	↑ B ↓
Podmět	Přímý předmět

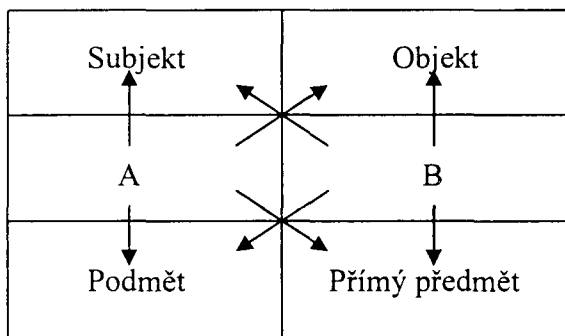
2. Pasivní konstrukce: *Маша была причесана Олей.*

Subjekt	Objekt
↑ A ↓	↑ B ↓
Agent. doplnění	Podmět

3. Reflexivní konstrukce: *Оля причесалась, Оля причесала себя.*

4. Reciproční konstrukce: *Оля и Маша причесали друг друга.*

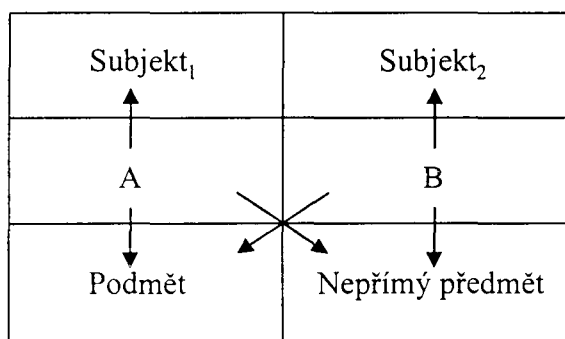
Z uvedených schémat vidíme, že v aktivní a pasivní konstrukci odpovídá každému referentu situace jak na sémantické, tak na syntaktické úrovni právě jedna role; v reflexivní konstrukci jednomu referentu odpovídají dvě sémantické role a jedna role syntaktická (resp. dvě syntaktické role, pokud je reflexivnost vyjádřena zvratným zájmenem v platnosti větného členu); u konstrukce reciproční pak každému referentu odpovídají dvě sémantické role a v ruštině i dvě role syntaktické (druhou syntaktickou valenci obsazuje reciproční výraz *друг друга*). Co se týče sémantického charakteru sloves tvořících reciproční konstrukce, Chraťkovskij upozorňuje na to, že reciproční konstrukce se tvoří jednak od sloves „dynamických“, jednak od sloves „statických“. Termíny „statická“ a „dynamická“ slovesa nepovažujeme za šťastné, neboť svědčí k tomu, že slovesa „statická“ považujeme za stavová a slovesa „dynamická“ za dějová. Takový výklad, jakkoli v lingvistice vžitý, je však v daném případě nesprávný, neboť Chraťkovskij vymezuje „statická“ a „dynamická“ slovesa v recipročních konstrukcích na jiném základě. Mezi „statickými“ predikáty tak mohou figurovat i slovesa ryze dějová jako např. *спорить*.

Hranici mezi „statickými“ a „dynamickými“ slovesy Chrakovskij vede především na základě toho, zda jsou dvě aktivní konstrukce daného slovesa ve vztahu vzájemného vyplývání či nikoli. Pro „statická“ reciproční slovesa platí, že jedna aktivní konstrukce daného slovesa implikuje druhou, k ní obrácenou, aktivní konstrukci. U sloves „dynamických“ tomu tak není. Srov. příklady (8) a (9), kde věta (a) implikuje větu (b), a na druhé straně (10), kde vztah vyplývání mezi větami (a) a (b) není.

- (8) a. *Коля спорит с Петей.*
 b. *Петя спорит с Колей.*
 (9) a. *Лес находится возле деревни.*
 b. *Деревня находится возле леса.*
 (10) a. *Оля причесала Машу.*
 b. *Маша причесала Олю.*

„Statická“ slovesa tvořící reciproční konstrukce Chrakovskij nazývá také **symetrickými predikáty** (ve shodě s Iomdinem (1980)) a vzájemnou logickou podmíněnost aktivních konstrukcí symetrických predikátů vysvětluje tím, že jejich sémantické aktanty vyjadřují stejnou sémantickou roli. „Takové role se obvykle nazývají sdruženými subjekty nebo objekty [Cholodovič (1978)]. V každé ze dvou aktivních konstrukcí se fixuje odlišná perspektiva sdružených rolí [Lejkina (1978)] a jména s těmito rolmi zaujímají v obou aktivních konstrukcích pozice jiných syntaktických aktantů“.¹³³ Proto i zápis reciproční diateze symetrických predikátů je u Chrakovského poněkud odlišný od zápisu reciproční diateze „dynamických“ sloves: každému referentu situace odpovídá pouze jeden sémantický aktant (srov. níže schéma reciproční diateze slovesa *спорить*). Také k tomuto způsobu zápisu je možné mít výhrady – není např. jasné, proč jsou sémantické role indexovány, když referenční odlišení účastníků je vyjádřeno druhým řádkem tabulky.

Reciproční konstrukce symetrického predikátu: *Коля и Петя спорят друг с другом.*

Naopak „dynamická“ slovesa mají sémantické aktanty s odlišnými sémantickými rolmi a reciproční diateze zdvojuje vzájemné usouvztažnění referentů situace se sémantickými aktanty – každý referent plní v situaci označované reciproční konstrukcí dvě sémantické role najednou (srov. výše uvedená schémata aktivní a reciproční diateze slovesa *причесать*).

¹³³ «Такие роли предложено называть сопряжёнными субъектами или объектами [Холодович 1978]. Вместе с тем в каждой из двух АК фиксируется разная фокусировка сопряжённых ролей [Лейкина 1978], и имена этих ролей занимают в обеих АК позиции разных синтаксических актантов.» Chrakovskij (1981/1999), s. 87.

7.3. Reciproční konstrukce a reciproční slovesa

Jak vidíme, pojmy *reciproční konstrukce* a *reciproční sloveso* jsou Panevovou (1999a) a Chrákovským (1981) vymezovány odlišně a rovněž konstrukce a slovesa spadající pod tyto pojmy jsou tříděny na jiných základech. Vzhledem k tomu, že se snažíme pracovat v terminologickém rámci FGP, vyjdeme z pojetí Panevové a k přístupu Chrákovského přihlédneme jen v dílčích ohledech. Reciproční konstrukce vymezíme na základě jejich významu a formálních příznaků. Za **reciproční konstrukci** (RcK) budeme předběžně považovat konstrukci, která vyjadřuje, že některá doplnění daného slovesa jsou v recipročním vztahu, tj. že na sebe vzájemně působí stejným způsobem. Zda jde o vztah vzájemného děje, nebo o vztah vzájemného statického symetrického působení (symetrické orientace v prostoru nebo v čase), záleží jednak na typu RcK, jednak na sémantické povaze každého slovesa. Srov. reciproční konstrukce dějových sloves *pozdravit*, *hádat se* v (1), (2), a na druhé straně reciproční konstrukci stavového slovesa *sousedit* v (3) a předložkovou RcK v (4).

- (1) *Petr a Honza se pozdravili.*
- (2) *Petr a Honza se spolu hádali.*
- (3) *Naše zahrady spolu sousedí.*
- (4) *Petr a Honza seděli vedle sebe.*

Důležitý rozdíl, který oproti Panevové vnášíme do pojetí reciproční konstrukce, spočívá v tom, že za reciproční konstrukce v obecném smyslu budeme považovat nejen věty typu (1)–(3), ale i konstrukce typu (4), tj. konstrukce označující symetrické prostorové a časové vztahy mezi předměty, v nichž hlavním elementem zodpovědným za reciproční význam není samo sloveso, ale předložka se symetrickým prostorovým nebo časovým významem. Také konstrukce typu (4) totiž obecně vyjadřují, že „dva objekty na sebe vzájemně působí stejným způsobem“. Kromě toho konstrukce typu (4) splňují i hlavní formální kritérium recipročních konstrukcí, totiž že reciprokalizovaná slovesná doplnění jsou v RcK vyjádřena koordinovaným nebo plurálovým větným členem. Sloveso v RcK spojuje fakticky dvě doplnění aktivní konstrukce v jedno (plurálové nebo koordinované) slovesné doplnění. Pokud reciprokalizované aktanty stojí v pozici syntaktického subjektu, má v důsledku syntaktické shody formu množného čísla i samotný predikát.

Reciproční konstrukce jsou tedy v zásadě dvojího typu: vlastní a předložkové RcK. Nejprve zběžně charakterizujeme předložkové RcK, neboť se v rámci recipročních konstrukcí poměrně jasně vyčleňují jak z hlediska významu, tak z hlediska formy, a poté se vrátíme k charakteristice vlastních RcK, které představují jádro dané kategorie. **Předložkové reciproční konstrukce** označují symetrické relace předmětů v prostoru a v čase. Mohou být tvořeny jak dějovými, tak stavovými slovesy. Sémantický charakter slovesa, počet jeho valenčních doplnění atd. není důležitý, důležité je, zda sloveso může připojovat volné doplnění s významem místním nebo časovým. Jak již bylo řečeno, za reciproční význam konstrukce v těchto případech odpovídá předložka, kterou je ke slovesu připojeno volné doplnění místa nebo času; v češtině např. symetrická předložka *vedle* nebo konverzívní předložky *nad – pod*, *před – za*, *před – po*, v ruštině symetrické předložky *возле* a *рядом* a konverzívní předložky *над – под*, *перед – за*, *перед – после*. Důležitým formálním příznakem předložkových RcK je tudíž nejen koordinovaný nebo plurálový větný člen vzniklý z reciprokalizovaných slovesných doplnění, ale i předložka označující symetrické prostorové a časové relace mezi předměty, resp. osobami nacházejícími se v určitém stavu

nebo konajícími určitý děj. V předložkové RcK po této předložce následuje reflexivní zájmeno v pádu, který daná předložka vyžaduje. To je důležitý formální rys předložkových RcK. Pokud předložka připojuje jméno, nejedná se o RcK, jakkoli by podmíněm věty byl plurálový větný člen. Srov. (11), (13) na jedné straně, které jsou předložkovými RcK a (12), (14) na straně druhé, kde předložka připojující volné doplnění nevyjadřuje symetrickou relaci. Slovesná forma se v předložkových RcK nijak nemění (nedochází k reflexivizaci jako ve vlastních RcK, ani se nepoužívají reciproční výrazy typu *navzájem, vzájemně, spolu*).

- (11) *Petr a Honza seděli vedle sebe.*
- (12) *Petr a Honza seděli na zemi.*
- (13) *Čeština a dějepis byly po sobě.*
- (14) *Čeština a dějepis byly ve čtvrtek.*

Za **vlastní reciproční konstrukce** budeme považovat všechny ostatní RcK, které nejsou předložkovými RcK. Význam vlastních RcK je obtížné zformulovat tak, abychom vlastní RcK jednoznačně vymezili vůči předložkovým RcK. Nejvýraznějším distinkčním rysem mezi oběma skupinami recipročních konstrukcí je skutečnost, že reciproční význam vlastních RcK není vázán na přítomnost nějaké speciální předložky v konstrukci, ale souvisí s jistými sémantickými dispozicemi predikátu, který RcK tvoří: např. jaký je valenční potenciál slovesa, zda sloveso může připojovat životná volná doplnění typu Benefaktora, zda minimálně dvě slovesná doplnění mohou být sémanticky homogenní co do životnosti apod. Typické vlastní RcK jsou tvořeny od dějových sloves a vyjadřují, že dva subjekty vůči sobě navzájem konají stejný děj; srov. (1), (2). Existují však i RcK, které vyjadřují vzájemné statické působení dvou předmětů (tj. v podstatě symetrickou prostorovou relaci mezi nimi), a přesto nejsou předložkovými RcK, neboť neobsahují žádnou předložku se symetrickým prostorovým nebo časovým významem. Jedná se o vlastní RcK tvořené poměrně omezenou skupinou sloves, které navrhuje nazývat symetrickými predikáty (podrobněji viz kapitola 4.2.); srov. příklad (3). RcK tvořené symetrickými predikáty tvoří přechodné pásmo mezi vlastními a předložkovými RcK – svým významem mají blíže k předložkovým RcK, svými formálními příznaky naopak k vlastním RcK, kam je také budeme řadit.

Pro vlastní RcK je dále typické, že do recipročního vztahu vstupují pouze valenční doplnění slovesa; srov. (1)–(3). Na druhou stranu existuje řada RcK vyjadřujících vzájemný děj dvou subjektů, v nichž je reciprokalizováno jedno valenční a jedno nevalenční slovesné doplnění. Nevalenčním doplněním zpravidla bývá Benefaktor; srov. (15)–(17) a další: *vzájemně si číst pohádky, vzájemně si ušít šaty, vzájemně si vyprat prádlo, vzájemně si uklidit v pokoji* apod. Také takové RcK budeme řadit mezi vlastní RcK, a to jak na základě významu, který vyjadřují (vzájemný děj dvou subjektů, nikoli symetrickou prostorovou relaci mezi nimi), tak na základě skutečnosti, že reciprocita není vyjadřována předložkou.

- (15) *Honza a Marie si vzájemně koupili dárek.*
- (16) *Honza a Marie si vzájemně psali dopisy.*
- (17) *Marie a Alžběta si vzájemně zpívaly písničky.*

Vlastní reciproční konstrukce jsou vymezeny jako prototypická kategorie s elementy centrálními (prototypickými) a více či méně periferními. Centrálními jsou RcK tvořené dějovými slovesy, u nichž do recipročního vztahu vstupují pouze valenční doplnění (tj. reciprokalizace se cele týká valenčních rámců sloves). Elementy periferní pak představují jednak RcK tvořené dějovými slovesy, u nichž je reciprokalizováno jedno valenční a jedno nevalenční doplnění (většinou Benefaktor), jednak RcK tvořené symetrickými predikáty, které vyjadřují prostorové relace mezi dvěma objekty podobně jako předložkové RcK.

Kromě koordinovaného nebo plurálového větného členu zastupujícího v RcK reciprokalizované aktanty patří k formálním příznakům vlastních RcK v češtině a v ruštině následující výrazové prostředky:

- reflexivní forma slovesná (v češtině vyjadřovaná reflexivním zájmenem *se/si*, v ruštině reflexivním postfixem *-ся*);
- reciproční výrazy adverbialního a zájmenného charakteru (české *vzájemně, navzájem, spolu, jeden druhého*; ruské *друг друга*).

Tyto specifické formální příznaky vlastních RcK však nejsou obligatorní, neboť některá slovesa jak v češtině, tak v ruštině tvoří vlastní RcK, které se nevyznačují ani jedním z nich. Koordinované, resp. plurálové vyjádření reciprokalizovaných aktantů však mají. Taková jsou např. slovesa *hraničit, sousedit, граничить, спорить*.¹³⁴ Srov. (3), (18), (19).

(3) *Naše zahrady sousedí.*

(18) *Наши участки граничат.*

(19) *Петя и Коля спорят.*

Explicitní reciproční výrazy se používají zvláště v případech, kdy konstrukce s reflexivním slovesem může mít jak reciproční, tak reflexivní interpretaci. Srov. větu (20), která má dvě interpretace, a větu (21), která má pouze jednu.

(20) *Marie a Alžběta se učesaly.*

a. 'Marie učesala Alžbětu a Alžběta učesala Marii.'

b. 'Marie učesala sebe a Alžběta učesala sebe.'

(21) *Marie a Alžběta se vzájemně učesaly.*

'Marie učesala Alžbětu a Alžběta učesala Marii.'

V ruštině se explicitní prostředky vyjádření reciprocity používají častěji než v češtině, v níž je dominantním prostředkem reflexivní slovesná forma. I při zběžném pročtení ilustrativních příkladů ruských vlastních RcK (načerpáných z Internetu) a jejich českých ekvivalentů však vidíme, že tímto tvrzením není problematika překladu ruských a českých vlastních RcK zdaleka vyčerpána. Pravidlo „ruské zájmeno *друг друга*“ → „česká reflexivní forma slovesná“ není zdaleka přímočaré a absolutní. V této oblasti je jistě ještě mnoho prostoru pro komparativní práci, která však na tomto místě není naším prvořadým úkolem.¹³⁵

Россия и Европа нужны друг другу. – *Rusko a Evropa se vzájemně potřebují.*

Делайте друг другу приятное, дарите подарки. – *Dělejte si navzájem příjemné věci, dávejte si dárky.*

Афганские солдаты и полицейские перестреляли друг друга. – *Afghánští vojáci a policisté se navzájem (spolu) postříleli.*

Пока еще трудно сказать, действительно ли вы созданы друг для друга. – *Zatím je těžké říci, zda jste skutečně jeden pro druhého (pro sebe navzájem) stvořeni.*

Что могут дать друг другу Россия и ЕС? – *Co si může vzájemně dát Rusko a EU?*

Россия и Европа сделали еще один шаг навстречу друг другу. – *Rusko a Evropa udělaly vůči sobě ještě jeden vstřícný krok.*

¹³⁴ RcK těchto sloves mohou i nemusí obsahovat explicitní reciproční výraz, nikdy však neobsahují sloveso v reflexivním tvaru.

¹³⁵ Touto problematikou jsme se podrobněji zabývali v článku Marková (ruk.).

Супруги, изменяющие друг другу – manželé, kteří jsou si nevěrní
 Как свести с ума друг друга. – Jak se navzájem pobláznit.
 Школьники продают друг другу вшей. – Školáci si vzájemně prodávají vši.
 Россия и США будут извещать друг друга о сомнительных сделках. – Rusko a USA se budou vzájemně informovat o podezřelých případech.
 Подходим ли мы друг другу? – Hodíme se k sobě?
 Трое родственников оборвали друг другу уши. – Tři příbuzní si navzájem utrhli uši.
 Мы с Петром говорим друг другу то, что думаем. – Já a Petr si všechno říkáme na rovni.
 Как вы относитесь друг к другу? – Jaký máte k sobě (navzájem) vztah?
 Мы врём друг другу. Причем, в глаза. – Lžeme jeden druhému / lžeme si / navzájem si lžeme, a to do očí.
 Они не делятся друг с другом своими проблемами. – Nesdílejí spolu své problémy.
 При этом он сравнивает цилиндры, сопоставляя их друг с другом, выбирает следующий по величине цилиндр и ставит его в ряд. – Přitom navzájem porovnává válce, vybírá ten, který svou velikostí následuje, a klade jej do řady.
 Пары упорядоченных по цвету табличек ясно отделяются друг от друга планками. – Páry destiček srovnaných podle barev jsou od sebe zřetelně odděleny lištami.
 Учитель выбирает две таблички, наиболее контрастные по тону, и сравнивает их друг с другом. – Učitel vybírá dvě co nejkontrastnější destičky a vzájemně je porovnává.

Пříslovce *spolu*, které uvádíme mezi explicitními recipročními prostředky, je význačné – může vyjadřovat jak význam reciproční (22), tak význam souběžného konání děje nebo spolupráce dvou subjektů (23). Proto jsou některé konstrukce s tímto příslovcem dvojznačné (24), ačkoli, jak se zdá, ve většině případů je homonymie vyřešena kompatibilitou pouze jednoho z možných významů příslovce *spolu* s lexikálním významem daného slovesa.

- (22) Petr a Honza si spolu dopisují; Petr a Honza se spolu kamarádí; Petr a Honza spolu sousedí;
 (23) Petr a Honza se spolu dívají na televizi; Petr a Honza spolu něco kutí; Petr a Honza spolu pracují; Petr a Honza spolu píší domácí úkoly.
 (24) Petr a Honza se spolu učí.
 a. ‘Petr se něco učí a Honza se na tomtéž místě a v tutéž dobu také něco učí’
 b. ‘Petr učí Honzu a zároveň Honza učí Petra’
 Petr a Honza spolu zápasí.
 a. ‘Petr zápasí s nějakým protivníkem a Honza také zápasí s tímto protivníkem, přičemž Petr a Honza postupují koordinovaně’
 b. ‘Petr zápasí s Honzou a zároveň Honza zápasí s Petrem’

Souvislost mezi vlastními a předložkovými RcK se dále ozřejmí, uvědomíme-li si, že vlastní a předložkové RcK se mohou vzájemně kombinovat. Takové případy sice nejsou časté a pohybují se na hranici přípustnosti, na druhou stranu však zjevně existují. Srov. (25)–(27).

- (25) Marie a Alžběta si vedle sebe povídaly.
 (26) Marie a Alžběta si vedle sebe vzájemně šily šaty.
 (27) Fatima, Dita, Zlata a Porcia probudily se skoro náhle a současně z bezvědomí – a spatřily se vedle sebe. (ČNK)

Jazykové intuici českého mluvčího by jistě lépe vyhovovalo, kdyby ve větách (25)–(27) byly použity dvě reciproční konstrukce – jedna vlastní a druhá předložková. Srov. (28)–

(30). Nicméně i syntetické vyjádření dvojí reciprocit u jednoho slovesa je v češtině zřejmě možné. To svědčí o tom, že distinkce mezi vlastními a předložkovými RcK je poměrně hluboká a závažná.

(28) *Marie a Alžběta seděly vedle sebe a povídaly si.*

(29) *Marie a Alžběta si vzájemně šily šaty a přitom seděly vedle sebe.*

(30) *Fatima, Dita, Zlata a Porcia se náhle a skoro současně probudily z bezvědomí – a spatřily, že jsou vedle sebe.*

Obecné vymezení významu RcK tak, jak jsme jej zformulovali na začátku této kapitoly, nastoluje ještě jednu otázku: totiž kolik slovesných doplnění vlastně může vstupovat do recipročního vztahu? Je zcela zřejmé, že typicky jsou reciprokalizována pouze dvě slovesná doplnění. Tento typ reciprokalizace ilustrují všechny dosud uváděné příklady kromě (25)–(27), kde je větší počet reciprokalizovaných doplnění způsoben kombinací vlastní a předložkové RcK u jednoho slovesa. Panevová (1999) však uvádí i příklad vlastní RcK, v níž jsou reciprokalizací zasažena tři slovesná doplnění; srov. (31). A pokud zohledníme možnost kombinace vlastní RcK s RcK předložkovou, můžeme uvažovat i o reciprokalizaci čtyř (!) slovesných doplnění; srov. (32). Na druhou stranu, ačkoli v (31) a (32) jsou reciprokalizována více než dvě slovesná doplnění, je intuitivně zřejmé, že v (31) a (32) se mluví o vzájemném vztahu dvou subjektů (Petra a Honzy, resp. Marie a Alžběty). Obecné vymezení významu reciproční konstrukce tedy zřejmě obsahuje nějaký rozpor – počet slovesných doplnění, která jsou v RcK reciprokalizována (tj. buď úplně „škrtnuta“ nebo nahrazena reflexivním elementem), nemusí být vždy stejný jako počet subjektů, o nichž určitá RcK tvrdí, že jsou ve vzájemném recipročním vztahu. Zdá se, že počet reciprokalizovaných slovesných doplnění souvisí spíše s formálními příznaky RcK, vytvořené od toho kterého slovesa, zatímco to, co RcK obecně vyjadřuje (obecný význam RcK), lze prostřednictvím pojmu slovesného doplnění formulovat jen těžko.

(31) *Petr a Honza spolu mluvili o sobě navzájem*

(32) *Marie a Alžběta si vedle sebe spolu povídali o sobě navzájem.*

Podobný problém nastává i v případech, kdy RcK obsahuje větší počet výrazů v koordinovaném větěném členu, než jsou dva. Jak můžeme význam (33) a (34) formulovat prostřednictvím reciprocit slovesných doplnění, když slovesa *pozdravit* a *hádat se* jsou pouze dvouvalenční, obě reciprokalizují pouze svá valenční doplnění a přitom koordinovaný větěný člen v obou případech obsahuje více než dva výrazy? K tomuto závažnému problému se ještě vrátíme v oddíle 7.4.4. a zatím budeme uvažovat jen o takových RcK, které označují reciprocitu pouze dvou elementů, tj. budeme brát v úvahu pouze RcK typu (1) a (2), a nikoli (33) nebo (34).

(1) *Petr a Honza se pozdravili.*

(2) *Petr a Honza se spolu hádali.*

(33) *Petr, Honza a Jakub se pozdravili.*

(34) *Petr, Honza, Jakub a Ondra se spolu hádali.*

Vycházejíce z vymezení RcK předběžně zformulovaného na začátku tohoto oddílu, budeme za **reciproční slovesa** považovat všechna slovesa, která mohou za jistých podmínek tvořit reciproční konstrukce. Analogicky k dělení recipročních konstrukcí na vlastní RcK a předložkové RcK budeme rozlišovat dva obecné typy recipročních sloves: reciproční slovesa vlastní a předložková. **Vlastní reciproční slovesa** jsou slovesa, která mohou za určitých

podmínek tvořit vlastní RcK. **Předložková reciproční slovesa** jsou slovesa, která mohou za určitých podmínek a pomocí předložek se symetrickým významem místním nebo časovým tvořit předložkové RcK.

Podmínky nezbytné pro to, aby z potenciálně recipročního slovesa bylo možné utvořit reciproční konstrukci, formulovala Panevová (1999a). Ze tří kritérií, která autorka uvádí, považujeme za nejdůležitější to, které praví, že dva reciprokalizované aktanty musejí být buď oba životné, nebo oba neživotné. Toto kritérium do jisté míry souvisí s lexikálním významem slovesa a může nám pomoci vyčlenit v rámci lexikonu skupinu recipročních sloves, zatímco zbývající dvě kritéria (charakter volných doplňení, která rozvíjejí AK daného slovesa, a kontextová zapojenost, resp. nezapojenost, aktantů, které mohou být reciprokalizovány) mají povahu syntaktickou a charakterizují reciproční konstrukce jako syntaktické jednotky, a nikoli reciproční slovesa coby jednotky lexikální.

Jako jediná nezbytná podmínka kladená na sloveso k tomu, aby mohlo tvořit RcK, se nám jeví požadavek, aby bylo možné u daného slovesa obsadit pozice doplňení, která vstupují do recipročního vztahu, výrazy homogenními co do životnosti. Toto kritérium je obecně platné pro všechny typy recipročních sloves, jisté nedůslednosti jsou přípustné pouze mezi předložkovými recipročními slovesy. U inherentně recipročních sloves, která jsou typem vlastních reciprok (viz níže), je toto kritérium ve většině případů automaticky splněno, protože životnost, resp. neživotnost obou reciprokalizovaných aktantů se předpokládá lexikálním významem těchto sloves. Např. věta (35a) je smysluplná pouze v případě, kdy slovo *Honza* neoznačuje osobu (živého člověka), ale je užito metonymicky ve smyslu „Honzův dům“ nebo „Honzův pozemek“. I v takovém případě je však reciproční konstrukce přípustná pouze s výhradami. Podobně věta (36a) nemůže v žádném případě znamenat „Honza se oženil s košilí“; sloveso *vzít si* je zde nutně užito v jiném významu než inherentně recipročním, o čemž svědčí i nemožnost reciproční konstrukce.

- (35) a. *Honza sousedí s továrnou.*
b. ²*Honza a továrna spolu sousedí.*
- (36) a. *Honza si vzal košili.*
b. **Honza a košile se vzali.*

Na druhou stranu mohou být některá inherentně reciproční slovesa používána i v kontextech, kdy jeden jejich aktant označuje osobu a druhý neživotný objekt. Jedná se o sekundární významy inherentně recipročních sloves, v nichž dochází k porušení symetričnosti vztahu obou účastníků (každý účastník plní v situaci jinou kognitivní roli), a slovesa v takových významech netvoří reciproční konstrukce. Srov. (38).

- (38) a. *Honza zápasí s překážkami.*
b. **Honza a překážky spolu zápasí.*

U potenciálně recipročních sloves není sémantická homogenost reciprokalizovatelných doplňení tak úzce spojena s lexikálním významem slovesa. Např. sloveso *obejmout* v (39) a (40) vyjadřuje stejný význam, ale pouze z (40) by bylo možné vytvořit reciproční konstrukci (s odlišným situačním významem; o tom viz oddíl 4.3). Podobně je tomu se slovesem *slyšet* v příkladech (41) a (42).

- (39) *Honza objal strom.*
(40) *Honza objal Marii.*
(41) *Petr slyší příjemnou hudbu.*
(42) *Petr slyší Honzu.*

Také pro předložková slovesa obecně platí, že do vztahu reciprocit mohou vstupovat pouze doplnění, která jsou buď obě životná, nebo obě neživotná. Některé příklady však naznačují, že pro předložková reciproční slovesa není pravidlo sémantické homogenosti reciprokalizovaných aktantů tak přísné jako pro vlastní reciproka. Platí to zejména o slovesech *být* a *nacházet se*; srov. (43)–(45).

(43) **Honza a obchod stojí vedle sebe.*

(44) ?*Honza a kláda plavali vedle sebe.*

(45) *Honza a strom jsou vedle sebe (na obrázku).*

7.4. Vlastní reciproční slovesa

7.4.1. Aktivní a obrácená aktivní konstrukce recipročního slovesa

Za **vlastní reciproční slovesa** považujeme všechna slovesa, která reciprokalizací dvou svých doplnění homogenních co do životnosti mohou tvořit reciproční konstrukce. I takto vymezená skupina sloves je však stále příliš různorodá na to, abychom mohli provést její systematické srovnání s konverzívy. K jemnějšímu členění vlastních recipročních sloves použijeme pojmy **aktivní** a **obrácená aktivní konstrukce** recipročního slovesa.

Jak jsme poznamenali již v úvodní kapitole, reciproční konstrukce lze parafrázovat prostřednictvím konjunkce dvou aktivních konstrukcí daného recipročního slovesa. Srov. věty (1), (2), (3) a jim odpovídající parafráze (1'), (2'), (3').

(1') *Petr pozdravil Honzu a Honza pozdravil Petra.*

(2') *Petr se hádal s Honzou a Honza se hádal s Petrem.*

(3') *Naše zahrada sousedí s vaší zahradou a vaše zahrada sousedí s naší zahradou.*

Dvě aktivní konstrukce recipročních sloves *hádat se*, *pozdravit* a *sousedit* v příkladech (1'), (2') a (3') se liší obsazením referentů označované situace do TG rolí daných predikátů: např. v (1') je v první aktivní konstrukci Aktorem slovesa *pozdravit* Petr a Patientem je Honza, zatímco ve druhé aktivní konstrukci je Aktorem Honza a Patientem Petr; sloveso ani jeho diateze se přitom nemění. Takové dvě aktivní konstrukce jednoho slovesa nazveme **obrácené aktivní konstrukce**. Můžeme říci, že první predikace ve větě (1') je **aktivní konstrukcí** (AK) slovesa *pozdravit*, zatímco druhá predikace je jeho **obrácenou aktivní konstrukcí** (OAK). Pravidlo parafrázování recipročních konstrukcí teď můžeme přeformulovat následujícím způsobem: reciproční konstrukce lze parafrázovat prostřednictvím konjunkce aktivní a obrácené aktivní konstrukce daného recipročního slovesa.

Hlavní distinkci dělicí skupinu vlastních recipročních sloves na dvě třídy povedeme na základě porovnání pravdivostních podmínek aktivní a obrácené aktivní konstrukce daného recipročního slovesa. Slovesa, pro která platí, že význam jejich AK implikuje význam jejich OAK, nazveme **inherentně reciproční slovesa**. Slovesům, pro která tato implikace neplatí, bude říkat **potenciálně reciproční slovesa**. Pokud žádné z reciprokalizovaných doplnění není vyjádřeno koordinovaným větným členem, platí rovněž, že význam AK (nebo OAK) inherentně recipročního slovesa implikuje význam RcK tohoto slovesa. V příkladu (46) jsou uvedeny tři konstrukce inherentně recipročního slovesa *vzít si*. Platí, že pokud je věta (46a) pravdivá, pak jsou pravdivé i věty (46b) a (46c). Naproti tomu (47) obsahuje konstrukce

utvořené od potenciálně recipročního slovesa *políbit*, mezi nimiž taková implikace neplatí. Věty (47b) a (47c) nejsou pravdivé ve všech případech, kdy je pravdivá věta (47a).

- (46) a. *Honza si vzal Marii.* (AK)
b. *Marie si vzala Honzu.* (OAK)
c. *Honza a Marie se vzali.* (RcK)
- (47) a. *Honza políbil Marii.* (AK)
b. *Marie políbila Honzu.* (OAK)
c. *Honza a Marie se políbili.* (RcK)

Zde je na místě upozornit, že v celém následujícím výkladu budeme vědomě a záměrně pracovat pouze s takovými slovesnými konstrukcemi, které neobsahují žádná jiná doplnění kromě doplnění valenčních a reciprokalizovaných, tj. primárně se zaměříme na třídění tzv. „základových konstrukcí“ recipročních sloves. Pouze ve zvláštních případech přihlédneme i ke konstrukcím rozvitějším s cílem upozornit na sémantické efekty, které vznikají při rozvití základové konstrukce určitým typem volného doplnění. Nebudeme však probírat důsledně všechny takové případy. Na skutečnost, že reciprocita, resp. symetrický vztah aktantů může být narušen, je-li konstrukce rozvita jistými druhy volných doplnění, upozorňovala řada lingvistů, z našich např. Daneš nebo Panevová (1999). Tak věty (a) a (b) v příkladech (48) a (49) nemají stejné pravdivostní podmínky (nejsou ve vztahu vyplývání), ačkoli se jedná o konstrukce inherentně recipročních sloves *vzít si* a *hraničit*. Totožnost pravdivostních podmínek vět (a) a (b) v (48) a (49) je zrušena rozvitím základové konstrukce volným doplněním, které sémanticky determinuje pouze syntaktický subjekt.

- (48) a. *Honza si vzal Marii z lásky.*
b. *Marie si vzala Honzu z lásky.*
- (49) a. *Česko hraničí s Polskem na severu.*
b. *Polsko hraničí s Českem na severu.*

Přestože rozšíření základní slovesné konstrukce o volná doplnění může výrazně změnit sémantické vlastnosti AK, OAK i RcK recipročního slovesa, domníváme se, že představovaná klasifikace recipročních sloves založená pouze na analýze významu základových slovesných konstrukcí je rovněž opodstatněná a přínosná. Umožňuje nám třídít a popisovat obsáhlou a rozmanitou skupinu recipročních sloves na základě jejich „slovníkových vlastností“, totiž vlastností, které vyplývají z valenční struktury a ze struktury lexikálního významu jednotlivých sloves.

7.4.2. Inherentně reciproční slovesa

Pro inherentně reciproční slovesa platí, že význam jejich aktivní konstrukce implikuje význam obrácené aktivní konstrukce, tj. $|AK| \Rightarrow |OAK|$. Pro konstrukce inherentně recipročních sloves, které vyjadřují reciprocitu dvou elementů, platí rovněž $|AK| \Rightarrow |RcK|$; srov. (48). Vzhledem k tomu, že stanovení aktivní a obrácené aktivní konstrukce je arbitrární (každá ze dvou aktivních konstrukcí je obrácená vzhledem k té druhé), platí, že aktivní a obrácená aktivní konstrukce vlastního recipročního slovesa se implikují i v opačném směru, tj. že $|OAK| \Rightarrow |AK|$ a v elementárních případech, na které se zatím zaměříme, platí i $|AK| \Rightarrow |RcK|$, $|RcK| \Rightarrow |AK|$, $|OAK| \Rightarrow |RcK|$ a $|RcK| \Rightarrow |OAK|$.

Ze skutečnosti, že AK, OAK a RcK inherentně recipročních sloves se vzájemně implikují, plyne, že tyto konstrukce mají stejné pravdivostní podmínky, vyjadřují stejný

situační (propoziční) význam. To znamená, že RcK u inherentně recipročních sloves nemění situační význam aktivní konstrukce, a jelikož RcK svou podstatou vyjadřuje reciproční význam, znamená to, že reciproční význam je vlastní už samotné AK (resp. OAK) inherentně recipročního slovesa. Tato slovesa, jak jejich název napovídá, jsou reciproční inherentně, tj. reciproční význam u nich nevzniká jen v reciproční konstrukci, ale je vyjadřován i výchozí konstrukcí aktivní. Vystává otázka, co je tedy hlavní funkcí RcK inherentně recipročních sloves, když ne vyjádření recipročního významu? Domníváme se, že RcK inherentně recipročních sloves především umožňují mluvčímu vyjádřit ještě jednu možnou perspektivu vzhledem k situaci označované daným slovesem, totiž perspektivu, která ve strukturním významu konstrukce zrovnoprávňuje oba reciprokalizované účastníky situace. Situace označované inherentně recipročními slovesy může mluvčí označit ze tří možných perspektiv: volí-li jednu z aktivních konstrukcí (AK nebo OAK), staví do centra perspektivy (a do syntakticky privilegovanější pozice) pouze jednoho z účastníků recipročního vztahu; volí-li RcK, pak v centru jeho perspektivy jsou všechny elementy zapojené do recipročního vztahu a všechny zaujímají stejné postavení v hierarchii syntaktických vztahů. Vraťme se k příkladu (48).

- (48) a. *Honza si vzal Marii.* (AK)
b. *Marie si vzala Honzu.* (OAK)
c. *Honza a Marie se vzali.* (RcK)

Všechny věty v (48) označují stejnou situaci, jejíž dva účastníci jsou v recipročním vztahu. Reciprocita účastníků odpovídajících TG Aktoru a TG Patientu slovesa *vzít si* (ve významu „vstoupit do manželství“) je součástí lexikálního významu tohoto slovesa a nevzniká pouze v reciproční konstrukci. AK, OAK a RcK se v daném případě neliší svým situačním významem, ale významovou stavbou věty, tj. způsobem, jakým jsou jednotlivé elementy situačního významu uspořádány do věty – tím, jaké postavení ten který element zaujímá v hierarchii TG vztahů. Každá z těchto konstrukcí vyjadřuje jinou perspektivu vzhledem k označované situaci. Věta (48a) označuje danou situaci z perspektivy Honzy; Honza je jediným účastníkem, kterému je připsána hierarchicky privilegovaná TG role Aktora, a je zároveň syntaktickým subjektem konstrukce. Věta (48b) danou situaci označuje z perspektivy Marie, a Marie tudíž zaujímá v TG struktuře věty privilegované místo Aktora a syntaktického subjektu. Ve větě (48c) je daná situace označena tak, že v centru perspektivy mluvčího jsou oba účastníci (Honza i Marie) a oba tito účastníci jsou v hierarchii TG vztahů zrovnoprávněni – jsou vyjádřeni koordinovaným větným členem (subjektem) s TG funktorem Aktoru.

Vidíme, že vztah mezi AK a OAK inherentně recipročních sloves je ze syntaktického hlediska velmi blízký vztahu aktivních konstrukcí dvou konverzivních sloves. V obou případech jde o dvě věty, které vyjadřují stejný situační význam, ale odlišnou perspektivu vzhledem k označované situaci, takže některé elementy situačního významu jsou v každé z obou konstrukcí odlišně uspořádány ve významové stavbě věty. K podrobnějšímu srovnání inherentně recipročních sloves se slovesy konverzivními se vrátíme v oddíle 7.7.1. Zde se zamyslíme nad otázkou, zda bychom také sémantické vlastnosti inherentně recipročních sloves (tj. jejich inherentně reciproční význam) mohli schematicky popsat pomocí valenčního rámce rozšířeného o záznam situačního významu slovesa.

Vyjdeme z tvrzení Chakovského (1999), který říká, že symetrické predikáty (přibližně naše inherentně reciproční slovesa) mají ve valenčním rámci aktanty se stejnými sémantickými rolemi. Chakovskij přitom nerozlišuje mezi slovesy dějovými a stavovými, takže např. sloveso *спорить*, které má dva sémantické Agenty, je symetrickým predikátem stejně jako slovesný výraz *находиться возле*, které má ve valenčním rámci dva sémantické

Patienty. Domníváme se, že je vhodné a opodstatněné v rámci inherentně recipročních sloves rozlišovat dvě skupiny: na jedné straně slovesa označující situace se dvěma kognitivními Agenty, které jsou v recipročním vztahu, a na straně druhé slovesa se dvěma kognitivními Patienty. Reciproční vztah mezi kognitivními Patienty je poněkud zvláštní – kognitivní Patienty (tj. účastníci situace, kteří se v dané situaci neprojevují nijak aktivně) na sebe nepůsobí vzájemným dějem, nýbrž se nacházejí ve statickém symetrickém vztahu. O situacích tvořených dvěma kognitivními Patienty nemůžeme říci, že „jeden subjekt provádí děj, jehož objektem je druhý subjekt a tento druhý subjekt provádí stejný děj vzhledem k subjektu prvnímu“, jak se často o reciprocitě píše (Chrakovskij (1999); Testelec (2001), s. 422) – kognitivní Patienty jsou v situaci statické a pasivní. Inherentně reciproční slovesa označující situace se dvěma kognitivními Patienty tedy vyjadřují, že dvě statické entity se nacházejí v symetrickém vztahu. Proto navrhuje pouze taková slovesa nazývat **symetrické predikáty**. Typická stavová inherentně reciproční slovesa *hraničit* a *sousedit* označují prostorové relace mezi předměty, a tím se podobají předložkovým recipročním slovesům. Zformulujme vymezení symetrických predikátů:

Symetrické predikáty jsou inherentně reciproční slovesa, která označují situace se dvěma kognitivními Patienty.

Zdá se, že symetrických predikátů není v jazyce mnoho. V češtině mezi ně patří slovesa *sousedit*, *hraničit*, v ruštině *границить*. Srov. (50), (51). Slovesné vazby typu *být vedle*, *nacházet se vedle* nelze považovat za symetrické predikáty v uvedeném smyslu, neboť reciproční význam mohou vyjadřovat pouze ve spojení s určitými předložkami.

- (50) a. *Naše zahrada sousedí s Petrovou zahradou.*
b. *Petrova zahrada sousedí s naší zahradou.*
c. *Naše a Petrova zahrada spolu sousedí.*
- (51) a. *Německo hraničí s Polskem.*
b. *Polsko hraničí s Německem.*
c. *Německo a Polsko spolu hraničí.*

Všimněme si, že české ani ruské symetrické predikáty nemají v RcK zvrtnou formu (české reflexivní zájmeno *se/si*, ruské *-ся*), rozhodující formální kritérium recipročních konstrukcí (koordinované nebo plurálové vyjádření reciprokalizovaných aktantů) však splňují. RcK tvořené symetrickými predikáty splňují i kritéria kladená na význam recipročních konstrukcí tak, jak byla zformulována výše, jedná se tedy o skutečné reciproční konstrukce.

Jiná inherentně reciproční slovesa označují reciproční děje, tj. označují situace tvořené minimálně dvěma aktivními účastníky (kognitivními Agenty), kteří na sebe recipročně působí. Mezi taková slovesa řadíme např. *bojovat*, *hádat se*, *potkat*, *prát se*, *vzít si*, *zápasit*. Reciproční vztah mezi kognitivními Agenty vyplývá z lexikálního významu slovesa, proto víme-li, že je pravdivá AK, předpokládáme, že je pravdivá i OAK takového slovesa. Srov. vztah mezi (a) a (b) v příkladech (52)–(54): víme-li, že věta (a) je pravdivá, automaticky předpokládáme, že je pravdivá i věta (b). Na druhé straně je vzájemná implikace AK a OAK u dějových inherentně recipročních sloves vztahem relativním, neboť tato slovesa můžeme použít i v kontextech, v nichž je pravdivá pouze jedna z obrácených aktivních konstrukcí. Takové kontexty jsou však pro daný slovesný typ sekundární (netypické). Platnost vzájemné implikace AK a OAK u dějových inherentně recipročních sloves se automaticky předpokládá (vyplývá z lexikálního významu slovesa), a pokud chce mluvčí říci, že v daném případě je pravdivá pouze jedna z nich, musí tuto skutečnost vyjádřit explicitně. V sekundárních

kontextech je agentivní povaha druhého účastníka potlačena – srov. věty (c) v příkladech (52)–(54), kde je dominantně aktivním účastníkem Petr.

- (52) a. *Petr se hádal s Honzou.*
b. *Honza se hádal s Petrem.*
c. *Petr se hádal s Honzou, ale Honza jen odevzdaně mlčel.*
- (53) a. *Petr zápasil s Honzou.*
b. *Honza zápasil s Petrem.*
c. *Petr zápasil s Honzou, ale Honza mu stále jen ustupoval a ani nekladl odpor.*
- (54) a. *Petr potkal Honzu v parku.*
b. *Honza potkal Petra v parku.*
c. *Petr potkal Honzu v parku, ale Honza si ho vůbec nevšiml.*

Slovesa primárně označující situace se dvěma kognitivními Agenty v recipročním vztahu lze tedy používat i netypicky, k vyjádření obsahu, který ne zcela odpovídá lexikálnímu významu slovesa. Např. sloveso *potkat* můžeme použít i k označení reálné situace odpovídající větě (54c), kdy si pouze Petr všiml Honzy, a nikoli naopak. Míra samozřejmosti, s níž na základě platnosti AK dějového inherentně recipročního slovesa Agenty předpokládáme i platnost OAK, může být u různých sloves tohoto typu různá, záleží na lexikálním významu slovesa, který nám říká, jak pevný je reciproční vztah mezi oběma Agenty. Např. pro sloveso *vzít si* ve významu „vstoupit do manželství“ těžko nalezneme kontext, v němž by reciprocita obou Agentů byla zrušena; srov. (55) (a)–(c). Symetrický význam AK slovesa *vzít si* lze zrušit jen rozvinutím konstrukce o volné doplnění, které se svým významem vztahuje pouze k jednomu z aktantů; srov. (55) (d), (e), které se vzájemně neimplikují.

- (55) a. *Honza si vzal Marii.*
b. *Marie si vzala Honzu.*
c. [#]*Honza si vzal Marii, ale Marie si nevdala Honzu.*
d. *Honza si vzal Marii z lásky.*
e. *Marie si vzala Honzu z lásky.*

Zbývá nám vyřešit otázku, jak co nejvýstižněji zachytit situační význam dějových inherentně recipročních sloves. Zatím jsme tato slovesa charakterizovali jako slovesa označující situace s minimálně dvěma kognitivními Agenty. Při hlubším zamyšlení však nezbytně docházíme z závěru, že takový popis situačního významu dějových inherentně recipročních sloves je nedostačující a nepřesný. Říkáme-li, že sloveso označuje situaci tvořenou dvěma kognitivními Agenty, neříkáme tím nic o jejich recipročním vztahu, který je v daném případě rovněž konstitutivním příznakem situace. Teoreticky by sloveso se dvěma kognitivními Agenty mohlo označovat i takovou situaci, kdy dva aktivní subjekty konají dva různé děje, ať už zcela nekoordinovaně, nebo vzhledem k sobě navzájem. Druhý případ dobře ilustrují konverzivní slovesa *prodat* a *koupit* označující situaci, v níž dva aktivní subjekty (kognitivní Agenty) konají vůči sobě dva různé děje: jeden subjekt předává druhému zboží a přijímá od něj peníze, zatímco druhý odevzdává prvnímu peníze a přijímá od něj koupené zboží. Proto také kognitivní role dvou aktivních účastníků v situaci „prodávání a kupování“ navrhujeme popisovat sémanticky specifikovanějšími rolemi Prodávající a Kupující (příp. $\text{Agens}_{\text{PROD}}$ a $\text{Agens}_{\text{KUP}}$), nikoli pouze Agens_1 a Agens_2 .

U dějových inherentně recipročních sloves je tomu jinak – první Agent jedná vůči druhému Agentu stejně, jako jedná druhý vůči prvnímu. Poznamenejme, že označení „první“ a „druhý“ ve vztahu k Agentům reciproční situace je zcela arbitrární a pouze pomocné, neboť

vycházíme z předpokladu, že v situaci označované inherentně recipročními slovesy není žádný z Agentů a priori významnější nebo důležitější než ten druhý. Pro situace označované dějovými inherentně recipročními slovesy jsou tudíž konstitutivní dva příznaky: (1) situace obsahuje minimálně dva kognitivní Agenty; (2) kognitivní Agenty jsou v recipročním vztahu, tj. konají vůči sobě navzájem stejný děj. Pravděpodobně nejlepší způsob, jak skutečnost obsaženou v bodě (2) vyjádřit pomocí kognitivních rolí, je předpokládat, že každý z účastníků situace označované dějovým inherentně recipročním slovesem plní zároveň dvě kognitivní role – je zároveň Agentem i Patientem/Adresátem/Recipientem atd. děje, který on sám koná vůči druhému Agentu. Vzhledem k tomu, že kognitivní role jsou formální entity určené pro schematický záznam situačního významu predikátů, nikoli jejich syntaktických vlastností (tj. souvisí s lexikem nikoli s gramatikou jazyka), nevztahuje se na ně pravidlo stanovené pro přepisování TG rolí, které praví, že každý komponent větné stavby může plnit pouze jednu TG roli. Inherentní reciprocitu vybraných dějových sloves navrhuje popisovat jako případ, kdy sloveso označuje situaci, v níž dva kognitivní Agenty zároveň plní i jinou (oba stejnou) kognitivní roli.

Dějová inherentně reciproční slovesa jsou slovesa označující situace s minimálně dvěma kognitivními Agenty, které v dané situaci zároveň plní i jinou (oba stejnou) kognitivní roli.

Uvedeme valenční rámce rozšířené o schematický záznam situačního významu, který navrhuje pro slovesa *hádat se*, *zápasit*, *potkat* a *vzít si* z příkladů (24)–(27). Druhé kognitivní role recipročních účastníků někdy nejsou dostatečně zřejmé. U slovesa *hádat se* se přikládáme k roli Adresáta, neboť hádka je určitý řečový projev, který má prototypicky Agenta („ten, kdo mluví“) a Adresáta („ten, kdo poslouchá; ke komu je řeč směřována“). Slovesa *zápasit* a *vzít si* popisujeme pomocí rolí Agent a Patient, neboť každý z kognitivních Agentů je zároveň objektem, který se podrobuje stejnému ději vycházejícímu od druhého Agenta. Nejvíce problémů vzniká u slovesa *potkat*. Při důsledném rozboru situačního významu tohoto slovesa docházíme k závěru, že nejde o čistě agentivní sloveso: nejde o vědomý děj, neboť *potkáváme* zpravidla náhodou; a dále situaci „potkání“ můžeme interpretovat pomocí slovesa *vidět*, tedy slovesa smyslového vnímání, které prototypicky označuje situaci tvořenou Experientem („subjekt smyslového vnímání“) a Stimulem („to, co Experient vnímá“). Srov. *X potkal Y-a* $\approx$ „X uviděl Y-a a Y uviděl X-a a X a Y byli na stejném místě“. Sloveso *potkat* tedy přísně vzato nesplňuje podmínky pro dějová inherentně reciproční slovesa, neboť v jeho situačním významu nejsou zastoupeni kognitivní Agenti. Tuto nepřesnost si zde dovolíme zanedbat.

hádat se

Kognitivní role	Agens ₁ = Adresát ₂	Agens ₂ = Adresát ₁
TG role	ACT	PAT
Morfematická forma	Nom	s + Instr

zápasit

Kognitivní role	Agens ₁ = Patiens ₂	Agens ₂ = Patiens ₁
TG role	ACT	PAT
Morfematická forma	Nom	s + Instr

vzít si

Kognitivní role	Agens ₁ = Patiens ₂	Agens ₂ = Patiens ₁
TG role	ACT	PAT
Morfematická forma	Nom	Acc

potkat

Kognitivní role	Experiens ₁ = Stimul ₂	Experiens ₂ = Stimul ₁
TG role	ACT	PAT
Morfemická forma	Nom	Acc

7.4.3. Potenciálně reciproční slovesa

Potenciálně reciproční slovesa nevyjadřují reciproční význam inherentně, svým lexikálním významem, ale pouze v reciproční konstrukci, kterou mohou za určitých podmínek tvořit. AK a OAK, ani AK a RcK (resp. OAK a RcK) potenciálně recipročních sloves se vzájemně neimplikují; srov. (49), kde každá z vět (a)–(c) má jiné pravdivostní podmínky.

- (49) a. *Honza políbil Marii.* (AK)
b. *Marie políbila Honzu.* (OAK)
c. *Honza a Marie se políbili.* (RcK)

Dále platí, že AK (resp. OAK) a RcK potenciálně recipročních sloves označují různé situace, vyjadřují odlišný situační význam. Jestliže sloveso *políbit* v obrácených aktivních konstrukcích (49a) a (49b) označuje situaci s jedním kognitivním Agentem a s jedním kognitivním Patientem, pak v reciproční konstrukci (49c) označuje situaci, která má kognitivní Agenty i Patienty dva – každý z obou referentů (Honza a Marie) je zároveň kognitivním Agentem i kognitivním Patientem dané situace. TG role obou referentů v (49c) je však stejná, totiž tektogramatický Aktor. Primární funkcí RcK potenciálně recipročních sloves je vyjádření recipročního významu, neboť AK ani OAK těchto sloves reciproční význam nevyjadřují.

Prověříme nyní, zda by nebylo možné skupinu potenciálně recipročních sloves charakterizovat na základě TG funktořů jejich valenčních doplnění, nebo na základě kognitivních rolí účastníků situací, které potenciálně reciproční slovesa označují. Z níže uvedených přehledů, které zdaleka nejsou úplné (především ten druhý), je zřejmé, že potenciálně reciproční slovesa mohou být velmi různorodá jak co do svých valenčních, tak lexikálních parametrů. Zdá se, že potenciálně reciproční může být každé sloveso, které má minimálně dvě valenční doplnění, jež mohou být obsazena výrazy homogenními co do životnosti (tj. buď oba výrazy označují životné subjekty, nebo oba označují neživotné objekty). Vzhledem k rozsáhlosti materiálu, který by bylo třeba prozkoumat, se nebudeme prověřováním této hypotézy v dané práci zabývat.

Typy potenciálně recipročních sloves podle TG rolí reciprokalizovaných aktantů¹³⁶

- 1) ACT a PAT: *Honza a Marie se objali.*
  - 2) ACT a ADDR: *Honza a Marie si slíbili věrnost.*
  - 3) PAT a ADDR: *Bratr seznámil Honzu a Marii na jednom večírku.*
  - 4) PAT a ORIG: *Po rozvodu rodiče odloučili bratra a sestru (od sebe navzájem).*
  - 5) ACT a ORIG: *Po rozvodu rodičů se bratr a sestra odloučili.*
  - 6) ACT a DIR3: *Tanečník a jeho partnerka se k sobě přiblížili.*
- a další typy.

¹³⁶ Tento přehled i s příklady přebírám od Panevové (1999a).

Typy potenciálně recipročních sloves podle kognitivních rolí reciprokalizovaných účastníků

- 1) Kognitivní Agens a Patiens:
Honza a Marie se políbili.
Honza a Marie se objali.
Marie a Alžběta se vzájemně učesaly.
  - 2) Kognitivní Agens a Recipient:
Honza a Petr si vzájemně půjčili boty.
Honza a Marie si (vzájemně) dali malé dárky.
  - 3) Kognitivní Agens a Adresát:
Honza a Petr si dopisují.
Honza a Petr si nadávají.
Honza a Petr se vzájemně chválí.
  - 4) Kognitivní Experient a Stimul:
Honza a Petr se vzájemně vidí v zrcadle.
Honza a Petr se vzájemně slyší.
Honza a Petr se vzájemně litují.
Honza a Marie se milují.
  - 5) Kognitivní Agens a Konečný bod pohybu Agentu:
Tanečník a jeho partnerka se k sobě přiblížili.
  - 6) Kognitivní Experient a Adresát:
Honza a Marie se do sebe zamilovali.
Honza a Marie se milují.
- a jiné typy.

7.4.4. Reciprocita více než dvou referenčních elementů

Dosud jsme se zabývali konstrukcemi, které vyjadřovaly reciproční vztah mezi dvěma konkrétními referenty. Koordinovaný větný člen, který vznikl reciprokalicí dvou aktantů z aktivní konstrukce, se v takových RcK skládal ze dvou jmenných výrazů označujících dva referenty. Existují však i reciproční konstrukce, které v koordinovaném větném členu sdružují více než dva výrazy, nebo v nichž plurálový větný člen označuje větší počet referentů než dva. Srov. (33), (34), (56).

(33) *Petr, Honza a Jakub se pozdravili.*

(34) *Petr, Honza, Jakub a Ondra se spolu hádali.*

(56) *Do zrcadlového bludiště vešla skupina deseti dětí. Děti se na sebe vzájemně dívaly do zrcadla a smály se.¹³⁷*

Problém, který řadu lingvistů v souvislosti s větami tohoto typu zajímá, je, zda se reciprocita v podobných konstrukcích bezpodmínečně týká všech referentů, k nimž se vztahují výrazy z koordinovaného (resp. plurálového) větného členu, nebo zda tyto konstrukce mohou rovněž znamenat, že v recipročním vztahu jsou pouze někteří ze zadané množiny referentů. Převédeme-li tento problém na příklad (56), zajímá nás, zda věta *Děti se na sebe vzájemně dívaly do zrcadla* může označovat pouze reálnou situaci, kdy každé z deseti dětí se dívá v zrcadle na ostatních devět, nebo i např. reálnou situaci, kdy jedno dítě se dívá na

¹³⁷ Za tento příklad vděčím Jarmile Panevové.

dvě jiné, druhé dítě vidí čtyři děti a ještě jiné dítě vidí v zrcadle třeba jen jedno jiné dítě. Zdá se, že tu máme co dělat s obtížně vymežitelnou hranicí mezi víceznačností a vágností. Co je významem recipročních konstrukcí z příkladů (33), (34) a (56)? Jsou tyto konstrukce víceznačné, nebo je jejich význam vágní? Nebo snad nejsou ani víceznačné, ani vágní, jen některé interpretace těchto konstrukcí jsou nesprávné? Abychom na tyto otázky dokázali odpovědět, zamysleme se nejdřív nad tím, jak by bylo možné věty typu (33) a (34) parafrázovat. Rozebereme AK, OAK a RcK označující reálné situace s větším počtem referentů od všech tří typů valenčních recipročních sloves, které jsme vymezili v předcházejících částech této kapitoly.

- (57) a. *Petr pozdravil Honzu a Jakuba.*
 b. *Honza a Jakub pozdravili Petra.*
 c. *Petr, Honza a Jakub se pozdravili.*
- (58) a. *Petr se hádal s Honzou a Jakubem.*
 b. *Honza a Jakub se hádali s Petrem.*
 c. *Petr, Honza a Jakub se hádali.*
- (59) a. *Česko sousedí s Německem, Polskem, Slovenskem a Rakouskem.*
 b. *Německo, Polsko, Slovensko a Rakousko sousedí s Českem.*
 c. *Česko, Německo, Polsko, Slovensko a Rakousko spolu sousedí.*

Pro vztah mezi větami (a) a (b) v příkladech (57)–(59) platí všechno to, co jsme řekli o vztahu AK a OAK u potenciálně recipročních a inherentně recipročních sloves. (57a) a (57b) mají odlišné pravdivostní podmínky, neboť jsou utvořeny od potenciálně recipročního slovesa. (58) a (59) představují konstrukce sloves inherentně recipročních, takže věty (a) a (b) z obou příkladů mají stejné pravdivostní podmínky (vzájemně ze sebe vyplývají). Složitější situace nastává při rozboru významu a pravdivostních podmínek vět (c).

Co se týče věty (57c), je zřejmé, že vyjadřuje něco jiného než (57a) i než (57b). To by bylo v pořádku, neboť víme, že RcK u potenciálně recipročních sloves mění situační význam konstrukce. Můžeme však význam (57c) parafrázovat prostřednictvím konjunkce (57a) a (57b), které chápeme jako výchozí AK a OAK, jak jsme činili u RcK se dvěma reciprokalizovanými elementy v koordinovaném větném členu? Je platná ekvivalence (60), nebo spíše (61)? Intuice nám napovídá, že platí spíše (61), což by znamenalo, že RcK tohoto typu nelze parafrázovat konjunkcí dvou obrácených aktivních konstrukcí.

- (60) *Petr, Honza a Jakub se pozdravili.* ≡ *Petr pozdravil Honzu a Jakuba a zároveň Honza a Jakub pozdravili Petra.*
- (61) *Petr, Honza a Jakub se pozdravili.* ≡ *Petr pozdravil Honzu a zároveň Petr pozdravil Jakuba a zároveň Honza pozdravil Petra a zároveň Honza pozdravil Jakuba a zároveň Jakub pozdravil Petra a zároveň Jakub pozdravil Honzu*¹³⁸ ≡ *Petr pozdravil Honzu a Jakuba a zároveň Honza pozdravil Petra a Jakuba a zároveň Jakub pozdravil Petra a Honzu.*

Podobné pochybnosti vznikají i u věty (58c) – platí ekvivalence (62) nebo (63)?

- (62) *Petr, Honza a Jakub se hádali.* ≡ *Petr se hádal s Honzou a Jakubem a zároveň Honza a Jakub se hádali s Petrem.*

¹³⁸ Důsledný výčet všech vztahů mezi jednotlivými referenty přepíšeme na jednodušší zápis s koordinovaným druhým aktantem a pouze tento typ zjednodušeného zápisu parafráze „každý s každým“ budeme používat v následujících příkladech (39), (40).

- (63) *Petr, Honza a Jakub se hádali.* $\equiv$ *Petr se hádal s Honzou a Jakubem a zároveň Honza se hádal s Petrem a Jakubem a zároveň Jakub se hádal s Petrem a Honzou.*

Přejdeme k příkladu (59), který představuje konstrukce utvořené od symetrického (tj. stavového inherentně recipročního) slovesa *sousedit* a porovnejme pravdivostní hodnoty uvedených tří konstrukcí vzhledem k našemu aktuálnímu reálnému světu. Věty (59a) a (59b) jsou pravdivé, a tudíž i jejich konjunkce musí být pravdivá. Věta (59c) však v aktuálním reálném světě zjevně pravdivá není. Z toho plyne, že význam (59c) není konjunkcí významu (59a) a (59b), nýbrž vyjadřuje význam jiný, totiž že všechny entity jmenované v koordinovaném větném členu konstrukce (59c) spolu sousedí navzájem (každá s každou). Význam (59c) je tudíž třeba parafrázovat konjunkcí dvaceti aktivních konstrukcí slovesa *sousedit*, resp. konjunkcí pěti AK s koordinovaným TG Patientem. Srov. (64).

- (64) *Česko, Německo, Polsko, Slovensko a Rakousko spolu sousedí.* $\equiv$ *Česko sousedí s Německem, Polskem, Slovenskem a Rakouskem a zároveň Německo sousedí s Českem, Polskem, Slovenskem a Rakouskem a zároveň Polsko sousedí s Českem, Německem, Slovenskem a Rakouskem a zároveň Slovensko sousedí s Českem, Německem, Polskem a Rakouskem a zároveň Rakousko sousedí s Českem, Německem, Polskem a Slovenskem.*

Víme, že symetrická slovesa typu *sousedit* tvoří reciproční konstrukce, proto můžeme skutečnosti zjištěné o významu RcK s větším počtem koordinovaných elementů u symetrických sloves vztáhnout i na analogické konstrukce sloves potenciálně recipročních (typ *pozdravit*) a dějových inherentně recipročních (typ *hádat se*). Docházíme k závěru, že správnou parafrází vět (57c) a (58c) jsou parafráze uvedené v (61) a (63), tj. že RcK s větším počtem koordinovaných elementů vyjadřuje, že v recipročním vztahu jsou všechny koordinované elementy navzájem (každý s každým) a parafrází takových konstrukcí je konjunkce aktivních konstrukcí daného slovesa s různě rozestavěnými referenty v aktantních rolích. Počet takových aktivních konstrukcí je pro dvoumístný predikát při n počtu elementů, které jsou v recipročním vztahu, roven $n \cdot (n-1)$, tj. při dvou takových elementech je parafrází RcK konjunkce dvou AK, při třech konjunkce šesti AK, při čtyřech konjunkce dvanácti AK atd.

Zatím jsme se zabývali problémem, co je významem RcK, která má v koordinovaném větném členu více než dva elementy, jak můžeme význam takové RcK parafrázovat apod. Zamysleme se nyní nad otázkou, co je významem konjunkce dvou obrácených AK typu (57a) a (57b), (58a) a (58b), (59a) a (59b) a zda konjunkce takových dvou konstrukcí může být vyjádřena nějakou redukovanou formou (typu koordinovaného větného členu) a jak by taková syntaktická redukce vypadala. Za ilustrační materiál nám poslouží věty z příkladu (57).

- (57) a. *Petr pozdravil Honzu a Jakuba.*
b. *Honza a Jakub pozdravili Petra.*
c. *Petr, Honza a Jakub se pozdravili.*
(65) *Petr pozdravil Honzu a Jakuba a zároveň Honza a Jakub pozdravili Petra.*

Věta (57a) má koordinovaný větný člen s TG funktorem *Patiens*, (57b) má koordinovaný *Aktor*. Konjunkcí (57a) a (57b) dostaneme (65). (65) je pravdivá právě tehdy, když Petr pozdravil Honzu a Jakuba (oba dohromady nebo každého zvlášť) a Honza a Jakub (společně nebo každý zvlášť) pozdravili Petra, ale Honza a Jakub se vzájemně nepozdravili. Oba aktanty (ACT i PAT) výchozích AK jsou životné, takže se zdá, že nic nebrání tomu, abychom konjunkci (65) převedli na RcK s reciprokalizovanými *Aktorem* a *Patientem*. Víme však, že RcK v podobě (57c) má jiný význam než (65). V čem vězí problém?

Domníváme se, že komplikace spočívá v tom, že koordinace *Petr, Honza a Jakub* v (57c) nevyjadřuje reciprokalizaci Aktora (*Petr*) a Patienta (*Honza a Jakub*) výchozí AK v (57a), není totiž formou pro vyjádření konjunkce dvou aktantů, z nichž jeden obsahuje koordinovaný větný člen, nýbrž formou pro vyjádření konjunkce tří samostatných elementů. Jazyková koordinace není důslednou logickou konjunkcí a nemá zvláštní syntaktické formy pro vyjádření konjunkce elementů, které se samy skládají z elementů dílčích. Koordinace aktantů z (57a), která by se logické konjunkci přibližovala, by mohla vypadat přibližně jako v (66), kde je způsob interpretace naznačen uzávorkováním. I taková konstrukce by však při přečtení bez závorek měla interpretaci „každý s každým“ (tj. jako (57c), a nikoli jako (65)). Podobně i (67) bez uzávorkování vyjadřuje význam „každý s každým“.

(66) (*Petr*) a (*Honza a Jakub*) se pozdravili.

(67) (*Petr*) a (*Honza s Jakubem*) se pozdravili.

Docházíme k závěru, že pro vyjádření recipročního vztahu dvou aktantů, z nichž minimálně jeden je vyjádřen koordinovaným větným členem, neexistují v češtině speciální výrazové prostředky. Analogická situace panuje v ruštině. Reciproční konstrukce, v níž jsou všechny elementy původních aktantů vyjádřeny jedním koordinovaným větným členem, vyjadřuje význam, který říká, že každý element koordinovaného řetězce je v recipročním vztahu s každým dalším elementem tohoto řetězce. Poněvadž v jazyce nemáme k dispozici speciální redukovanou syntaktickou konstrukci vyjadřující význam konjunkce typu (65), používáme pro označení reálných situací odpovídajících významu věty v (65) syntetické konstrukce typu (57c), tj. reciproční konstrukce, s odlišným významem.

Význam RcK s větším počtem elementů v koordinovaném větném členu (nebo s plurálovým větným členem, který odkazuje k většímu počtu referentů) je tudíž vágní. Vágnost významu takovýchto RcK dobře ilustruje příklad (56). Říkáme-li, že *Děti se na sebe vzájemně dívaly do zrcadla* a přitom víme, že před zrcadlem stálo deset dětí, vyjadřujeme přitom význam „každé dítě z dané skupiny dětí se dívalo na všechny ostatní děti z dané skupiny“, ale tutéž větu můžeme říci i v případě, kdy si nejsme jisti, že se opravdu každé dítě dívalo na všechny ostatní, a přesto bude pravdivá. Konečně, kdo si může být jist, kam se deset dětí v zrcadlovém bludišti dívá?

Co je tedy obecným významem RcK? Reciprocitu jakých elementů RcK vyjadřuje? Z rozboru příkladů (57c), (66) a (67) bychom mohli vyvodit, že RcK obecně nevyjadřuje reciproční vztah mezi slovesnými doplněními, ale mezi všemi referenty slovesných doplnění. Ani takové vymezení významu RcK však není zcela v pořádku. Problém nastává jednak u RcK s plurálovým větným členem a jednak u RcK, které mají v koordinovaném větném členu výraz označující větší počet referentů. Jak jsme už poznamenali k příkladu (56), plurálová forma v RcK je vágní. Je vágní nejen v tom ohledu, že takovou RcK můžeme minit reciproční vztah pouze některých referentů daného plurálového větného členu, ale i v tom smyslu, že plurál jmenného výrazu může označovat libovolně početnou skupinu referentů (dva a více). Tak věta (68) může být parafrází jak věty (1), tak věty (57c).

(68) *Chlapci se pozdravili.*

(1) *Petr a Honza se pozdravili.*

(57c) *Petr, Honza a Jakub se pozdravili.*

Pokud některé výrazy z koordinovaného větného členu RcK označují skupinu referentů, významem RcK není reciprocita všech referentů koordinovaných výrazů; takové RcK spíše vyjadřují, že v recipročním vztahu jsou skupiny referentů označené samostatnými výrazy tvořícími koordinovaný větný člen. Věta (69) znamená, že se navzájem pozdravili

Petr, Honza a skupina dětí, a má proto parafrázi uvedenou v (70). Věta (69) však neznamená, že se vzájemně pozdravily také jednotlivé děti tvořící skupinu označenou výrazem *naše děti*.

(69) *Petr, Honza a naše děti se pozdravili.*

(70) *Petr, Honza a naše děti se pozdravili.* ≡ *Petr pozdravil Honzu a naše děti a zároveň Honza pozdravil Petra a naše děti a zároveň naše děti pozdravily Petra a Honzu.*

Podobně je tomu v případech, kdy plurál v RcK je utvořen od výrazu označujícího i v singuláru skupinu referentů. Věta (71) vyjadřuje, že dvě (resp. více rodin) se vzájemně navštěvují, nikoli že se vzájemně navštěvují všichni referenti odpovídající výrazu *naše rodiny*. Referenty tohoto výrazu jsou všichni členové obou rodin a věta (71) jistě nevyjadřuje, že se vzájemně navštěvují i členové jedné rodiny. V (72) je uvedena pouze jedna z možných parafrází věty (71). Rodin, které se vzájemně navštěvují, může být i více vzhledem k vágnosti významu plurálové formy *naše rodiny*.

(71) *Naše rodiny se navštěvují.*

(72) *Naše rodiny se navštěvují.* ≡ *Naše rodina navštěvuje vaši rodinu a zároveň vaše rodina navštěvuje naši rodinu.*

Zbývá otázka, jak co nejobecněji obecně zformulovat význam RcK. Ukázali jsme, že RcK nevyjadřuje reciprocitu slovesných doplňků, ani reciprocitu všech referentů jednotlivých výrazů tvořících koordinovaný nebo plurálový větný člen. RcK v obecném smyslu nevyjadřuje ani reciprocitu účastníků situace charakterizovaných kognitivními rolemi (tj. elementů situačního významu slovesa), neboť např. sloveso *pozdravit* označuje situaci se dvěma účastníky – kognitivním Agentem a kognitivním Adresátem – a to i v (57c), která označuje reciprocitu tří, a nikoli dvou subjektů. Domníváme se, že obecný význam RcK je třeba formulovat nikoli prostřednictvím pojmů opírajících se o strukturu aktivní konstrukce daného slovesa, ale na základě struktury samotné RcK. Pro takové řešení svědčí dva argumenty:

- 1) Některá doplňky slovesa v AK mohou být vyjádřena koordinovaným větným členem. Pokud RcK utvořená od slovesa, při němž do recipročního vztahu vstupují dvě doplňky, obsahuje více než dva výrazy v koordinovaném větném členu, nelze význam RcK redukovat na reciproční vztah dvou slovesných doplňků, ani dvou účastníků situace, kterou sloveso typicky označuje.
- 2) U některých sloves (jakkoli se jedná o nepatrnou skupinu) do recipročního vztahu formálně vstupují tři slovesná doplňky (resp. více), ačkoli RcK takových sloves neoznačuje reciproční vztah tří, ale pouze dvou subjektů (např. *mluvit / povídat si o sobě navzájem*); srov. (28) v oddíle 7.3.

Pokusme se nyní co nejobecněji zformulovat, co je významem reciproční konstrukce.

Reciproční konstrukce obecně **vyjadřuje**, že skupiny referentů označované buď samostatnými výrazy koordinovaného větného členu RcK, nebo plurálovým větným členem RcK jsou v recipročním vztahu, tj. vzájemně na sebe působí stejným způsobem.

7.5. Předložková reciproční slovesa a předložkové reciproční konstrukce

Připomeňme, že předložkové RcK označují symetrické prostorové a časové relace předmětů a že hlavním strukturním elementem odpovědným za jejich reciproční význam je předložka se symetrickým významem místním nebo časovým. V předložkové RcK je zpravidla reciprokalizováno jedno valenční a jedno nevalenční doplnění slovesa. Nevalenční slovesné doplnění je v odpovídající AK ke slovesu připojeno právě předložkou se symetrickým místním nebo časovým významem. Výjimku představují slovesa *být* a *nacházet se*, která jsou v daném významu dvojevalenční, takže i slovesné doplnění vyjadřované předložkovou vazbou se symetrickým významem patří do jejich valenčního rámce.

Předložkové RcK mohou být tvořeny mnoha sémanticky velmi různorodými slovesy. Požadavky na to, abychom sloveso mohli označit za předložkové reciproční sloveso, jsou poměrně volné: (1) dané sloveso musí mít schopnost vyjadřovat volné doplnění místa nebo času pomocí určitých předložkových vazeb; (2) jedna z valencí daného slovesa a volné doplnění mohou být obsazeny výrazy homogenními co do životnosti. Přičemž, jak jsme ukázali v oddíle 7.3, druhý požadavek není tak striktní jako u vlastních recipročních sloves. Mezi typické představitele předložkových recipročních sloves patří slovesa existenční (*být*, *nacházet se*), pohybová (*jít*, *běžet*, *jet*, *letět*, *plavat*, *téci* atd.) a polohová (*stát*, *sedět*, *ležet*, *viset* atd.). Předložkové RcK však tvoří i slovesa dějová: např. *pracovat vedle sebe*, *zpívat vedle sebe*, *číst vedle sebe*, *šít vedle sebe* a mnohá další. Význam prostorové symetrické relace v češtině vyjadřuje např. předložka *vedle*, odpovídající ruské předložky jsou *возле* a *рядом*;¹³⁹ srov. příklady (73)–(77).

(73) *Škola a pošta jsou vedle sebe.*

(74) *Petr a Honza šli vedle sebe.*

(75) *Kniha a sešit ležely vedle sebe.*

(76) *Школа и почта стоят возле друг друга.*

(77) *Школа и почта находятся рядом.*

V předložkových RcK do recipročního vztahu s volným doplněním vstupuje nejčastěji Aktor; srov. (73)–(77). Existují však i slovesa, u nichž se v předložkové RcK reciprokalizuje Patiens a volné doplnění, např. *nalézt vedle sebe*, *objevit vedle sebe*; srov. (78).

(78) *Tyto příklady jsme našli vedle sebe.*

Slovesa tvořící pomocí předložky *vedle* předložkové RcK můžeme podobně jako reciproční slovesa rozdělit na dvě skupiny podle toho, jaké jsou pravdivostní podmínky jejich AK a OAK. Stejně pravdivostní podmínky mají pouze AK a OAK predikátových výrazů *být vedle* a *nacházet se vedle*; srov. (79), (80). V uvedených příkladech má rovněž předložková RcK stejné pravdivostní podmínky jako AK a OAK; RcK nemění situační význam AK ani OAK.

(79) a. *Petr je vedle Honzy.*

¹³⁹ Ruské předložkové RcK tvořené pomocí předložek *возле* a *рядом* skýtají zajímavý materiál jak pro ryze rusistické, tak pro komparativní česko-ruské studium. Je zajímavé, že předložka *возле* „netrhá“ reciproční výraz *друг друга* jako jiné vlastní ruské předložky (*друг без друга*, *друг с другом*, *друг о друге* atd.), ale staví se před tento výraz: *возле друг друга*. Ilustrační příklady viz v příloze III.

- b. *Honza je vedle Petra.*
 c. *Petr a Honza jsou vedle sebe.*
 (80) a. *Dům se nachází vedle řeky.*
 b. *Řeka se nachází vedle domu.*
 c. *Dům a řeka se nacházejí vedle sebe.*

Jakkoli jsou pravdivostní podmínky vět (a), (b) a (c) v příkladech (79) a (80) stejné, nebudeme z důvodů, které jsme již zmínili, hovořit o inherentní reciprocitě sloves *být* a *nacházet se*. Tato slovesa mohou reciproční význam vyjadřovat pouze ve spojení s předložkou *vedle*; reciprocita není vlastností týkající se jejich lexikálního významu nebo valenčního rámce. Obě slovesa jsou sice v daném významu dvouvalenční, druhá valence s významem *kde* však může být realizována i jinými předložkami, než je předložka *vedle* (např. *Kocour je na střeše, Praha se nachází v srdci Evropy*).

U ostatních předložkových sloves se AK a OAK vzájemně neimplikují a předložková RcK vyjadřuje jiný situační význam než jednotlivé AK daného slovesa. Srov. (81) a (82), v nichž věta (c) je pravdivá, právě když jsou pravdivé zároveň (a) i (b). Z významu jednotlivých AK však význam RcK nevyplývá, o čemž svědčí věty (d): jestliže Petr stojí vedle Honzy, Honza vedle Petra nemusí stát, ale např. sedět. Podobně i strom vedle krmelce nemusí stát, ale může i ležet skácený na zemi.

- (81) a. *Petr stojí vedle Honzy.*
 b. *Honza stojí vedle Petra.*
 c. *Petr a Honza stojí vedle sebe.*
 d. *Petr stojí vedle Honza a Honza sedí vedle Petra.*
 (82) a. *Vedle stromu stojí krmelec.*
 b. *Vedle krmelce stojí strom.*
 c. *Strom a krmelec stojí vedle sebe.*
 d. *Vedle stromu stojí krmelec a vedle krmelce leží (pokácený) strom.*

Slovesa označující ve spojení s předložkou *vedle* symetrické prostorové relace se vyznačují ještě jednou zvláštností. V některých případech se prostorová relace mezi neživotnými objekty označuje pokaždé jiným slovesem podle toho, jakou perspektivu mluvčí k označení dané relace volí. V takových případech nelze utvořit předložkovou RcK ani od jednoho z obou sloves; srov. (83).

- (83) a. *Dům stojí vedle řeky.*
 b. *Řeka teče vedle domu.*
 c. **Dům a řeka stojí vedle. *Řeka a dům tečou vedle sebe.*
 d. *Dům stojí vedle řeky a řeka teče vedle domu.*

Příklady (81) a (82) na jedné straně a příklad (83) na straně druhé se od sebe významně liší. V (81) a (82) existuje předložková RcK, která ale vyjadřuje jiný situační význam než jednotlivé AK daného slovesa, takže jedna z obrácených AK tohoto slovesa může být pravdivá i v případě, kdy předložková RcK pravdivá není (srov. věty (d)). Na druhou stranu v příkladě (83) máme dvě věty (a) a (b) označující stejnou situaci, ale neexistuje taková předložková RcK, která by byla utvořená od jednoho z obou sloves a označovala by rovněž stejnou situaci. Věta (83d) vyjadřuje stejný situační význam jako jednotlivé věty (83a) a (83b), pouze danou relaci označuje z obou možných perspektiv. V tomto smyslu věty (83a) a (83b) velmi připomínají konstrukce dvou konverzních sloves.

Slovesa *být* a *nacházet se* zaujímají v rámci skupiny předložkových recipročních sloves mimořádné postavení. Tato slovesa označují prostorovou relaci mezi dvěma objekty v obecném smyslu, konstatují pouze existenci prostorové relace, aniž by specifikovala, v jaké poloze či pohybu se přitom objekty nacházejí; představují v postatě hyperonyma (tj. rodový pojem) všech ostatních předložkových recipročních sloves. Z toho plyne, že prostřednictvím AK nebo předložkové RcK sloves *být* a *nacházet se* mohou být parafrázovány nejen všechny předložkové RcK ostatních sloves, ale i jejich AK v případech, kdy předložková RcK daného slovesa vyjadřuje jiný situační význam, nebo vůbec neexistuje. Např. věta (84) je parafrází jak věty (81c), tak i (81d), ale i (81a) a (81b). Podobně větou (85) můžeme parafrázovat všechny věty uvedené v (82), a větou (86) věty (83a), (83b) a (83d).

(84) *Petr a Honza se nacházejí/jsou vedle sebe.*

(85) *Strom a krmelec se nacházejí/jsou vedle sebe.*

(86) *Dům a řeka se nacházejí/jsou vedle sebe.*

Zatím jsme se věnovali pouze konstrukcím, v nichž byla prostorová relace mezi objekty vyjádřena **symetrickou předložkou** *vedle*. Symetričnost významu dané předložky se projevuje v tom, že prostorovou relaci označuje z hlediska jednoho i druhého objektu stejně (figuruje v AK i OAK předložkového slovesa). Kromě této předložky však v češtině máme i místní a časové předložky sdružující se do párů; např. *před – za*, *před – po*, *nad – pod*, *na – pod*. Jedna předložka přitom danou relaci označuje z perspektivy jednoho objektu a druhá z perspektivy druhého objektu. Takové předložky se nazývají **konverzívní předložky**;¹⁴⁰ srov. (87)–(89) věty (a), (b).¹⁴¹ V RcK se v takových případech mohou použít buď obě předložky, nebo jen jedna z nich. Srov. (87c)–(89c). RcK se přitom vyznačují jistým typem vágnosti; např. v (88c) není jasné, zda sešit ležel na knize, nebo zda kniha ležela na sešitu – význam (88c) je v tomto ohledu vágní. Totéž platí i pro věty (87c) a (89c).

(87) a. *Petr jde před Honzou.*

b. *Honza jde za Petrem.*

c. *Petr a Honza jdou za sebou/ ?před sebou.*

(88) a. *Sešit ležel na knize.*

b. *Knihy ležela pod sešitem.*

c. *Sešit a kniha ležely na sobě/ pod sebou.*

(89) a. *Zeměpis byl před češtinou.*

b. *Čeština byla po zeměpise.*

c. *Zeměpis a čeština byly po sobě/ za sebou.*

7.6. Reciproční konstrukce a reciproční slovesa – shrnutí

Nejdůležitější poznatky a závěry, které jsme učinili při vymezení a klasifikaci recipročních konstrukcí a recipročních sloves, shrneme v následujícím přehledu.

Reciproční konstrukce (RcK):

- **Forma RcK:** Nejdůležitějším formálním příznakem RcK je skutečnost, že slovesná doplnění dotčená reciprokizací jsou v RcK vyjádřena plurálovým nebo koordinovaným

¹⁴⁰ Srov. Apresjan (1974a).

¹⁴¹ Co se týče sémantické povahy sloves označujících prostorové relace ve spojení s konverzívními předložkami, platí pro ně všechno to, o čem jsme psali v souvislosti s konstrukcemi s předložkou *vedle*.

větným členem, tj. že sloveso v RcK fakticky spojuje dvě doplnění aktivní konstrukce v jedno (plurálové nebo koordinované) slovesné doplnění.

- **Význam RcK:** Reciproční konstrukce obecně vyjadřuje, že skupiny referentů označované buď samostatnými výrazy koordinovaného větného členu RcK, nebo plurálovým větným členem RcK jsou v recipročním vztahu, tj. vzájemně na sebe působí stejným způsobem. RcK označují především:

a) vzájemný děj: např. *Petr a Honza se pozdravili.*

b) symetrické prostorové nebo časové relace: např. *Naše pozemky spolu sousedí. Petr a Honza sedí vedle sebe.*

- **Parafráze RcK:** Význam RcK lze parafrázovat konjunkcí $n(n-1)$ aktivních konstrukcí daného slovesa, kde n je počet výrazů tvořících koordinovaný člen RcK, nebo počet skupin referentů, které označuje plurálový větný člen RcK a o kterých se tvrdí, že jsou v recipročním vztahu. V elementárních případech je parafrázi RcK konjunkce dvou aktivních konstrukcí – aktivní a obrácené aktivní konstrukce daného slovesa. Příklad RcK s parafrází: *Petr a Honza se pozdravili.* $\equiv$ *Petr pozdravil Honzu a zároveň Honza pozdravil Petra.*

Aktivní konstrukce (AK): AK recipročního slovesa je konstrukcí, v níž dané sloveso vystupuje ve finitním tvaru aktivní diateze; např. *Petr pozdravil Honzu.*

Obrácená aktivní konstrukce (OAK): OAK recipročního slovesa je aktivní konstrukcí recipročního slovesa, v níž si dva referenti zmínění ve výchozí AK vzájemně „vyměnili“ TG role; např. *Honza pozdravil Petra.*

- **Základní typy recipročních konstrukcí:**

1. **Předložkové RcK** jsou RcK, které vyjadřují prostorové a časové relace mezi objekty. V předložkových RcK je jedno z doplnění, která vstupují do recipročního vztahu, vyjádřeno předložkovou vazbou s významem prostorovým nebo časovým. Rozlišujeme dva druhy předložek tohoto typu: symetrické předložky (*vedle, возле, рядом*) a předložky konverzivní (*před – za, nad – pod, neперед – за, над – под*). Slovesné doplnění připojované předložkovou vazbou je zpravidla nevalenčním volným doplněním slovesa. Např. *Petr a Honza sedí vedle sebe.*

2. **Vlastní RcK** jsou všechny RcK, které nejsou předložkovými RcK. V typických případech vlastní RcK označují vzájemný děj dvou (resp. více) subjektů a do recipročního vztahu vstupují valenční doplnění slovesa; např. *Petr a Honza se vzájemně pozdravili.* Ve vlastních RcK se nikdy nevyskytují předložky se symetrickým místním nebo časovým významem. Naopak typickými formálními příznaky vlastních RcK jsou: zvrtná slovesná forma (*pozdravit se, obejmout se, vidět se*) a speciální reciproční výrazy adverbialního a zájmenného charakteru (*navzájem, vzájemně* aj.). Jak ukazují některé, byť ne zcela uspokojivé příklady, mohou se vlastní a reciproční konstrukce vzájemně kombinovat; např. *Marie a Alžběta si vedle sebe spolu povídaly.*

Reciproční slovesa jsou všechna slovesa, která mohou za určitých podmínek tvořit reciproční konstrukce. Obecnou podmínkou nutnou pro vytvoření RcK z aktivní konstrukce recipročního slovesa je, aby všechna slovesná doplnění, která jsou v RcK reciprokalizována, byla obsazena výrazy homogenními co do životnosti. Analogicky k dělení recipročních konstrukcí rozlišujeme také dva základní typy recipročních sloves: vlastní a předložková reciproční slovesa. **Vlastní reciproční slovesa** jsou reciproční slovesa, která mohou tvořit vlastní RcK, **předložková reciproční slovesa** jsou reciproční slovesa, která mohou tvořit předložkové RcK. Některé příklady svědčí o tom, že podle tohoto vymezení jsou některá vlastní reciproční slovesa zároveň i předložkovými reciproky (mohou tvořit jak vlastní, tak předložkové RcK), zatímco pro předložková reciproční slovesa platí, že mohou tvořit pouze předložkové, nikoli

vlastní RcK. Předložková reciproční slovesa je tudíž lepší vymežit negativně, a to jako reciproční slovesa, která nemohou tvořit vlastní RcK.

Třídění recipročních sloves:

1. **Vlastní reciproční slovesa** jsou slovesa, která mohou tvořit vlastní reciproční konstrukce.
  - 1.1. **Inherentně reciproční slovesa.** AK a OAK mají stejné pravdivostní podmínky. Platí, že $|AK| \Rightarrow |OAK|$. V elementárních případech, kdy koordinovaný člen RcK tvoří pouze dva výrazy, mají stejné pravdivostní podmínky AK, OAK a RcK, a tudíž platí $|AK| \Rightarrow |OAK| \Rightarrow |RcK|$ a také $|RcK| \Rightarrow |OAK| \Rightarrow |AK|$. Reciprocita je součástí situačního významu, vyjadřovaného těmito slovesy, nevzniká jen v RcK: tato slovesa už svým lexikálním významem vyjadřují, že dva účastníci situace jsou v recipročním vztahu.
    - 1.1.1. **Symetrická slovesa** (stavová inherentně reciproční) označují symetrické prostorové relace mezi dvěma kognitivními Patienty; např. *Náš pozemek sousedí s vaší zahradou. Česko hraničí s Polskem.*
    - 1.1.2. **Dějová inherentně reciproční slovesa** označují reciproční děje, tj. situace, v nichž dva účastníci plní dvě kognitivní role zároveň (každý z obou účastníků plní dvě role, stejné, jako plní druhý účastník); např. *Petr se hádá s Honzou. Honza si vzal Marii.*
  - 1.2. **Potenciálně reciproční slovesa.** AK a OAK mají různé pravdivostní podmínky. Odlišné pravdivostní podmínky má ve všech případech i RcK. Reciproční význam není součástí lexikálního významu těchto sloves a vzniká pouze v RcK. Např. *pozdravit, obejmout, políbit, učesat, pochválit, vynadat, udeřit; Petr pozdravil Honzu – Honza pozdravil Petra – Petr a Honza se pozdravili.*
2. **Předložková reciproční slovesa** jsou reciproční slovesa, která nemohou tvořit vlastní RcK (mohou tvořit pouze předložkové RcK); např. *být vedle, nacházet se vedle, sedět vedle, ležet vedle, jít vedle, běžet vedle.* Vzhledem k tomu, že v případě předložkových RcK reciprocita nesouvisí tak úzce s potenciálem lexikálního významu, jako je tomu u vlastních RcK, předložková reciproční slovesa netřídíme tak důsledně jako vlastní reciproční slovesa. Zde zopakujeme jen několik zásadních bodů.
  - Mezi předložkovými recipročními slovesy pouze pro slovesa *být vedle, nacházet se vedle* platí, že $|AK| \Rightarrow |OAK|$.
  - U ostatních předložkových recipročních sloves uvedená implikace neplatí. Např. z věty *Petr sedí vedle Honzy* neplyne automaticky, že také Honza sedí vedle Petra, Honza může vedle Petra také stát. Z této věty však plyne jiná věta, a to *Honza se nachází/je vedle Petra*. Výrazy *být vedle, nacházet se vedle* fungují jako hyperonyma všech ostatních předložkových recipročních sloves.
  - U některých prostorových relací se daná relace nazývá jinak z pohledu jednoho objektu a jinak z pohledu druhého objektu. Např. *Dům stojí vedle řeky – Řeka teče vedle domu; Město leží pod horami – Nad městem se tyčí hory.* Takové prostorové relace nelze označit pomocí RcK ani jednoho z obou sloves. *Dům a řeka *stojí/*tečou vedle sebe.*

7.7. Porovnání konverzivnosti s reciprocitou

Poté, co jsme charakterizovali reciproční konstrukci po stránce formální i významové a vymežili jsme a utřídili skupinu recipročních sloves, můžeme přistoupit ke srovnání reciprocit s konverzivností založenému na porovnání aktivních konstrukcí konverzivních sloves s AK, OAK a parafrázemi RcK jednotlivých typů sloves recipročních. Coby prototyp konverzivních výrazů nám poslouží konverzivní slovesa; ostatní typy systémových konverzí

(lexikální konverzíva náležející k jiným slovním druhům, rodové formy slovesa atd.) v tomto srovnání zohledňovat nebudeme.

7.7.1. Konverzívní slovesa vs. slovesa inherentně reciproční

- (90) a. *Petr se hádal s Honzou.*
b. *Honza se hádal s Petrem.*
c. *Petr a Honza se hádali. ≡ Petr se hádal s Honzou a zároveň Honza se hádal s Petrem.*
- (91) a. *Petr prodal Honzovi auto.*
b. *Honza koupil od Petra auto.*
c. *Petr prodal Honzovi auto a Honza koupil od Petra auto.*

Inherentně reciproční slovesa označují situace, v nichž dva účastníci jsou v recipročním vztahu, tj. v nichž jeden účastník koná vůči druhému stejný děj jako ten druhý vůči prvnímu. U dějových inherentně recipročních sloves můžeme tuto specifickou vlastnost jejich situačního významu schematicky znázornit zdvojenými kognitivními rolemi účastníků situace. Obrácené aktivní konstrukce inherentně recipročních sloves se vzájemně implikují a v elementárních případech, kdy ani jeden z reciprokalizovaných aktantů slovesa není vyjádřen koordinovaným větným členem, implikují rovněž význam RcK; srov. (90). V RcK se v takových případech nemění situační význam slovesa, pouze je daná situace označena z další možné perspektivy, totiž z perspektivy obou reciprokalizovaných účastníků. V syntaktické struktuře RcK zaujímají reciprokalizované elementy rovnoprávné postavení, např. v (90c) tvoří koordinovaný Aktor a syntaktický subjekt.

Naproti tomu dvě konverzívní slovesa označují stejnou situaci, která je jazykem strukturována tak, že jeden účastník je ke druhému účastníku v jiném vztahu než druhý k prvnímu. Viděli jsme, že ve schematickém záznamu situačního významu konverzívních sloves je každému účastníku situace připsána pouze jedna kognitivní role. U situací označovaných konverzívními slovesy zpravidla nemáme možnost danou situaci označit tak, aby oba účastníci, kteří při konverzi mění své TG role, byli zrovnoprávněni v hierarchii syntaktických vztahů; tj. zpravidla neexistuje možnost třetí, „zrovnoprávňující“, perspektivy, kterou u inherentně recipročních sloves skýtá RcK; srov. (91). Pouze ve výjimečných případech doplňuje dvojici konverzívních predikátů třetí predikát, který takovou perspektivu vyjadřuje. Existuje např. trojice sloves *prodávat – kupovat – obchodovat*, avšak pouze v nedokonavém vidu. Při slovese *obchodovat* lze navíc jen obtížně syntakticky vyjádřit kognitivního Patienta, kterým jsou v příkladu (92) auta.

- (92) a. *Petr prodává Honzovi auta.*
b. *Honza kupuje od Petra auta.*
c. *Petr a Honza spolu obchodují.*

Zajímavý případ představuje trojice sloves *oženit se – provdat se – vzít se*. Slovesa *oženit se* a *provdat se* jsou lexikální konverzíva, která označují situaci složenou ze dvou účastníků – muže a ženy. Tutéž situaci označuje i inherentně reciproční sloveso *vzít si*. Lexikální konverzíva však danou situaci představují tak, že muž koná vůči ženě jiný děj než žena vůči muži, zatímco z pohledu recipročního slovesa muž i žena konají vůči sobě navzájem stejný děj. Reciproční konstrukce od slovesa *vzít si* umožňuje vyjádřit situaci z perspektivy obou účastníků, muže i ženy, zároveň; srov. (93). Sloveso *vzít si* má v RcK podobu *vzít se*, tedy jinou formu zvrátneho zájmena, což je zvláštní, neboť reflexiva tantum v RcK formu zpravidla nemění; srov. *Petr si dopisuje s Honzou – Petr a Honza si dopisují*,

Petr si stěžuje Honzovi – Petr a Honza si vzájemně stěžují, Petr se pere s Honzou – Petr a Honza se perou. Existuje rovněž řada RcK, v nichž sloveso přibírá reflexivní zájmeno *si* a nikoli *se*, např. *Petr a Honza si vzájemně koupili dárek, Petr a Honza si vzájemně naslibovali hory doly, Petr a Honza si navzájem zavázali boty.* Formální odlišnost slovesa *vzít si/se* v AK a RcK souvisí s valenčními vlastnostmi tohoto slovesa: v AK připojuje předmět v akuzativu, proto má zvrtné zájmeno formu dativní, zatímco v RcK je pozice přímého předmětu volná, takže akuzativní formu má zvrtné zájmeno.

- (93) a. *Honza se oženil s Marií. ≡ Honza si vzal Marii.*
 b. *Marie se provdala za Honzu. ≡ Marie si vzala Honzu.*
 c. *Honza a Marie se vzali.*

V ruštině se obdobná situace označuje slovesy *жениться – выйти замуж – пожениться*, kde první výraz danou situací označuje z perspektivy muže, druhý výraz z perspektivy ženy a třetí výraz vyjadřuje perspektivu muže i ženy zároveň; srov. (94). Přitom je zajímavé, že sloveso *пожениться* není slovesem čistě recipročním – můžeme říci *Они поженились недавно* a *Он поженился со своей избранницей*, ale nikoli **Она поженилась со своим избранником*.

- (94) a. *Иван женился на Маше. ≡ Иван поженился с Машей.*
 b. *Маша вышла замуж за Ивана.*
 c. *Иван и Маша поженились.*

Zopakujme, že zásadní rozdíl mezi inherentně recipročními a konverzívními slovesy spočívá v tom, že inherentně reciproční slovesa představují části reálného světa jako jazykově strukturované situace, v nichž platí, že jeden účastník působí na druhého účastníka stejně, jako druhý působí na prvního; zatímco jazykově strukturované situace označované konverzívními slovesy představují části reálného světa tak, že jeden účastník působí na druhého jinak než druhý na prvního. Základové aktivní konstrukce konverzívních sloves mají stejné pravdivostní podmínky (vzájemně ze sebe vyplývají) podobně jako AK a OAK inherentně recipročních sloves. Tato skutečnost totiž souvisí s tím, že jak AK a OAK inherentně recipročních sloves, tak aktivní konstrukce sloves konverzívních označují stejnou jazykově strukturovanou situaci (pouze z jiné perspektivy), a nikoli s tím, zda vztah mezi účastníky situace je reciproční (tj. symetrický) nebo asymetrický. Konverzívní slovesa označují situace, v nichž je vztah dvou účastníků chápán asymetricky, proto také dějová konverzívní slovesa nemají zdvojené kognitivní role ve schematickém záznamu situačního významu, jako je tomu u dějových inherentně recipročních sloves.

Asymetričnost vztahu dvou účastníků v situacích označovaných konverzívními slovesy může mít u různých konverzívních sloves různou povahu – někdy je hlubší, jindy méně výrazná, vždy však může být ozřejmena na základě podrobné interpretace situačního významu sloves. Např. asymetrie dvou agentivních účastníků v situaci označované slovesy *prodat – koupit* vyplývá na povrch při podrobnějším rozboru jejich kognitivních rolí. *X prodal Y-u Z za W* můžeme parafrázovat jako ‘X předal Y-u Z a zároveň přijal od Y-a peněžní obnos W, který představuje hodnotovou kompenzaci Z’ a *Y koupil od X-a Z za W* jako ‘Y přijal od X-a Z a zároveň X-u předal peněžní obnos W, který představuje hodnotovou kompenzaci Z’. Vidíme, že účastníci X a Y jsou vůči sobě v rozdílném vztahu: X předává Y-u zboží a přijímá od něj peníze, zatímco Y předává X-u peníze a přijímá od něj zboží.

U konverzív *oženit se – provdat se* je asymetrie vztahu mezi oběma účastníky v povědomí mluvčího vyrovnávána synonymií těchto sloves s inherentně recipročním slovesem *vzít si*. Situační význam, který je společný všem těmto třem slovesům bychom

mohli parafrázovat jako *X se oženil s Y-em* $\equiv$ *Y se provdala za X-a* $\equiv$ *X si vzal Y-a*: ‘X vstoupil do manželství s Y-em a Y vstoupil do manželství s X-em’. V lexikálním významu sloves *oženit se* *provdat se* je kromě toho relevantní skutečnost, že X je muž, zatímco Y je žena. Situační význam těchto sloves, pokud je chceme interpretovat důsledně, je proto bohatší: *X se oženil s Y-em*: ‘muž X vstoupil do manželství s ženou Y’ a *Y se provdala za X-a* ‘žena Y vstoupila do manželství s mužem X’. Asymetrie účastníků X a Y spočívá v tom, že zatímco muž (X) realizuje danou situaci (uzavření manželství) prostřednictvím ženy, žena (Y) ji realizuje prostřednictvím muže. Proto slovesa *oženit se* a *provdat se* nejsou vzájemně zaměnitelná (*oženit se* může pouze muž a *provdat se* může pouze žena). U inherentně recipročního slovesa *vzít si* je tato významová distinkce muž-žena irelevantní – situace je koncipována tak, že oba účastníci, muž i žena, uzavírají manželství stejně.

7.7.2. Konverzívní slovesa vs. slovesa potenciálně reciproční

- (95) a. *Petr pozdravil Honzu.*
 b. *Honza pozdravil Petra.*
 c. *Petr a Honza se pozdravili.* $\equiv$ *Petr pozdravil Honzu a zároveň Honza pozdravil Petra.*

U potenciálně recipročních sloves není reciproční význam inherentní součástí lexikálního významu slovesa, nýbrž je omezen pouze na RcK. RcK potenciálně recipročních sloves tudíž vyjadřuje jiný situační význam než aktivní konstrukce; rovněž dvě aktivní konstrukce potenciálně recipročního slovesa mají odlišné pravdivostní podmínky (vyjadřují něco jiného); srov. (95). Uvedené vlastnosti skupinu potenciálně recipročních sloves výrazně odlišují od konverzívních sloves, neboť základové konstrukce konverzívních sloves mají pravdivostní podmínky stejné.

7.7.3. Konverzívní slovesa vs. předložková reciproční slovesa

- (96) a. *Petr je vedle Honzy.*
 b. *Honza je vedle Petra.*
 c. *Petr a Honza jsou vedle sebe.*
 (97) a. *Petr stojí vedle Honzy.*
 b. *Honza stojí vedle Petra.*
 c. *Petr a Honza stojí vedle sebe.*

Jeden z důležitých rozdílů mezi předložkovými recipročními slovesy a slovesy konverzívními spočívá v tom, že u předložkových recipročních sloves vstupuje do recipročního vztahu také jedno nevalenční doplnění, zatímco konverzívnost se týká pouze valenčních doplnění slovesa. Z tohoto rozdílu vyplývá, že zatímco konverzívní slovesa představují dva různé způsoby označení jedné a téže jazykově strukturované situace (obsah, jak je strukturován lexikálním významem, který se projevuje i ve valenčním rámci slovesa), předložkovými recipročními slovesy se označují jen určité typy vzájemných vztahů, totiž vztahy prostorového nebo časového uspořádání předmětů. Valenci na volné doplnění místa má velké množství sloves, a proto i počet předložkových recipročních sloves je značný.

Další rozdíl spočívá v tom, že zatímco u situací označovaných konverzívními slovesy můžeme často jen spekulovat o tom, která perspektiva je pro označení dané situace výchozí (neutrální, nepříznaková), některé relace označované předložkovými recipročními slovesy naopak tíhnou k tomu, aby byly označovány z určité perspektivy. Důležitou roli přitom hraje

porovnání velikosti a celkové závažnosti obou předmětů. Srov. (98)–(99), kde věta (a) představuje neutrální způsob označení dané relace a věta (b) způsob příznakový (sice možný, ale jen ve zvláštních kontextech).

(98) a. *Vedle paneláku stojí psi bouda.*

b. *Vedle psi boudy stojí panelák.*

(99) a. *Vedle telefonu leží pero.*

b. *Vedle pera leží telefon.*

Vzhledem k tomu, že prakticky každá prostorová relace může být převedena na relaci označovanou slovesy *být* a *nacházet se* (např. vedle něčeho), lze pomocí RcK těchto sloves téměř všechny prostorové relace vyjádřit i z hlediska perspektivy zrovnoprávňující oba objekty v hierarchii syntaktických vztahů. Srov. (100)–(102), v nichž sice výchozí větu nelze parafrázovat prostřednictvím RcK ani jednoho z původních sloves, avšak parafráze pomocí RcK slovesa *být* nebo *nacházet se* je možná. U konverzívních sloves, jak víme, je možnost pro vyjádření perspektivy zrovnoprávňující oba účastníky velmi omezená.

(100) *Petr sedí vedle Honzy a Honza stojí vedle Petra.* ≡ *Petr a Honza jsou vedle sebe.*

(101) *Krmelec stojí vedle stromu a strom leží vedle krmelce.* ≡ *Krmelec a strom jsou vedle sebe.*

(102) *Dům stojí vedle řeky a řeka teče vedle domu.* ≡ *Dům a řeka se nacházejí vedle sebe.*

Problematika konverzívnosti s problematikou předložkových recipročních sloves předložkových RcK v několika ohledech také blízce souvisí. Jedním ze styčných bodů mezi oběma oblastmi je využití konverzívních předložek v předložkových RcK, např. *pod – nad*, *pod – na*, *před – za*, *před – po*. O těchto předložkách jsme podrobněji pojednali v oddíle 7.5. Ke konverzívnosti mají blízko některé prostorové relace mezi neživotnými objekty, srov. (102).

7.7.4. Reciprocita u konverzívních sloves

Některá konverzívní slovesa jsou potenciálně reciproční – mohou tvořit RcK, které vyjadřují jiný situační význam než dané konverzívní sloveso v aktivní konstrukci. Takovými slovesy jsou např. *dát*, *dostat*, *prodat*, *koupit*, *půjčit*, *půjčit si*; srov. věty (a) a (b) v (103)–(105).

(103) a. *Petr kupuje od Honzy potraviny.*

b. *Petr a Honza od sebe navzájem kupují potraviny.*

(104) a. *Honza dal Marii dárek.*

b. *Honza a Marie si vzájemně dali dárek.*

(105) a. *Petr půjčil Honzovi lyže.*

b. *Petr a Honza si vzájemně půjčili lyže.*

Naopak inherentně recipročními nemohou být žádná konverzívní slovesa, a to z důvodů, které jsme nastínili v oddíle 7.7.1. Konverzívní slovesa stejně jako AK, OAK a v elementárních případech i RcK inherentně recipročního slovesa označují stejnou jazykově strukturovanou situaci. Záleží pouze na struktuře jazyka, zda vztah mezi účastníky situace je hodnocen jako reciproční (tj. symetrický), nebo jako konverzívní (asymetrický). Nemůže však být chápán jako reciproční i konverzívní současně. Připomeňme, že při důsledném porovnání situačního významu konverzívních *oženit se – provdat se* a inherentně recipročního slovesa *vzít si*,

jsme došli k závěru, že slovesa *oženit se, provdat se* vyjadřují složitější situační význam než sloveso *vzít si*.

Některá konverzívní slovesa mohou tvořit předložkové RcK, podobně jako je tvoří některá vlastní reciproční slovesa; srov. větu (106), která však nemá konverzívní parafrázi (se slovesem *kupovat*).

(106) *Petr a Honza prodávají na tržišti vedle sebe.*

7.8. Shrnutí

Porovnáním jednoho typu konverzívních vět s aktivními a recipročními konstrukcemi několika typů recipročních sloves docházíme k následujícím závěrům. Systémová konverziva umožňují určitou jazykově strukturovanou situaci (částečně strukturovaný obsah) označit z různé perspektivy, tj. dát určitému částečně strukturovanému obsahu pokaždé jiný strukturní význam. Situace označované konverzívními predikáty však zpravidla není možné představit z perspektivy, z níž by oba účastníci byli nahlíženi jako strukturně rovnoprávní.

Na druhou stranu je primární funkcí reciproční konstrukce vyjadřovat, že entity označované výrazy v koordinovaném nebo plurálovém větěném členu RcK jsou v recipročním vztahu. Obecně platí, že reciproční konstrukce mění situační význam výchozí aktivní konstrukce daného slovesa (vyjadřuje něco jiného než AK, má jiné pravdivostní podmínky). V elementárních recipročních konstrukcích inherentně recipročních sloves se situační význam výchozí aktivní konstrukce nemění. V takových případech AK, OAK a RcK představují trojice vět, které jednu určitou situaci označují ze tří různých perspektiv: z perspektivy účastníka A, z perspektivy účastníka B a z perspektivy A i B zároveň. Inherentně reciproční slovesa mají tudíž svou povahou velmi blízko ke slovesům konverzívním. V čem spočívá rozdíl mezi nimi, je dobře patrné při srovnání konverzívní dvojice *oženit se – provdat se* s inherecentně recipročním slovesem *vzít si*. Záleží především na tom, jak daný jazyk strukturuje kognitivní skutečnost. Jedna reálná situace tvořená minimálně dvěma účastníky může být jazykem představena tak, že dva účastníci jsou navzájem v recipročním (symetrickém) vztahu, nebo tak, že jeden účastník má k druhému účastníku jiný vztah (koná vůči němu jiný děj apod.) než ten druhý k němu, tj. jako vztah asymetrický. V prvním případě se jedná o situaci označovanou inherentně recipročním slovesem, ve druhém případě o situaci označovanou dvěma konverzívními slovesy.

Konverzívnost a reciprocita se sblíží i v oblasti předložkových recipročních konstrukcí. Především jsou v předložkových RcK využívány konverzívní předložky typu *před – za, nad – pod*. Dále jsme zjistili, že některé symetrické prostorové relace se označují různými slovesy se symetrickou předložkovou vazbou podle toho, z jaké perspektivy je daná relace označována (typ *Dům stojí vedle řeky – Řeka teče vedle domu*). Takové páry aktivních konstrukcí připomínají konverzívní věty, v nichž je také určitá situace označována pokaždé jiným predikátem podle toho, jakou perspektivu mluvčí volí. V daném případě však o konverzívní věty nejde, neboť takové věty, byť vyjadřují stejný obsah, neobsahují systémově konverzívní výrazy (slovesa *stát a téci* nejsou lexikální konverziva).

8. Závěry

Je na čase zhodnotit hlavní výsledky naší práce a shrnout to nejdůležitější, k čemu jsme dospěli. V úvodu jsme předestřeli, že hlavní úkol, který si ve své práci klademe, je ověřit, zda je oprávněné považovat konverzivnost za systémový typ významového vztahu mezi lexémy (resp. jinými typy jazykových výrazů) či nikoli; a pokud ano, pokusit se tento významový vztah popsat v terminologickém rámci Funkčního generativního popisu. Při řešení těchto otázek jsme vycházeli z předpokladu, že konverzivnost jazykových výrazů je vztah ležící na pomezí jazykového systému a kognitivního obsahu. Na základě rozboru několika modelových příkladů v oddílech 3.5 a 3.6 (srov. zejména příklady (50)–(55)) jsme se přiklonili k názoru, že konverzivnost je vztah založený ve vlastnostech významu lexémů (resp. jiných typů jazykových výrazů), nikoli v náhodné obsahové shodě některých vět. Konverzivnost je proto oprávněné považovat za vztah systémový a jako takový jej zahrnout a zohlednit v popisu jazyka.

Některé lingvistické teorie se v přístupu ke konverzivnosti značně liší. Porovnáním dvou takových (jinak poměrně blízkých) teorií jazyka – Funkčního generativního popisu (FGP) a Modelu Smysl $\Leftrightarrow$ Text (MST), jsme dospěli k závěru, že odlišné hodnocení konverzivnosti v těchto dvou teoriích souvisí především s odlišným přístupem k lexikální sémantice. Zatímco v MST je lexikální sémantika systematicky zpracovávána a konverzivnost jazykových výrazů je tu chápána jako vztah inherentní jazykovému systému, v rámci FGP nebyly dosud otázky lexikální sémantiky podrobně řešeny a sémantický vztah mezi lexikálními konverzivy je tu hodnocen jako náhodná obsahová shoda.

Odlišné stanovisko ke statusu lexikální konverzivnosti, které každá z těchto dvou teorií zaujímají, může souviset rovněž s různým pojetím významu a synonymie. Zdá se nám, že pojetí významu coby invariantu všech synonymních výrazů a intuitivní chápání synonymie (bez striktních kritérií) rozšířené v rámci MST vytváří dobré předpoklady pro studium sémantiky vět, které mají sice různou významovou stavbu syntaktické struktury, přece však intuitivně vyjadřují totéž. Zmíněné pojetí významu a synonymie vedlo v MST k zavedení pojmu synonymních parafrází (v terminologii FGP by se spíše jednalo o obsahově totožné parafráze) a formulování pravidel určených pro jejich generaci ze zadané věty; v pozdějších Melčukových pracích pak k rozlišení situačního a strukturního (komunikativního) významu textové jednotky. V rámci FGP se k významu přistupuje ze strany do jisté míry opačné: význam výrazu je chápán jako něco, co je dáno pozicí výrazu ve významové struktuře jazyka. Vymezení význam výrazu pak znamená popsat, čím se funkce daného výrazu v rámci jazykového systému odlišuje od funkce výrazů ostatních. Důraz se tudíž neklade na zjišťování množin vět, které by „mohly mít něco společného“, nýbrž na co nejpřesnější popis funkční jedinečnosti každého výrazu v rámci jazykového systému. S tím souvisí i striktní pojetí synonymie, jejímž kritériem je vzájemná zaměnitelnost synonymních výrazů ve všech kontextech *salva veritate*. Uvedené pojetí významu a synonymie vede ve FGP k soustředěnosti na detailní popis významu syntaktické struktury věty¹⁴², k podrobnému studiu aktuálního členění apod.; jevy spojenými s lexikální sémantikou se však ve FGP zabýváme dosud spíše jen okrajově.¹⁴³

Jestliže jsme se na začátku své práce přiklonili k předpokladu, že konverzivnost je významový vztah inherentní systému jazyka a zároveň jsme si za svůj cíl stanovili popsat

¹⁴² Právě odlišnosti ve významové struktuře věty jsou zpravidla zodpovědné za to, že obsahově totožné parafráze nespĺňují striktní kritérium synonymie.

¹⁴³ Lexikální sémantika se ve FGP studuje především v těch aspektech, které souvisejí se syntaktickou platností výrazů, např. valence, koreferenční vlastnosti lexémů apod.

tento vztah v terminologickém rámci FGP, znamená to, že dílčím úkolem naší práce bylo rovněž vnést do terminologického rámce FGP jisté úpravy – konkrétně takové úpravy, které by nám umožnily co nejexplicitněji popsat podstatu konverzivnosti, tj. povahu výrazů, které neformálně řečeno „označují stejnou situaci pokaždé z jiné perspektivy“. K nejdůležitějším změnám vneseným během naší práce do terminologického rámce FGP náleží:

- rozlišení situační (nociální, „substanciální“) a strukturní (gramatické) části významu výrazu (odpovídá TGR věty nebo predikátového slova); úplný jazykový význam výrazu získáváme popisem jeho situační a strukturní části a jejich vzájemným usouvztažením;
- pojem jazykově strukturované situace, která je chápána jako jazykový konstrukt odpovídající situačnímu významu výrazu a je tvořena určitým počtem účastníků a vzájemnými vztahy mezi nimi (neboli účastníky charakterizovanými kognitivními rolemi);
- pojem kognitivní role coby sémantické charakteristiky role konkrétního účastníka v dané jazykově strukturované situaci;
- pojem obsahově totožných parafrází, za něž považujeme všechny věty vyjadřující stejný situační, ale odlišný strukturní význam;
- představa o vícerozměrnosti struktury TGR, kterou chápeme jako usouvztažení několika typů hierarchií – zejména hierarchie TG funktořů, hierarchie syntaktického subjektu a hierarchie aktuálního členění.

Při takto formulované terminologii lze obecně říci, že konverzivnost je vztahem založeným na totožnosti situačního významu výrazů při specifické odlišnosti jejich významu strukturního. Za specificky konverzivní navrhujeme považovat pouze tři typy odlišností strukturního významu založené v určitém způsobu usouvztažení částí situačního významu s dílčími hierarchiemi TGR (strukturního významu) daného výrazu. Konkrétně se jedná o následující rozdíly ve strukturním významu dvou (resp. více) výrazů:

- a. odlišné usouvztažení částí situačního významu s TG funktoř;
- b. odlišné usouvztažení částí situačního významu se syntaktickým subjektem;
- c. kombinace obou předcházejících bodů.

Uvedeným rozdíly ve strukturním významu odpovídají tři typy systémových konverzí:

1. výrazy, které vyjadřují stejný situační význam (označují stejnou jazykově strukturovanou situaci), avšak mají některé elementy situačního významu odlišně usouvztaženy s TG funktoř (tj. některým účastníkům dané situace jsou v TG struktuře u každého z výrazů připsány jiné funktoř); takovými výrazy jsou **lexikální konverzíva**, např. slovesa *dát – dostat, prodat – koupit, půjčit – půjčit si, vyhrát – prohrát* nebo substantiva *vítězství – porážka* aj.
2. výrazy, které vyjadřují stejný situační význam, avšak mají některé elementy situačního významu odlišně usouvztaženy se syntaktickým subjektem (tj. syntaktickým subjektem konstrukce je pokaždé jiný účastník situace, usouvztažení účastníků s TG funktoř však zůstává stejné); jedná se o **rodové formy slovesa**, např. *políbit – být políben, sestavit – být sestaven, vydávat – být vydáván, prodat – být prodán, koupit – být koupen* atd.
3. výrazy, které vyjadřují stejný situační význam, avšak mají některé elementy situačního významu odlišně usouvztaženy jak s TG funktoř, tak se syntaktickým subjektem; jedná se o **kombinaci lexikální konverzivnosti se slovesným rodem**, např. *prodat – být koupen, koupit – být prodán*.

Sémantické a syntaktické vlastnosti konverzívních výrazů (schéma jejich situačního a strukturního významu spolu s morfeimatickou realizací příslušných doplňení) navrhujeme zapisovat do tabulky. V prvním řádku tabulky zaznamenáváme elementy situačního významu lexému (účastníci dané jazykově strukturované situace charakterizovaní kognitivními rolemi), druhý řádek charakterizuje jeho tektogramatické vlastnosti (funktory, je-li to nutné, pak i subjekt) a ve třetím řádku je uvedeno morfeimatické ztvárnění jednotlivých doplňení. Tabulkový způsob zápisu jsme volili proto, že řazení jednotlivých položek do sloupců umožňuje názorně ukázat, jak vzájemně korespondují jednotlivé elementy situačního a strukturního významu daného lexému (resp. lexikální formy) a jak jsou morfeimaticky realizovány. Srov. ilustrační příklad tabulkového záznamu sémantických a syntaktických vlastností lexikálních konverzívních *půjčit* a *půjčit si*, aktivní a pasivní formy slovesa *ukrást* a výrazů *koupit* a *být prodán*.

půjčit

Kognitivní role	Agens [kdo půjčuje]	Patiens [co půjčuje]	Recipient [komu půjčuje]	Doba [na jak dlouho půjčuje]
TG role	ACT	PAT	ADDR	TFHL
Morfematika	Nom	Acc	Dat	na + Acc

půjčit si

Kognitivní role	Recipient [komu půjčuje]	Patiens [co půjčuje]	Agens [kdo půjčuje]	Doba [na jak dlouho půjčuje]
TG role	ACT	PAT	ADDR	TFHL
Morfematika	Nom	Acc	Dat	na + Acc

vést

Kognitivní role	Agens [kdo vede]	Patiens [co vede]
TG role	ACT	PAT
Morfematika	Nom	Acc

být veden

Kognitivní role	Agens [kdo vede]	Patiens [co vede]
TG role	ACT	PAT _{Sb}
Morfematika	Inst	Nom

koupit

Kognitivní role	Agens _{KUP} [kdo kupuje]	Patiens [co prodává/kupuje]	Agens _{PROD} [kdo prodává]	Finanční kompenzace [za kolik]
TG role	ACT	PAT	ORIG	RCMP
Morfematika	Nom	Acc	od + Gen	za + Acc

být prodán

Kognitivní role	Agens _{PROD} [kdo prodává]	Patiens [co prodává/kupuje]	Agens _{KUP} [kdo kupuje]	Finanční kompenzace [za kolik]
TG role	ACT	PAT _{Sb}	ADDR	RCMP
Morfematika	Nom	Acc	Dat	za + Acc

Konverzívními větami pak nazýváme všechny věty, které vyjadřují stejný situační význam a jejichž hlavními predikáty jsou systémově konverzívní výrazy; srov. (1)–(3). Je zřejmé, že konverzívní věty jsou typem obsahově totožných parafrází.

- (1) a. *Petr prodal Honzovi auto.*
 b. *Auto Honza koupil od Petra.*
 (2) a. *Auto bylo prodáno Honzovi (Petrem).*
 b. *Auto bylo koupeno od Petra (Honzou).*
 (3) a. *Petr prodal Honzovi auto.*
 b. *Od Petra bylo koupeno auto (Honzou).*

Výrazy vyjadřující stejný situační význam a lišící se usouvztažením částí situačního významu s entitami aktuálního členění nepovažujeme za systémově konverzívní výrazy ani konverzívní věty. Jedná se o obsahově totožné věty s odlišným aktuálním členěním, které jsou rovněž typem obsahově totožných parafrází; srov. (4).

- (4) a. *Honza koupil od Petra auto.*
 b. *Auto Honza koupil od Petra.*
 c. *Honza od Petra auto koupil.*

Mezi systémově konverzívní výrazy neřadíme ani slovesné dvojice, kde jedno sloveso vyjadřuje kauzativní a druhé nekauzativní význam; srov. *otevřít – otevřít se*, *sušit – schnout*, *klást – ležet* atd. Takové dvojice sloves totiž nevyjadřují stejný situační význam – kauzativní slovesa označují jazykově strukturované situace s účastníkem Agens/Kauzátor, zatímco v jazykově strukturovaných situacích označovaných dekauzativy tento účastník chybí. Srov. tabulkový záznam sémantických a syntaktických vlastností sloves *otevřít* a *otevřít se* z vět (5)–(6).

- (5) *Vítr otevřel dveře.*
 (6) *Větrem se otevřely dveře.*

otevřít

Kognitivní role	Agens/Kauzátor [kdo/co otvírá]	Patiens [co je otvíráno]
TG role	ACT	PAT
Morfematika	Nom	Acc

otevřít se

Kognitivní role	Patiens [co je otvíráno]
TG role	ACT
Morfematika	Nom

Detailní rozbor recipročních sloves a recipročních konstrukcí provedený v sedmé kapitole ukázal, že povaha reciprocity a konverzívnosti je i přes jistou podobnost podstatně odlišná. Reciproční konstrukce obecně vyjadřují, že entity označované výrazy v koordinovaném nebo plurálovém větěném členu jsou v recipročním vztahu; srov. (7). Reciproční konstrukce ve většině případů mění situační význam výchozí aktivní konstrukce daného slovesa; srov. (8). Pouze inherentně reciproční slovesa vyjadřují stejný význam jak ve své aktivní (resp. obrácené aktivní), tak v reciproční konstrukci; srov. (9).

- (7) a. *Petr a Honza se pozdravili.*
 b. *Přátelé se pozdravili.*
- (8) a. *Petr navštívil Honzu.*
 b. *Honza navštívil Petra.*
 c. *Petr a Honza se navštívili.*
- (9) a. *Petr se hádal s Honzou.*
 b. *Honza se hádal s Petrem.*
 c. *Petr a Honza se hádali.*

Inherentně reciproční slovesa tudíž umožňují označit jednu a tutéž situaci ze tří různých perspektiv, čímž se do jisté míry sbližují s povahou konverzívních sloves. Rozdíl mezi nimi spočívá v tom, jak je určitá reálná situace prostřednictvím zvoleného predikátu jazykově strukturována. Zatímco inherentně reciproční sloveso danou reálnou situaci strukturuje jako situaci, v níž jsou dva účastníci v symetrickém vztahu (plní vůči sobě navzájem stejné kognitivní role), konverzívní predikáty ji strukturují asymetricky – každý účastník plní vůči druhému účastníku svou vlastní kognitivní roli (jednotliví účastníci mají k sobě navzájem odlišný vztah, konají vůči sobě odlišné děje...). O tom, že při volbě mezi inherentně recipročním slovesem a konverzívním predikátem vskutku záleží na způsobu jazykové strukturace skutečnosti, nikoli na povaze skutečnosti samé, svědčí fakt, že některé reálné situace lze označit jak inherentně recipročním slovesem, tak konverzívními predikáty; srov. situaci „sňatku“ ve větách (10)–(11).

- (10) a. *Honza si vzal Marii.*
 b. *Marie si vzala Honzu.*
 c. *Honza a Marie se vzali.*
- (11) a. *Honza se oženil s Marií.*
 b. *Marie se provdala za Honzu.*

Z příkladů (10)–(11) je dále zřejmé, že inherentně reciproční a konverzívní slovesa se liší také v tom směru, že zatímco inherentně reciproční slovesa umožňují danou situaci označit z perspektivy obou zúčastněných aktérů současně (v reciproční konstrukci), u konverzívních predikátů zpravidla taková možnost není.

Konverzívnost a reciprocita se sbližují rovněž v oblasti předložkových recipročních konstrukcí, v nichž jsou často užívány konverzívní předložky typu *před – za, nad – pod*. Dalším styčným bodem mezi reciprocitou a konverzívností se zdají být věty typu (12), v nichž je symetrická relace označována různými slovesy podle toho, z jaké perspektivy se na ni nahlíží. V podobných případech se však o konverzívní věty nejedná, neboť neobsahují systémově konverzívní výrazy (slovesa *stát* a *téci* nejsou lexikální konverzíva).

- (12) a. *Dům stojí vedle řeky.*
 b. *Řeka teče vedle domu.*

Poznatky o systémových vlastnostech konverzívních výrazů jsme doplnili zasazením konverzívnosti do systému významových a formálních opozic jazyka. Navazující na Apresjana (1974) a Lyonse (1977) chápeme konverzívnost jako významovou opozici založenou na částečné shodě a částečné rozdílnosti významů dvou výrazů. Mezi ostatními významovými opozicemi (např. antonymií) ležícími spolu s konverzívností v přechodné zóně mezi významovou shodou a naprostou významovou heterogenitou se konverzívnost vyčleňuje na základě vymezení specifik významových shod a rozdílů mezi vzájemně konverzívními

výrazy. Tato specifika jsme již v předcházejících kapitolách zformulovali jako shodu situačního významu při určité odlišnosti (stanovené definicí) významu strukturního. Ve vztahu k opozicím formálním je konverzivnost ambivalentní – mezi konverzivy nacházíme jak homonyma, tak paronyma i formálně zcela nesourodé výrazy.

Rozdíl mezi konverzivností a antonymií někdy není intuitivně zcela zřejmý. Problém představují zvláště konverziva, která mohou být používána i jako antonyma. Zdá se, že takto fungují především predikáty s hodnotícími významy, jako jsou komparativy adjektiv (*větší – menší, tlustší – tenčí, vyšší – nižší* apod.), slovesa *vyhrát – prohrát*, substantiva *vítězství – porážka*, ale podobné vlastnosti vykazují i časoprostorové předložky *před – za, nad – pod* atd.

Oba základní aspekty sémantické povahy systémových konverziv, totiž na jedné straně jejich specifická významová shoda a na druhou stranu specifická významová rozdílnost, jsou mluvčími intuitivně využívány. Je to zřejmé z kontextů, v nichž se dva konverzivní výrazy nacházejí v bezprostřední blízkosti. V takových kontextech buď mluvčí klade důraz na totožnost situačního výrazu konverziv a pomocí dvou výrazů tak danou situaci popisuje „úplněji“ (z obou možných hledisek), nebo zdůrazňuje jejich významovou odlišnost, totiž fakt, že danou jazykově strukturovanou situaci lze rozložit na několik dílčích dějů, jejichž povaha je odlišná, ba někdy až protikladná. Srov. (13) vs. (14).

(13) *Časopis Story vznikl před třemi lety. Začal se <prodávat> a čtenáři ho <kupovali> a redakce byla jen provizorní.*

(14) *Vladimír Páral přece jenom slétl na zem. <Prodal> vilu v Ústí a <koupil> si byt v Mariánských Lázních. Vychutnává klidnější životní etapu.*

Určitý protipól kapitol věnovaných vymezení a popisu konverzivnosti jako systémového vztahu představuje pátá kapitola, v níž jsme se zaměřili na analýzu způsobu používání konverzivních výrazů (konkrétně lexikálních konverziv *dát – dostat, prodat – koupit, дать – получить* a *продать – купить*) v mluvě. Rozborem kontextů získaných z korpusů českého a ruského jazyka se ukázalo, že v některých případech je lexikální konverzívum užito tak, že v daném kontextu lze konstrukci konvertovat při zachování obsahové totožnosti výpovědi (tzv. neobligatorní užití lexikálního konverziva; srov. (15)), zatímco v jiných kontextech to možné není (tzv. obligatorní užití lexikálního konverziva; srov. (16)).

(15) *Polévalo ji rozčarování. Nakonec si ještě bude někdo myslet, že jí šperk <dal> Alfred Neugeborn. (≈ ... že šperk dostala od Alfreda Neugeborna)*

(16) *Peníze nikdo <nedá> na hypotetický projekt, a ten nelze zadat bez pozemku.*

Dále jsme se zaměřili na podrobnější rozbor kontextů, v nichž je lexikální konverzívum užito obligatorně, s cílem zjistit, jaké jazykové vlastnosti kontextu tuto obligatornost způsobují. Na základě zjištěných skutečností jsme stanovili tři typy kritérií ovlivňujících obligatornost užití lexikálních konverziv v mluvě:

1. sémantická kritéria;
2. syntaktická kritéria;
3. hypersyntaktická (textová) kritéria.

K sémantickým kritériím patří zejména míra konkretizace označované jazykově strukturované situace v dané výpovědi, použití konverzivního predikátu v imperativní formě, modifikace konverzivního predikátu modálním slovesem (resp. jiným modálním výrazem) a rozvinutí základové konstrukce konverzivního predikátu výrazem významově se vztahujícím

pouze k subjektu dané konstrukce (např. *rád, ochotně, záměrně*). Mírou konkretizace označované situace máme na mysli, do jaké míry je v dané výpovědi realizována valence konverzívního predikátu – zda jsou v ní zmíněni (konkretizováni) všichni účastníci dané jazykově strukturované situace, nebo jen někteří z nich. S obligatorním užitím lexikálního konverzíva se setkáváme zvláště v těch případech, kdy jeden či více účastníků je tektogramaticky strukturován jako všeobecný nebo nespecifikovaný aktant, nebo když zůstává zcela nerealizován.

Ze syntaktického hlediska patří mezi kontexty, které jsou citlivé na výběr lexikálního konverzíva, ty konstrukce, v nichž konverzívní výraz vystupuje jako predikát syntakticky nadřazený nebo podřazený jinému predikátu. Někdy je možné konstrukci konvertovat i v takových případech, použijeme-li syntakticky volnější konstrukci; srov. (17). Ne vždy je však taková úprava kontextu stylisticky vhodná (v některých případech vede až ke ztrátě smyslu); srov. (18).

(17) *Сидя на высокой табуретке [...] Лолита <получила> башню разнородного мороженого, политого каким-то синтетическим сиропом.* (≈ Лолита сидела на высокой табуретке [...] и ей принесли башню разнородного мороженого...)

(18) *Neměla jsem **příležitost** <dát> mu svoji adresu.* (≈ ^{??}Neměla jsem příležitost, aby ode mě dostal adresu.)

K vyčlenění hypersyntaktických (textových) kritérií ovlivňujících obligatornost užití lexikálního konverzíva nás vedlo pozorování, že v některých kontextech je konverze konstrukce velmi nevhodná, ačkoli žádné sémantické ani syntaktické vlastnosti kontextu jí nebrání. Nevhodnost konverze v daných případech souvisí s tím, že strukturní význam konvertované věty ruší harmonickou výstavbu širšího textu, pro niž mluvčí v daném úseku zvolil určitou strategii. Konverze věty je např. nevhodná v případech, kdy mluvčí v delším textovém úseku záměrně zaujímá perspektivu stále stejného referenta (syntakticky se tato strategie často projevuje vytvořením řetězce vět s koreferenčním subjektem; srov. (19)). Jindy naopak mluvčí na jistém místě textu svou perspektivu cíleně mění. Také v těchto případech působí konverze konstrukce s konverzívním predikátem rušivě a může způsobit „zatemnění“ smyslu výpovědi; srov. (20).

(19) *"Benzín je dneska dost drahej." Beze slova hrábl do prkenice a <dal> mi dvě stokoruny. Pak mávl rukou a bral se potácivě k domovu.* (≈ ...[?]Beze slova hrábl do prkenice a dostal jsem od něj dvě stokoruny. Pak mávl rukou a bral se potácivě k domovu.)

(20) *"Sklenici vody!" Napil se a dal náhle zbytečnou hvězdu a anděla s nápisem POKOJ LIDEM DOBRÉ VŮLE Renátě, aby ji <dala> Martinovi. "Anděla dejte na horní větvíčku.* (≈ ...^{??}Napil se a dal náhle zbytečnou hvězdu a anděla s nápisem POKOJ LIDEM DOBRÉ VŮLE Renátě, aby ji od ní dostal Martin...)

Existence hyepsyntaktických kritérií obligatornosti užití lexikálního konverzíva svědčí průkazně o tom, že i v češtině a ruštině je lexikální konverzívní výraz často vybírán tak, aby ve strukturním významu věty byla hierarchie syntaktického subjektu v souladu s hierarchií aktuálního členění (tj. aby syntaktický subjekt konstrukce byl zároveň jejím tématem). Nutno podotknout, že v češtině a v ruštině se v daném případě jedná o tendenci (poměrně často naplňovanou), nikoli však o gramatické pravidlo; proto v těchto jazycích nepovažujeme systémově konverzívní výrazy za gramatické prostředky vyjádření aktuálního členění.

PŘÍLOHA I.: Přehled tektogramatických funktorů ve Funkčním generativním popisu

Funktory aktantů

ACT (actor, bearer)	aktor, hloubkový subjekt	<i>Honza běží; Honza spí</i>
PAT (patient)	patiens, hloubkový objekt	<i>Stavíme dům</i>
ADDR (addressee)	adresát (komu)	<i>Předali mu cenu; Řekl mi to</i>
ORIG (origin)	původ (z čeho)	<i>Z hub udělala oběd</i>
EFF (effect)	výsledek	<i>Dal mi to za úkol</i>

Funktory kvazivalenčních doplnění

1) Podle Lopatkové et al. (2002):

AIM (aim)	účel	<i>Nabídl to k prodeji</i>
DIFF (difference)	rozdíl	<i>Ceny klesly o 50 procent</i>
OBST (obstacle)	překážka	<i>Píchl jsem se o nůžky</i>
RESL (result)	účinek	<i>zachránit před zničením</i>

2) Podle Lopatkové (2003b):

DIFF (difference)	rozdíl	<i>Let se prodloužil o hodinu</i>
MDT (mediator)	mediator	<i>Vzal mě za ruku</i>
OBST (obstacle)	překážka	<i>Zavadil jsem o stůl</i>

3) Podle Lopatkové et al. (2003):

DIFF (difference)	rozdíl	<i>Ceny klesly o 50 procent</i>
INTT (intent)	záměr	<i>Přišel sem na nákup/nakoupit</i>
OBST (obstacle)	překážka	<i>Píchl jsem se o nůžky</i>

4) Podle Panevové (2003):

DIFF (difference)	rozdíl	<i>Náš tým zvítězil o dvě branky</i>
MDT (mediator)	mediator	<i>Jan přivedl psa za obojek</i>
OBST (obstacle)	překážka	<i>Jan zakopl nohou o stůl</i>

Funktory volných doplnění (zpracováno podle Lopatkové et al. (2002))

<p>čas TWEN (temp. when) TSIN (temp. since when) TTILL (temp. till) THL (temp. how long) TFHL (temp. for how long) THO (temp. how often) TPAR (temp. parallel) TFRWH (temp. from when) TOWH (temp. to when)</p>	<p>kdy? odkdy? dokdy? jak dlouho? na jak dlouho? jak často? ze kdy? na kdy?</p>	<p><i>loni; napřesrok od té doby, co... až do; dokud ne; než četl půl hodiny na dva dny často; mnohokrát během; zatímco Z dětství si nepamatuji nic Přelož výuku na pátek</i></p>
<p>místo DIR1 (direction-from) DIR2 (direction-which way) DIR3 (direction-which to) LOC (locative)</p>	<p>odkud? kudy? kam? kde?</p>	<p><i>přijeli z Ameriky prošli lesem jedeme k moři jednání uvnitř koalice</i></p>
<p>příčina, důsledek CAUS (cause) COND (condition) CONFR (confrontation) CNCS (concession) CTERF (counterfactual)</p>	<p>příčina podmínka reálná konfrontace přípustka ireálná podmínka</p>	<p><i>aby; pro něco Nepřišel pro nemoc jestli; -li; jestliže; když; až zatímco; kdežto ačkoli</i></p>
<p>způsob ACMP (accompaniment) AIM (aim) ATT (attitude) BEN (benefactive) CPR (comparison) CRIT (criterion) EXT (extent) HER (heritage) MANN (manner) MEANS (means) NORM (norm) RCMP (recompense) REG (regard) RESL (result) RESTR (restriction) SUBS (substitution)</p>	<p>doprovod účel postojové benefaktiv porovnání kritérium, měřítko míra dědictví způsob prostředek norma kompenzace zřetel účinek omezení zastoupení</p>	<p><i>s; bez Nabídl to k prodeji s radostí; vhodně; právem pro koho; proti komu než jako; stejně jako podle něj; ve smyslu velmi; trochu po otci ústně; psát česky psát rukou, na stroji, tužkou ve shodě s; podle pravidla Získal to za peníze vzhledem k; bez ohledu na opálen dohněda kromě; mimo Přišel místo Honzy</i></p>
<p>další COMPL (complement) DPHR (dep. part of phras.) ETHD (ethical dative) FPHR (foreign phrase) INTF (intensification) MOD (adverbial of modality) PREC (ref. to preceding text) RHEM (rhematizer)</p>	<p>doplňk část frazému volný dativ cizí fráze navazovací element modální výraz výraz referující k pretextu rematizátor</p>	<p><i>Dostal jsem knihu zaplacenou Děti nám nechodí včas To Karel ještě nepřišel? asi; možná tedy; naopak; tudíž; totiž i; také; jenom; nejen; vůbec</i></p>

ПРÍЛОHA II: Сémантические роли и сémантическая классификация предикатов в Модели Смысл ↔ Text

Apresjan (1974) na s. 125n. uvádí seznam сémантических роlí, které chápe jako obsahové характеристики сémантических валенциí предикату. Přehled není úplný; má být programově doplňován během práce na soustavném popisu lexikální сémантики руštiny. Seznam сémантических роlí i příklady uvádíme v originálním znění.

Sub	субъект	<i>Поезд движется; помощь Петра</i>
Contrag	контрагент	<i>покупать у Вани; защищаться от X-а; больше моря</i>
Cap	глава	<i>вина перед коллективом</i>
Obj	объект	<i>гладить руку; стрелять в мишень</i>
Content	содержание	<i>знать об отъезде; считать, что работа дельная; обдумывать проблему; думать над этим; вам это показалось</i>
Adr	адресат	<i>сообщать собравшимся; информировать родителей</i>
Recip	получатель	<i>давать детям; дарить людям</i>
Via	посредник	<i>передавать через секретаря</i>
Is	источник	<i>брать в кассе взаимопомощи</i>
Loc	место	<i>находиться в лесу; жить там</i>
Ab	начальная точка	<i>идти оттуда; вывести из А</i>
Ad	конечная точка	<i>идти туда; вести в город</i>
Itin	маршрут	<i>идти по дороге; плыть через океан; водить перед глазами</i>
Med	средство	<i>прибивать гвоздями; жарить на масле</i>
Instr	инструмент	<i>резать ножом; печатать на машинке</i>
Mod	способ	<i>обращаться плохо; относиться с почтением</i>
Cond	условие	<i>соглашаться, если Р; компромисс на этих условиях</i>
Motiv	мотивировка	<i>награждать за храбрость; хвалить за точность</i>
Caus	причина	<i>радоваться подарку; проистекать из-за отсутствия информации</i>
Result	результат	<i>красить в красный цвет; превращать в воду</i>
Dest	цель	<i>стремиться к чему; покушаться на жизнь</i>
Asp	аспект	<i>больше в ширину; превосходить по качеству</i>
Quant	количество	<i>увеличивать в три раза; больше на метр; весом в пуд</i>
Period	срок	<i>отпуск на два месяца; арендовать на год</i>
Temp	время	<i>начаться в полночь; родиться второго мая; встреча в восемь часов</i>

Meřčuk (2004) spatřuje přínos sémantických rolí především v oblasti pedagogické. Obsahová charakteristika sémantických valencí není nutná z hlediska fungování formálního modelu, představuje však schematizaci, která je výhodná a přínosná pro názornost výkladu valenční teorie. Na s. 36 autor uvádí příklady sémantických charakteristik první sémantické valence predikátu.

the Causer	<i>John hits Mary</i>
the Experiencer	<i>John loves Mary</i>
the Localized	<i>John is in Paris</i>
the Characterized	<i>John weights 70 kilos; John's weight is 70 kilos; John is handsome</i>
the Moving	<i>John goes to Paris</i>
the Essant	<i>John is a boy</i>
the Comparand	<i>John is taller than Mary</i>
the Whole	<i>John's head; the roof of the house</i>
the Possessor	<i>John owns a car</i>

Apresjan ed. (1995, 1999, 2000, 2003) vymezuje situaci jako „část reálné nebo imaginární skutečnosti, v níž jsou určité objekty (lidé, předměty apod.) v určitém okamžiku a na určitém místě vzájemně spojeny určitými vztahy“ a považuje ji za „obecné označení referentů predikátů“. Termín „situace“ je aplikovatelný na slovesné, substantivní, adjektivní, adverbální aj. třídy predikátů. V uvedené publikaci se rozlišují následující druhy situací:

- a) děje (действия): *читать, смотреть*;
- b) činnosti (деятельности): *работать, торговать*;
- c) přírodní děje (воздействия): *Снег заносит дорогу, Дождевые потоки размывают железнодорожное полотно*;
- d) procesy (процессы): *расти, гореть*;
- e) události (события): *найти, произойти*;
- f) umístění v prostoru (пространственные положения): *висеть, лежать*;
- g) stavy (состояния): *видеть, знать, жаль*;
- h) vlastnosti (свойства): *хромать, заикаться, слепой*;
- i) vztahy (отношения): *друг, отец, сосед*;
- j) hodnocení (оценки): *ошибаться, кривить душой*;
- k) interpretace (интерпретации): *грешить, ошибаться*.

Дěj, činnost, proces, stav a vlastnost jsou chápány jako nedefinované pojmy fundamentální klasifikace predikátů a jsou charakterizovány následujícím způsobem:

Дěj (действие) – nedefinovaný pojem fundamentální sémantické klasifikace predikátů. Typickými názvy dějů jsou slovesa, např. *давать, завлекать, защищать, ложиться, надевать, осматривать, открывать, перерабатывать, покупать, решать, считать*. Každý děj má životný subjekt (agens), který jedná v souladu s určitým cílem. Tímto agentem je v typickém případě člověk, ale mohou jím být i jakékoli jiné bytosti (zvířata, nadpřirozené bytosti, vyšší síla, bohové, Bůh) nebo samostatně fungující přístroje (počítače, roboti apod.), které mohou být srovnávány s člověkem na základě toho, že jednají s určitým záměrem.

Činnost (деятельность) – fundamentální třída predikátů, označujících souhrn dějů (často různorodých), které sledují stejný cíl; srov. *Вся научная деятельность института*

направлена на решение проблемы рака. Mezi typické názvy činností patří slovesa воевать, работать, сотрудничать, торговать.

Proces (процесс) – nedefinovaný pojem fundamentální sémantické klasifikace predikátů. Proces v přísném slova smyslu nemá subjekt (agens). Typické názvy procesů představují slovesa *расти, увеличиваться, уменьшаться, течь, дуть, гнить, гореть, тлеть*. Názvy procesů (na rozdíl od názvů dějů) často netvoří formy dokonavého vidu; srov. *течь, дуть, литься, сыпаться, кровоточить*. Pokud dokonavá forma existuje, nevyjadřuje rezultativní význam, jako je tomu v případě dějových sloves. Srov. slovesa *вырасти, увеличиться, уменьшиться, ускориться, замедлиться, понизиться, похудеть* ve větách typu *В последнее время цены сильно выросли и продолжают расти, Мальчик похудел на два килограмма и продолжает худеть*. Tato slovesa neoznačují dosažení hranice, za kterou již proces nemůže pokračovat, nýbrž dosažení určitého bodu, v němž se proměňují vlastnosti daného procesu nebo objektu jím zasaženého.

Стav (состояние) – nedefinovaný pojem fundamentální sémantické klasifikace predikátů. Stavů jsou na rozdíl od dějů stejnorodé v celém svém průběhu a zpravidla nemají žádný určitý cíl. Typickými názvy stavů jsou slovesa, kterým se také říká stativní. Srov. *видеть, слышать, обонять, болеть, зудеть* (fyzické stavu); *хотеть, намереваться, ждать* (voluntativní stavu); *знать, считать, понимать, помнить, представлять* (mentální stavu); *гордиться, стыдиться, надеяться, злиться* (emociální stavu). Sémantická svébytnost stavových sloves se projevuje v jejich specifických vlastnostech, mezi něž patří: (a) defektní gramatické paradigma (netvoří imperativ, zvrtné pasivum a dokonavé formy); (b) defektní sémantické paradigma (např. se nepoužívají v průběhovém významu nedokonavého vidu); (c) nepojí se s příslovečnými určeními cíle a způsobu.

Властност (свойство) – nedefinovaný pojem fundamentální sémantické klasifikace predikátů. Typickými názvy vlastností jsou adjektiva, ale mohou být označovány rovněž slovesy (zvl. vlastnosti označující defekty; srov. *хромать, заикаться, картавить*). Řada sloves vyjadřuje význam vlastnosti prostřednictvím formy nedokonavého vidu v přítomném čase; srov. *Снег тает при температуре ноль градусов, Вольфрам плавится при температуре 3 500 градусов*. Prototypickými vlastnostmi jsou predikáty, které charakterizují předměty po celou dobu jejich existence. Touto „nadčasovostí“ se odlišují od stavů. Některá slova mohou být jak názvy vlastností, tak názvy stavů – záleží na délce časového úseku, po který charakterizují daný předmět. Srov. *Он веселый человек* (vlastnost) a *Он был весел* (stav), *Он хромает от рождения* (vlastnost) a *Он еще немного хромает после ранения* (stav).

Názvy účastníků situace, která je označována určitým predikátem, se nazývají sémantické aktanty. Každý aktant je možné charakterizovat sémantickou rolí odpovídající roli, kterou v dané situaci plní odpovídající účastník. V publikaci Apresjan (ed.) (2003) se rozlišují následující sémantické role (uvádíme v abecedním pořadí):

Адресат (адресат) – sémantický aktant *verb dicendi* a příbuzných sloves odpovídající tomu účastníku situace, jemuž je určena informace sdělovaná mluvčím. Obvykle se vyjadřuje dativem (*говорить кому-л., приказывать кому-л., звонить кому-л.*), řidčeji akuzativem (*информировать кого-л., просить кого-л.*) nebo předložkovými pády (*дозвониться до кого-л., требовать от кого-л., обращаться к кому-л., делиться секретами с кем-л.*).

Antagonista (антагонист) – sémantický aktant situace konfliktu označující protivníka subjektu, který vzhledem k subjektu koná jiné děje, než koná subjekt. Např. v situaci označované slovesem *защищаться* se subjekt děje brání, zatímco antagonist a útočí.

Beneficiant (бенефициант) – účastník situace, k jehož užitku nebo škodě je daný děj konán. Většinou se vyjadřuje dativem; srov. *купить сыну велосипед, оплатить всем командированным дорогу в Хельсинки и обратно, привезти детям новогодние подарки, сделать раненному костыли, вырвать кому-л. больной зуб, оторвать кому-л. ногу*. Od recipienta se liší tím, že zpravidla není sémantickým aktantem situace označované daným predikátem.

Cílový bod (конечная точка) – sémantický aktant sloves pohybu označující místo, na které se přemísťuje subjekt. Srov. *бежать к берегу, добираться до города, ехать под Москву, идти в лес, лететь на Кубу, направляться в столицу, везти на рынок, вывозить за границу*. Kromě předložkových vazeb může být tento aktant vyjádřen adverbii a adverbialními výrazy typu *сюда, туда, далеко, за тридевять земель* apod. V některých případech závislý člen představuje synkretické vyjádření místa a cíle; srov. *идти на водопой, вести лошадей на водопой*.

Doba (срок) – sémantický aktant predikátů označujících děje s určitým časovým vymezením nebo přerušeni činnosti. Srov. *арендовать землю на двадцать лет, виза на три месяца, гарантия на год, завербовать на три года, занять сотню до четверга, командировать кого-л. в Петербург на пять дней, контракт на пять лет, одолжить небольшую сумму до зарплаты, перемирие на шесть месяцев, отпуск (отсрочка, передышка) на неделю, перерыв (перекур) на двадцать минут* apod. Srov. rovněž *длиительные переговоры, кратковременный отпуск*.

Druhý subjekt (второй субъект) – druhý aktant symetrických predikátů typu *дружить, знакомиться, разговаривать, воевать, ссориться* apod., který se obvykle vyjadřuje předložkovou vazbou *с кем-л. с чем-л.*; srov. *В молодости я с ним дружил; Познакомьтесь, пожалуйста, с нашим новым сотрудником*. Druhý subjekt plní v dané situaci stejnou roli jako subjekt první.

Instrument (инструмент) – sémantický aktant dějových sloves označující předmět, s jehož pomocí subjekt daný děj vykonává a který se během děje nespotřebovává. Většinou se vyjadřuje instrumentálem (*грести одним веслом, рубить топором, шить костяной иглой, вытирать руки бумажным полотенцем*), řidčeji i různými předložkovými vazbami: *из + Gen* (*поливать из лейки, стрелять из пистолета*), *на + Loc* (*шить на швейной машинке, считать на компьютере*), *о + Acc* (*вытирать руки о полотенце, чесать спину о забор*). V neprototypických způsobech vyjádření je základní instrumentální význam zpravidla rozšířen o další významové modifikace. Např. forma *из + Gen* označuje nejen instrument, ale také původce. Formy *на + Loc* a *о + Acc* označují instrument, který je vzhledem k subjektu staticky upevněn; srov. *вытирать руки полотенцем VS. вытирать руки о полотенце, шить иглой VS. шить на швейной машинке*. Forma *на + Loc* může kromě toho vyjadřovat i synkretický význam instrumentu a místa; srov. *вести на открытой платформе, ехать на поезде*.

Kontragens (контрагент) – sémantický aktant socializovaných dějů (např. obchodování, pronajímání, pojišťování apod.) se dvěma aktivními účastníky, kteří vůči sobě navzájem plní různé role. Např. v situaci označované slovesem *арендовать* si jeden aktivní

účastník pronajímá určitý majetek a druhý aktivní účastník mu jej poskytuje. Zvláštním případem kontragentu je antagonist.

Місто (место) – druhý sémantický aktant predikátů označujících prostorovou orientaci předmětů (*находиться в городе, оказаться за рубежом, висеть на стене, сидеть на кушетке, лежать на полу, стоять в углу, расти на лугу* apod.) a třetí aktant odvozených kauzativ (*поселить кого-л. в гостинице, расставить вещи в новой квартире, посеять пшеницу в пойме, повесить картину на стене* apod.). Kromě předložkových vazeb lze místo vyjádřit i adverbii typu *здесь, тут, там, далеко, недалеко* apod. a tázacím slovem *где*. V některých případech závislý člen vyjadřuje synkretický význam místa a instrumentu; srov. *ехать на поезде*.

Объект (объект) – sémantický aktant dějových sloves označující předmět bezprostředně zasažený dějem. Během děje se zpravidla mění pozice, stav a vlastnosti objektu; srov. *ставить чашку на стол, будить детей, красить дверь*. Analogicky mluvíme o objektu i v případech, kdy k žádné proměně předmětu nedochází (*смотреть на картину, слушать радио*), kdy není zasahován žádným dějem (*видеть картину, слышать голоса*), kdy předmět vzniká během děje (*строить дом, плести ланту*). Na základě těchto dílčích distinkcí můžeme rozlišovat mezi vnějším a vnitřním objektem. **Вnější объект** (внешний объект) je objekt, který již existuje a je podrobován působení subjektu, přičemž dochází ke změně jeho pozice, stavu nebo vlastností. Je typickým doplněním destruktivních sloves typu *сносить (разрушать) дома, ломать мебель, бить посуду, крушить стену*. **Внутрішній объект** (внутренний объект) je objekt, který vzniká jako výsledek děje. Je typickým doplněním konstruktivních sloves typu *выдумать (сочинить) историю, изобрести новый прибор, написать роман, создать теорию* apod. Řada destruktivních sloves má oba typy objektů, přičemž každý z nich plní specifickou funkci; srov. *ломать забор* [vnější objekt] *на дрова* [vnitřní objekt]. Totéž platí i pro mnohá konstruktivní slovesa; srov. *вязать кофту* [vnitřní objekt] *из старой шерсти* [vnější objekt].

Обсah (содержание) – sémantický aktant *verb dicendi et putandi* a některých dalších, který sděluje, v čem konkrétně spočívá daný názor, myšlenka, tvrzení apod. Srov. *Он считал (думал, знал, утверждал), что развод неизбежен*. Většina predikátů s valencí obsahu má rovněž valenci tématu názoru, znalosti, výpovědi apod. Srov. *Я считал ее [téma názoru] более сообразительной [obsah znalosti]; О языке уолпири [téma znalosti] я знаю только то, что в нем очень мало глаголов [obsah znalosti]; Он ничего [obsah promluvy] не сказал о своих семейных делах [téma promluvy]*.

Простředек (средство) – sémantický aktant dějových sloves označující předmět, s jehož pomocí subjekt uskutečňuje daný děj a který se během děje spotřebovává. Zpravidla se vyjadřuje instrumentálem (*шить белыми нитками, мыть руки мылом, срезать разрывными пулями, поливать водой*), řidčeji též předložkovou vazbou *на + Loc* (*жарить на масле, варить на молоке*). Pokud má predikát valenci prostředku, pak má většinou rovněž valenci instrumentu; srov. *прибивать что-л. гвоздями* [prostředek] – *прибивать что-л. молотком* [instrument], *писать картину акварелью* [prostředek] – *писать картину колонковой кистью* [instrument], *шить суровой ниткой* [prostředek] – *шить костяной иглой* [instrument], *поливать саженцы питательным раствором* [prostředek] – *поливать саженцы из лейки* [instrument], *стрелять резиновыми пулями* [prostředek] – *стрелять из пулемета* [instrument].

Publikum (аудитория) – sémantický aktant některých *verb dicendi*, demonstrativních sloves (глаголов демонстрации) a slov označujících socializované emoce (např. *гордость, стыд*). Označuje zainteresovaného (často kolektivního) svědka nebo soudce, k němuž se subjekt děje obrací. Většinou se vyjadřuje předložkovou skupinou *перед кем-л.*; srov. *каяться перед кем-л., хвастаться перед кем-л., выступать перед кем-л., рисоваться перед кем-л., чваниться перед кем-л., гордиться перед кем-л., кичиться перед кем-л.*

Recipient (получатель) – sémantický aktant *verb dandi et recipiendi* odpovídající účastníku, který se stává konečným vlastníkem předávaného předmětu; srov. *дать кому-л. взятку, вручить кому-л. орден, подарить кому-л. часы* apod. Obvykle se vyjadřuje dativem, řidčeji též akuzativem; srov. *жаловать кого-л. шубой со своего плеча, наделить кого-л. широкими полномочиями.*

Subjekt (субъект) – první sémantický aktant převážné většiny predikátů odpovídající účastníku situace, který je původcem děje (*Он пишет*), zabývá se činností (*Он работает*), proměňuje se (*Он заболевает*), zaujímá určité prostorové postavení (*Он сидит*), nachází se v určitém stavu (*Он слышит*), je charakterizován určitou vlastností (*Он слепой, Она красива*) apod.

Téma (тема) – sémantický aktant *verb dicendi et putandi* sdělující, čeho se týká daný názor, myšlenka, promluva apod. Příklady viz v hesle **obsah**.

Výchozí bod (начальная точка) – sémantický aktant sloves pohybu označující místo, z něhož se subjekt pohybuje. Srov. *бежать с горы, возвращаться от друзей, ехать из Москвы, идти из лесу, лететь из-за границы, вывозить из страны*. Kromě předložkových vazeb může být výchozí bod vyjádřen rovněž adverbii a adverbialními výrazy typu *отсюда, оттуда, издалека* apod. a tázacím výrazem *откуда*.

ПРИЛОГА III: Предložkové reciproční konstrukce s předložkami *возле* a *рядом*

Предložка *возле* se nevkládá mezi komponenty složeného zájmenného výrazu *друг друга* jako jiné ruské předložky (*друг без друга, друг с другом, друг о друге* atd.), ale staví se před tento výraz. Srov. následující příklady:¹⁴⁴

*Странно было то, что пары танцевали **возле друг друга** совсем не так, как мы танцуем теперь.*

*Я думал, парни могут держаться **возле друг друга** и без меня.*

*радостный страх нашего общего счастья быть **возле друг друга**.*

*Дима и Галя лежали **возле друг друга** на полу.*

*Эти три галактики так теснятся **возле друг друга**, что гравитационные силы разрушают их структуру и искажают предназначение...*

*Они были на грани развода, но остались вместе. Держат **возле друг друга** привычка и обязательства перед детьми.*

Предložка *рядом* se v předložkové RcK může pojít s recipročním výrazem *друг друга*, a tvořit tak předložkový reciproční výraz *друг рядом с другом*, nebo může stát zcela samostatně (tj. slovesné doplnění připojované v AK pomocí této předložky se přesouvá do koordinovaného nebo plurálového větňého členu RcK a jeho původní místo nezaujímá žádný reciproční výraz typu *друг друга*). Srov. následující příklady:

*Но если поставить только два одинаковых сосуда **друг рядом с другом**, они не подойдут к единству экспозиции ряда.*

*В этом возрасте малыши обычно играют просто **рядом друг с другом**, но каждый – в свою игру.*

*Он ставит коробочки **друг рядом с другом** напротив всех остальных и повторяет упражнение.*

*Учитель знает названия цветов, он берет по одной табличке и кладет их **друг рядом с другом**.*

*Окончание подборки обиходных выражений, посвященной словесным парам, которые, располагаясь **рядом друг с другом**, придают фразе эмоциональную окраску.*

*Если цвета поставить **рядом друг с другом**, не смешивая, или пятно одного цвета наложить на другой, получится сочетание разных цветов или тонов.*

*А и В **сидят рядом**, D сидит напротив C. Все три женщины сидят подряд; E сидит напротив B;*

*Поэтому мы уже купили коляску, где два бэбика **сидят рядом** (или лежат)*

*А чем хуже коляски для близнецов, в которых детки **сидят рядом**? Меньшей маневренностью?*

*Толстые серый и рыжий коты **сидят рядом**. Серый держит за хвост мышь.*

***Сидят рядом** мужчина и женщина. Мужик спит.*

Ruské konstrukce typu „plurálový (koordinovaný) subjekt – sloveso – výraz *рядом*“ jsou obecně dvojznačné. Mohou jednak označovat reciprocitu skupin referentů zmíněných

¹⁴⁴ Všechny kontexty ruských předložek použité v této příloze jsou reálné doklady nalezené na Internetu.

v plurálovém nebo koordinovaném větném členu, jednak vyjadřovat, že tyto skupiny referentů nejsou ve vzájemném vztahu, ale společně se nacházejí vedle nějakého dalšího objektu, který není ve větě explicitně nazván. V takových případech má výraz *рядом* platnost adverbia. Např.:

*Врачи внимательные, от рожениц не отходят, акушерки постоянно **сидят рядом**.
Остальные **сидят рядом** на одной из надутых гондол и комментируют происходящее.*

Přehled důležitých pojmů

Inherentně reciproční slovesa – Inherentně reciproční slovesa jsou typem vlastních recipročních sloves. Inherentně reciproční slovesa vyjadřují reciprocitu svým lexikálním významem (inherentně), nikoli pouze prostřednictvím reciproční konstrukce. Pro inherentně reciproční slovesa platí, že jejich aktivní, obrácená aktivní a v elementárních případech (kdy koordinovaný člen reciproční konstrukce je tvořen pouze dvěma výrazy) i reciproční konstrukce mají stejné pravdivostní podmínky. V rámci inherentně recipročních sloves rozlišujeme slovesa dějová a stavová (symetrické predikáty). Viz 7.4.2., 7.6.

Kognitivní identita slovesného doplnění – Kognitivní identita slovesného doplnění je dána vztahem vzájemné korespondence mezi konkrétním účastníkem jazykově strukturované situace charakterizovaným kognitivní rolí a doplněním slovesa. Např. kognitivní identita Aktoru u slovesa *dát* je Agens, zatímco u slovesa *dostat* je to Recipient. Viz 3.6.5.

Kognitivní role – Kognitivní role představují určitý typ metajazyka sloužícího k modelování situačního významu predikátových lexémů. Kognitivní role se připisují účastníkům jazykově strukturovaných situací a vyjadřují, v jakých vztazích se daný účastník nachází vzhledem k ostatním účastníkům. Kognitivní role nejsou dány žádným výčtem, neboť souvisejí s lexikálními parametry jazyka. Názvy kognitivních rolí mohou být jednoslovné, ale i složitější (sousloví, konstrukce) – záleží na tom, jak podrobně chceme situační význam daného predikátu popsat. Viz 3.6.5.

Konverzívní věty – Konverzívní věty jsou typem obsahově totožných parafrází; jsou to obsahově totožné parafráze, jejichž hlavními predikáty jsou systémově konverzívní výrazy. Viz 4.4.

Konverzívní význam slova – Konverzívními významy polysémního slova jsou všechny významy tohoto slova, k nimž existuje alespoň jedno lexikální konverzívíum. Viz 5.1.

Nekonverzívní význam slova – Nekonverzívní významy polysémního slova jsou všechny významy tohoto slova, k nimž neexistuje žádné lexikální konverzívíum. Viz 5.1.

Obligatnost užití systémově konverzívního výrazu v daném kontextu – Říkáme, že konverzívní výraz je v určitém kontextu užit obligatorně, pokud v tomto kontextu nelze provést větnou konverzi, tj. za odpovídající změny významové struktury věty daný predikát nahradit jeho konverzívním protějškem při zachování obsahové totožnosti a přijatelnosti věty v daném kontextu. Viz 5.1.

Obrácená aktivní konstrukce recipročního slovesa – Vlastní reciproční slovesa tvoří dvě aktivní konstrukce lišící se obsazením referentů označované situace do TG funktorů daného slovesa (srov. *Petr pozdravil Honzu – Honza pozdravil Petra*). Takové dvě aktivní konstrukce buď obě nazýváme obrácené aktivní konstrukce, nebo jednu z nich (libovolnou) nazýváme aktivní konstrukcí a druhou obrácenou aktivní konstrukcí. Totožnost pravdivostních podmínek obrácených aktivních konstrukcí slovesa je kritériem pro dělení vlastních recipročních sloves na slovesa inherentně reciproční a potenciálně reciproční. Viz 7.4.1.

Obsahově totožné parafráze – Obsahově totožné parafráze jsou v obecném smyslu věty, které vyjadřují shodný situační význam, ale liší se svým významem strukturním. Přesná definice obsahově totožných parafrází je prozatím zformulována poněkud odlišně vzhledem k tomu, že o situačním významu zatím mluvíme jen v souvislosti s predikátovými lexémy, nikoli celými větami. Viz 3.7.

Perspektiva mluvčího – Perspektiva mluvčího je nedefinovaný pojem, který vyjadřuje naše intuitivní představy o určitých aspektech fungování jazyka. Mluvíci o určité reálné nebo hypotetické události vždy vypovídá z určité perspektivy, tj. rozhoduje o posloupnosti sdělovaných informací a o jejich hierarchickém uspořádání ve významové stavbě věty. Viz 3.7.

Potenciálně reciproční slovesa – Potenciálně reciproční slovesa jsou typem vlastních recipročních sloves. Jsou to slovesa, u nichž reciproční význam vyjadřuje pouze reciproční konstrukce, nikoli konstrukce aktivní. Proto platí, že obě obrácené aktivní konstrukce potenciálně recipročních sloves i jejich konstrukce reciproční mají různé pravdivostní podmínky. Viz 7.4.3., 7.6.

Předložkové reciproční konstrukce – Předložkové reciproční konstrukce jsou reciproční konstrukce, které vyjadřují prostorové a časové relace mezi objekty. V předložkových recipročních konstrukcích je jedno z doplnění, která vstupují do recipročního vztahu, vyjádřeno předložkovou vazbou s významem prostorovým nebo časovým. Setkáváme se tu jak s předložkami symetrickými (např. *vedle*), tak s předložkami konverzívními (např. *před – za, nad – pod*). Slovesné doplnění připojované předložkovou vazbou je zpravidla nevalenčním volným doplněním slovesa. Viz 7.5., 7.6.

Předložková reciproční slovesa – Předložková reciproční slovesa jsou reciproční slovesa, která nemohou tvořit vlastní reciproční konstrukce, ale tvoří pouze předložkové reciproční konstrukce. Viz 7.3., 7.6.

Reciproční konstrukce – Reciproční konstrukce jsou typem syntaktické konstrukce slovesa. Jsou charakterizovány jak z hlediska formy, tak z hlediska významu. Nejdůležitějším formálním příznakem recipročních konstrukcí je skutečnost, že slovesná doplnění dotčená reciprokací jsou v nich vyjádřena plurálovým nebo koordinovaným větným členem, tj. že sloveso v reciproční konstrukci fakticky spojuje dvě doplnění své aktivní konstrukce v jedno (plurálové nebo koordinované) slovesné doplnění. Z hlediska významu reciproční konstrukce vyjadřují, že skupiny referentů označované buď samostatnými výrazy koordinovaného větného členu, nebo plurálovým větným členem jsou v recipročním vztahu, tj. vzájemně na sebe působí stejným způsobem. Viz 7.3., 7.4., 7.6.

Reciproční slovesa – Reciproční slovesa jsou všechna slovesa, která mohou za určitých okolností tvořit reciproční konstrukce; dělí se na vlastní reciproční slovesa a předložková reciproční slovesa. Viz 7.3., 7.6.

Situace – Při lingvistické práci zásadně rozlišujeme mezi situacemi **reálnými** (tj. objektivními nebo hypotetickými událostmi světa, o nichž vypovídáme) a **jazykově strukturovanými**. Jazykově strukturované situace jsou teoretické konstrukty, s jejichž pomocí modelujeme jistou část lexikálních významů predikátových slov (viz situační význam), tj. tvoří součást struktury jazyka. Jazykově strukturovaná situace se skládá z účastníků a vztahů mezi účastníky. Vztahy mezi účastníky se popisuje speciálním

metajazykem, který volíme podle toho, nakolik podrobně máme v úmyslu danou jazykově strukturovanou situaci popsat. Mezi takové metajazyky patří např. sémantický jazyk v MST, sémantické vzorce Daneše a Hlavsy, Fillmorovy hloubkové pády (v pozdějších redakcích), kognitivní role používané v této práci. Viz 3.6.

Situační význam – Situační význam predikátu je část lexikálního významu predikátu, která odpovídá jazykově strukturované situaci označované daným predikátem; je to negramatická část lexikálního významu. V rozšířeném pojmovém rámci FGP navrhuje situační význam predikátu popisovat prostřednictvím kognitivních rolí účastníků dané jazykově strukturované situace. Viz 3.6.5.

Strukturní význam – Strukturní význam predikátu je část významu predikátu, která říká, jakým způsobem jsou elementy situačního významu predikátu uspořádány do TG struktury, tj. jedná se o gramatickou část významu predikátu. Ve FGP odpovídá strukturnímu významu predikátu jeho valenční rámec a strukturnímu významu věty její TG záznam. Viz. 3.6.5.

Symetrické predikáty – Symetrické predikáty (neboli stavová inherentně reciproční slovesa) označují symetrické prostorové relace mezi dvěma kognitivními Patienty. Viz 7.4.2., 7.6.

Systémově konverzivní výrazy – Za systémově konverzivní výrazy považujeme lexikální konverziva a rodové formy slovesa (aktivum, pasivum, příp. jiné). Viz 4.4.

Vlastní reciproční konstrukce – Vlastní reciproční konstrukce jsou všechny reciproční konstrukce, které nejsou předložkovými recipročními konstrukcemi. V typických případech označují vzájemný děj dvou (resp. více) subjektů a do recipročního vztahu vstupují valenční doplnění slovesa. Viz 7.3., 7.6.

Vlastní reciproční slovesa – Vlastní reciproční slovesa jsou slovesa, která mohou tvořit vlastní reciproční konstrukce; dělí se na slovesa inherentně reciproční a potenciálně reciproční. Viz 7.3., 7.6.

Význam jazykového výrazu – Pro účely popisu významu některých typů jazykových výrazů je výhodné v rámci významu jazykového výrazu rozlišovat dvě části: situační a strukturní význam. FGP se zatím soustřeďuje na popis strukturní části významu jazykového výrazu. Avšak ani situační, ani strukturní význam sám o sobě nepředstavuje úplnou významovou strukturu jazykového výrazu. Viz 3.6.5.

Základová konstrukce slovesa – Základová konstrukce slovesa je taková konstrukce, v níž jsou syntakticky realizována všechna valenční doplnění daného slovesa a zároveň dané sloveso není rozvíto žádnými jinými větnými členy.

Seznam zkratek

Acc – akuzativ
ACT – Aktor/Konatel (TG funktor)
AČ – aktuální členění
ADDR – Adresát (TG funktor)
AK – aktivní konstrukce
ČNK – Český národní korpus
Dat – dativ
EFF – Výsledek (TG funktor)
F – focus
FGP – Funkční generativní popis
FonetR – fonetická reprezentace
FonolR – fonologická reprezentace
Gen – genitiv
Gen_{ACT} – všeobecný Aktor
HSyntR – hloubkově syntaktická reprezentace
HSyntS – hloubkově syntaktická struktura
Inst – instrumentál
Loc – lokál
MST – Model Smysl ⇔ Text
NKRJ – Národní korpus ruského jazyka (Национальный корпус русского языка)
Nom – nominativ
OAK – obrácená aktivní konstrukce
ORIG – Původce (TG funktor)
PAT – Patiens (TG funktor)
PSyntR – povrchově syntaktická reprezentace
PMorfR – povrchově morfologická reprezentace
R – réma
RcK – reciproční konstrukce
RCMP – rekompenzace (TG funktor)
Sem-KomS – sémanticko-komunikativní struktura
SemR – sémantická reprezentace
SemS – sémantická struktura
T – téma/topic
TFHL – temp. for how long/na jak dlouho? (TG funktor)
TG – tektogramatický
TGR – tektogramatická reprezentace
Unsp_{ACT} – nespecifikovaný Aktor

(Seznam obsahuje pouze zkratky těch TG funktorů, které se vyskytují v textu disertace. Ostatní zkratky TG funktorů a jejich významy jsou uvedeny v příloze I.)

Zdroje

Při zpracování zadaného tématu jsem pracovala s následujícími jazykovými korpusy:

- Český národní korpus (ČNK): ucnk.ff.cuni.cz;
- Národní korpus ruského jazyka (NKRJ; Национальный корпус русского языка): www.ruscorpora.ru;
- Korpus ruských textů budovaný na Filologické fakultě MGU pod vedením doc. A. A. Polikarpova: www.philol.msu.ru/~lex/corpus/.

Literatura

Adamec, P. 1973: *Очерк функционально-трансформативного синтаксиса современного русского языка*. Praha.

Adamec, P. 1982: *Образование предложений из пропозиций*. Praha.

Andreš, J. 1994: *Strukturněsémantické typy deagentních vět (Ke srovnávacímu studiu ukrajinské a české jednoduché věty)*. Slovo a slovesnost, 55, s. 178–184.

Apresjan, V. J. – Apresjan, J. D. 1993: *Метафора в семантическом представлении эмоций*. Вопросы языкознания, 3, с. 27–35.

Apresjan, J. D. 1967: *Экспериментальное исследование семантики русского глагола*. Москва.

Apresjan, J. D. 1969: *Синонимия и синонимы*. Вопросы языкознания, 4.

Apresjan, J. D. 1970: *Синонимия и конверсивы*. Русский язык в национальной школе, 6.

Apresjan, J. D. 1974a: *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. Москва. [Druhé vydání: Апресян, Ю. Д.: Избранные труды, т. 1. Москва 1995.]

Apresjan, J. D. 1974b: *Лексические конверсивы в русском языке*. In: *Linguistica Silesiana*. T. 1. Katowice, s. 71–99.

Apresjan, J. D. 1980: *Типы информации для поверхностно-семантического компонента модели «Смысл» ↔ «Текст»*. In: *Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 1*, Wien.

Apresjan, J. D. 1986a: *Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира*. Семиотика и информатика, Вып. 28, Москва, с. 5–33.

Apresjan, J. D. 1986b: *Интегральное описание языка и толковый словарь*. Вопросы языкознания, № 2.

Apresjan, J. D. 1986c: *Перформативы в грамматике и в словаре*. Изв. АН, СЛЯ, т. 45, № 3, с. 208–223.

Apresjan, J. D. 1995a: *О языке толкований и семантических примитивах*. In: Ю. Д. Апресян: Избранные труды, т. 2, Москва, с. 466 – 484.

Apresjan, J. D. 1995b: *Синтаксическая обусловленность значений*. In: Ю. Д. Апресян: Избранные труды, т. 2, Москва.

Apresjan, J. D. 1998a: *Каузативы или конверсивы?* In: Типология, грамматика, семантика, К 65-летию В. С. Храковского, Санкт-Петербург, с. 273–281.

Apresjan, J. D. 1998b: *Лексическое значение и управление: лексикографический аспект*. Jazykovědné aktuality XXXV, zvláštní číslo.

Apresjan, J. D. 1999a: *Отечественная теоретическая семантика в конце XX-го столетия*. Известия АН. Серия литературы и языка, т. 58, № 4, с. 39–53.

Apresjan, J. D. 1999b: *Принципы системной лексикографии и толковый словарь*. In: Поэтика. История литературы. Лингвистика. Сборник к 70-летию Вячеслава Всеволодовича Иванова, Москва.

Apresjan, J. D. 2001: *Значение и употребление*. Вопросы языкознания, № 4, с. 3–22.

- Apresjan, J. D. (ed.) 1995:** *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Проспект. Москва.
- Apresjan, J. D. (ed.) 1999:** *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Вып. I. Москва.
- Apresjan, J. D. (ed.) 2000:** *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Вып. II. Москва.
- Apresjan, J. D. (ed.) 2003:** *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Вып. III. Москва.
- Apresjan, J. D. – Žolkovskij, A. K. – Meľčuk, I. A. 1968:** *О системе семантического синтеза. III. Образцы словарных статей*. Научно-техническая информация, Сер. 2, № 11.
- Arut'unova, N. D. 1976a:** *Логические теории значения*. In: Принципы и методы семантического исследования, Москва.
- Arut'unova, N. D. 1976b:** *Предложение и его смысл*. Москва.
- Arut'unova, N. D. 1979:** *Языковая метафора (синтаксис и лексика)*. In: Лингвистика и поэтика, Москва.
- Arut'unova, N. D. 1999:** *Язык и мир человека*. Москва.
- Asher, R. E. (ed.) 1994:** *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Pergamon Press. Oxford – New York – Seoul – Tokyo.
- Bauer, J. – Grepl, M. 1972:** *Skladba spisovné češtiny*. Praha.
- Běličová, H. 1982:** *Sémantická struktura věty a kategorie pádu*. Praha.
- Bémová, A. – Panevová, J. – Sgall, P. 1989:** *Znovu k významu prostých a předložkových pádů*. Slovo a slovesnost, 50, s. 128–136.
- Bémová, A. et al. 1997:** *Anotace na analytické rovině: návod pro anotátory*. ÚFAL Technical Report TR-1997-03, Praha.
- Bergel'son, M. 1998:** *Речевые стратегии и формирование пропозициональной структуры в диалоге*. In: Dialogue'98. Труды Международного семинара Диалог'98 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Казань 1998, с. 159–170.
- Boguslavskij, I. M. 1985:** *Исследования по синтаксической семантике*. Москва.
- Boguslavskij, I. M. 1996:** *Сфера действия лексических единиц*. Москва 1996.
- Bondarko, A. V. 1972:** *К теории поля в грамматике – залог и залоговость*. Вопросы языкознания, 3, с. 20–25.
- Bondarko, A. V. 1975:** *Классификация морфологических категорий*. In: Типология грамматических категорий. Ленинград 1975, с. 56–76.
- Bondarko, A. V. 1976:** *Теория морфологических категорий*. Ленинград.
- Bondarko, A. V. 1978a:** *Грамматическое значение и смысл*. Ленинград 1978.
- Bondarko, A. V. 1978b:** *Теория значения и трактовка залога*. In: Проблемы теории грамматического залога. Ленинград, с. 43–50.
- Bonč-Osmolovskaja, A. 1998:** *Оппозиция агенс – датив – пациенс и ее поверхностная реализация*. In: Dialogue'98. Труды Международного семинара Диалог'98 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Казань, с. 279–286.
- Borščev, V. B. – Pertee, V. 1998:** *Бытийные предложения и отрицание в русском языке: семантика и коммуникативная структура*. In: Dialogue'98. Труды Международного семинара Диалог'98 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Казань, с. 173–182.
- Borščev, V. B. – Pertee, V. 1999:** *Семантика генитивной конструкции: разные подходы к формализации*. In: Типология и теория языка: от описания к объяснению, Москва, с. 159–172.
- Bright, W. (ed.) 1992:** *International Encyclopedia of Linguistics*. Oxford University Press. New York – Oxford.
- Brinker, K. 1971:** *Das Passiv im heutigen Deutsch*. München.
- Bulygina, T. V. 1982:** *К построению типологии предикатов в русском языке*. In: Семантические типы предикатов, Москва.
- Bulygina, T. V. – Šmeljov, A. D. 1997:** *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. Москва.
- Simmerling, A. 1998:** *Синтаксическая деривация и диатезные преобразования*. In: Dialogue'98. Труды Международного семинара Диалог'98 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Казань с. 407–417.

- Cruse, D. A. 1986:** *Lexical Semantics*. Cambridge University Press. [Reprinted in 1997.]
- Čermák, F. 1993:** *Základy lingvistické metodologie*. Praha. [Druhé vydání 1997.]
- Čermák, F. 1997:** *Jazyk a jazykověda*. Praha.
- Čermák, F. 1999:** *Povaha a souvislost některých univerzálií v sémantice a morfologii*. In: *Čeština – univerzália a specifika*, Brno, s. 67–76.
- Čermák, F. 2001:** *Syntagmatika slovníku: typy lexikálních kombinací*. In: *Čeština – univerzália a specifika 3*, Brno, s. 223–232.
- Černejko, L. O. 1997:** *Лингво-философский анализ абстрактного имени*. Москва.
- Čumakina, M. 1998:** *Некоторые особенности синтаксиса глаголов восприятия в сопоставительном изучении*. In: *Dialogue'98*. Труды Международного семинара Диалог'98 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Казань, с. 418–422.
- Dahl, Ö. 1974:** *Topic-Comment Structure in a Generative Grammar with a Semantic Base*. In: *Papers on Functional Sentence Perspective*. Ed. F. Daneš. Prague, s. 75–80.
- Daneš, F. 1968:** *Some Thoughts of the Semantic Structure of the Sentence*. *Lingua*, 21, s. 55–69.
- Daneš, F. 1971:** *Větné členy obligatorní, potenciální a fakultativní*. In: *Miscellanea Linguistica*, Ostrava.
- Daneš, F. 1985:** *Věta a text*. Praha.
- Daneš, F. – Hlavsa, Z. 1978:** *Hierarchizace sémantické struktury věty*. In: *Čs. přednášky pro VIII. Mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu*. Praha, s. 67–77.
- Daneš, F. – Hlavsa, Z. 1987:** *Větné vzorce v češtině*. Praha.
- Daneš, F. – Grepl, M. – Hlavsa, Z. 1987:** *Mluvnice češtiny 3, Skladba*. Praha.
- Daniel', M. A. 1998:** *Конструкции с 'поглощенным референтом': об одном типе употребления предлога с*. In: *Dialogue'98*. Труды Международного семинара Диалог'98 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Казань, с. 183–196.
- Dobrušina, N. R. 1999:** *Ирреалис и императив*. In: *Типология и теория языка: от описания к объяснению*, Москва, с. 371–382.
- Dokulil, M. – Daneš, F. 1956:** *K tzv. významové a mluvnické stavbě věty*. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*, Praha.
- Dokulil, M. – Tejnor, A. 1977:** *Význam, obsah, smysl*. *Jazykovědné aktuality*, 14, s. 49–66.
- ESČ 2002:** *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha.
- Feillet, J. (ed.) 1998:** *Actance et valence dans les langues de l'Europe*. Berlin – New York.
- Filipec, J. 1961:** *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha.
- Filipec, J. – Čermák, F. 1985:** *Česká lexikologie*. Praha.
- Filipenko, M. V. 1998:** *Адвербиалы с плавающей и фиксированной сферой действия*. In: *Семиотика и информатика*, Вып. 36.
- Fillmore, Ch. J. 1968:** *The Case for Case*. In: *Bach, E. – Harms, T. (Eds.): Universals of Linguistic Theory*, New York. [Перевод: *Дело о надежде*. In: *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. 10, Москва 1981.]
- Fillmore, Ch. J. 1970:** *Subject, Speakers and Roles*. *Synthese* 21, s. 251–274.
- Fillmore, Ch. J. 1977:** *The Case for Case Reopened*. In: *Syntax and Semantics*. 8. Cole, P. – Sadock, J. M. (Eds.), New York – San Francisco – London. [Перевод: *Дело о надежде опять открывается*. In: *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. 10, Москва 1981.]
- Fillmore, Ch. J. 1982:** *Frame Semantics*. In: *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul, s. 111–137.
- Fillmore, Ch. J. 2003:** *Frames and Semantic of Understanding*. *Quaderni di semantica VI*, 2, s. 222–255.
- Firbas, J. 1957:** *Some thoughts on the function of word order in Old English and Modern English*. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity A5*. Brno, s. 72–100.
- Foley, W. – Van Valin, R. 1980:** *Role and Reference Grammar*. In: *Syntax and Semantics*, vol. 13, *Current Approaches to Syntax*. E. Moravcsik (ed.), New York, s. 329–352. [ruský překlad: *Референциально-ролевая грамматика*. In: *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. 11, Москва 1982.]
- Gak, V. G. 1972:** *K проблеме общих семантических законов*. In: *Общее и романское языкознание*, Москва.
- Gak, V. G. 1997:** *Типология аналитических форм глагола в славянских языках*. *Вопросы языкознания*, № 2.

- Galkina-Fedoruk, E. M. 1958:** *Безличные предложения в современном русском языке*. Москва.
- Gavrilova, V. I. 1990:** *Квазипассивная конструкция в системе залоговых противопоставлений русского языка*. In: Вопросы кибернетики. Язык логики и логика языка, Москва.
- Giger, M. 1997:** *Ireverzibilita výsledných stavů jako faktor při interpretaci slovenských časových souvětí*. In: Varia VI, Bratislava.
- Givón, T. 1994:** *The pragmatics of de-transitive voice: functional and typological aspects of inversion*. In: T. Givón (ed.). *Voice and inversion*. Amsterdam.
- Gladkij, A. V. 1973:** *Формальные грамматики и языки*. Москва.
- Glovinskaja, M. J. 1993:** *Семантика глаголов речи с точки зрения теории речевых актов*. In: Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект, Москва.
- Goddard, C. – Wierzbicka, A. (eds.) 1994:** *Semantics and lexical universals: theory and empirical findings*. Amsterdam.
- Gorodkova, N. V. – Rachilina, E. V. 2000:** *О валентной структуре предметных имен*. НТИ, Сер. 2, № 4, с. 25–36.
- Grepl, M. 1973:** *Deagentnost a pasivum ve slovanských jazycích*. In: Čs. přednášky pro VII. Mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Praha, s. 141–149.
- Grepl, M. – Karlík, P. 1983:** *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty*. Brno.
- Grepl, M. – Karlík, P. 1998:** *Skladba češtiny*. Votobia.
- Grimshaw, J. 1990:** *Argument Structure*. Cambridge – London.
- Gutschmidt, K. 2001:** *Diateze v češtině koncem 19. století na pozadí jiných slovanských jazyků*. In: Čeština – univerzália a specifika 3, Brno, s. 107–116.
- Hajič, J. – Hajičová, E. – Panevová, J. – Sgall, P. 1998:** *Syntax v Českém národním korpusu*. Slovo a slovesnost, 59, s. 168–177.
- Hajičová, E. 1975:** *Negace a presupozice ve významové stavbě věty*. Praha.
- Hajičová, E. 1979:** *Agentive or actor/bearer?* Theoretical Linguistics, 6.
- Hajičová, E. 1983:** *Remarks on the meaning of cases*. In: Prague Studies of Mathematical Linguistics, 8, Praha.
- Hajičová, E. 1993:** *Issues of Sentence Structure and Discourse Patterns*. Prague.
- Hajičová, E. 1999:** *Aktuální členění a výstavba promluvy*. In: Čeština – univerzália a specifika, Brno, s. 47–54.
- Hajičová, E. 2000a:** *Presupozice, alegace a akomodace*. In: Čeština – univerzália a specifika 2, Brno, s. 123–130.
- Hajičová, E. 2000b:** *Teorie optimality a aktuální členění*. Slovo a slovesnost 61, s. 161–169.
- Hajičová, E. 2001:** *Syntaktický výzkum nad Českým národním korpusem*. In: Čeština – univerzália a specifika 3, Brno, s. 173–182.
- Hajičová, E. – Panevová, J. – Sgall, P. 2002a:** *K nové úrovni bohemistické práce: Využití anotovaného korpusu*. Část 1. Slovo a slovesnost 63, 2002, s. 161–177. Část 2. Slovo a slovesnost, 63, s. 241–262.
- Hajičová, E. – Panevová, J. – Sgall, P. 2002b:** *Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky. Sv. 1 – Teoretická lingvistika*. Praha.
- Hajičová, E. – Partee, B. H. – Sgall, P. 1998:** *Topic-focus Articulation, Tripartite Structures and the Semantic Content*. Dordrecht.
- Hajičová, E. – Sgall, P. 1980:** *Linguistic Meaning and Knowledge Representation in Automatic Understanding of Natural Language*. Prague Bulletin of Mathematical Linguistics 34, s. 5–19.
- Hajičová, E. – Vrbová, J. 1982:** *On the role of the hierarchy of activation in the process of natural language understanding*. In: Horecký, J. (ed.): Colling 82. Amsterdam, s. 107–113.
- Hausenblas, K. 1958:** *Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjádření*. Bulletin Vysoké školy ruského jazyka, 2, s. 23–51.
- Havránek, B. 1928:** *Genera verbi v slovanských jazycích I*. Praha.
- Havránek, B. 1937:** *Genera verbi v slovanských jazycích II*. Praha.
- Havránek, B. – Jedlička, A. 1960:** *Česká mluvnice*. Praha.
- Helbig, G. 1978:** *Rektion, Transitivität/Intransitivität, Valenz, Syn-/Autosemantie*. Deutsch als Fremdsprache, s. 65–78.
- Hirschová, M. 2001:** *Neurčitost obsahu výpovědi vs. neurčitost komunikační funkce*. In: Čeština – univerzália a specifika 3, Brno, s. 243–250.

- Hjelmslev L. 1953:** *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*, Copenhagen 1943; translated into E. as *Prolegomena to a Theory of Language*, Supplement to International Journal of American Linguistics 19, No. 1, Memoir 7, Bloomington, Ind.
- Hrabě, V. 1964:** *Polovětné vazby a kondenzace druhého sdělení v ruštině a češtině*. Praha.
- Hudson, R. 1987:** *Zwicky on heads*. Journal of Linguistics. Vol. 23, s. 109–132.
- Chafe, W. L. 1971:** *Meaning and the Structure of Language*. [rusky: (Чейф, У. Л.) *Значение и структура языка*. Москва 1975.]
- Chafe, W. L. 1976:** *Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics and Point of View*. In: Subject and Topic. Ch. N. Li (ed.), New York, s. 27–55. [rusky: *Данное, контрастивность, определенность, подлежащее, топики и точка зрения*. In: Новое в зарубежной лингвистике, Вып. 11, Москва 1982.]
- Cholodovič, A. A. 1970a:** *Залог. Определение. Исчисление*. Проблемы грамматической теории, Ленинград. [Druhé vydání in: Категория залога, Ленинград 1979.]
- Cholodovič, A. A. 1970b:** *К вопросу о доминанте предложения*. In: Проблемы грамматической теории, Ленинград.
- Cholodovič, A. A. (ed.) 1969:** *Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив*. Ленинград.
- Cholodovič, A. A. (ed.) 1974:** *Типология пассивных конструкций. Диатезы и залого*. Ленинград.
- Chrakovskij, V. S. 1974:** *Пассивные конструкции*. In: Типология пассивных конструкций, Ленинград.
- Chrakovskij, V. S. 1978:** *Залог и рефлексив*. In: Проблемы теории грамматического залога, Ленинград.
- Chrakovskij, V. S. 1980:** *Некоторые проблемы деривации взаимных конструкций*. In: Семантические аспекты слова и предложения, Пермь.
- Chrakovskij, V. S. 1981:** *Диатеза и референтность. К вопросу о соотношении активных, пассивных, рефлексивных и реципрокных конструкций*. In: Залоговые конструкции в разноструктурных языках. Ленинград. [Druhé vydání: Храковский, В. С.: Теория языкознания. Руссистика. Арабистика, Санкт-Петербург 1999.]
- Chrakovskij, V. S. 1987:** *Пассивные конструкции в русском языке*. In: Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. Ленинград. [Druhé vydání: Храковский, В. С.: Теория языкознания. Руссистика. Арабистика, Санкт-Петербург 1999.]
- Chrakovskij, V. S. 1991:** *Формальная маркировка изменения диатез*. In: Words Are Physicians, München.
- Chrakovskij, V. S. 1998:** *Понятие сирконстанта и его статус*. In: Семиотика и информатика, Вып. 36. Москва. [Druhé vydání: Храковский, В. С.: Теория языкознания. Руссистика. Арабистика, Санкт-Петербург 1999.]
- Chrakovskij, V. S. 1999:** *Грамматическая категория залога. Опыт взаимодействия*. In: Храковский, В. С.: Теория языкознания. Руссистика. Арабистика, Санкт-Петербург.
- Chrakovskij, V. S. 1999:** *Деривационные отношения в синтаксисе*. In: Храковский, В. С.: Теория языкознания. Руссистика. Арабистика, Санкт-Петербург.
- Chrakovskij, V. S. 1999:** *Исчисление диатез*. In: Храковский, В. С.: Теория языкознания. Руссистика. Арабистика, Санкт-Петербург.
- Chrakovskij, V. S. 2000:** *Диатезы и залого (тридцать лет спустя)*. In: Слово в тексте и в словаре. Сборник статей к 70-летию академика Ю. Д. Апресяна, Москва.
- Chrakovskij, V. S. (ed.) 1981:** *Залоговые конструкции в разноструктурных языках*. Ленинград.
- Chrakovskij, V. S. – Volodin, A. P. 2001:** *Семантика и типология императива. Русский императив*. Москва.
- Iordanskaja, L. N. 1970:** *Попытка лексикографического описания русских слов со значением чувства*. In: Машинный перевод и прикладная лингвистика, Вып. 13, Москва.
- Isačenko, A. V. 1954:** *Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким*. Т. 1. Bratislava.
- Isačenko, A. V. 1960:** *Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким*. Т. 2. Bratislava.
- Jachontov, S. J. 1974:** *Формальное определение залога*. In: Типология пассивных конструкций, Ленинград.

- Janko-Trinickaja, N. A. 1962:** *Возвратные глаголы в современном русском языке*. Москва.
- Javorskaja, G. M. 1992:** *Лексико-семантическая типология в синхронии и диахронии*. Киев.
- Jespersen, O. 1924:** *The Philosophy of Grammar*. London.
- Jevgenjeva, A. P. 1966:** *Основные вопросы лексической синонимии*. In: Очерки по синонимике русского литературного языка, Москва.
- Kahane, S. (ed.) 2000:** *Les grammaires de dépendance. Dependency Grammars*. Revue T.A.L., 41, № 1, Paris.
- Karcevskij, S. 1929:** *Du dualisme asymétrique du signe linguistique*. In: Travaux du Cercle linguistique de Prague 1. Prague, s. 88–93. [Překlad: Machová, S (ed.): Principy strukturní syntaxe 1. Praha 1974, s. 26–30.]
- Karlík, P. 2000:** *Valence substantiv v modifikované valenční teorii*. In: Čeština – univerzália a specifika 2, Brno, s. 181–192.
- Karlík, P – Nekula, M. – Rusínová, Z. (eds.) 1995:** *Průruční mluvnice češtiny*. Praha.
- Kazenin, K. I. 1999:** *Синтаксические нули в конструкциях с инфинитивами: теоретический артефакт или реальность?* In: Dialogue'99. Труды Международного семинара Диалог'99 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Таруса, с. 95–102.
- Keenan, E. L. 1976:** *Towards universal definition of 'Subject'*. In: Li, Ch. (ed.): Subject and Topic. New York, s. 303–334. [Русký překlad: *К универсальному определению подлежащего*. In: Новое в зарубежной лингвистике, Вып. 11, Москва 1982.]
- Keenan, E. L. 1985:** *Passive in the World's Languages*. In: Language Typology and Syntactic Description, Vol. 1, Cambridge.
- Keenan, E. L. – Comrie, B. 1977:** *Noun Phrase Accessibility and Universal Grammar*. In: Linguistic Inquiry, vol. 8, № 1, s. 63–98. [ruský překlad: *Иерархия доступности именных групп и универсальная грамматика*. In: Новое в зарубежной лингвистике, Вып. 11, Москва 1982.]
- Kibrik, A. E. 1992:** *Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания*. Москва.
- Kibrik, A. E. 1997:** *Beyond subject and object: Toward a comprehensive relational typology*. Linguistic Typology, 1–3.
- Kibrik, A. E. 1998:** *Неканоническое кодирование центральных актантов: асимметрия агентивных и экспериенциальных глаголов*. In: Dialogue'98. Труды Международного семинара Диалог'98 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Казань, с. 319–331.
- Kibrik, A. E. 2000:** *Внешний посессор как результат расщепления валентностей*. In: Слово в тексте и в словаре. Сборник статей к 70-летию академика Ю. Д. Апресяна, Москва, с. 434 – 447.
- Kibrik, A. E. 2003:** *Константы и переменные языка*. Санкт-Петербург.
- Kobozeva, I. M. 2000:** *Лингвистическая семантика*. Москва.
- Kopečný, F. 1954:** *Passivum, reflexivní forma slovesná a reflexivní sloveso*. In: Studie a práce lingvistické I. Praha, s. 224–247.
- Kopečný, F. 1958:** *Základy české skladby*. Praha.
- Kořenský, J. 1972:** *Funkce českých sloves být a mít ve větné sémantické struktuře situace*. Jazyk český, 23, s. 159–168.
- Kořenský, J. 1999:** *Teoretický a metodologický vývoj v naší bohemistice*. In: Čeština – univerzália a specifika, Brno, s. 7–12.
- Kubrjakova, E. S. 1992:** *Глаголы действия через их когнитивные характеристики*. In: Логический анализ языка. Модели действия, Москва.
- Kubrjakova, E. S. 1998:** *О новых путях исследования значения (теория Айсберга)*. In: Проблемы семантического описания единиц языка и речи, Минск.
- Kubrjakova, E. S. 2002:** *Когнитивная лингвистика и проблемы композициональной семантики в сфере словообразования*. Изв. АН, СЛЯ, т. 61, № 1, с. 13–24.
- Kuno, S. 1987:** *Functional Syntax (Anaphora, Discourse, and Empathy)*. Chicago.
- Kustova, G. I. 1996:** *О коммуникативной структуре значения глаголов с событийным каузатором*. Московский лингвистический журнал, № 2.
- Kustova, G. I. 1997:** *Модели семантической деривации: семантическая парадигма глаголов способа*. In: Dialog'97. Труды Международного семинара Диалог'97 по компьютерной лингвистике и ее приложениям, Москва, с.165–169.

- Kustova, G. I. 1998a:** *Память значения (две тенденции в процессах семантической деривации)*. In: Dialogue'98. Труды Международного семинара Диалог'98 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Казань, с. 82–88.
- Kustova, G. I. 1998b:** *Производные значения с экспериенсальной составляющей*. In: Семиотика и информатика, Вып. 36, Москва.
- Kustova, G. I. 1999a:** *Семантика пропозитивной конструкции информационных глаголов*. In: Dialogue'99. Труды Международного семинара Диалог'99 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Таруса, с. 156–161.
- Kustova, G. I. 1999b:** *Семантические модели производных значений глаголов перемещения объекта*. Научно-техническая информация, Сер. 2, № 5.
- Kustova, G. I. 1999c:** *Перцептивные события: участники, наблюдатели, локусы*. In: Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке, Москва.
- Kustova, G. I. 2000:** *Когнитивные модели в семантической деривации и система производных значений*. Вопросы языкознания, № 4, с. 85–109.
- Kustova, G. I. 2002:** *О типах производных значений слов с экспериентальной семантикой*. ВЯ, № 2, с. 16–34.
- Kustova, G. I. – Padučeva, E. V. 1994:** *Словарь как лексическая база данных*. Вопросы языкознания, № 4, с. 96–106.
- Lakoff, G. – Johnson, M. 1980:** *Metaphors We Live by*. Chicago, London: Univ. Of Chicago press.
- Lazard, G. 1994:** *L'actance*. Paris. [Translation: *Actancy*. Berlin – New York 1994.]
- Leška, O. 1969:** *Иерархия ярусов строя и их перекрывание*. In: Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. Москва, с. 20–27.
- Ljutikova, E. A. 1999a:** *Без подлежащих и дополнений: рефлексивизация в багвалинском языке*. In: Типология и теория языка: от описания к объяснению, Москва, с. 302–318.
- Ljutikova, E. A. 1999b:** *Логофорическое местоимение: дистантный анафор или средство кодирования фокуса эмпатии?* In: Dialogue'99. Труды Международного семинара Диалог'99 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Таруса, с. 162–171.
- Lopatková, M. 2003a:** *O homonymii předložkových skupin v češtině*. Praha.
- Lopatková, M. 2003b:** *Valency in the Prague Dependency Treebank: Building the Valency Lexicon*. The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics 79–80, s. 37–60.
- Lopatková, M. et al. 2002:** *Tektogramatický anotovaný valenční slovník českých sloves*. ÚFAL/CKL TR-2002-15. Praha.
- Lopatková, M. et al. 2003:** *Vallex 1.0. Valency Lexicon of Czech Verbs*. ÚFAL/CKL TR-2003-18. Praha.
- Lyons, J. 1969:** *Introduction to Theoretical Semantics*. Cambridge University Press.
- Lyons, J. 1977:** *Semantics*. Cambridge University Press.
- Majsak, T. A. 1998:** *Совпадение результатов грамматикализации при различии источников (на материале глаголов движения)*. In: Dialogue'98. Труды Международного семинара Диалог'98 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Казань, с. 356–368.
- Majsak, T. A. 1999:** *Асимметрия валентностей у глаголов движения: «русский вариант»*. In: Dialogue'99. Труды Международного семинара Диалог'99 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Таруса, с. 172–185.
- Marková, K. 1999:** *Sémantické a gramatické parametry konverzívních lexémů (na příkladu substantiv VÍTĚZSTVÍ, PORÁŽKA)*. Slovo a slovesnost, 60, s. 102–116.
- Marková, K. 2004:** *Some Peculiarities of Textual Realization of Conversive Expressions*. Linguistica Pragensia. Vol. XIV/1, s. 7–20.
- Marková, K. 2005:** *Paronymie jako typ formální opozice v lexikonu*. Jazyky a jazykověda. Sborník k 65. narozeninám prof. Františka Čermáka. Praha, s. 193–210.
- Marková, K. (ruk.):** *K typologii recipročních konstrukcí v ruštině a v češtině*. Nепубликованý rukopis.
- Marková, K. – Panevová, J. 2003:** *Еще раз по поводу нулевых элементов в структуре предложения*. In: Типологические обоснования в грамматике. К 70-летию профессора В. С. Храковского. Москва, с. 284–299.
- Mathesius, V. 1915:** *O pasivu v moderní angličtině (On the Passive in Modern English)*. Sborník filologický 5, s. 198–220.

- Mathesius, V. 1939:** *O tak zvaném aktuálním členění větěm.* Slovo a slovesnost 5, s. 171–174.
- Mathesius, V. 1940:** *Vyjadřování pasivní perspektivy v české větě.* Listy filologické, 67, s. 307–311.
- Mathesius, V. 1947:** *Ceština a obecný jazykozpyt.* Praha.
- Mathesius, V. 1961:** *Obsahový rozbor současné angličtiny.* Praha.
- Mel'čuk, I. A. 1960:** *К вопросу о «грамматическом» в языке-посреднике.* In: Машинный перевод и прикладная лингвистика, Вып. 4, Москва.
- Mel'čuk, I. A. 1961:** *О некоторых типах языковых значений.* In: О точных методах исследования языка, Москва.
- Mel'čuk, I. A. 1968:** *Строение языковых знаков и возможные формально-смысловые отношения между ними.* Известия АН, Серия литературы и языка, т. 27, № 5.
- Mel'čuk, I. A. 1969:** *Об определении большей/меньшей смысловой сложности присловоборозовательных отношениях.* Известия АН, Серия литературы и языка, № 2.
- Mel'čuk, I. A. 1971–2:** *О супплетивизме.* In: Проблемы структурной лингвистики, Москва.
- Mel'čuk, I. A. 1973:** *Конверсия как морфологическое средство.* Известия АН, Серия литературы и языка, № 1.
- Mel'čuk, I. A. 1974a:** *Опыт теории лингвистических моделей «Смысл ↔ Текст».* Москва. [Druhé vydání: Москва 1999.]
- Mel'čuk, I. A. 1974b:** *О синтаксическом нуле.* In: Типология пассивных конструкций. Диатезы и залого, Ленинград.
- Mel'čuk, I. A. 1975:** *Опыт разработки фрагмента системы понятий и терминов для морфологии (к формализации языка лингвистики).* In: Семиотика и информатика, Вып. 6.
- Mel'čuk, I. A. 1979:** *Studies in Dependency Syntax.* Ann Arbor.
- Mel'čuk, I. A. 1988:** *Dependency Syntax: Theory and Practice.* Albany, New York.
- Mel'čuk, I. A. 1991:** *Еще раз к вопросу об эргативной конструкции.* Вопросы языкознания, № 4.
- Mel'čuk, I. A. 1995:** *Русский язык в модели «Смысл ↔ Текст».* Москва.
- Mel'čuk, I. A. 1997a:** *Курс общей морфологии.* Т.1. Слово. Москва – Вена.
- Mel'čuk, I. A. 1997b:** *Vers une linguistique Sens – Text.* Leçon inaugurale. Collège de France.
- Mel'čuk, I. A. 1998:** *Курс общей морфологии.* Т.2. Морфологические значения. Москва – Вена.
- Mel'čuk, I. A. 2000:** *Курс общей морфологии.* Т.3. Морфологические средства. Морфологические синтактики. Москва – Вена.
- Mel'čuk, I. A. 2001a:** *Курс общей морфологии.* Т.4. Морфологические знаки. Москва – Вена.
- Mel'čuk, I. A. 2001b:** *Communicative Organization in Natural Language. The semantic-communicative structure of sentences.* Amsterdam – Philadelphia.
- Mel'čuk, I. A. 2004:** *Actants in Semantics and Syntax. I. Actants in Semantics.* Linguistics, 42–1 (2004), s. 1–66; *II. Actants in Syntax.* Linguistics, 42–2 (2004), s. 247–291.
- Mel'čuk, I. A. (ed.) 1984:** *Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain. Recherches lexico-sémantiques I.* Montréal, P.U.M.
- Mel'čuk, I. A. (ed.) 1988:** *Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain. Recherches lexico-sémantiques II.* Montréal, P.U.M.
- Mel'čuk, I. A. (ed.) 1992:** *Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain. Recherches lexico-sémantiques III.* Montréal, P.U.M.
- Mel'čuk, I. A. – Iordanskaja, L. N. 1995:** *GLAZA MASHI GOLUBYJE vs. GLAZA U MASHI GOLUBYJE: Choosing between two Russian constructions in the domain of body parts.* In: Мельчук, И. А.: Русский язык в модели «Смысл ↔ Текст». Москва.
- Mel'čuk, I. A. – Cholodovič, A. A. 1970:** *К теории грамматического залога.* Народы Азии и Африки, № 4.
- Mel'čuk, I. A. – Žolkovskij, A. K. 1984:** *Толково-комбинаторный словарь современного русского языка.* Вена.
- Mrázek, R. 1968:** *Модели русских конструкций с возвратной глагольной формой.* Československá rusistika 13, s. 102–108.
- Mrázek, R. 1971:** *Slovanské konstrukce typu rus. Мне не спится.* In: Miscellanea linguistica. Ostrava, s. 119–127.
- Mrázek, R. 1976:** *Problematika tzv. hierarchizace propozice.* Slovo a slovesnost, 37, s. 86–97.

- Mrázek, R. 1988:** *Reflexivita a sémantika reciprocity v nynější češtině*. In: Sborník Pedagogické a Filozofické fakulty brněnské univerzity, A 3, s. 67–72.
- Nedljakov, V. P. (ed.) 1983:** *Типология результативных конструкций*. Ленинград.
- Norman, B. J. 1972:** *Переходность, залог, возвратность*. Минск.
- Novikov, A. A. 1996:** *Антонимы*. In: А. А. Новиков: Словарь антонимов русского языка, Москва.
- Nübler, N. 2001:** *Podměťová valence v českém präteritu*. In: Čeština – univerzália a specifika 3, Brno, s. 147–154.
- Oliva, K. 2000:** *Hovory k sobě/si/sebe/se*. In: Čeština – univerzália a specifika 2, Brno, s. 167–172.
- Ondrejovič, S. 1989:** *Medzi slovesom a vetou*. Bratislava.
- Padučeva, E. V. 1969:** *Семантический анализ отрицательных предложений в русском языке*. In: Машинный перевод и прикладная лингвистика, Вып. 12, Москва.
- Padučeva, E. V. 1974:** *О семантике синтаксиса*. Москва.
- Padučeva, E. V. 1980:** *Об атрибутивном стяжении подчиненной предикации в русском языке*. In: Машинный перевод и прикладная лингвистика. Вып. 20, Москва.
- Padučeva, E. V. 1985:** *Высказывание и его соотношенность с действительностью*. Москва.
- Padučeva, E. V. 1986:** *Семантика вида и точка отсчета*. Известия АН, Серия Литературы и языка, т. 45, № 5.
- Padučeva, E. V. 1994:** *Словарь как лексическая база данных*. Вопросы языкознания, № 4.
- Padučeva, E. V. 1996:** *Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива*. Москва.
- Padučeva, E. V. 1997a:** *Родительный субъект в отрицательном предложении: синтаксис или семантика?* Вопросы языкознания, № 2.
- Padučeva, E. V. 1997b:** *Семантические роли и проблема сохранения инварианта при лексической деривации*. Научно-техническая информация, Сер. 2, № 1, с. 18–30.
- Padučeva, E. V. 1998a:** *К семантике пропозициональных предикатов: знание, фактивность и косвенный вопрос*. Известия АН, Серия литературы и языка, № 2.
- Padučeva, E. V. 1998b:** *Коммуникативное выделение на уровне синтаксиса и семантики*. In: Семиотика и информатика, Вып. 36, Москва.
- Padučeva, E. V. 1998c:** *Наблюдатель и его коммуникативные ранги (о семантике глаголов ПОЯВИТЬСЯ и ПОКАЗАТЬСЯ)*. Научно-техническая информация, Сер. 2, № 12, с. 23–28.
- Padučeva, E. V. 1998d:** *О парадигме регулярной многозначности (на примере глаголов звука)*. Научно-техническая информация, Сер. 2, № 4, с. 28–40.
- Padučeva, E. V. 1998e:** *Парадигма регулярной многозначности глаголов издавания звука*. Вопросы языкознания, № 5.
- Padučeva, E. V. 1998f:** *Снова анафора и кореферентность*. In: Вопросы кибернетики, Москва.
- Padučeva, E. V. 1999a:** *Метонимические и метафорические переносы в парадигматике значений глагола НАЗНАЧИТЬ*. In: Типология и теория языка: от описания к объяснению, Москва.
- Padučeva, E. V. 1999b:** *О роли метонимии в концептуальных структурах*. In: Dialogue'99. Труды Международного семинара Диалог'99 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Таруса, с. 215–224.
- Padučeva, E. V. 1999c:** *Принцип композиционности в неформальной семантике*. Вопросы языкознания, № 5, с. 3–23.
- Padučeva, E. V. 1999d:** *Семантика вины и контекстные сдвиги акцентов в толковании лексики*. Научно-техническая информация, Сер. 2, № 8, с. 21–29.
- Padučeva, E. V. 1999e:** *Семантика глаголов выбора*. Известия АН, Серия литературы и языка, № 5–6.
- Padučeva, E. V. 2000:** *Наблюдатель как Экспертиент «за кадром»*. In: Слово в тексте и в словаре. Сборник статей к 70-летию академика Ю. Д. Апресяна, Москва, с. 185–202.
- Padučeva, E. V. 2001a:** *К структуре семантического поля «восприятие» (на материале глаголов восприятия в русском языке)*. Вопросы языкознания, № 4, с. 23–44.
- Padučeva, E. V. 2001b:** *Русский декаузатив и его формальные модели*. Научно-техническая информация, Сер. 2, № 1, с. 23–34.

- Padučeva, E. V. 2001c:** *Фазовые глаголы и семантика начинательности*. Изв. АН, СЛЯ, 2001, т. 60, № 4, с. 29–39.
- Padučeva, E. V. 2002:** *Диатеза и диатетический сдвиг*. Russian Linguistics, 26, с. 179–215.
- Padučeva, E. V. – Rozina, R. I. 1993:** *Семантический класс глаголов полного охвата: толкование и лексико-синтаксические свойства*. Вопросы языкознания, № 6, с. 5–16.
- Panevová, J. 1967:** *K вопросу о грамматической синонимии в генеративном описании языка*. Prague Studies of Mathematical Linguistic, 2.
- Panevová, J. 1973:** *Věty se všeobecným Konatelem*. In: Universitas Carolina Pragensis, Studia Slavica Pragensia, Praha, s. 133–143.
- Panevová, J. 1974:** *On verbal frames in functional generative description. Part I*. Prague Bulletin of Mathematical Linguistics, 22.
- Panevová, J. 1975:** *On verbal frames in functional generative description. Part II*. Prague Bulletin of Mathematical Linguistics, 23.
- Panevová, J. 1976:** *Všeobecný Konatel a jeho vztah k mluvčímu*. In: Opera universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas philosophica (Spisy Univerzity J. E. Purkyně, Fakulta filozofická), Otázky slovanské syntaxe IV/ 1, Brno, s. 101–106.
- Panevová, J. 1977:** *Verbal frames revisited*. Prague Bulletin of Mathematical Linguistics, 28.
- Panevová, J. 1978a:** *K významové stavbě větného centra*. Slovo a slovesnost, 39.
- Panevová, J. 1978b:** *Kritéria pro zjišťování významu vět*. Slovo a slovesnost, 2.
- Panevová, J. 1980:** *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha.
- Panevová, J. 1981:** *K otázkám homonymie a neutralizace ve stavbě věty*. Jazykovedné štúdie 16, s. 85–89.
- Panevová, J. 1986:** *The Czech Infinitive in the Function of Objective and the Rules of Coreference*. In: Language and Discourse: Test and Protest. Festschrift for P. Sgall (ed. J. Mey), Amsterdam – Philadelphia.
- Panevová, J. 1992:** *O некоторых типах обобщенных актантов*. In: Festschrift für V. Ju. Rozencvejk zum 80. Geburtstag. Wiener Slavistische Almanach, 33, Wien.
- Panevová, J. 1998a:** *Ellipses and Zero Elements in the Structure of the Sentence*. In: Типология, грамматика, семантика. К 65-летию В. С. Храковского, Санкт-Петербург, с. 67–76.
- Panevová, J. 1998b:** *Ještě k teorii valence*. Slovo a slovesnost, 58.
- Panevová, J. 1999a:** *Česká reciproční zájmena a slovesná valence*. SaS 60, s. 269–275.
- Panevová, J. 1999b:** *Valence a její univerzální a specifické projevy*. In: Čeština – univerzália a specifika, Brno, s. 29–37.
- Panevová, J. 2000:** *Poznámky k valenci podstatných jmen*. In: Čeština – univerzália a specifika, 2, Brno, s. 173–180.
- Panevová, J. 2001a:** *K valenci substantiv (s ohledem na jejich derivaci)*. In: Zbornik matice Srpske za slavistiku, Vol. 62.
- Panevová, J. 2003a:** *O jednom typu kauzativní konstrukce v češtině*. <http://ufal.mff.cuni.cz/publications/year2001/stkar70.pdf>
- Panevová, J. 2003b:** *Some Issues of Syntax and Semantics of Verbal Modifications*. Proceedings of the First International Conference on Meaning-Text Theory. Paris, s. 139–146.
- Panevová, J. – Benešová, E. – Sgall, P. 1971:** *Čas a modalita v češtině*. Praha.
- Panevová, J. – Marková, K. 2000:** *Описание двух типов конверсивных пар*. In: Слово в тексте и в словаре. Сборник статей к 70-летию академика Ю. Д. Апресяна, Москва, с. 202–212.
- Panevová, J. – Řezníčková, V. 2001:** *K možnému pojetí všeobecnosti aktantu*. In: Čeština – univerzália a specifika, 3, Brno, s. 139–146.
- Panina, A. 1999:** *Роль модели управления при разрешении неоднозначности японских глаголов*. In: Dialogue'99. Труды Международного семинара Диалог'99 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Таруса, с. 226–227.
- Partee, B. H. – Sgall, P (eds.) 1996:** *Discourse and Meaning*. Amsterdam – Philadelphia.
- Pauliny, E. 1981:** *Slovenská gramatika*. Bratislava.
- Peregrin, J. 1992:** *Words and worlds. An essay on foundations of logic, semantics and ontology*. Prague.
- Peregrin, J. 1996:** *Topic and focus in a formal framework*. In: Partee, B.H. – Sgall, P (eds.): Discourse and Meaning. Amsterdam – Philadelphia, s. 235–254.

- Peregrin, J. 1998:** *Úvod do teoretické sémantiky. Principy formálního modelování významu.* Praha.
- Peregrin, J. 1999:** *The Pragmatization of Semantics.* In: Turner, K. (ed.): *The Semantics/ Pragmatics Interface from Different Points of View.* Oxford, s. 419–442.
- Peškovskij, A. M. 1938:** *Русский синтаксис в научном освещении.* Москва.
- Petkevič, V. 1987:** *A new dependency based specification of underlying representations of sentences.* *Theoretical Linguistics* 14, s. 143–172.
- Petkevič, V. 1995:** *A new formal specification of underlying structures.* *Theoretical Linguistics*, 21, s. 7–61.
- Petkevič, V. 2001:** *Neprojektivní konstrukce v češtině z hlediska automatické morfologické desambiguace českých textů.* In: *Čeština – univerzália a specifika* 3, Brno, s. 197–206.
- Petkevič, V. (ruk.):** *Underlying Structure of Sentence Based on Dependency.* Nepublikovaný rukopis.
- Pit'ha, P. 1980:** *Case frames for nouns.* In: Alkewande, D. J. et al. (ed.): *Linguistic Studies Offered to Berthe Siertsema,* Amsterdam.
- Pit'ha, P. 1982:** *K otázce valence u adjektiv.* *Slovo a slovesnost*, 43.
- Plank, F. (ed.) 1984:** *Objects. Towards a Theory of Grammatical Relations.* London.
- Plungjan, V. A. 1998:** *Проблемы грамматического значения в современных морфологических теориях.* In: *Семиотика и информатика*, Вып. 36.
- Plungjan, V. A. 2000:** *Общая морфология. Введение в проблематику.* Москва.
- Plungjan, V. A. – Rachilina, J. V. 1996:** *Полисемия служебных слов: предлоги ЧЕРЕЗ и СКВОЗЬ.* *Русистика сегодня*, № 3.
- Plungjan, V. A. – Rachilina, J. V. 1998:** *Парадоксы валентностей.* In: *Семиотика и информатика*, Вып. 36, Москва.
- Polinski, M. – Comrie, B. 1999:** *Reflexivity in Tsez.* In: *Типология и теория языка: от описания к объяснению*, Москва, с. 319–339.
- Prouzová, H. 1983:** *K valenčním vlastnostem primárních adjektiv v češtině.* *Slovo a slovesnost*, 44.
- Putnam, H. 1975:** *The Meaning of 'Meaning'.* In: Gunderson, K. (ed.): *Language, Mind and Knowledge.* *Minnesota Studies in the Philosophy of Science* VII, s. 131–193.
- Rachilina, E. V. 1990:** *Синтаксис или семантика.* München.
- Rachilina, E. V. 1991a:** *Предметные имена и имена предикатов.* *Научно-техническая информация*, Сер. 2, № 5.
- Rachilina, E. V. 1991b:** *Прилагательные сквозь призму существительных и vice versa.* *Научно-техническая информация*, Сер. 2, № 9.
- Rachilina, E. V. 1998a:** *ИДТИ или ПРИХОДИТЬ?* In: *Dialogue'98. Труды Международного семинара Диалог'98 по компьютерной лингвистике и ее приложениям.* Казань, с. 98–104.
- Rachilina, E. V. 1998b:** *Семантика русских «позиционных» предикатов: СТОЯТЬ, ЛЕЖАТЬ, СИДЕТЬ и ВИСЕТЬ.* *Вопросы языкознания*, № 6.
- Rachilina, E. V. 2000:** *О тенденциях в развитии когнитивной семантики.* *Изв. АН, СЛЯ*, т. 59, № 3, с. 3–15.
- Rajevskaja, O. V. 1999:** *О некоторых типах дискурсивной метонимии.* *Известия АН, Серия литературы и языка*, т. 58, № 2, с. 3–12.
- Renicke, H. 1957:** *Das neuhochdeutsche Passiv.* *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 76, s. 307–317.
- Romanovskaja, I. E. 1990:** *Эмотивные глаголы в залоговых конструкциях.* In: *Морфология залога и структура предложения*, Новосибирск, с. 137–145.
- Rožanova, V. V. 1966:** *Синонимия устойчивых глагольно-именных сочетаний.* In: *Очерки по синонимике русского языка*, Москва.
- Rožina, R. I. 1999:** *Глаголы с встроенным компонентом движения.* In: *Dialogue'99. Труды Международного семинара Диалог'99 по компьютерной лингвистике и ее приложениям.* Таруса, с. 247–255.
- Rožina, R. I. 2000:** *От происшествий к действиям (семантическая деривация как способ пополнения общего жаргона).* In: *Русский язык сегодня. Сборник статей в честь Д. Н. Шмелева*, Москва.
- Rožina, R. I. 2002:** *Категориальный сдвиг актантов в семантической деривации.* *Вопросы языкознания*, № 2, с. 3–15.
- Růžicka, R. 1968:** *Versuch einer Modellierung des Genus verbi moderner slawischer Literatursprachen.* *Zeitschrift für Slawistik*, 13, s. 137–178.

- Řezníčková, V. 2002: *PDT: Two Steps in Tectogrammatical Annotation with Respect to Some Issues of Deletion*. The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics, 78, s. 37–52.
- Sgall, P. 1967: *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha.
- Sgall, P. 1969: *Functional sentence perspective in a generative description*. Prague Studies of mathematical Linguistics 2, s. 203–225.
- Sgall, P. 1976: *K obecným otázkám sémantiky věty*. Slovo a slovesnost, 37, s. 184–201.
- Sgall, P. 1990: *Ke studiu jazykového systému*. Slovo a slovesnost, 51.
- Sgall, P. 1992: *Underlying structure of sentences and its relations to semantics*. In: Reuther, T. (ed.): Festschrift für V. J. Rozencvejk zum 80. Geburtstag. Wien, s. 273–282.
- Sgall, P. 1994: *Meaning, reference and discourse patterns*. In: Ph. Luelsdorf (ed.): The Prague School of Functional and Structural Linguistics. Amsterdam – Philadelphia, s. 277–309.
- Sgall, P. 1997: *Valency and underlying structure: An alternative view on dependency*. In: Recent Trends in Meaning-Text Theory (ed. Leo Wanner), Amsterdam – Philadelphia.
- Sgall, P. 1998: *Revisiting the Classification of Dependents*. In: Issues of Valency and Meaning. Studies in honour of Jarmila Panevová. Prague, s. 15–26.
- Sgall, P. 1999: *Závislostní gramatika a slovosled v češtině a v analytických jazycích*. In: Čeština – univerzália a specifika, Brno, s. 39–46.
- Sgall, P. 2000a: *Od významové stavby k formální sémantice*. In: Člověk a jeho jazyk. Jazyk ako fenomén kultúry. Bratislava, s. 244–250.
- Sgall, P. 2000b: *Sémantika a pragmatika v jazycích různých typů*. In: Čeština – univerzália a specifika 2, Brno, s. 107–114.
- Sgall, P. 2001a: *A Remark on Semantics and Pragmatics in Natural Language*. The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics, 76, s. 13–22.
- Sgall, P. 2001b: *Ohlédnutí pražského lingvisty za dvacátým stoletím*. Slovo a slovesnost, 62, s. 241–257.
- Sgall, P. 2001c: *Pravdivost jako východisko sémantiky*. In: Nosek, J (ed.): Úvahy o pravdivosti. Praha, s. 123–134.
- Sgall, P. 2001d: *Volnost jako univerzální vlastnost jazyka*. In: Čeština – univerzália a specifika 3, Brno, s. 49–58.
- Sgall, P. 2002: *Freedom of Language*. In: Prague Linguistic Circle Papers. Vol. 4. Prague, s. 309–329.
- Sgall, P. 2003: *Dynamics in the Meaning of the Sentence and of Discourse*. In: J. Peregrin (ed.): Meaning. The Dynamic Turn. Oxford: Elsevier, s. 169–184.
- Sgall, P. (ed.) 1984: *Contributions to Functional Syntax, Semantics, and Language Comprehension*. Amsterdam – Prague.
- Sgall, P. – Panevová, J. 1976: *Obsah, význam a gramatika se sémantickouází*. Slovo a slovesnost, 37, s. 14–25.
- Sgall, P. – Hajičová, E. – Panevová, J. 1986: *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Prague.
- Sibatani, M. 1999: *Переходность и залог в свете фактов японского языка*. In: Типология и теория языка: от описания к объяснению, Москва, с. 274–289.
- Sil'nickij, G. G. 1974: *Глагольная валентность и залог*. In: Типология пассивных конструкций, Ленинград.
- Sokolová, M. 1993: *Sémantika slovesa a slovesný rod*. Bratislava.
- Stein, G. 1980: *Studies in the Function of Passive*. Tübingen.
- Stötzel, G. 1970: *Ausdruckseite und Inhaltseite der Sprache. Methodenkritische Studien am Beispiel der deutschen Reflexivverben*. München.
- Straňáková-Lopatková, M. 2001: *Některé typy syntaktické homonymie (z hlediska jejich automatického zpracování)*. In: Čeština – univerzália a specifika 3, Brno, s. 183–196.
- Svartvik, J. 1966: *On Voice in the English Verb*. The Hague.
- Svozilová, N. – Prouzová, H. – Jirsová, A. 1997: *Slovesa pro praxi*. Praha.
- Šmeljov, D. N. 1964: *Очерки по семасиологии русского языка*. Москва.
- Šmeljov, D. N. 1973: *Проблемы семантического анализа лексики*. Москва.
- Šmilauer, V. 1947: *Novočeská skladba*. Praha.
- Šmilauer, V. 1959: *K některým otázkám české skladby*. Český jazyk a literatura, 9.
- Štícha, F. 1984: *Utváření a hierarchizace struktury větného znaku*. Praha.

- Štícha, F. 1987: *Komunikativní a jazykové funkce lexikálního nevyjádření objektu děje ve větě*. Naše řeč, 70.
- Štícha, F. 1989: *Současný český jazyk. Význam a konkurence v syntaxi*. Praha.
- Tatetosov, S. N. 1999: *Семантические типы предикатов: типологический опыт и его осмысление*. In: Dialogue'99. Труды Международного семинара Диалог'99 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Таруса, с. 291–301.
- Tejnor, A. – Dokulil, M. 1977: *Význam, obsah, smysl*. Jazykovědné aktuality, 14, s. 49–66.
- Telija, V. N. 1976: *Семантический аспект сочетаемости слов и фразеологическая сочетаемость*. In: Принципы и методы семантических исследований, Москва.
- Tesnière, L. 1959: *Éléments de syntaxe structurale*. Paris.
- Testelec, J. G. 2001: *Введение в общий синтаксис*. Москва.
- Trávníček, F. 1939: *Pasivum ve spisovné češtině*. Slovo a slovesnost 5, s. 13–24.
- Uhlířová, L. 1978: *K termínu kognitivní*. Slovo a slovesnost 39, s. 288–291.
- Uryson, E. V. 1996: *Фундаментальные способности человека и «наивная» картина мира*. Вопросы языкознания, № 4.
- Uryson, E. V. 1998a: *«Несостоявшаяся полисемия» и некоторые ее типы*. In: Семиотика и информатика, Вып. 36, Москва.
- Uryson, E. V. 1998b: *Языковая картина мира vs. обиходные представления*. Вопросы языкознания, № 2.
- Uspenskij, V. A. 2000: *Поэтика композиции. Статьи о поэзии*. Москва.
- Uspenskij, V. A. 1977: *О понятии диатезы*. In: Проблемы лингвистической типологии и структура языка, Москва.
- Uspenskij, V. A. 1979: *О вещных коннотациях абстрактных имен*. In: Семиотика и информатика, Москва.
- Vendler, Z. 1980: *Telling the Facts*. In: Kiefer, F – Searle, J. (Eds.): *Speech Acts Theory and Pragmatics*. Dordrecht.
- Veyrenc, J. 1980: *Le Verbe Russe*. Paris.
- Veselá, K. (ruk.): *Manuál ke značkování aktuálního členění*. Nevydaný rukopis.
- Veselovská, L. 2001: *K analýze českých deverbálních substantiv*. In: Čeština – univerzália a specifika 3, Brno, s. 11–28.
- Vinogradov, V. V. 1938: *Современный русский язык*. Москва.
- Wagner, F. 1977: *Untersuchungen zu Reflexivkonstruktionen im Deutschen*. Frankfurt.
- Wechsler, S. 1995: *The Semantic Basis of Argument Structure*. Stanford.
- Wierzbicka, A. 1980: *Lingua mentalis*. Sydney.
- Wierzbicka, A. 1988: *The Semantics of Grammar*. Amsterdam, Philadelphia.
- Wierzbicka, A. 1996: *Язык. Культура. Познание*. Москва.
- Wierzbicka, A. 1999: *Семантические универсалии и описание языков*. Москва.
- Weis, D. 1999: *Об одном предлоге, сделавшем блестящую карьеру (вопрос о возможном агентивном значении модели «у + имя_{род}»)*. In: Типология и теория языка: от описания к объяснению, Москва, с. 173–186.
- Zalizňak, Anna A. 1987: *О типах взаимодействия семантических признаков*. In: Экспериментальные методы в психолингвистике, Москва.
- Zalizňak, Anna A. 1991: *СЧИТАТЬ и ДУМАТЬ: два вида мнения*. In: Логический анализ языка. Культурные концепты, Москва.
- Zalizňak, Anna A. 1992: *Исследования по семантике предикатов внутреннего состояния*. München.
- Zalizňak, Anna A. 1993: *Семантика глагола БОЯТЬСЯ в русском языке*. Известия АН, Серия литературы и языка, № 1.
- Zalizňak, Anna A. 2001: *Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект «Каталога семантических переходов»*. Вопросы языкознания, № 2, с. 13–25.
- Zalizňak, Anna A. – Padučeva, E. V. 1987: *О семантике вводного употребления глаголов*. In: Вопросы кибернетики. Прикладные аспекты лингвистической теории, Москва.
- Zalizňak, Anna A. – Padučeva, E. V. 1987: *Предикаты пропозициональной установки в модальном контексте*. In: ЛАЯ. Проблемы интенциональных и модальных контекстов. Москва, с. 92–115.

- Zalizňak, Anna A. – Šmeljov, A. D. 2000:** *Введение в русскую аспектологию*. Москва.
- Zel'dovič, G. M. 1998:** *О типах семантической информации: слабые смыслы*. Известия АН, Серия литературы и языка, № 2.
- Zolotova, G. A. 2000:** *Понятие личности безличности и его интерпретации*. Russian Linguistics, № 24.
- Zolotova, G. A. – Onipenko, N. K. – Sidorova, M. J. 1998:** *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва.
- Zwicky, A. 1985:** *Heads*. Journal of Linguistics. Vol. 21, s. 109–132.
- Žaža, S. 2000:** *Tzv. voluntativní (intenční) modalita*. In: *Čeština – univerzália a specifika 2*. Brno, s. 131–140.
- Žolkovskij, A. K. 1964:** *Лексика целесообразной деятельности*. In: *Машинный перевод и прикладная лингвистика*, Вып. 8, Москва.
- Žolkovskij, A. K. – Mel'čuk, I. A. 1966:** *О системе семантического синтеза. I. Строение словаря*. Научно-техническая информация, Сер. 2, № 11.

Konverzívnost jako systémový vztah

Resumé

Konverzívnost je významový vztah mezi lexémy (resp. mezi jinými typy jazykových výrazů), který bývá co do své příslušnosti k systému jazyka v různých jazykových teoriích odlišně hodnocen. Neformálně jsou za konverzívní považovány takové výrazy, které „označují stejnou situaci pokaždé z jiné perspektivy“ jako např. slovesa *dát – dostat, prodat – koupit, půjčit – půjčit si, vyhrát – prohrát* nebo substantiva *vítězství – porážka*.

V této práci je konverzívnost pojata coby typ významového vztahu, který je jazykovému systému inherentní, a tudíž má být zahrnut do úplného teoretického popisu jazyka. Toto stanovisko, které vychází z více méně intuitivního pozorování vlastností konverzívních lexémů a jejich srovnání s lexémy jinými, se autorka snaží podepřít důsledným popisem povahy konverzívního významového vztahu v rámci formálně budované teorie Funkčního generativního popisu (FGP). Tento úkol je nezbytně spojen s jistými úpravami (rozšířením) terminologického rámce FGP, neboť v dané teorii dosud nebyla podrobněji zpracována oblast lexikální sémantiky. Při budování pojmového aparátu potřebného pro popis těch aspektů konverzívnosti, které se týkají lexikální sémantiky, se autorka inspiroje jednak sémantickou teorií Modelu Smysl $\Leftrightarrow$ Text, jednak výsledky práce českých lingvistů, kteří se již popisem sémantiky větných predikátů zabývali (zvl. Daneš, Hlavsa, Grepl, Karlík, Štícha).

Mezi klíčové úpravy, které jsou do terminologického rámce FGP vneseny, patří (1) rozlišení situační (nociální, „substanciální“) a strukturní (gramatické) části významu jazykového výrazu; (2) zavedení pojmu kognitivní role účastníka jazykově strukturované situace, který slouží ke schematickému zápisu situačního významu predikátu; a některé další pojmy. V rozšířeném terminologickém rámci FGP je pak konverzívnost chápána jako vztah založený na totožnosti situačního významu výrazů při specifické odlišnosti jejich významu strukturního. Typy rozdílů ve strukturním významu, které jsou považovány za konverzívní, jsou stanoveny definicí. Na jejich základě se rozlišují tři typy systémově konverzívních výrazů:

1. lexikální konverzíva (např. *prodat – koupit*);
2. rodové formy téhož slovesa (např. *prodat – být prodán*);
3. výrazy, u nichž se kombinuje lexikální konverzívnosti se slovesným rodem (např. *prodat – být koupen*).

V navrhované koncepci nejsou za systémově konverzívní výrazy považovány slovesné páry tvořené kauzativním slovesem a jeho nekauzativním protějškem (např. *otevřít – otevřít se*), obsahově a výrazově totožné věty lišící se pouze aktuálním členěním (např. *Honza koupil od Petra auto – Od Petra koupil auto Honza*) ani reciproční slovesa a jimi tvořené aktivní a reciproční konstrukce (např. *Petr se hádá s Honzou – Honza se hádá s Petrem – Petr a Honza se hádají*). Všechny tyto typy výrazů, ačkoli v jistém smyslu rovněž umožňují „označit stejnou situaci z různých perspektiv“ (alespoň v některých kontextech), z různých důvodů nevyhovují definici systémových konverzíví.

Poznatky o systémových vlastnostech konverzívních výrazů jsou doplněny rozbořením způsobu jejich používání v mluvě. Tento průzkum byl proveden u jednoho zástupného páru typických lexikálních konverzíví – českých sloves *dát, dostat* a ruských *дать, получить*, okrajově též u sloves *prodat, koupit* a *продать, купить*. Lexikální konverzívíum je v konkrétním textu použito buď obligatorně (konstrukci s lexikálním konverzívíem v daném kontextu nelze konvertovat), nebo neobligatorně (konstrukci v daném kontextu konvertovat

lze). Podrobnějším rozbořením kontextů s obligatorně použitým konverzívem bylo zjištěno, že obligatornost použití konverzíva může souviset s celou řadou vlastností kontextu. Tyto vlastnosti byly klasifikovány jako sémantická, syntaktická a hypersyntaktická kritéria obligatornosti použití lexikálního konverzíva.

Mezi nejdůležitější sémantická kritéria patří míra konkretizace situačního významu konverzíva (tj. zda jsou v daném kontextu konkretizováni všichni účastníci situace, nebo jen někteří z nich), imperativ, modifikace významu konverzívního predikátu modálním slovesem a rozvinutí základové konstrukce konverzívního predikátu výrazem významově se vztahujícím pouze k subjektu dané konstrukce (např. *rád, ochotně, záměrně*). Ze syntaktického hlediska jsou na výběr lexikálního konverzíva citlivé konstrukce, v nichž konverzívem vystupuje jako predikát syntakticky nadřazený nebo podřazený jinému predikátu. Hypersyntaktická kritéria svědčí o tom, že v češtině a v ruštině existuje tendence vybírat lexikální konverzívem tak, aby jeho strukturní význam byl v souladu s aktuálním členěním věty (tj. aby subjekt konstrukce byl zároveň jejím tématem). Na druhou stranu však nelze tvrdit, že by lexikální konverzívnost v těchto jazycích představovala prostředek vyjadřování aktuálního členění.

Konverzívnost je typem významové, nikoli formální opozice. Podobně jako antonymií (a jiné typy významových opozic mezi lexémy) ji charakterizuje částečná významová shoda a částečná významová odlišnost dvou výrazů. Od antonymie se odlišuje specifickou povahou významových shod a rozdílů (shoda situačního významu při určité odlišnosti významu strukturního). Nicméně některá lexikální konverzíva (zvl. hodnotící predikáty typu *vyhrát – prohrát, být větší – být menší, vítězství – porážka*) bývají používána i v platnosti antonym. Ve vztahu k opozicím formálním je konverzívnost arbitrární – mezi konverzívy nacházíme jak homonyma, tak paronyma i formálně zcela nesourodé výrazy.

Oba základní aspekty sémantické povahy systémových konverzíví (jak jejich částečná významová shoda, tak jejich částečná významová rozdílnost) jsou mluvčími intuitivně využívány, jak je zřejmé z kontextů, v nichž se dva konverzívní výrazy nacházejí v bezprostřední blízkosti. V takových kontextech buď mluvčí klade důraz na situační totožnost konverzíví, a pomocí dvou konverzívních výrazů tak danou situaci může popsat „úplněji“ (ze dvou možných hledisek), nebo zdůrazňuje jejich významovou odlišnost, totiž fakt, že danou jazykově strukturovanou situaci lze rozložit na několik dílčích dějů, jejichž povaha je odlišná, ba někdy až protikladná.

Конверсивность как системное отношение

Резюме

Конверсивность как тип семантического отношения между лексемами (или другими видами языковых выражений) по-разному оценивается в рамках отдельных лингвистических теорий. Некоторые лингвисты рассматривают конверсивность как составную часть языковой системы, другие склонны выносить ее за рамки языка. Неформально конверсивные выражения определяются как выражения «обозначающие одну и ту же ситуацию с разных точек зрения»; ср. глаголы *дать – получить, купить – продать, победить – проиграть*, субстантивы *победа – поражение* и др.

В настоящей работе конверсивность представлена как тип такого семантического отношения, которое входит в языковую систему и поэтому должно быть описано в рамках полной лингвистической теории. Свое понимание конверсивности, опирающееся в некотором роде на интуитивные наблюдения над свойствами конверсивных лексем и на их сравнение с другими лексемами, автор старается обосновать при помощи последовательного описания конверсивности в рамках формально построенной теории Функционального генеративного описания (ФГО). Поставленную задачу, однако, можно было выполнить только после некоторого пополнения терминологии ФГО, так как данная теория занималась вопросами лексической семантики до настоящего времени лишь в ограниченной степени. Решая задачу целесообразного и необходимого пополнения терминологии ФГО, автор учитывает прежде всего опыт семантической теории Модели Смысл ↔ Текст и работы чешских лингвистов, занимающихся описанием семантики предикатных лексем (особенно Данеша, Главсы, Грепла, Карлика и Штихы).

Среди важнейших изменений, внесенных в теорию ФГО, следует назвать (1) различение ситуативной (субстанциальной) и структурной (грамматической) части значения языкового выражения; (2) введение понятия когнитивной роли участника ситуации, которое предназначено для схематической записи семантики предиката. В рамках пополненной терминологии ФГО конверсивность представляется как отношение основанное на тождественности ситуативного и одновременно на специфичном различии структурного значения языковых выражений. Типы различий в структурном значении, которые считаются специфически конверсивными, задаются определением и на этой основе выделяются три типа системно конверсивных выражений:

1. лексические конверсивы (напр. *купить – продать*);
2. залоговые формы глагола (напр. *продать – быть продан*);
3. выражения, в которых лексическая конверсивность сочетается с изменением залога (напр. *купить – быть продан*).

В рамках предлагаемой концепции вне понятия конверсивности оказываются: (а) пары каузативных и некаузативных глаголов (напр. *открыть – открыться*); (б) предложения, отличающиеся друг от друга только своим актуальным членением (напр. *Ваня купил у Пети машину – Машину Ваня купил у Пети*); (в) взаимнообратные глаголы и их активные и реципрокные конструкции (напр. *Петя ссорится с Ваней – Ваня ссорится с Петей – Петя и Ваня ссорятся*). Все указанные типы выражений по разным причинам не удовлетворяют определению системных конверсивов, хотя и они в

некотором смысле «обозначают одну и ту же ситуацию с разных точек зрения» (возможно, только в некоторых контекстах).

Сведения о системных свойствах конверсивных выражений дополнены наблюдениями над способом их употребления в речи. Исследование проводилось на примере одной пары типичных лексических конверсивов – чешских глаголов *dát, dostat* и их русских соответствий *дать, получить*. В отдельных случаях рассматривались также контексты глаголов *prodat, koupit* и *продать, купить*. Употребление лексического конверсива в конкретном контексте может быть или обязательным (предложение невозможно подвергнуть конверсии), или необязательным (предложение можно подвергнуть конверсии). Оказывается, что обязательное использование лексического конверсива сопровождается определенными характеристиками контекста, которые называем «критериями». Различаются три общих типа критериев обязательности использования лексического конверсива: семантические, синтаксические и гиперсинтаксические.

К важнейшим семантическим критериям принадлежат: (а) степень конкретизации ситуативного значения конверсива (т.е. названы ли в данном контексте все участники данной ситуации или только некоторые из них); (б) повелительное наклонение конверсива; (в) модальные модификации конверсива; (г) развитие основной конструкции конверсива выражением, значение которого относится только к субъекту предикации (напр. *радостно, охотно, нарочно*). С синтаксической точки зрения к выбору лексического конверсива чувствительны конструкции, в которых конверсив является предикатом, синтаксически подчиненным другому предикату, или же элементом, управляющим другим предикатом. Наличие гиперсинтаксических критериев свидетельствует о том, что в чешском и в русском языках наблюдается тенденция выбирать лексический конверсив в соответствии с актуальным членением предложения (т.е. в качестве главного предиката предложения употреблять такую лексему, при которой тема предложения будет одновременно и подлежащим предикатной конструкции). С другой стороны, нам представляется неверным рассматривать в сопоставляемых языках лексическую конверсивность как средство выражения актуального членения.

Конверсивность является типом семантической, а не формальной оппозиции. Для конверсивных оппозиций (как и для антонимии или других семантических оппозиций) характерно частичное семантическое сходство и частичное семантическое различие противопоставляемых языковых выражений (т.е. на мысленной шкале семантического сходства двух выражений конверсивность занимает место где-то на переходе от полного семантического тождества к полной семантической разнородности). От антонимии конверсивность отличается именно спецификой семантического сходства и различия лексем (тождество ситуативного значения и одновременно специфическая разница в структурном значении). Некоторые лексические конверсивы (особенно оценочные предикаты типа *победить – проиграть, выше – ниже, победа – поражение* и т.п.) могут использоваться и в качестве антонимов. По отношению к формальным оппозициям конверсивность безразлична: среди лексических конверсивов встречаются и омонимы, и паронимы, и формально полностью разнородные выражения.

Говорящие иногда интуитивно используют двойственный характер семантики конверсивов (их семантическое сходство и одновременно различие) в специфических коммуникативных целях. Эта тенденция наблюдается в контекстах, где два лексических конверсива следуют непосредственно друг за другом. В таких случаях говорящий или подчеркивает ситуативное тождество конверсивов и тогда при помощи конверсивов описывает данную ситуацию «более полно» (с обеих возможных точек зрения), или,

наоборот, ставит акцент на их семантическом различии, т.е. на факте, что данная ситуация по сути состоит из нескольких отдельных действий, которые являются различными, и даже противоположными.

The relation of conversion as a system relation

Resumé

The relation of conversion is a semantic relation between lexemes (or between other types of language expressions) that is assessed – as far as its appurtenance to the system of language is concerned – in various theories of language in a different way. Informally, these expressions are usually considered to be in the relation of conversion which „denote the same situation always from a different perspective“, such as e.g. the verbs *dát – dostat, prodat – koupit, půjčit – půjčit si, vyhrát – prohrát* or the nouns *vítězství – porážka*.

In this thesis, the relation of conversion is regarded as a type of a semantic relation that is inherent in the language system and therefore it should be included in the whole theoretical description of language. The author tries to support this standpoint that issues from a more or less intuitive observation of the properties of lexemes in the conversion relation and from their comparison with other lexemes by a consequent description of the nature of the semantic relation of conversion within the formally constructed theory of the Functional Generative Description of Language (FGD). This task is necessarily associated with specific modifications (extensions) of the terminological framework of FGD because in the theory of FGD the field of lexical semantics has not yet been elaborated in a more detailed way. In the design of the conceptual apparatus necessary for the description of those aspects of the conversion relation that concern lexical semantics the author is inspired both by the Model Meaning – Text semantic theory and by the results of the work of Czech linguists who have already dealt with the description of the semantics of sentence predicate (especially Daneš, Hlavsa, Grepl, Karlík, Štícha).

The following key modifications have been induced into the terminological framework of FGD: (1) the distinction of the situational (notional, „substantial“) and structural (grammatical) part of meaning of the language expression; (2) introduction of the concept of a cognitive role of a participant of a linguistically structured situation which serves for a schematic representation of the situational meaning of the predicate, as well as some other concepts. In the extended terminological framework of FGD the relation of conversion is then understood as a relation based on the identity of the situational meaning of expressions whose structural meaning differs in a specific way. The types of differences in the structural meaning that are considered as being in the relation of conversion are given by definition. On their basis, the following three types of systemically conversion predicates are distinguished:

4. lexical elements in the relation of conversion (e.g. *prodat – koupit*);
5. different voice forms of the same verb (e.g. *prodat – být prodán*);
6. expressions which combine the relation of lexical conversion with voice (e.g. *prodat – být koupen*).

In the conception proposed, the verb pairs formed by a causative verb and its non-causative counterpart are not considered as being in a systemic relation of conversion (e.g. *otevřít – otevřít se*), nor sentences with identical content and expression which differ only in their topic-focus articulation (e.g. *Honza koupil od Petra auto – Od Petra koupil auto Honza*), nor reciprocal verbs and active and reciprocal constructions formed by them (e.g. *Petr se hádá s Honzou – Honza se hádá s Petrem – Petr a Honza se hádají*). None of these types of expressions, although they also, in a certain sense, make it possible to „denote the same situation from different perspectives“ (at least in some contexts), meet – for various reasons –

the conditions specified in the definition of elements being in the systemic relation of conversion.

The findings about system properties of elements in the relation of conversion are completed with the analysis of how they are used in the spoken language. This investigation was performed with a pair representing typical elements being in the relation of lexical conversion – Czech verbs *dát, dostat* and Russian *дать, получить*, marginally also with the verbs *prodat, koupit* and *продать, купить*. In a particular text, such a lexical unit is used either as obligatory (the construction with such a lexical conversion element cannot be converted in the given context), or optionally (the construction with such a lexical conversion element can be converted). A detailed analysis of contexts with an obligatorily used conversion element made it possible to find out that an obligatory usage of such an conversion element can be associated with many properties of the context. These properties were classified as semantic, syntactic and hypersyntactic criteria of the obligatory character of the usage of the lexical conversion element.

The following semantic criteria are the most important ones: degree of the particular character of the situational meaning of the conversion element (i.e. whether all participants of the situation are materialized in the given context or only some of them), imperative, modification of the meaning of the conversion predicate by a modal verb and the modification of the basic construction of the conversion predicate by an expression semantically related only to the subject of the given construction (e.g. *rád, ochotně, záměrně*).

From the syntactic point of view these constructions are sensitive to the selection of the lexical conversion element in which the conversion element is the predicate syntactically superordinated over or subordinated to another predicate. Hypersyntactic criteria show that in Czech as well as in Russian there exists a tendency to choose a lexical conversion element so that its structural meaning were in accordance with the topic-focus articulation of the sentence (i.e. so that the subject of the construction were also its topic). On the other hand, it cannot be asserted that the lexical conversion relation in these languages is a means of rendering its topic-focus articulation.

The relation of conversion is a type of semantic, not only formal opposition. Similarly to antonymy (and other types of semantic oppositions among lexemes) it is characterized by a partial semantic identity and a partial semantic difference of both expressions. It differs from antonymy by a specific nature of semantic identity/identities and differences (identity of situational meaning and at the same time a certain difference of structural meaning). However, some lexical conversion elements (especially evaluative predicates of the type *vyhrát – prohrát, být větší – být menší, vítězství – porážka*) are often used as antonyms. In the relation to formal oppositions, the relation of conversion is arbitrary – among conversion lexemes we find homonyms, paronyms and also expressions that are formally totally incoherent.

The two basic aspects of the semantic nature of system conversion lexemes (their partial semantic identity as well as their partial semantic difference) are intuitively exploited by the speakers, as it is clear in contexts in which two conversion expressions are in immediate proximity. In such contexts, either the speaker emphasizes the situational identity of conversion elements and by means of the two conversion expressions he/she can describe the situation more „entirely“ (i.e. from two possible aspects), or he/she stresses their semantic difference, viz. the fact that the given, linguistically structured situation can be broken down to several partial actions whose nature is different, sometime even contradictory.